DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.

1853.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Paumes benediede,
Ende hine Aertsche bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. EN H. VAN LANGENHUYSEN.

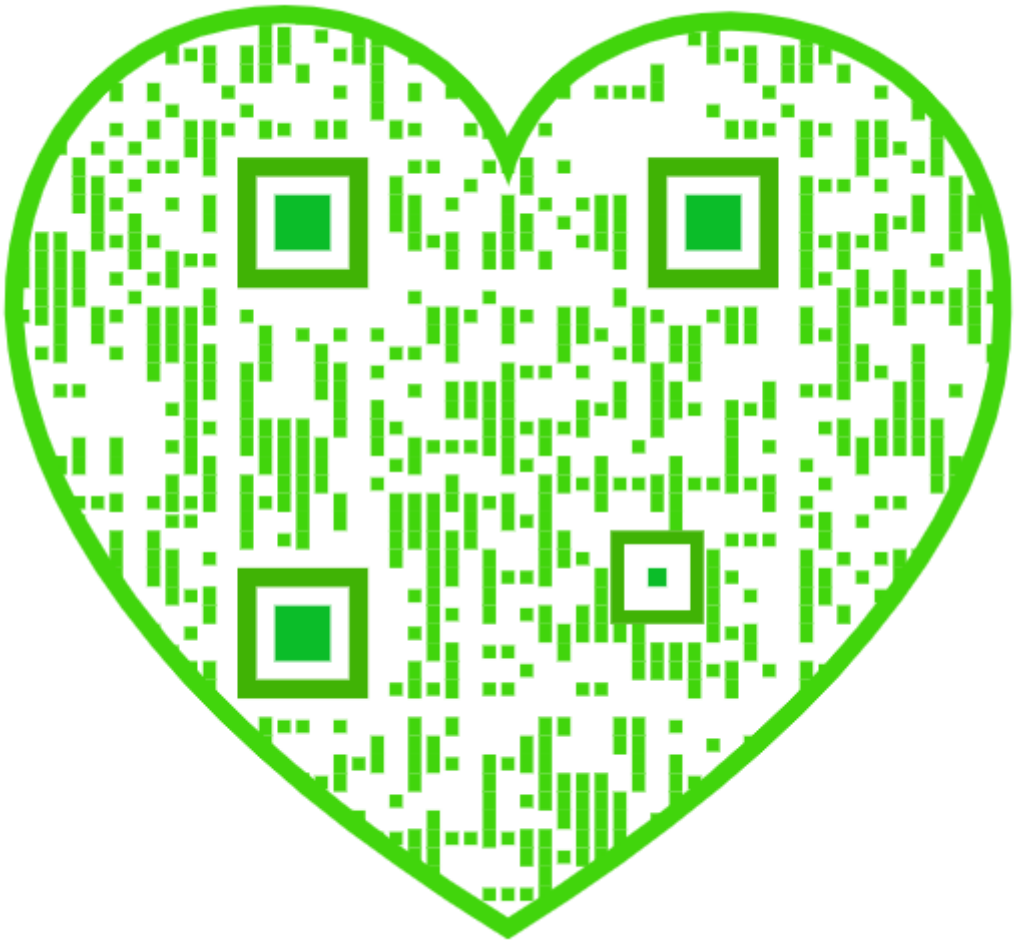

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Waarin ligt onze kracht? Januarij 1853. 1
De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk. 20, 129
Het Christendom van den Leydschen Hoogleeraar J. H. Scholten. 65, 242, 378
Een droom van Zwingli. 101
Het Herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in het Koningrijk der Nederlanden. 201
Allocutie van Z. H. Paus Pius IX. 204
Apostolische Brief van Zijne Heiligheid, waarbij het Bisschoppelijk Kerkbestuur in Holland wordt hersteld. 225
Het Eedsformulier der Bisschoppen. 273
Verblinding. 309
Antiphonarium van den H. Gregorius. 320
De Kweekschool. Een woord over Protestantsche godsdienstige opvoeding. 405

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

Aeddon, een epiesch gedicht, door W. J. Hofdijk. . 148, 281

MIDDEN-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

Eene Zuid-Nederlandsche dichteresse uit de XIII eeuw. . . 329

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

I, De godsdienstzin der vorsten. 110
II. Engeland en de Revolutie. 112
III. De godsdienstoorlog. 113
De tegenwoordige beweging in Nederland. 304
De anti-popery pamfletten van den dag. — De brochure van den hoogleeraar Broere. 420

VERSCHEIDENHEDEN.

Kerkelijk Nederland voor 1853. 54
Epikrisis. 56
De nieuwe Boekzaal. 58
Een opmerkelijk woord uit Noord-Brabant. 59
Een afschuwelijke circulaire. 60
Een standbeeld voor Gioberti. 62
De Protestantsche zendelingen in Australië. 117
Vertalingen. — Een nieuw missieboek. 118
Katechismus-boekje. 119
Communie-boekje voor godvruchtige zielen. . . —
Het heidensch element in het Protestantsch hooger onderwijs. 120
Een oud fabeltje dat nog zijne toepassing vindt. 121
Achilli. 123
De twee laatste Algemeene Vergaderingen van het Protestantsch Genootschap: Christelijk Hulpbetoon. 173
I. Circulaire van 't Dep. Groningen. . . . 174
II. Kort verslag van 't Dep. Rotterdam. . . 177

III. Tegenwoordige staat van Hulpbetoon. . . 179
IV. Aanspraak des Voorzitters G. A. van Limburg Brouwer. 184
V. De verrigtingen van het Hoofdbestuur en der Departementale Besturen. 186
Nieuwe beweging in de Anglikaansche Kerk. 307
Een woord van ernst en vrede. 341
De twee laatste Algemeene Vergaderingen van het Protestantsch Genootschap: Unitas. 345
Opening der Negende Vergadering door den wijdbefaamden redenaar Ds. Timmers Verhoeven. 346
I. Staat van 't Genootschap. 350
II. Wat Unitas deed. 354
III. Merkwaardige voorvallen. 356
De tiende vergadering geopend door Unitas' Hoofdkampioen E. W. van Dam van Isselt. . . . 361
I. Staat van 't Genootschap. 362
II. Verrigtingen van Unitas. 364
III. Voorvallen en klagten in hare vertakkingen. 367
Het jubeljaar van het Engelsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap. 373
Katholiserende Predikanten. 433
Inlichtingen over het adres der Oud-Bisschoppelijke Klerezy. 440
Inkrimping van den tachtigjarigen oorlog. 442

Sprokkelingen:

Twee Hoogleeraren. 63
Protestantsche Zendelinggenootschappen. . . . —
Amerikaansche Traktaatgenootschappen. . . . —
Inkomsten van den Anglikaanschen Bisschop van Londen. 64
Nieuwe tijdrekening. . . . . —
Veranderingen in 't personeel der Ned. Herv. Kerk in 1852. 124

De bekoorde predikant. 125
Katholieken in Rusland. 200
Kollekten voor de Waldenzen. . . . . —
Anti-jezuitische kollekte. . . . . —
Ds. Toorenenbergen. 375
Evangelisatie door luchtballen. . . . . —
Opmerkelijke gezegden. . . . . —

LETTERLOOVER.

De zang der Katakomben. 126

Bl. 11 reg. 12 v. b. *staat* Prudentius, *lees*: Pudens.
» 32 » 7 » » » hielp » hield.
» 240 » 4 » » achter «ambten» *uitgevallen*: ter eere Gods.

WAARIN LIGT ONZE KRACHT?

JANUARIJ 1853.

Cum infirmor, tunc potens sum.
II Cor. XII, 10.

Het was geen voorliefde voor paradoxen, maar diepgevoelde overtuiging der waarheid, die ons in het Apostoliesch woord, dat we aan het hoofd dezer regels plaatsen, de beantwoording deed zoeken der hierboven gestelde vraag, en ons met vertrouwen doet neêrschrijven: *Onze kracht ligt in onze zwakheid.* Dat antwoord, wij weten het vooraf, zal sommigen ergeren, anderen bevreemden, maar ook velen, hopen wij, gelijk het ons deed, bemoedigen en opwekken. Het is geen nieuwe ontdekking die we maken, geen nieuw gezigtspunt dat we openen: 't is enkel de herinnering van eene oude, door sommigen vergeten of voorbijgeziene, voor eenigen reeds verouderde Katholieke waarheid: dat de kracht in de zwakheid wordt volmaakt en de hoogste magtsontwikkeling vaak met de diepste verlatenheid zamentreft. Alwie die waarheid in

de geschiedenis der Openbaring en in de lotgevallen des Christendoms niet kan lezen, zal zich door ons woord zeker niet voelen aangetrokken; en al wierden ook deze regels niet, als middeneeuwsch geteem, met den schamperen glimlach der versmading afgewezen, nooit toch mogen ze zich bij dezulken dien ingang beloven, welken zij hopen te vinden bij allen, die ons geloof en ons vertrouwen in eene op goddelijke grondslagen gevestigde Kerk deelen, of voor 't minst, onze overtuiging, eerlijk en gemoedelijk als zij is, zullen eerbiedigen. 't Is voor dezen dat wij schrijven. Wij spreken òf tot onze broeders, die als kinderen van ééne Moeder, als leden van één gezin, al den schat van reine vreugd, van zoeten troost, van onverstoorbaren vrede, van hemelsche genade, die er gevonden wordt, hebben leeren kennen en waarderen; òf althans tot hen, die schoon van al die zegeningen nog verstoken, toch door den band eener geheime zamenstemming met ons zijn vereenigd, en door hun opregt en edel streven naar deugd en waarheid ons menigmaal den wensch op de lippen brengen: *Talis cum sis utinam noster esses!* Daarenboven maakt onze vlugtige beschouwing geen aanspraak op een streng gelede bewijsvoering; veel minder heeft zij een polemiesch karakter: in haar geheel is zij slechts eene welwillende aanwijzing, geen afgerond betoog.

Onze kracht ligt zij dan werkelijk in onze zwakheid? Is zulks te beweren geen tastbare tegenspraak en ongerijmdheid? Of, wil men deze achter den sluijer des geheims verbergen, moet dan het beroemde woord van Tertulliaan „*Credo quia absurdum*", niet ter vergoelijking van beiden worden misbruikt? — Niets van dat alles,

antwoorden we met vertrouwen; maar alwie geen dierbaarder belangen kent dan die der stof, en geen hooger wenschen vormt dan die van haren vooruitgang en ontwikkeling, zal zich altoos op het gebied des geestes een vreemdeling vinden, en het krachtvolst organisme, zoo 't niet uit vleesch en bloed bestaat, voor een ontzenuwd ligchaam houden. Daar zijn er nog een aantal, die niets zien dan hetgeen zij zien, en op niets betrouwen dan hetgeen zij kunnen betasten. En toch verkondigen zij menigwerf het zoo vaak misbruikte beginsel: de ideën ook zijne eene magt! — Zou het enkel gemeend zijn voor hunne theoriën, niet voor de waarheid, niet op het gebied der zedelijkheid en der godsdienst?

Onze kracht ligt iu onze zwakheid. Er is ons uit de christelijke Oudheid een algemeen bekend en geliefd zinnebeeld overgebleven, dat zijnen grond heeft in het Evangelie, en waarin ons de zegevierende, alles verdurende kracht der zwakheid op het levendigst wordt veraanschouwelijkt. *De Kerk is het scheepje van Petrus* [1]). Langs de onstuimige golven geslingerd, wordt het broze vaartuig door de stormen geteisterd tot bijna verbrijzelens toe.... maar het blijft door den Heer zelven bewaakt, door zijn plaatsvervanger bestuurd, en ongedeerd doorklieft het de diepte, om na het bedaren van den orkaan, door zijn magtwoord getemd, op spiegelgladde baren ter veilige haven voort te stevenen. Welke schat van wijsheid ligt er niet in dat beeld! Wat beheersching der toekomst! Wat spreekt het duidelijk, overtuigend, geruststellend tot het geloovig gemoed! Van daar dat wij het overal terugvinden, van het ruwe galjoen af, dat de eerste Christenen

---

[1]) Matth. VIII, 23—27.

met onbedreven hand op de marmerscherven der Katakomben griften, tot aan het ideaal der kunst in Giotto's mosaïek op het voorportaal van St. Pieter, of Raffaële's wonderbare vischvangst in het Vatikaan. En 't was geen speling eener weelderige phantasie, die in het dobberend hulkje van den Galileeschen visscher de onvergankelijke sterkte van 't rotsgebouw van den Zone Gods deed terugvinden: maar het was een onwrikbaar geloof, een onwrikbaar vertrouwen in het woord en de beloften van den goddelijken stichter des Christendoms, dat die verheven overeenkomst, die innige maagschap tusschen eene schijnbaar bezwijkende zwakheid en eene altoos zegevierende kracht wist te begrijpen en toe te passen. Want het symbool werd realiteit, en het beeld vond zijne bestendige verwezenlijking in het leven en de lotgevallen der Kerk. Sinds den dag waarop zij den langen stroom der tijden opvoer, door hoeveel stormen werd ze niet bestookt, en toch, terwijl alles rondom haar werd vernield, bleef het scheepje van Petrus alleen onbezweken, altoos der verheven lofspraak waardig, waarmede het een der uitmuntendste geniën der Oudheid begroette: „O waarlijk edel, koninklijk, hemelsch, goddelijk vaartuig! Uw mast die ten hemel opstijgt is het heilbrengend Kruishout, waar langs de zeilen der evangelische leer afhangen, opgezwollen door den adem des Heiligen Geestes! Uw roer is het geloof, uw eigenaar Jesus Christus, uw stuurman Petrus en de Apostelen, die in zijn gezelschap varen, uwe roeijers zijn de engelen, uwe bemanning de koren der geloovigen en heiligen; uwe vaart spoedt door de onstuimige zee dezes tijds; uwe haven is het Paradijs, uw doelwit de gelukzalige eeuwigheid [1])!"

[1]) Origenes, in Matth. VIII.

„Maar is de Kerk van Christus dan ook geene rots", hooren wij ons afvragen, „zoowel als een dobberend scheepje? Waarom niet liever de veraanschouwelijking der onvergankelijke kracht, door haren goddelijken Stichter in haar neêrgelegd, in *dat* zinnebeeld gezocht en aangewezen?"

't Is omdat wij minder de onvergankelijkheid onzer Kerk, haar voortbestaan, en hare honderdvoudige werkzaamheid naar buiten, dan haar innerlijk werken en leven wilden beschouwen, en dáár doen opmerken en bewonderen hetgeen vaak wordt voorbijgezien of als hare zwakke zijde, zoo al niet als een harer gebreken wordt aangemerkt. Had dit doel niet bij ons schrijven voorgezeten, dan hadden wij de door ons gestelde vraag anders beantwoord. Op heel het roemrijk verleden onzer Kerk, op heel hare vroegere historie zonder weergâ in de annalen der menschheid, zouden we hebben gewezen ten waarborge voor het krachtig, onuitbluschbaar leven, dat haar steeds bezielde, dat haar nog bezielt en in de verste toekomst zal blijven bezielen. Wij zouden met Macaulay hebben verklaard, bezwaarlijk te begrijpen, hoe een instelling zal kunnen vergaan, die sinds zooveel eeuwen zulke ontzettende aanvallen heeft overleefd [1]). Wij zouden met de geschiedenis in de hand hebben getoond, hoe zij in het tijdperk van haren laatsten en grootsten strijd, na diep geslagen wonden, het gedrukte hoofd weêr krachtig ophief en in haar vernieuwde jeugd een onverdroten, wereldomvattende werkzaamheid ontwikkelde. Wij zouden gezegd hebben: Men herinnere zich, welke volslagen ondergang het Katholicisme bedreigde, geen halve eeuw

---

[1]) „When we reflect on the tremendous assaults which she had survived, we find it difficult to conceive in what way she is to perish". Macaulay, *Essays*, p. 538. Lond. ed.

nadat de Hervormer van Wittemberg de bul van Paus Leo had verbrand. Toen reeds had het Protestantisme zijn hoogste toppunt van glorie bereikt. In Engeland, Schotland, Denemarken, Zweden, Pruissen, Saksen, Hessen, Beijeren, in een groot gedeelte van Zwitserland, in Wurtemberg, in Noord-Nederland had het gezegevierd, en schier overal aan deze zijde der Pyreneën en der Alpen scheen het op het punt van te zullen zegevieren. In Frankrijk, België, in het zuiden van Duitschland, in Hongarije en Polen, was het reeds talrijk en magtig. In Oostenrijk bleef slechts een derde der inwoners aan de Oude Kerk getrouw. In België telde men de aanhangers der nieuwe leer bij honderdduizenden. „Drie vierden van Frankrijk, schreef de gezant van Venetië in 1559, zijn door de Geneefsche Hervorming ingenomen". Zoo had, in minder dan veertig jaren tijds, het Protestantisme zich over eene onmetelijke uitgestrektheid in het noorden, oosten en westen van Europa verspreid: van IJsland tot aan de Pyreneën, van Finland tot aan de Italiaansche Alpen! Maar zoo bleef het niet. De Katholieke Kerk, zegt Engeland's gevierdste historieschrijver, na zoo diep geslagen wonden, na zoo grievende verliezen, heeft veel, zeer veel van het op haar veroverde terrein teruggewonnen, terwijl hare mededingster sinds de laatste twee honderd en vijftig jaren geen enkele noemenswaardige aanwinst in Europa heeft gemaakt. Dermate heeft zij hare krachten herkregen, dat nu het getal harer kinderen grooter is dan het was in eenig tijdperk van haar vroeger bestaan. Hare aanwinsten in de Nieuwe Wereld hebben haar de geleden verliezen in de Oude ruimschoots vergoed. Schier twee honderd millioenen erkennen haar geestelijk oppergezag, terwijl al de andere christelijke sekten nog geen honderd

en twintig millioen aanhangers tellen. En er is geen vooruitzigt dat hare eeuwenoude heerschappij ten einde spoedt. Zij zag het begin van alle regeringen en van alle kerkelijke instellingen, die nu in de wereld bestaan: zal zij in hare onvergelijkelijke duurzaamheid het eind niet van alle zien? Zij was groot en geëerbiedigd voordat de Frank den Rijn was overgetrokken, — toen Grieksche welsprekendheid nog te Antiochië bloeide — toen men nog voor afgodsbeelden neêrviel in den tempel van Mekka. En zij zal nog bestaan, in onbezweken kracht en onverminderden invloed, wanneer een reiziger uit Amerika of Nieuw Zeeland de overblijfselen van Europa's bloeijendste hoofdsteden zal bezoeken, om er te midden van een woeste eenzaamheid de bouwvallen harer weleer schitterendste monumenten af te schetsen [1]). Gelijk aan de onvergankelijke pyramiede, die naar eene Arabische Sage, door antidiluviaansche koningen gebouwd, alleen den alles vernielenden vloed kon trotseren, is zij, de onvergankelijke, toen alles rondom haar door de wateren werd verzwolgen, te midden van de puinhoopen eener wereld die vergaan was, in haar eeuwigdurende jeugd staande gebleven.

Zóó hadden wij kunnen antwoorden. We verkozen liever te „roemen in onze zwakheden".

Vragen we dan nog eens: Waarin ligt onze kracht?

Binnen eenige weinige hoofdtrekken kunnen we ons antwoord beperken.

1. Meestal wordt onze Kerk slechts in hare uiterlijke verschijning beschouwd; haar inwendig bestaan wordt niet opgemerkt, althans niet met eerbied en belangstelling

[1]) Vgl. *Edinburgh Rev.*, N°. 145, p. 228.

gadegeslagen. En toch hetgeen haar doet leven, werken, strijden, zijn hare *geestelijke* krachten: de voortreffelijkste schoonheid van de Dochter des Konings is in haar binnenste te zoeken. Al te dikwerf vergeet men, te midden van de verstrooijing onzer zoo verstoffelijkte maatschappij, dat de christelijke Openbaring als 't ware eene gansch nieuwe wereld heeft geopend, waarin vroeger de Heiden nooit een blik sloeg en waar de Jood slechts een glimp van bespeurde. Die nieuwe schepping is het leven des geestes, het leven der genade, dat zijne wetten heeft, zijn aanvang, zijne ontwikkeling, zijn eigenaardig voedsel, zijne organische werkingen, zijne zwakheden, zijne herstelling — alleen niet zijn volslagen vernietiging. De genade is de sfeer, de orde, waarin dit geestelijk leven, zoo menigvuldig, zoo wonderbaar rijk in zijne uitvloeisels en werkingen, het geheele ligchaam der Kerk doorstroomt. Genade is er het voedsel van, de ziel, de onderhoudende kracht, de volmaking: zij regelt, zij bestuurt geheel de energie van dat onzigtbare huishouden. Voor een Katholiek zijn die „geestelijke dingen" de geliefde geheimen van het ouderlijk huis; aan vele anderen schijnen zij dweepzieke illusiën of volslagen onzin: *stultitia enim est illi, et non potest intelligere* [1]). Voor den Katholiek is de orde der genade even wezenlijk als die der natuur; voor hem bestaat er zoo wel een geestelijk als een physiesch leven. Hij kent de wonderen, die daar in 't verborgen worden gewrocht. Zijn geloof, zijn vertrouwen, zijne liefde eischen er geene andere — die toch ook niet ontbreken. Hij vraagt niet, gelijk de Joden, een teeken, dat hij kan *zien* [2]). De schaapherders van Bethle-

---

[1]) I, Cor. II, 14.
[2]) Matth. XII, 38.

hem staarden met eerbied op de kribbe, waarin de nieuwgeboren Messias was neêrgelegd: zij bogen de knieën onder den indruk van de wonderen, die zij hadden aanschouwd. De hemelen hadden zich geopend, en door engelenstemmen was een wonderschoone jubelzang aangeheven; een schitterende ster was van 't Oosten langs het uitspansel neêrgezegen en had den koningen van Tharsis en Saba den weg gebaand. Dát konden ze met het oog der zinnen aanschouwen, maar dát was toch het eigenlijke wonder niet. Het ware wonder was, dat het Wichtje in die armoedige kribbe rustend en door den adem van lastdieren verwarmd, „ waarachtig God is van waarachtigen God, geboren en niet gemaakt, medezelfstandig met den Vader, door wien alles gemaakt is". Voor het geloof in die waarheid, waarvan de zintuigen niets openbaren, zinken alle zigtbare wonderen in onbeduidendheid weg. — Wat gelooven velen onzer moderne wijzen van hetgeen zij niet zien? Welke denkbeelden koesteren zij van die wonderen des geestes, die dagelijks door de genade bij duizendtallen op het uitgestrekte gebied der Kerk worden gewrocht; wat eerbied hebben ze voor de bewonderingswaardige werken der liefde, voor den heiligen ernst des geloofs, voor het verteederend enthusiasme der godsvrucht? Wat weten zij, of althans wat willen ze weten van den heldenmoed, de zelfverloochening, de edele grootmoedigheid der Katholieke deugd? Dat alles is hun een gesloten boek, — niet minder als het was voor hun voorgangers, die vijandig of onverschillig waren jegens de Kerk in de eerste tijden des Christendoms. Of is er, meent ge, veel verschil tusschen het oordeel dat er *toen* werd geveld, en hetgeen *nu* menigmaal over onze Kerk en hare getrouwe belijders wordt uitgesproken? Is er behalve de vervolging des bloeds, — die nu grootendeels heeft plaats gemaakt voor

die des lasters en der verdrukking, — niet veel overeenkomst tusschen de vroegere bestrijders van het Katholicisme en die van onze dagen? Men veroorloove ons eene herinnering. — Verplaats u voor eene wijl, in uwe verbeelding, een achttiental eeuwen achteruit, op het Romeinsche *Forum*. Welke treffende kontrasten! Ziet gij aan gene zijde die ineengedrongen schaar, waarop de zaamgevloeide volksmenigte beurtelings blikken van verwondering en van verachting, zeldzaam van medelijden werpt? Zij wacht het oordeel af, dat nog geveld moet worden over hetgeen de wereld hare dwaasheid noemt. Wat een gemengde groep! Eenigen, gelijk hun eigenaardige kleeding het aanduidt, behooren tot den geachten stand der wijsgeeren; anderen herkent gij aan hun purpergezoomde toga voor leden van den Senaat; sommigen dragen den witten priesterlijken tabbaard; verreweg het grootste getal hebben het voorkomen van eenvoudige burgers. Aan hunne zijde ontwaart ge aanzienlijke vrouwen, edel en statig van houding en gelaat; jeugdige maagden, schitterend van deugd en onschuld meer nog dan door bevalligheid en schoonheid, schuchter terugdeinzend voor de onbescheiden blikken der ongeloovige toeschouwers. Het zijn allen „dwazen om Christus' wille". Allen worden in Rome's beschaafdste kringen als wonderen van waanzin, als raadsels van onverstand, als voorbeelden aangehaald van schier onbegrijpelijke buitensporigheid. Gindsche priester genoot een aanzienlijk inkomen uit de tempeldienst van Jupiter Tonans: hij heeft het opgeofferd; die befaamde wijsgeer, Justinus, meen ik, vervulde een rijk beloonden leerstoel aan de Akademie: hij nam zijn ontslag; gene kunstenaar, die vroeger voor een beeld van Apollo of van Venus een half *talent* ontving, wil er nu geen meer voor goud beitelen; die hoog-

geboren matrone bezat eene prachtige woning op het Palatijn en een aangenaam buitenverblijf te Tusculum: zij heeft ze willig verlaten; die beeldschoone jonkvrouw daar ginds, zij stamt uit een van Rome's aanzienlijkste geslachten, en heeft nog onlangs een schitterend huwelijk met een jongen patriciër geweigerd. — En waarom toch dat alles? — Enkel omdat zij hebben verkozen Christenen te worden. — Welke dwaasheid! Wat gebrek aan verlichting en doorzigt! Welke moed, zeggen sommigen, welke volharding! maar 't is louter ἄνοια καὶ ἦθος [1])! Verblinde slagtoffers van eenige belangzoekende dweepers! Was het mogelijk dat een Justijn, een Prudentius, eene Domitilla, zich tot zulke buitensporigheid lieten vervoeren? — Zoo dacht en sprak men *toen*, voor achttien eeuwen. Hoe denkt en spreekt men *nu?* Laat men nu (wij spreken van onze bestrijders) meer regt wedervaren aan Katholiek geloof, Katholieke deugd en godsvrucht? Heeft men nu veel meer achting en eerbied voor hetgeen wij eeren en eerbiedigen? Hoort men niet dagelijks klagten aanheffen over onze kleingeestigheid, over ons bijgeloof, over onze gehechtheid aan de mommerijen en het poppenspel [2]) onzer eerdienst? Hetgeen voor ons vol is van diepe beteekenis, vol van veredelenden en hartverheffenden invloed, ontmoet vaak hoon en bespotting, of, bij de welwillendsten, een glimlach van medelijden. Ook nu zijn er nog Pliniussen, vol humaniteit en beschaving, die, waar het onze Kerk geldt, het *superstitionem pravam et immo-*

---

[1]) Men weet dat de Heidenen zich den geloofsmoed der eerste christenen zochten te verklaren, door dien aan *verstandsverbijstering* of *gewoonte* toe te schrijven.

[2]) De uitdrukking is historiesch; wij hopen er later op terug te komen.

dicam van den Romeinschen Praetor steeds op de lippen hebben. 't Is waar, soms brengt men een gedwongen hulde — heldendeugd perst ze af — aan de zoo edele als belangelooze zelfopoffering der Katholieke liefde. Verlaat een onzer maagden de genoegens en de zoete vooruitzigten des levens, om dienares der armoede of der kindschheid te worden, dan wil men haar nu en dan hare „vrome overspanning" wel vergeven. Men schaamt zich, op het onbevlekte kleed der in 't volle licht en onder aller oogen werkende en zorgende Martha's het slijk der bespotting te werpen. Maar voelt zich eene Maria geroepen, om in stille afzondering haar leven te slijten aan de voeten van den goddelijken Bruidegom harer ziel, om daar te bidden voor hen die nooit bidden, dan verheffen zich honderd stemmen om haar verheven toewijding te laken, om hare inzigten te verdenken, om haar voor 't minst, en dit zijn de edelsten, als een slagtoffer van priesterdwang of priesterlist te beklagen; ja dan zijn er, die zich niet ontzien, om de reinste en beminnelijkste dochters der Kerk met den zwadder der vuigste lastertaal te bezoedelen [1]). Is de beste verontschuldiging voor zooveel blinde en hartstogtelijke versmading van hetgeen ons eerbiedwaardig en heilig is, niet gelegen in de volslagen onwetendheid van de „dingen des geestes", die Paulus reeds in zijne tegenstanders berispte! We leven, ja, God zij dank! onder geen heidenen meer: maar hoe velen zijn er nog niet, voor wie het toch een altoos onoplosbaar probleem zal blijven, hoe de verborgen bloem in de rotsklove, die eenzaam haren geur ten hemel opzendt, ook haar doel en hare bestemming hebbe

---

[1]) Men herinnere zich het schandelijke schotschrift over de beruchte Maria Monk.

aangewezen in het groote plan der Voorzienigheid.

2. Een ander misverstand waarin velen vervallen, betreft het beginsel van stabiliteit, van onveranderlijkheid, van onverbroken eenheid dat het Katholicisme, vooral in het leerstellige, kenmerkt. Die volkomen overeenstemming tusschen haar verleden en haar tegenwoordig geloof en leer houdt men voor stilstand, voor werkeloosheid, voor achteruitgang. „Uwe Kerk, zegt men ons herhaaldelijk, is vijandig aan alle ontwikkeling, aan allen vooruitgang; zij belemmert de vlugt van den menschelijken geest, de navorsching der vrije wetenschap; zij is stationair uit beginsel, en zij roemt er op, zulks te zijn. Vreest gij niet dat bij de schier overal ontwaakte geestdrift voor wetenschap en vooruitgang, zij niet bij magte blijve om voortdurend hare heerschappij op het gebied des geestes te handhaven?" — Het verwijt is niet nieuw, en de vraag verrast ons evenmin, als de bedreigde toekomst ons bekommert. In de vijfde eeuw verweten reeds de heidenen aan de Kerk, dat zij met de eischen, met de behoeften des tijds niet wist meê te gaan, dat zij door hare onverzettelijkheid in het handhaven harer leer, de Europesche beschaving op het spel bragt: de Arianen, zeide men, zouden zich beter naar de omstandigheden hebben weten te plooijen, en Europa voor de overstrooming der barbaren hebben bewaard! Zóó *toen*. *Nu* beschuldigt men ons van door verstokte gehechtheid aan oude vormen het beschaafd vrijgemaakt Europa tot de barbaarschheid te willen terugvoeren! — Willen wij dit, verlangen wij dit inderdaad? Het valt niet te loochenen: in onze Kerk bestaat er eenheid, duurzame, onveranderlijke overeenstemming van leer en geloof? Voor het behoud van dien schat heeft zij de beloften van haren goddelijken Stichter tot waarborg. Bij het aanschouwen der treurige verdeeldheid, onzekerheid

en onbestendigheid, die er elders ten aanzien der gewigtigste waarheden der godsdienst heerscht, behoeft zij zich niet te troosten met het denkbeeld: dat het bij de veranderlijkheid, bij den noodwendigen strijd der menschelijke opiniën, niet meer te beklagen is dat wij de eenheid van leer moeten derven, dan „dat wij geen vleugelen hebben" [1]). De Katholieke Kerk zij is er in geslaagd om zonder dwingelandij, de vrije overtuiging harer kinderen te beheerschen. Zij wil, zij alleen kan „alle verstand onderwerpen in de dienst des geloofs". Wie kan het gelijk zij? Dwingelandij heeft der menschelijke gedachte kunnen beletten zich te openbaren, maar zij heeft haar nooit kunnen leiden, besturen, vrijwillig en vrij aan zich hechten. De philosophie is er niet beter in geslaagd. Het woord des Meesters werd er aangebeden, totdat de discipel zelf meester wilde worden, en op zijne beurt gebieden in die beweegbare dynastiën der menschelijke wijsheid. Het Protestantisme? De ontelbare vertakkingen waarin het is gesplitst, die zich onderling bestrijden en tegenspreken, zeggen het. Alleen de Katholieke Kerk kan in waarheid, en op een verleden van achttien eeuwen terugziende, van zich zelve getuigen, dat zij zich voortdurend is gelijk gebleven. Is dat geen bewijs van de haar inwonende kracht, van de haar bijgebleven goddelijke bescherming, van hetgeen Bossuet zoo schoon noemde, hare „eeuwigdurende jeugd"? Zal zij, die de ontzettendste uitdaging aan de toekomst heeft toegeworpen, door zich gedurende haar gansch be-

---

[1]) „Discrepancy there will be among the most diligent and candid, as long as the constitution of the human mind, and the nature of moral evidence, continue unchanged. *That we have not freedom and unity together is a very sad thing; and so it is that we have not wings*". Macaulay, *Essays*, p. 477.

staan op die toekomst zelve te beroepen, ten toetssteen van hare onveranderlijke, onsterfelijke eenheid; zal zij nu al haar verleden moeten vaarwel zeggen, en afstand doen van haren invloed op het vrije geweten, op de vrije overtuiging van allen, die in haar eene goddelijke instelling erkennen en eerbiedigen. 't Is opmerkelijk: men wijst op hare onveranderlijkheid in hare leer, op haar stationair karakter, om haren nabijzijnden ondergang te voorzeggen, en voorspelt haar tevens, dat zij door den onweerstaanbaren invloed der „vrije wetenschap en van het onafhankelijk onderzoek" veranderen zal. Wie herinnert zich niet, om iets te noemen, hoe ons nog kort geleden hier te lande, van uit de hoogte eens akademischen leerstoels, in bewoordingen, waaruit de hartstogt de kieschheid had verdrongen, werd aangezegd, dat het tijdstip was genaderd, waarop de Katholieke Kerk „veel, waarop zij vroeger prijs stelde, „een goed deel van haar hiërarchisch stelsel, hare celi„baats-wet, haar Jesuitendom, haren biechtstoel, en wat „dies meer zij, zou over boord werpen" [1]). Het heil moest ons toen van de ellendige „Duitsche Beweging" komen, die kort daarna niet onder de slagen der Katholieken, maar onder de geeselroede der Pruissische politie bezweek. Hoe heeft onze Kerk op al die profetiën tegen haar geantwoord? Door dezelfde te blijven; door hare eenheid in leer en geloof te handhaven; door de wetenschap te eeren en aan te moedigen, door hare verdiensten te erkennen en hare resultaten te benuttigen. *Non nova sed nove*, herhaalt zij nog gaarne met een harer vernuftigste verdedigers uit vroeger tijd [2]). Zij bemint ontwikkeling, vooruitgang, maar geen

[1]) De Leidsche Hoogleeraar N. C. Kist, in het *Archief voor Kerk. Gesch.* V, 550.

[2]) De H. Vincentius van Lérins in zijn *Commonitorium.*

vernieling van hetgeen zij als goddelijk geopenbaarde waarheid huldigt. De ware wetenschap is haar in 't algemeen, hetgeen Clemens van Alexandrië van de wijsbegeerte in het bijzonder zeide, eene bondgenoote, geen vijandin. Dat heeft zij in de laatste jaren menigmaal ondervonden en dankbaar erkend. Was het niet de vlijtiger beoefening der geschiedenis, het opsporen en ontdekken van nieuwe bronnen, waardoor zij meer dan eens tegen vroegere aanklagten werd geregtvaardigd. Meermalen ook werd het schild dat men tegen haar wilde rigten, een verdedigingsmiddel in hare handen. Toen men voor eenige jaren in Engeland met bekommering voor het goddelijk karakter der H. Schrift, de resultaten besprak van eenige nieuwe ontdekkingen in de geologie, schreef Dr. Wiseman te Rome zijne voortreffelijke *Lectures on the connexion between science and revealed religion*, en maakte de navorschingen der wetenschap dienstbaar aan de verdediging des Christendoms. Zoo zal het immer gaan: „de kostbare buit van Egypte wordt een sieraad, soms een steunpilaar van den Tempel".

3. Maar er is nog een ander element van magt, van kracht, van onweerstaanbaren invloed, nog een ander wapen in den strijd, nog eene andere beschutting tegen aanranding en vervolging, welke onze Kerk, als een onvervreemdbaar kleinood, bezit. Daarin stelt zij bij uitnemendheid haar vertrouwen en hare hoop; daarmede strijdt en verwint zij. In de statistieken onzer hedendaagsche economisten vindt het geen vermelding; in de politieke wereld wordt het niet gewaardeerd; door onze vijanden schijnt het niet geducht. Mogen wij het noemen, zonder van sommigen, die ons zullen lezen, te moeten vreezen, dat een oneerbiedige glimlach ons godsdienstig gevoel kome kwetsen?... Die magt, dat wapen, die bescherming is het *Gebed;* dat zijn

de genaden, die het gebed, als een bevruchtenden dauw, van den Gever van alle goed doet nederdalen: de vernieuwing des geestelijken levens, de aanwakkering tot godsdienstijver, deugd en godsvrucht. Is het geen bemoedigend verschijnsel, hetgeen zich op het zoo uitgestrekte gebied der Kerk, onder de millioenen die haar dienen en liefhebben, schier overal in onze dagen openbaart? Het is alsof een overvloediger uitstorting van den „Geest der genade en des gebeds" heeft plaats gegrepen, die het aardrijk vernieuwen zal en de Bruid van Christus verheugen. 't Is waar, de Kerk heeft nog haren strijd, hare beproevingen en hare smarten: zij wordt nog miskend, gelasterd, gedwarsboomd, vervolgd. Maar zij heeft ook hare zoete vertroostingen. Zij ondervindt ook dat zij door haren aanbiddelijken en goedertieren Meester en Heer niet wordt verlaten. Op het gebied van de magtigste beschermster en verspreidster der dwaling, ziet zij dagelijks het getal harer getrouwe kinderen aangroeijen. In het land der omwentelingen wordt haar invloed erkend en ingeroepen; daar zegeviert zij door het gebed over de zamenzwering der boozen [1]), daar openbaart zij hare onuitputtelijke vruchtbaarheid in honderdvoudige werken van liefde. Aan den oever der Spree, waar haar gezworen vijanden, Rationalisten zoowel als Piëtisten, hunnen hoofdzetel hebben gevestigd, doet zij door eene uitgelezen schaar van hare begaafdste en edelste zonen aan gansch Europa het voorbeeld stellen van eene staatkunde door godsdienst geheiligd, en tevens het bewijs leveren, dat liefde en trouw jegens Vorst en Vaderland en ijverig vervulde burgerpligt, in liefde en trouw jegens

[1]) Men kent het gezegde: *La France qui prie désarme la France qui conspire.*

de Kerk en in den eerbied voor hare wetten haar hechtsten steun, haar besten waarborg vinden. Voeg hierbij het onder alle geloovigen in deze laatste tijden zoo levendig aangewakkerd vertrouwen op de bemiddeling en de bescherming dier gezegende Maagd, door wie „alle dwaling is verslagen", en gij zult met ons in die opbloeijing der Katholieke liefde, ijver en godsvrucht, in die geestdrift voor de vereering van de Moeder des Heeren, den dageraad ontwaren van beter dagen. Waarom zouden we dat niet mogen hopen en voor de Kerk en voor den Staat? Als één groene olijftloot den geloovigen en geredden Patriarch van het einde des zondvloeds kon overtuigen, waarom zouden we dan niet, dankbaar en vertrouwend, de menigvuldige voorboden van erbarming, verzoening en vrede welkom heeten, die de goddelijke Duive, de Paracleet schier dagelijks aanbrengt aan de Arke Gods? En is het te veel verwacht van de bescherming van Haar, wier hulp nooit te vergeefs werd ingeroepen, indien wij durven hopen, dat de Eeuwige Koning die op den „troon der genade" zetelt, haar met den gouden schepter zal toewenken, wanneer zij Hem voor haar volk bidt?

Met dat bemoedigend vooruitzigt besluiten wij deze vlugtig neergeworpen gedachten. Zij kwamen ons voor den geest bij den aanvang van een nieuwen tijdkring, die welligt het begin zal zijn van een geheel nieuw tijdperk in de geschiedenis der Christen volken. Wie weet wat de toekomst in haren schoot besluit, en wie zal den sluijer die haar voor ons oog verbergt, opligten? Het kan gebeuren, en God geve het! dat de beginselen van orde steeds krachtig blijven gehandhaafd: dan zullen er zeker noodzakelijke veranderingen, vermoedelijk niet zonder voor-

bijgaande schokken, worden bewerkstelligd; maar de geest des oproers en der anarchie zal voortdurend gebreideld blijven. In dat geval zal de overwinnaar in dien afgebeden triomf de Kerk alleen zijn. Het kan ook gebeuren, en God verhoede het! dat de Europeesche beschaving en al hare wonderen zij bestemd, om door teugelloos geweld vernield, en andermaal door woeste horden van barbaren met de voeten te worden getreden. Is haar dit lot beschoren, dan zal de verwoesting slechts eene herhaling zijn van hetgeen vroeger gebeurde, op zoo reusachtige schaal, dat wij ons ter naauw iets dergelijks zouden kunnen voorstellen. Maar dan ook zal de Kerk, gelijk te voren, overblijven te midden van den chaos, als het element eener nieuwe schepping, om in dien bajert levendmakende kracht, levendmakend licht en warmte in te storten..... Doch waarom te gewagen van de toekomst? Het tegenwoordige slechts stelt God in onze handen, en de toekomst beheerschen wij, wanneer wij voor het oogenblik onzen pligt, onze roeping getrouw vervullen. Doen wij dat allen, die den schoonen naam van Katholieken dragen, doen wij dat onder het afbidden van Gods zegen, doen wij het met blijmoedigheid en volharding. Dragen wij vol moed den arbeid en de hitte des dags; schrikken we van geen opofferingen, van geen moeite terug, zelfs van geen miskenning en verguizing. Want niet alleen het sneeuwwit zonnekleed der verheerlijking, waarin Hij op Thabor verscheen, maar ook den mantel der dwaasheid dien hem Herodes' hovelingen om de schouders wierpen, liet de aangebeden Meester ons als een erfdeel achter. Maar wat ons ook moge wachten, welke gebeurtenissen, welke omwentelingen, welke beproevingen of welke overwinningen ons de toekomst ook moge aanbrengen, zeker

is het, dat de Kerk van Christus alles en allen zal blijven overleven, want zij alleen heeft de beloften der onvergankelijkheid; zeker is het dat de waarheid zal zegevieren: want, schreef voor elf eeuwen een der apostelen van ons vaderland, „de waarheid kan wel bemoeijelijkt worden en bestreden, maar overwonnen worden, dat kan zij nooit" [1]).

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van Dl.* XXII, *bl.* 293.)

Grotius' verandering in het godsdienstige is niet een bloot toeval hetwelk in zijn leven voorkomt; het is daarvan de diepe zin, de late vrucht en voltooijing, en om zijne gezindheid voor de Katholieke Kerk naar vereischte voor te

[1]) *Veritas fatigari potest, vinci autem et falli non potest.* S. Bonifacii Archiep. et Mart. Epist. 63. Ed. Giles. I, 145.

dragen, hebben we met zijne gansche levensgeschiedenis te doen. Bij de behandeling van een zoo hoog historiesch onderwerp, hebben wij ons te wachten voor abstracte verdeelingen, waardoor we met zeer duidelijk spreken de waarheid verduisteren zouden. Maar zooveel te meer moeten we ons toeleggen, om de orde te doen kennen die in het onderwerp zelf is, om het plan te doen uitkomen, dat daarin ligt en door ons niet gemaakt wordt, om, indien we 't zoo noemen mogen, de ideën te doen begrijpen waarnaar die concrete wereld geschapen is.

Wat hebben we tot heden afgehandeld?

Een zeer belangrijk deel onzer taak. We hebben doen zien, hoe Grotius, door de opvoeding die hij van Uitenbogaart ontving, en door zijne wetenschap en klassieke studiën, reeds voor de erkenning van 's menschen zedelijke waarde en vrijheid geneigd was, en niet zoodra in de Remonstrantsche twisten gemengd werd, of als een vurig verdediger van die Katholieke waarheid optrad, en dientengevolge eenige helling verkreeg naar nog andere Katholieke beginselen.

Nadat op die wijs de lezer *in medias res* was gevoerd, hebben we de toen eerst mogelijke verklaring gegeven van 'tgeen Grotius bewoog, van zijnen eigenlijken aard en gezindheid. Had hij de vrijheid niet verdedigd ten koste der genade? Zoo was de uiterst gewigtige vraag die deze verklaring inhield of vorderde. Want het was de vraag of Grotius een bloot wetenschappelijk man, dan of hij een waarlijk godvruchtig mensch was; zij betrof zijne innige zedelijke en godsdienstige natuur. Ten antwoord daarop hebben we bewezen, dat hij van de Katholieke waarheid niet was afgeweken, en het particulier stelsel dat hij volgde, als van de Kerk niet veroordeeld, ook geen grond konde

zijn om zijne denkwijs te veroordeelen. Diensvolgens vonden we de gelegenheid om Grotius' goede en godsdienstige geaardheid te toonen, en zooveel van zijn persoonlijk karakter te zeggen, als noodig was om in onze beschrijving te kunnen voortgaan.

Thans hebben wij derhalve overvloedigen grond om zijne verdere geschiedenis te beoordeelen, om die orde waarvan wij spraken, en het algemeene plan 'twelk ons zijn leven aanbiedt te leeren schatten. We weten wie hij is, in welke omstandigheden hij verkeerde, welke bedoelingen hem deden handelen, en zullen dus gemakkelijk kunnen inzien, wat voor hem de geschikte weg tot de kennis der waarheid was, welke ondervindingen daartoe moesten strekken, en hoe Gods genadige voorzienigheid die aanvoerde in eenen niet vooraf te berekenen zamenloop. Ons alzoo grondend op hetgeen wij of aangetoond of verhaald hebben, zullen we een verklarend overzigt geven van zijn volgende levensgeschiedenis, om die daarna weder punt voor punt te hervatten, en door eenigzins uitvoeriger mededeeling het gezegde te staven.

Om onze voorstelling zoo scherp en duidelijk mogelijk te maken, brengen we alles tot drie vragen.

1. Welk denkbeeld moeten we ons vormen van Grotius' voortgang tot de Katholieke waarheid?

2. Waarom gingen daarmede zoo vele jaren, ja bijkans zijn gansche leven om?

3. Hoe blinkt in zijne voornaamste lotgevallen Gods genadige voorzienigheid uit?

Ons antwoord willen we echter verstaan hebben met meerdere matiging, dan wij bij dezen scherpen vorm in onze voorstelling kunnen in acht nemen. Het zijn hoofdtrekken die we willen geven. Niet al te strak mogen ze

genomen, of daaruit geredeneerd worden. Te veel philosophie is geen philosophie.

Men heeft in ons vroeger verhaal kunnen waarnemen wat Grotius aantrok en voortvoerde naar de waarheid. In 't algemeen was het de historische zijde des Christendoms: de waarde van 's menschen daad, de getuigenissen der eeuwen, de openbare orde, vrede en eenheid.

Is nu zijn voortgang zóó te verstaan, dat hij ten gevolge dezer zeer goede beginselen langzamerhand de waarheid ontdekt; eerst het eene leerstuk en dan het andere, tot zoolang dat hij allen voor waar erkent? Men zal wel aanstonds gevoelen, dat zijne verandering van denkwijze zich niet zóó kan hebben toegedragen. Wij willen daarlaten, in hoever het mogelijk zij, dat iemand, met minder gaven dan hij bedeeld, reeds vele leerstukken der Kerk voor waar houdt (wel te onderscheiden van *gelooven*), zonder nogtans over haar geheele leer zoo te denken. Een man als Grotius was voor zulke halve gedachten niet wel in staat. De erkenning der eenige ware Kerk, welke bij groote geesten doorgaans met meer rationeel bewustzijn toegaat, kan, in dit opzigt, vergeleken worden met de ontdekking van een systeem. Die ontdekking zelve gaat nimmer langzaam. De geest komt er niet toe door eerst het een en dan het ander te vinden. In een waar systeem veronderstellen de deelen reeds het geheel, en veronderstelt het geheel reeds de deelen, is alles doordrongen van een en hetzelfde leven en gevormd naar dezelfde gelijkenis. De kennis of ontdekking daarvan kan bijgevolg niet stuksgewijs ontstaan, is geene opstapeling van halve gedachten, geen zamentasten van duistere klei tot een beeld; maar, gelijk een klaar en doorschijnend kristal eensklaps zijne hoeken en kwadraten schiet, zoo wordt die kennis op het gunstig

oogenblik geboren, zoo zetten de gedachten die haar uitmaken zich voor altijd vast en uit elkander, en schitteren de eene door de andere henen. Als daarom voor Grotius dat oogenblik gekomen is, zien wij hem niet alleen volgens zijnen historischen zin, beginnen met den Paus (*De Antichristo*), maar daar reeds zooveel omhenen schikken, dat de geboorte van een geheel stelsel er in herkend wordt. Het is de wijs waarop de genie de waarheid grijpt. Om dezelfde reden: omdat een stelsel zoo één, en daarom zoo *eenig* is, en een wel zamengesloten geheel uitmaakt, kan men er lang, zeer lang omheen dolen, en het onophoudelijk naderen zonder het te bereiken. Maar die nadering is niet het half begrepen systeem, en, als we zeiden, Grotius erkent niet het eene dogma lang na het andere. Zijn voortgang is voorbereiding, is verwijdering van beletselen, is losmaking van dwaling, is opkomen van neigingen in zijn geest, van wenschen in zijn hart, waarneming van zekere analogiën daar hij eens den type van herkennen zal, vooruitgang in het formele, in behoefte, in geschiktheid, en wie kan al de boden noemen die de godsdienstige waarheid pleegt vooruit te zenden ter noodiging aan hare eeuwige bruiloft?

Uit het voorgaande zien wij, dat de weg der wetenschap, zoowel als andere wegen, die tot de Kerk leiden, zeer lang duren *kan*. Maar, zoo was de tweede vraag: Waarom duurt die voor Grotius zoo lang, en gaat er bijkans zijn gansche leven mede om?

Dit was zeer natuurlijk of zeer overeenkomstig met de hem eigen wetenschap, met zijn karakter en de omstandigheden waarin hij aanvankelijk verkeerde en gevormd werd.

Grotius, wij zagen het, was niet slechts staatsman en geleerde, maar geen vak van wetenschap was hem vreemd,

en niet deze of gene muze hield hem op en moest bekeerd worden, maar het geheele welluidende koor. Overeenkomstig zijnen universelen aard moest hij niet door dit of dat idee, dit of dat gevoel, deze of gene ondervinding, maar meer of min door deze allen te zaam, door eene menigte én van ideën, én van gevoelen, én van indrukken bewogen worden. Om aan de waarheid zijne toestemming te geven, had hij eerst folianten te lezen en te schrijven, en, in meer dan eenen zin, eene reis door de wereld te doen. Ook die waarheid, de Katholieke Kerk, had meer dan genoegzame grootheid en uitgestrekte proportiën om aan een Grotius lang en overvloedig werk te geven, en zoo deze zijne manier hare onbehagelijke zijde heeft, men zal niet alleen moeten erkennen, dat dit met dat al Grotius' manier was, maar gevoelen, dat de eer der overwinning voor de Kerk zooveel te grooter is.

Het is waar, er was een hoofdtrek, eene zijde van de waarheid, waardoor hij meer werd aangetrokken: het historische. Maar zoo door zijn gevoel, hetwelk er zich aan paarde, als door de omstandigheden die we zien zullen, werd het eene meer praktische rigting, zocht hij vrede, dus meer naar *doel* dan naar *idee;* en dit was geen middel om den weg voor hem te verkorten. Want behalve dat dit doel noodwendig lang onbepaald moest blijven, is in doel eer bevestiging der reeds gekende waarheid, dan het meest geschikt bewijs om de ongekende waarheid te vinden. Het laatste deel der wetenschap is de praktijk.

Dat zoeken naar vrede wijst ons op zijn karakter. We hebben het vroeger al te zacht genoemd; en inderdaad hij had meer energie, meer kracht van wil en besluit kunnen bezitten. De toestemming aan de waarheid is wel

geen daad van den wil, en we zijn er verre af van met de Pantheïsten en Cartesius, of met de Protestanten als Luther en Calvijn, gedachte en wil te vereenzelvigen. Maar de wil heeft eenen grooten invloed op de gedachte, bijzonder op de godsdienstige, zelfs wanneer men die nog van geloof onderscheidt. Er hoort wilskracht toe, om bij den eersten twijfel te gaan onderzoeken; om door de mogelijke gevolgen niet te worden afgeschrikt; om het licht der waarheid zelve, en niet hare schoone kleuren te zoeken; om niet toe te geven aan de liefde der kunstenaars, die, contemplatief als ze zijn, met een gevoel dat niet ver af is van zelfbehagen, honderd en honderdmaal hun werk bekijken en niet vorderen. O de goedige, de altijd inschikkelijke Grotius, hij zoo vol urbaniteit, met eenen zoo geoefenden geest en tot de fijnste waarneming in de school der klassieken gevormd, kon zeer ligt in dat gebrek, zoo 't nogtans een gebrek is, vervallen, en daardoor gaan denken om te denken en schrijven om te schrijven.

Dezelfde gevoeligheid moest hem afhankelijker maken van de omstandigheden; ofschoon, we haasten ons het er bij te voegen, er een gewigtiger reden bestaat, waarom wij hier de omstandigheden behooren op te merken. De groote geesten zijn van eenen kant daaraan het meest onderworpen. Zij geven veel aan de maatschappij, omdat zij er veel van weten te ontvangen.

Grotius was in het Protestantisme opgevoed, en had dus ook die blinde vooroordeelen, die gewoonlijk slechts met der tijd en door ondervinding des levens worden afgelegd. Wij herinneren aan 'tgeen hij van Katholieke Priesters dacht, die hij „een soort van gedierte" noemde, en hoe hij het Pausdom veroordeelde als Antichristelijk.

In een geschrift van later tijd, daar we nog geen melding van hebben kunnen maken, spreekt hij van vrijkooping van zonden voor geld! Wij hebben ons daarover volstrekt niet te verwonderen. Juist omdat die vooroordeelen zoo geheel onredelijk zijn, kan daarvoor het grootste verstand niet vrijwaren. Zij zijn uit geen redenering ontstaan, en rusten op geene redenering. Zij zouden anders voor redenering zwichten, en bij menschen van eenig nadenken geen toegang vinden. Maar zij rusten op geen rede; zij zijn omdat ze er nn eenmaal zijn, omdat ze van der jeugd af aan worden ingeprent, omdat ze onophoudelijk rondverteld en herhaald worden; en zich indringend als absolute van ieder aangenomen waarheden die geen bewijs noodig hebben, worden ze, naar de beroemde Newman het met waarheid opmerkt, tot beginselen die de redenering voorafgaan, en den geest onbewust, maar des te krachtiger overheerschen.

Overigens zijn laster en logen de natuurlijke wapenen van het kwaad. Van haar ontstaan af is de Kerk op die wijze bestreden. De eerste christenen werden van de afschuwelijkste misdaden beschuldigd, en de heidenen hadden van het geheim des altaars geen ander idee, dan dat de christenen een met meel bestrooid kind vermoordden en opaten.

Voorts lette men hoe Grotius de waarheid inzag van het leerstuk der menschelijke vrijheid. Gebeurde dat bij 't zoeken naar de ware godsdienst? of bij gelegenheid dat hij zich van de leer der Katholieke Kerk wilde onderrigten? In een dergelijk geval zou hij zich spoediger bewust zijn geworden, dat hij het eigenlijk beginsel der hervorming, het beginsel waarvan Luther Zwingel en Calvijn waren uitgegaan, verworpen en daarmede de hervorming zelve

veroordeeld had. Maar aan zulke gevolgtrekkingen kon hij niet wel denken. In geheel andere omstandigheden, bij eenen Protestantschen twist, was een idee in hem opgewekt geworden, 'twelk hij, als dat zijner partij, tegen dat eener andere partij volhield en verdedigde. Hoe waar nu, hoe Katholiek dat idee mogt zijn, hoezeer het zijne levende natuur door eenige uitspruitsels bij hem blijken deed, het kon nog geene vruchten voortbrengen, dewijl hij het te zeer had opgevat met dien sektegeest, die slechts ééne gedachte liefkoost, niets hoort, niets ziet, niets weet dan deze eene alleen, en onopgemerkt laat wat er aan voorafgaat of er uit volgt. Grotius was een ijverige, heete Remonstrant, en, om verder te komen, moest hij ophouden dat te zijn.

Bij dien twist zocht hij vrijheid, zocht hij rust en vrede. Wie zijne pogingen daartoe nagaat, gevoelt zich tot eerbied en hoogachting voor hem gedrongen. Zijn hart streefde nog meer naar eenheid dan zijn geest. Maar wat is met dat al Protestantsche vrijheid? Anarchie. Wat Protestantsche vrede? Verzaking van beginselen. Ieder beweert den waren zin des bijbels gevat te hebben, en ondanks dat eene godsdienstige waarheid, uit haren aard, veel bepaalder en uitsluitender is dan eene bloot redelijke of natuurlijke, geeft men die weder op als onverschillig en onzeker, door aan anderen evenveel regt toe te kennen, van eene geheel tegenovergestelde meening als godsdienstige waarheid te omhelzen. De geschiedenis van het Protestantisme is daardoor een aanhoudend geveeht tusschen despotisme en anarchie. Zij was het ook in die dagen. Evenzeer als de Calvinisten uit waren op despotisme, op eene onderdrukking der Remonstranten waartoe zij als Protestanten niet het minste regt hadden, evenzeer streeft Grotius naar eene

vrijheid die niets anders kon zijn dan wanorde, dan verzaking van de regten der godsdienstige waarheid. Hij was zich daarvan niet bewust, en het hart kan meer tegenstrijdigheid bergen dan de geest. Doch met zulk een doel in het oog, kon hij, in alle geval, naar geene goede middelen omzien, en nog veel minder denken aan consequente ontwikkeling van het opgenomen Katholieke beginsel. Naar vrede en eenheid zoeken in het Protestantisme, dat is eenheid zoeken in de tegenstrijdigheid, en orde in het oproer. Te lang streefde Grotius naar dat doel, en verkreeg daardoor eene te uiterlijke rigting.

Het kan zijn dat er meer redenen waren die Grotius terughielden. De mensch kan den mensch nooit geheel doorgronden. Maar wij hebben er zoo vele, 'tzij uit de omstandigheden, 'tzij uit zijnen aanleg en geaardheid aangevoerd, dat men het zeer begrijpelijk zal vinden, indien zelfs een Grotius niet dan laat de waarheid der Katholieke Kerk erkende.

Wij hebben bij die voorstelling geen abstractie gemaakt van Gods genade, zoo min als wij het in het vervolg zullen doen. Met zulk eene abstractie te maken, zouden we al het gezegde voor ijdel verklaren. De orde der genade moet, voor zoo ver zij door ons gekend wordt, begrijpelijk worden uit de orde der natuur, waaraan zij zich huwt, en van welke zij zich als middel bedient. Het wonder zelf is daarmede niet in strijd, en de vlammende pinkstertongen spraken de meest verschillende talen. Daarin ligt de uitdrukkelijkste erkenning van de diepste en omvattendste verscheidenheid der natuur.

Maar wij maken abstractie van de vrijheid der genade, en verstaan door die vrijheid niet alleen, dat de genade ons voorkomt en onverdiend is, maar dat God haar schenkt

op de wijze die Hem behaagt. Niet dat Hij handelt in strijd met de menschelijke natuur; maar die natuur is, als al het eindige, dubbel, veelvoudig, niet absoluut tot één gedetermineerd, en zonder haar te kwetsen, kan haar Maker haar op zeer verschillende wijze behandelen. Wij geven daarom, in onze voorstelling, geene uitlegging van hetgeen noodzakelijk gebeuren moest, maar van hetgeen werkelijk gebeurd is. Iets feitelijks kleeft alle wetenschap aan.

In onze oogen schittert door dat uiterlijke, hetwelk wij slechts kunnen waarnemen, zeer duidelijk de verborgen genade der goddelijke Voorzienigheid. Als met zoo vele slagen zien wij Grotius voortstuwen, hem wekken, hem ontvankelijk maken voor het licht der waarheid. Een kort overzigt daarvan zal het antwoord zijn op de vraag: hoe Gods Voorzienigheid zigtbaar is in Grotius' lotgevallen.

1. De omstandigheden voeren hem tot de erkenning der menschelijke vrijheid, grondslag van de Katholieke leer, wanneer die bepaaldelijk tegenover het Protestantisme beschouwd wordt.

2. Daarbij liep hij groot gevaar slechts de menschelijke zijde des Christendoms vast te houden, en het goddelijke voorbij te zien. Maar de geschriften van Socinus en diens bestrijderen vallen hem in handen, en hij verdedigt Christus' verdienste en offerdood; waardoor hem thans de andere of goddelijke zijde des Christendoms voor oogen zweeft, en als het evenwigt der waarheid behouden blijft.

3. Nog sluimeren die beginselen, en hij wil vrede met de Calvinisten. Dan hij leert dezen kennen, hij ondervindt wie ze zijn, en verkrijgt de steeds meer bewuste overtuiging, dat op het eigenlijk Protestantsch terrein geen vrede en eenheid mogelijk zijn.

4. Die overtuiging doet hem toevlugt nemen tot de tijdelijke magt. Hij wil aan den staat een kerkelijk gezag hebben toegeschreven, om daardoor een orde en een vrede te bewerken, die door discussie niet te verkrijgen is. Maar Prins Maurits doet hem gevoelen wat dat beteekent, en hoezeer het zwaard des oorlogs 'twelk bloed plengt en doodt, verschilt van dat zwaard des geestes dat in 't hart dringt om het leven te schenken.

5. Schoon hij de hervormers van overdrijving beschuldigt, hij denkt er nog niet aan, dat de leer die hij verfoeit, niet slechts de leer is van Calvijn, maar ook van Luther en Zwingel, en het beginsel waarvan de hervorming is uitgegaan. De Synode van Dordrecht schrijft het neêr voor zijne weenende oogen, en nu dringt het zich aan hem op, als de leer der hartstogten die hem vervolgen als de leer van het oproer en het geweld waarvoor hij zwicht, als de leer der hervorming die om hem herleeft, en die hij er eenmaal om zoude veroordeelen.

6. Hij wordt in de gevangenis geworpen, om de waarheid die hij beleed en het regt dat hij verdedigde. Was er een middel dat hem die waarheid dieper moest doen gevoelen? Dat hem meer moest doen zoeken naar vertroosting en hulp van God? Meer nagedachte laten aan zijnen geest, en meer energie schenken aan zijn te teeder karakter?

7. Hij ontvlugt en verlaat zijn Vaderland, en vindt zich daardoor niet alleen uit dien sektentwist, maar onder Katholieken verplaatst die hem wel doen. Hij leert die priesters, die Jesuieten kennen die hij zoo zeer had veracht, en allengs de dwaze vooroordeelen afleggen die hem hadden gevangen gehouden.

8. De schok, dien hij heeft doorgestaan, die ruimere

lucht die hij inademt, de ondervinding, de gelegenheid, 't werkt alles ter ontwikkeling van zijnen geest. Daar slaat hij zijne arendsvleugelen uit, en schrijft zijne schoonste en roemrijkste werken. De rigting die hij er bij verkrijgt, is die, waar de menschelijke wetenschap gewoonlijk op uitloopt: *abstracte algemeenheid*, en Grotius wil, ofschoon hunne leer niet aannemend, zelfs de Socinianen opnemen in de eenheid en vrede des Christendoms. Maar daarmede verkrijgt hij niet te min meer vormelijke ontwikkeling; vergaat de Protestantsche eenzijdigheid, en worden de dwalingen in hem afgebroken. 't Heeft eenige gelijkenis met de werking der philosophie als voorbereiding des Christendoms en van diens zegepraal over de ketterij.

9. Eindelijk geraakt hij in hooge politieke betrekkingen, wordt afgezant van Zweden te Parijs, en middelerwijl hij geen rust vindt in die abstracte algemeenheid, waar hij, in plaats van maatschappij met allen, slechts ledigheid en de eenzaamheid zijner eigen gedachte ontwaart, ziet hij de geschiedenis der dingen meer van nabij, leert hij de behoefte der wereld kennen, die positieve beginselen van geloof en van orde vordert, maar van algemeenheden niet leven kan. Een staatsman is van nature vijand van abstractie, vooral als hij het hart van een Grotius in zich omdraagt. Hij moet verder, hij moet naar hooger voort, en dit is het oogenblik dat beslist.

10. Want boven die zee der algemeenheid, zweeft de zon der oneindigheid. Nog eens dan zoekt hij, ziet hij om en op, en daar vangen zijne oogen het licht!

Hoe gaarne zouden wij hier dat oogenblik reeds beschrijven, en de mededeeling doen zijner getuigenissen voor de Katholieke Kerk. Maar, men zal het ons gereedelijk toegeven, het is noodig, dat we getrouw blijven

aan ons plan, en het gezegde punt voor punt hervatten.

Hoe de Remonstrantsche twist hem de vrijheid des menschen deed belijden, is vroeger genoegzaam door ons aangetoond, en het eerst wat wij te bespreken hebben, is zijn schrijven tegen het Socinianisme.

Al spoedig waren de Remonstranten van Socinianisme beschuldigd. Grotius had van die dwaling altijd een grooten afkeer gehad. „Wat de Samosatenianen en huns gelijken „[verloochenaars van Christus' godheid] betreft, niet alleen „acht ik hen den naam van Christenen, maar zelfs die „van Ketters niet waard, want wat zij leeren strijdt met „het geloof van alle tijden en volken, en naar mijn ver„stand, behouden zij slechts den naam van Christendom, „terwijl zij het inderdaad vernietigen. Ik maak dus geen „groot verschil tusschen hen en de Mahomedanen, die ook „van Jesus zelven geen kwaad zeggen. Daarom heb ik niet „alleen de eeuwige godheid des Woords, maar ook de „ware voldoening (satisfactie), niet onder de betwistbare „punten gesteld" [1]). Dus schreef hij in 1611, toen hij zich nog in den twist niet gemengd had. Later in 1615, werd hij, door het lezen van Socinus' werk: *De Jesu servatore* en van eenige tegenschriften, tot het besluit gebragt, zelf tegen Socinus in het strijdperk te treden. Hij schrijft daarover aan Wallaeus. „Dan toen ik zag, dat hij (Socinus) „eenige bewijzen aan de beginselen van het regt ontleende, „alsmede andere uit den aard en eigenlijken zin van som„mige Grieksche woorden, en dat daarop niet zoo geant„woord werd als ik wel wenschte, meende ik dat het niet „onnuttig zoude zijn, indien ook ik mijne wapenen, hoe„danig ze dan wezen mogen, voor den algemeenen strijd

[1]) Epist. 14.

„omgordde. In groote gevechten zijn ook de ligte troepen „van eenige dienst." — Na met veel zedigheid Wallaeus' oordeel over zijne refutatie, die hij hem toezendt, verzocht te hebben, eindigt hij met den godsdienstigen uitroep: „Jesus Christus, waarachtig en eeuwige God, die voor „allen gestorven is om allen te redden, moge zijne Kerk „beschermen, alle ketterijen verre van den heiligen schaap„stal verwijderen, maar vooral dezulke die de gedach„tenis van zijne weldaden verduisteren" [1]).

Ofschoon Wallaeus hem opmerkte, dat zijne wederlegging van Socinus wel tot den vrede met de Contraremonstranten zoude kunnen bijdragen, gaf Grotius haar nog niet in het licht. Zeer waar is het wat hij van zich zelven getuigde: „'t Is mijn gebrek niet van maar te willen uitgeven". *Edituritionis morbo non teneor.* Echter zal die bemerking van Wallaeus wel meer gewigt bij hem verkregen hebben, door de herhaalde beschuldiging tegen de Remonstranten, als waren zij Socinianen; en Grotius gaf eindelijk in 1617 zijne verhandeling in druk.

Zij draagt ten opschrift: *Defensio fidei Catholicae de satisfactione Christi contra Socinum.* De inhoud, zooals die titel reeds aanwijst, is wel eenigzins omvattender dan men uit zijn zedig spreken, straks door ons medegedeeld, vermoeden zou. Volgens zijn zeer Katholiek beginsel, dat de bovennatuurlijke waarheid, schoon met de rede niet strijdig, slechts door openbaring gekend wordt, toont hij eerst uit den bijbel aan, dat Christus waarlijk de straf voor onze zonden geleden heeft, en breidt zich dan uit in zeer schoone redeneringen, om te doen zien, dat dit geheim met de rede overeenkomt, en Socinus' opwer-

[1]) Epist. 57.

pingen daartegen van geen kracht zijn. Zijn grondidee daarbij is, dat God niet straft als beleedigde partij, noch als aan de wet onderworpen regter, maar als opperbestuurder (rector) die de orde handhaaft. Vervolgens bespreekt hij de algemeene gevolgen, en den eigenlijken aard van Christus' offerdood. Slechts eene plaats zullen wij er uit aanhalen, waar hij uitdrukkelijk Christus' godheid belijdt: „Wij gelooven anders (dan Socinus): dat de „straf daarnaar gewaardeerd moet worden, dat Hij die „de straf onderging God is" [1]).

Wij beschouwen het als een zegen voor Grotius, dat hij die wederlegging schreef. De menschelijke geest kan zich de waarheid niet meer eigen maken, dan door haar zoo krachtig mogelijk te belijden, haar uit te leggen en te verdedigen; want niets is zoo zeer het onze, als hetgeen wij zelven voortbrengen, en schoon God alleen de waarheid is en de waarheid voortbrengt, bootst toch onze eindige geest op die wijs de oneindige volkomenheid na. Grotius werd door deze verdediging meer met die waarheid vertrouwd, en er voorzeker dieper van overtuigd. Als we reeds aanstipten, moest het strekken, om hem, die de menschelijke zijde van de godsdienst zoo ijverig verdedigde, ook de goddelijke zijde en de zwakheid en schuld der kinderen van Adam niet uit het oog te doen verliezen. Deze beide waarheden: Christus' verdienste en de menschelijke vrijheid, waren als de tweeling-gestarnten, die bij de opkomende stormen en duisternissen altijd voor hem bleven schemeren.

De hoop van Grotius werd niet verwezenlijkt. Noch dat geschrift tegen Socinus, noch de pogingen die hij

[1]) *Opp. Theol.* T. III, p. 329.

verder deed om tot den vrede te geraken, hadden eenig goed gevolg. De twist werd hoe langer hoe heviger en algemeener [1]), en het dekreet der Staten van Holland bragt slechts te meer hartstogten in het spel, en was een eerste stap om de zaak op het politiek terrein te brengen waar Prins Maurits die weldra zou beslissen.

In den eersten opslag schijnt het onverklaarbaar, dat Grotius nog zoo lang hoop op de vrede behouden kon. Maar behalve dat de groote mannen doorgaans iets kinderlijks en naïefs hebben, moet hier de aan het Protestantisme eigen verblinding, waar hij toen nog niet van bevrijd was, in aanmerking genomen worden. Protestanten spreken van leer, van belijdenis, van eenheid en Kerk! Wie begrijpt het? Zeker is dit meer het werk der verbeelding dan van het verstand; maar hoe kunnen menschen, die nadenken, hoe mannen van wetenschap zich tot zoo ver door hunne verbeelding laten misleiden, dat ze, sprekend en schrijvend zonder zich zelven te verstaan, de grootste tegenstrijdigheden die niet eens gedacht kunnen worden, meenen begrepen en vereenigd te hebben, omdat hunne verbeelding die naast elkander plaatst? Reeds in 1516 schreef Grotius aan Wallaeus: „Behalve den ontzettenden „haat waarmede ik bezield ben tegen die van de vrome „oudheid ongekende stellingen, is er niets, dat mij zoo „zeer aanspoort, om zulk soort van leerstukken openlijk „te veroordeelen en omver te werpen, als dat uit deze „een vermoeden wordt opgevat, hetwelk tot reden of tot „voorwendsel strekt om den vrede af te raden" [2]). Hij

---

[1]) Er ging in die dagen geen trekschuit, waarin niet over de genade en de praedestinatie werd getwist.

[2]) Epist. 61.

heeft een ontzettenden haat, *ingens odium*, tegen de Calvinistische leerstukken, en het spoort hem aan die openlijk te veroordeelen en omver te werpen, en des niet te min wil hij geene afscheuring, wil hij met de Calvinisten in vrede blijven, en zoekt men weet niet welke eenheid!

Om uit deze begoocheling te geraken, en de onmogelijkheid van zulk eenen kerkelijken vrede in te zien, had hij ondervinding noodig, en die ondervinding bleef niet uit. De Calvinisten haatten niet slechts de van hen verworpen leer, maar de personen die deze leer waren toegedaan, en vervolgden hen met allerlei aanklagt en laster [1]). Om er eenig denkbeeld van te geven kunnen we niet beter doen dan hier de fariseën van dien tijd zelven te laten spreken.

In een geschrift *Clachte des Vaderlands* ten titel voerend, worden de Remonstranten aldus aangesproken.

„Segt eens ghy afvallige, waerom verontreynicht ghy „aldus myn Landt, en maecket myn erve ten grouwel [2])?

---

[1]) In zijn *Apologeticus* beklaagt zich ook Grotius over de onchristelijke wijze waarop zij, in naamlooze geschriften, de persoonlijke eer der Remonstranten aantastten, en hen van allerlei kwaad betigtten. Apol. IX.

[2]) *Mijn* land! *mijn* erf! Men herkent hier de heerschzucht der Calvinisten. Reeds Grotius beschrijft die heerschzucht als een oude kwaal, en legt ons uit, hoe door het indringen van vreemdelingen die zij in hunne partij opnamen, het den Calvinisten gelukt is zich de overhand te verschaffen. Vooraf moeten we nog opmerken, dat het van woorden tot daden kwam, en de Remonstranten met geweld uit de kerken en bidplaatsen werden gedreven, terwijl het gemeen hier en daar aan het plunderen ging. „Van 't begin af „dat men geweld begon te gebruiken waren er twee soorten van „menschen die in de republiek eene nieuwe orde van zaken poog„den in te voeren: de eenen uit ijver voor hunne leer, zooals

„*Jere.* 2, 7. Hoe voert ghy so henen lichtveerdich wech,
„als water? Gen. 49, 4. Ende verlaet de leere, die ghy

„sommige predikanten (onder welke er waren die bij die gelegen-
„heid verhooging van traktement en van waardigheid hoopten te
„verkrijgen), anderen om tot posten te geraken, tot welke de
„toegang voor hen gesloten was, hetzij omdat ze vreemdelingen
„waren, hetzij omdat zij veel minder van die bekwaamheden had-
„den, waarop bij het toevertrouwen van ambten gelet wordt. —
„Eene dergelijke gezindheid [ambten en bestier te willen meester
„worden] heeft men ook altijd kunnen waarnemen, bij sommigen
„die wel in 't land geboren waren, maar noch het vermogen noch
„de kennis van zaken hadden, om onder diegenen gerekend te
„kunnen worden, aan welke de wetten gebieden bij 't begeven
„van bedieningen, de voorkeur te schenken. Reeds voor lang heeft
„die kwaal zich geopenbaard. Bij 't begin van den oorlog [tegen
„Spanje] waren er predikanten die bij de aanzienlijken eenen spot-
„naam hadden om hunne domheid. Tijdens de zoo harde en on-
„vergetelijke belegering van Leiden, schaamden de predikanten
„zich niet, om van den kansel hunne overheden bij het volk aan
„te klagen, dat zij op de munt (toen bij gebrek aan zilver van
„papier vervaardigd) gesteld hadden, dat zij dat alles leden *voor*
„*de vrijheid* [*haec libertatis ergo*], terwijl de predikanten wilden
„gezet hebben, dat zij dat alles leden *voor de Gereformeerde gods-*
„*dienst* (*Reformatae religionis ergo*); alsof onder dien algemeenen
„naam van vrijheid ook niet de vrijheid van godsdienst verstaan
„wierd, en alsof niet ook anderen, die tot de Gereformeerden
„niet behoorden, uit haat tegen de inquisitie en de Spaansche
„heerschappij met dapperheid voor het vaderland hadden gestreden.
„Maar die euvelmoed kon nog geen groot kwaad voortbrengen,
„zoolang Holland uit Hollanders bestond. Dan nadat de zaak in
„Braband en Vlaanderen verloren was, mengde er zich onder ons
„eene menigte menschen die met onze zeden en republiek niet
„bekend waren. Prins Willem waarschuwde daarom in het laatst
„van zijn leven de aanzienlijken des lands, dat zij daarop zouden
„letten, en met gestrengheid de oproerige gesprekken te keer gaan.
„Na den dood dezes vorsten, toen de graaf van Leicester, die
„onze wetten en zeden niet genoeg had leeren kennen, het bestier
„had in handen genomen, meenden al degenen die met de bestaande
„orde ontevreden waren, dat de tijd voor hen gekomen was de
„hand aan het werk te slaan. Van daar gebeurde het, dat de
„wettige overheden werden beschuldigd niet alleen als ongods-

„voormaels selfs hebt gepredickt? Uwe gout is schuym „gheworden, uwe ghedrencken zyn met water, *jae met „vergift*, ghemenght. Met de redelijcke ende onver- „valschte melcke, 1 *Pet.* 2, 2. Placht ghy de kudde „Christi te voeden, maar nu zyt ghy ghelyck geworden „den Draecken die hare jonghen den borsten geven, en „soghense *met fenynighen voetsel*, Tren. 4, 3. Hoe durft „ghy dan segghen: ick en ben niet onreyn, ick en hanghe „de *valsche leere* niet aen? Siet aen hoe ghy het drijf „in Steden ende Dorpen, ende bedenckt hoe ghy het „uytgericht hebt. Ghy loopt om als een Kemelinne inder „hitten, ende als een wilt in de woestyne: wie het weten „wil die en derf niet wyt loopen. *Jerem.* 2, 23. O wee „hen, dat sy van Godt wijcken: sy moeten verstoort „worden: want sy zyn van *Gods waerheyt* afvallich ge- „worden. *Ose.* 7, 13. Ende sy loopen als een dulle koe, „*Ose.* 4, 16. *die de ghesonde groene welbegraesde weyden „schouwen.* Sy en willen niet leeren: want sy verwerpen „Gods woort. *Ose.* 4, 6. Hierom is hare schande groot, „als een Zee: wie canse heelen? *Thren.* 2, 13." —

De Remonstranten werden niet alleen uitgemaakt als afschuwelijke ketters, maar als verraders des vaderlands, die het aan de Spanjaarden wilden overleveren: „Ende

---

„dienstige menschen (wel te weten omdat zij zich niet al te naauw „verbonden achtten door menschelijke [Calvinistische] uitvindselen) „maar zelfs als niet te vertrouwen en Spaanschgezind. — Deze „kwaal werd in deze onze ongelukkige dagen weder levendig. Op „postwagens, in schuiten, langs markt en straat, sprak men open- „lijk van verandering der staatsinrigting en der bestierders. De „daden bleven ook niet weg", en hierop verhaalt hij het oproerig geweld door de Calvinisten te Oudewater, te Leiden, te Heusden en te Delft gepleegd. Apol. IX.

„waermede heeft, noch onlancx in s GRAVEN-HAGHE, „een ander van uwe consoorten, ghesocht myn waere „Leeraers ende voorstanders te belaen, jae verlaen? „Naemelijck, met verraderije, al of sy myn Landt wilden „verraden, ende in handen mynder Spaensche vyanden „overleveren; soo dat ghelyck Jeremias de Propheet Gods „moeste van Jeria, de sone Selemia, dit verwijdt hooren: „ghy en wilt tot den Chaldeen vallen: *Jerem.* 37, 12. —

„Dit kond ghy mede wel, ghy Menschen kindt, 't welk „daer int herteken myns Landts gheseten zyt, ende „doorwandelt de Hoven van den grooten, ende zyt onder „haer, als een wortel *uyt den quaden Boogaert*[1]), die daer „galle ende alsem draeght, *Deuternomium* 29, *vers* 18. „Ghy maeckt vele droncken met uwen vervalschten wyn „want uwen wyn-stock is van den wyn-stock uyt Sodom, „ende van den acker Gomorrha, uwe wyndruyven zyn „galle, sy hebben bitter Besyen, uwe wyn is Draecken- „vergift, ende woedender Adderen galle. *Deut.* 30, 32." —

In een ander geschrift waarin men de Kerk laat spreken, worden de Remonstranten van Socinianisme of Christus-verloochening beschuldigd:

„Want een *Godekens herder* tot *Alcmaer*, die — heeft „van nieus zijn vergift in mynen boesem gheschoten „opentlyck trachtende myne kinderen van haeren Heere „ende Heylant af te leyden, tot het werck haerder „eyghene handen, om geestelijcke hoererye te bedryven, „ende nae den Raedt *Bileams een ergernisse voor Israël „te maecken, ende haer also inde handen van Balack te „doen* vallen. *Apoca.* 2, 14. met *Num.* 25, v. 1. Ende

---

[1]) Zinspeling op Uitenbogaart. Hugo de Groot schijnt hier bedoeld te worden.

„hier in gebruyckt hy zyn wesen so openbaer, dat men „*om zyne grouwelen te zien niet en hoeft*, *met den Pro-* „*pheet Ezechiël*, *den want te doorgraven*; *Ezech.* 8, *vers* 8. „*Maer openende de duystere gronden brenght uyt het donckere* „*aen het licht*, als Job seght, Job 12, vers 22, alle die „grousame opinien, die achter *deze nieuwe Remonstrant-* „*sche leere* schuylen, ende dat so klaerlyck, als ofse „met de stralen der Sonne voor yder mans ooghen waren „gheschreven." —

Iemand onder de naam van *jager na vrede* aangeduid, wordt bepaaldelijk van Christus-verloochening beschuldigd: „want de voorghemelde *jager* en ontsiet zich „niet midden *in den schoudale des Heeren*, by lichten „daghe tot de tenten van mijne gheslaghene vyanden „over te gaen, ende als een voornaemste voor-vechter „*der onbesnedene Philisteën*, om te sien wat contenantie „het Israël Gods daer over houden soude, *het heyer des* „*alderhoochsten te beschimpen*, poogende niet alleen mynen „Heere, *de ghesalfde des Heeren*, *die mynen troost is*, „*Claegl.* 4, *vers* 20, zyns ampts te ontsetten, ende „van zyne bedieninge, daertoe hy ghesalft is, *om zyn* „*volck zalich te maken en van hare sonden te berooven*. Midts „dat hy myne kinderen gaet leeren, datse uyt de goede „wercken gherechtveerdicht werden. — Maar poocht „ook, O grouwel der grouwelen — mynen Heere ende „Heylandt Jesum Christum, *dewelcke Godt is over al te* „*prysen in der eeuwicheyt. Rom* 9, *vers* 5. *Van zyne* „*grauwe hayren*, *die de croone zyner heerlychkeydt zyn* „ende van *zynen eeuwigen Geest*, *die hy niet ten roove*, „*Phil.* 3, *vers* 6 *maar ter eeren Gods des Vaders bezit* „*Phil.* 3, *vers* 10, te berooven enz.

„Ende brengt te voorschyn eenige opghesmuckte ghe-

„beden, tot gheen ander eynde aenghericht, dan om „mynen Heere te smaden, ende *zyne Cleyne* te leeren, „*datse wel tot den Vader sonder hem connen comen*, ende „wel biddende gehoort werden, *sonder in zyne naem te* „*bidden*, want in alle zyne *huylinge ende blaringhe daer-* „*mede desen leeraer der ydelheydt* doorgaens nae der „Heydenen wyse zyne leerlinghen, leert bidden, ende „ghedenckt hy *des Heeren* niet eens, noch en neemt „*den Middelaer ende tusschencomer Jesum Christum niet* „*mede*, om in zyn welrieckende salve Gode aenghenaem te „zyn, ghelyck oyt Godts Heylighen, die zyne reucke in de „neuse hadden hebben ghedaen, *Daniel* 9, *vers* 17." —

Van niet minder beteekenis is de beschuldiging, dat de Remonstranten Prins Maurits zochten ter zijde te stellen. Aldus leest men in de *Klachte der kercke aen de Overheden des Lants* enz. 1617: „ick weet wel daer wert „oorsaecke tot naedencken ghegeven, midts dat eenighe „der selver [van uwe Overheden] op eenen tijdt te ghe- „lycke pooghen beyde de Fondamenten van uwe regie- „ringhe, ik meene, de *Religie ende justitie* te verrucken, „ende oock met dien loffelijken *Vorst*, die tot nog toe „deselve soo wel heeft *gemainteneert* ende ghehanthaeffet, „alsoo ommegaen, als wilde men hem *van zynen staet* „*storten ende van zynen ampte zetten. Esa.* 22 *vers* 19. „(Maar vertrouwt slechts, want — niet alleen is *zynen* „*hals als den torren Davids, daer duysent schilden aen-* „*hanghen, ende alle wapenen der stercke, Cant.* 4 *vers* 4 „maer oock *zynen neuse is als eenen hooghen torren op* „*Libanon, die na Damascus siet, Cant.* 7 *vers* 4, om alle „de raedtslaghen uwer vyanden van verre te riecken ende „te ontdecken." —

Maar het ergst is dat de Remonstranten iets gemeens

hebben met den man der zonden, met den Antichrist van Rome!

„Willen immers uwe Hoochheden [de Staten] de ker-
„ckelycke saken aentrecken, alst behoort, siet een schoon
„werck isser voor handen daer aen uwe Hoochheden haere
„macht ende authoriteyt ten vollen connen bethoonen, *Den*
„*man der sonde*, *d'ongerechtighe*, die sich onbehoorlyck
„verheft, boven alle dat Majesteyt ghenaemt wert, ende
„dien volghens alle de voornaemste machten des werelts
„de voeten op den neck geset, ende onder hem vertreden
„heeft, die nu soo vele hondert Jaren, ter wylen ick my
„in de woestyne heb moeten verbergen, als een woedende
„wolf, sich in het zielen bloet van zoo veel milioenen
„Christenen, door *den wyn zyner hoerereye* verleyt zynde,
„heeft ghebadet, ende die noch door syne openbare ende
„grouwelycke afgoderye, d'incomsten der Joden tot my,
„*'t welck zal syn als het leven uyt den dooden*, verhin-
„dert, ick zegge den Paus van Romen, wiens onsichtel
„heerschappye noch in u ingewant ligt en wemelt, om
„haer 't eenigen tijden teghen u te verheffen, dese uyt
„uwe landt-palen te roeyen, ende alle dat afgodisch tuych
„dat hem aangaet, daer mede hy noch de werelt betoovert,
„met vyere te verbranden. Dit ware een schoon werck,
„en de uwer hoochheden godsalighen yver weerdich. —
„Maar eylaci, die uwe Hoochheden leyden, bereyden den
„weg daer henen, wetens of onwetens en can ick niet
„zegghen, om die versmachte heerschappye van den man
„der sonde, die allesins soo onbehoorlyck over de Machten
„des werelts heerscht, wederom onder u op te richten.
„Ende dat onder eenen schoonen schyn, van de verdeelde
„en verscheurde Christenheyt te heelen. — Maer te denc-
„ken, dat dese breucke te heelen is, met de dwalinghe

„toe te gheven, ende in te ruymen, is selfs een groote „dwalinghe, ende niet anders dan tusschen Christum ende „Beliäl vrede te willen maecken." —

Met zulke lieden hoopte Grotius vrede te zullen vinden! Zouden wij ze ooit zoo hebben kunnen afschilderen als zij het, in de aangehaalde woorden, zich zelven doen? Het is een aanhoudend gehuil, maar een gehuil zooals er geen ander is: dat beurtelings gelach en afschuw verwekt, dat vol is van wreedheid, van onverzoenlijken, gloeijenden haat, en door eenen, neen, niet meer menschelijken hoogmoed wordt aangeheven. Wie dan zijn zij, die zoo beslissen? Zoo anderen veroordeelen en verketteren? Zoo het vuur der vervolging inroepen tegen medeburgers, door hen van regten en bezittingen beroofd, en wien naauwlijks eene stem meer overblijft om zich te verdedigen? Hebben die menschen eenige zending of gezag? Niet alleen hebben zij dit niet, maar zij veroordeelen het gezag als een aan Christus gepleegde misdaad en roof, en terwijl men van hen zooveel te meer redenering en bewijs zoude verwachten, doen ze zelfs geene poging om te redeneren. Zoo ze slechts hunne gedachte, te pas of te onpas, in bijbelsche vormen kunnen kleeden, is alles voor hen afgedaan, en wanen ze, dat God zelf spreekt uit hunnen mond. Het is de loutere subjectiviteit der ketterij, het onmaatschappelijke, het hoogmoedige, liefdelooze, eigenlijk antichristelijke IK; en we zullen nu Grotius te beter begrijpen, als we hem zullen hooren zeggen, dat zij die den Paus verklaren voor den Antichrist, zelven het meest op den Antichrist gelijken.

Intusschen hebben we ons over dat afschuwelijk gehuil der ketterij niet te verwonderen. Waar was het om te doen? Om niets minder dan om het Protestantisme zelf.

Dit werd aangetast in zijn eigenlijk beginsel, in dat zoogenaamd geloof, hetwelk men slechts had op te wekken, ten einde zeker te zijn van zijne zaligheid, en zich over alle bedreven of nog te bedrijven zonden niet meer ongerust te maken. Om den wille van dat geloof, omdat men de vrijheid met de genade onbestaanbaar geacht, en bijgevolg aan 's menschen daad alle waarde ontzegd had, daarom was men afgevallen van de Katholieke Kerk, daarom had men haar, van wie men nu niets meer begreep, verklaard voor het rijk van den Antichrist, daarom de onnoozele menigte bedrogen met het onophoudelijk uit te schreeuwen, dat alles aan God, alles aan Christus moest worden toegeschreven en niets aan de menschen. — Alzoo nu weder de menschelijke vrijheid en daad erkennen, dat was even zooveel als al het gedane herroepen, als gelijk geven aan de Katholieke Kerk, en de Hervorming veroordeelen. Wie ook zou durven verzekeren, dat door het aantasten van die godslasterlijke leer, bij hare belijders geen twijfel en wroeging werd opgewekt? Men weet hoe de eerste der Hervormers te moede was, als de twijfeling aan dit alles afdoend geloof hem overviel. Dan erkende hij het kwaad dat hij gesticht had, en van zijne wroegingen verreten en verscheurd, gaf hij zich over aan eene razernij, die ongeloofelijk zoude schijnen, zoo de vreeselijke woorden niet geboekt stonden, waarmede hij de in hem opvlammende hel zocht uit te werpen en leeg te storten over de Katholieke Kerk.

Grotius begreep het nog te weinig, wat de eigenlijke reden was van dien woedenden tegenstand. Hij kende, gelijk zoovele Protestanten, zijne eigen godsdienst niet. Hij was zich niet bewust van met de hervorming zelve te hebben gebroken. Echter strekte het niet weinig, om dit

bewustzijn in hem te wekken, dat die hervorming zich voor zijne oogen hernieuwde, dat zij zich weder vertoonde met hare hartstogten, hare bedriegerij, haar onregtvaardig geweld, — en het grondbeginsel uitsprak waar zij van uitging, en waarin zij eigenlijk herleefde. Dat gebeurde op de synode van Dordrecht, welke met hulp van Prins Maurits werd doorgedreven.

Deze Vorst, wiens neus we bij den toren van Damascus hebben hooren vergelijken, bezat inderdaad groote bekwaamheden. Na eenmaal begrepen te hebben, dat hij ter vergrooting zijner magt, en ter verwijdering dergenen die hem hiertoe in den weg stonden, geen betere, geen meer tot alles in staat zijnde helpers en handlangers konde vinden, dan de grimmige Calvinisten en de hun toegedane volkspartij, hield hij op bij Uitenbogaart in de preek te gaan, en wist zeer spoedig, door welberekende en snel uitgevoerde maatregelen, de voorzorgen die hier en daar genomen waren te verijdelen, en de ontknooping aan te voeren waardoor zijn belang niet minder dan dat van het Calvinisme bevorderd werd. Vondel, zelf een der bekeerlingen van dien tijd, heeft de geheele toedragt zaamgevat in weinige verzen, zoo krachtig, zoo echt dichterlijk, dat we ons niet kunnen onthouden van ze, hoe overbekend, hier nog eens af te schrijven:

Gommer en Armyn te Hoof
Dongen om het recht Geloof,
Yders ingebraght bescheit
In de weegschael wert geleit.
Dokter Gommer, arme knecht,
Had 'et met den eersten slecht,
Mits de schranderen Armyn
Tegens Beza en Calvyn,

Ley den rok van d'Advokaet
En de kussens van den Raedt,
En het brein dat geenzins scheen
Ydel van gesonde Reên:
Brieven die vermelden plat
't Heiligh Recht van elke Stadt [1]),
Gommer zach vast hier en gins,
Tot zoo lang mijn Heer de Prins
Gommer's zyd', die boven hing,
Trooste met zyn staele kling,
Die zoo zwaer was van gewigt,
Dat al 't ander viel te licht.
Toen aenbad elk Gommers pop,
En Armyn die kreegh de schop.

De nu aanbeden pop van Gommer was, als gezegd is, de eerste hervormingsleer. Luther heeft haar raauwer uitgedrukt in zijn: „zondig sterk, maar geloof nog sterker". Niettemin is zij in de Dordsche geloofsregelen maar al te duidelijk te vinden.

In het vijfde hoofdstuk dier canons of geloofsregelen, wordt gesproken over de Heiligen, en gezegd, dat zij soms groote zonden doen, als David, als Petrus, en anderen. Houden ze nu daarmede op Heiligen te zijn? Zoo zou voorzeker het eenvoudig gezond verstand in overeenstemming met de openbaring oordeelen. Maar de Synode van Dordrecht oordeelt zoo niet. Het geloof maakt heilig en de werken doen niets ter zake. De heiligen blijven dus heiligen, al vallen ze in de grootste zonden, ja kunnen ook dan nog het zoetst gevoel smaken dat er op aarde

---

[1]) Grotius is het schrander brein, 'twelk de brieven van de regten der steden op de schaal leî.

bestaat: het gevoel dat God hen bemint. Uitdrukkelijk staat er in het vijfde artikel:

„Door zulke ontzettende zonden beleedigen zij (de Heili-„gen) God grootelijks — verliezen soms [dus gewoonlijk „niet] voor eenigen tijd het gevoel der genade [niet de „genade zelve], totdat hun, bij hun wederkeeren op den „goeden weg door een opregt berouw, Gods vaderlijk „gelaat weder tegenblinkt — want", dus vervolgt het zesde artikel, „God laat niet toe, dat zij zoo verre vallen, „dat zij uit de genade der aanneming [tot kinderen Gods] „en den staat van regtvaardiging vallen" enz.[1]).

Derhalve kunnen overspelers, moordenaars, verloochenaars van Christus, middelerwijl zij hunne misdaden bedrijven, nog in staat van aanneming, van regtvaardiging, nog kinderen Gods zijn, en die genade die hen heiligt en zalig maakt, somtijds niet, en dus somtijds wel gevoelen. Welke afschuwelijke leer! en welke afschuwelijke heiligen! Dat een boos mensch van God gebruikt wordt als middel of werktuig, laat zich begrijpen: Caiphas profeteert, en een slechte Paus verkondigt het geloof van Petrus. Maar dat zulk een mensch, dat een booswicht, een euveldader nog in dien zin van den H. Geest bezield wordt, dat hij in staat van genade, van aanneming van kind Gods blijft, ja dat hij de vrucht des kruises, de genade die hem heiligt en zalig maakt nog in zich gevoelen kan, dat is even ongerijmd als zedeloos en godslasterlijk. Het is zoo zeer met alles in strijd, dat wie het eenmaal voor waarheid aanneemt, noodwendig in allerlei tegenspraak vervallen moet. De Synode zelve leverde er het bewijs van. Van haar

---

[1]) *Canones Dordraceni*, Caput V, art. 4, 5, 6.

zeide Grotius, eenige jaren later, dat zij de godsdienst en den staat ondermijnde; de godsdienst: „omdat de canons elkander tegenspreken en niemand elkander tegensprekenden gelooven kan"; den staat: „omdat het regt van den magistraat overal óf met openlijken aanval beleedigd óf langs slinksche wegen ondergraven wordt" [1]).

Niet minder bleek de onhoudbaarheid van het Protestantsche formeel beginsel of de vrije bijbel-verklaring. Hoe kan dat beginsel waar, of die methode goed zijn, waarvan zulk een strijd het gevolg was, en waarbij men met evenveel regt de afschuwelijke praedestinatie-leer als het tegendeel daarvan kan volhouden en verzekeren?

Bij deze leer des oproers was geen midden: men moest met der daad aan een ieder vrijheid laten, en dan volgde eene grenzelooze verwarring; of men moest een verbindende geloofsleer vaststellen en handhaven, en dan volgde eene onregtvaardige onderdrukking, waarbij niet slechts de dwingelandij der meerderheid de minderheid voor zich deed zwichten, maar de uitsporigste leeringen met geweld werden opgedrongen. Die dubbel onregtvaardige dwingelandij werd door de Synode met hulp van Prins Maurits uitgeoefend. De Remonstranten zelven, die voor de Synode geroepen waren, moesten, ondanks alle gedane belofte, met eede zweren van voor altijd afstand te doen van hun ambt; en daar ze, slechts een hunner uitgezonderd, dit standvastig bleven weigeren, werden ze aanstonds over de grenzen gebragt, zonder dat men hun den tijd liet, hunne nabestaanden vaarwel te zeggen en hunne zaken te regelen. Omstreeks twee honderd predikanten werden afgezet, en van

---

[1]) Secunda Ser. Epist. 234.

dezen meer dan tachtig uit het land gebannen. Ook de Leidsche universiteit werd van het Remonstrantsche zuurdeesem gezuiverd. Niet slechts Professoren, maar studenten, die de Dordsche besluiten niet wilden onderteekenen, werden genoodzaakt te vertrekken. Zelfs de schoolonderwijzers moesten, op verbeurte van hunne bediening, die besluiten onderschrijven. Een plakaat der Staten eindelijk zou de Remonstrantsche leer voor altijd vernietigen, door alle godsdienstige zamenkomst harer aanhangers onder strenge straffen te verbieden. Velen van dezen werden nu Katholiek. Anderen poogden nog te preken. Maar de vergaderingen werden met geweld van wapenen uiteengedreven, en op verschillende plaatsen verloren hierbij eenige Remonstranten het leven.

Prins Maurits echter had het niet in de eerste plaats tegen de predikanten gemunt, en schoon hij, bij zijn zedeloos gedrag, met den onbegrijpelijken aflaat, door de Synode verleend, zeer wel had kunnen te vreden zijn, bekreunde hij zich bijzonder weinig over het Gereformeerde geloof. Naar men verhaalt, zeide hij, niet te weten of de praedestinatie graauw of blaauw was. Te beter wist hij van het fanatisme gebruik te maken, en zijn Remonstrantsche tegenstanders, van wie men nu alles gelooven kon, uit den weg te ruimen. Grotius' hoog bejaarde vriend, aan wien hij zoo veel verpligtingen had, de edele Oldenbarneveld werd als verrader des vaderlands onthoofd [1]). Ledenberg, de Secretaris van Utrecht, had zich, men zegt uit vrees voor de folteringen waarmede ook Grotius

---

) En nog durft men spreken van de graven van Egmond en Hoorne, die in alle geval oproerig waren tegen hunnen wettigen vorst.

bedreigd werd, in de gevangenis van het leven beroofd. Maar het vonnis werd voltrokken op zijn lijk, 'twelk aan een galg werd opgehangen. Moersbergen, een lid der Utrechtsche Staten, had het aan de tranen zijner echtgenoote te danken, dat zijn vonnis verzacht en in ballingschap veranderd werd. De Haan, Pensionaris van Haarlem, werd voor vijftien jaren verbannen en de helft zijner goederen verbeurd verklaard. Uitenbogaart had zich tijdig gered door de vlugt. En nu de goede Grotius, wiens lot ons bijzonder aangaat? Hij werd tot dezelfde straf veroordeeld als de pensionaris van Leiden Rombout Hoogerbeets. Reeds negen maanden had hij gevangen gezeten, en daarbij de onwaardigste behandeling ondergaan. De eerste drie dagen had hij moeten doorbrengen in een stikdonker vertrek. Weldra was hij ziek geworden, en niemand der zijnen, zelfs niet zijne trouwe gemalin had hem mogen naderen. Maar juist dan, gelijk hij in zijne Apologie verhaalt, als zijne ziekte zich weder verhief, werd hij telkens ondervraagd. Eindelijk in Februarij van 't jaar 1619 werd hij tweemalen voor de regtbank gevoerd, waarin hij zijne vijanden en aanklagers zitten zag. Hoe het daar toeging laat zich begrijpen. Als hij spreken wilde, begonnen zijne regters te schreeuwen en allerlei bedreigingen te doen. Slechts met ja en neen mogt hij antwoorden. Maar ook op die wijze werd niet verkregen wat men zoo lang te vergeefs had gezocht: eene zijdelingsche bekentenis van misdaden die hij niet had bedreven, of iets dat zijnen vriend Oldenbarneveld zou kunnen bezwaren. Reeds vroeger had men beproefd, hem vergiffenis te doen vragen, en hem te verstaan gegeven, dat, indien hij zou weten te zwijgen, zijne bede zou worden ingewilligd. Grotius weigerde volstandig, om

de zeer natuurlijke reden, dat dit zooveel zoude zijn als zich schuldig erkennen, en aan zijne vervolgers dien schijn van regt geven, waarmede zij zich voor 't oog der wereld zochten te dekken. Nu meende men, ten minste zijne bedroefde gemalin daartoe te zullen overhalen. Tot dat einde liet men het schavot, waarop Oldenbarneveld onthoofd was, nog vijf dagen staan, en hielp de drie in de stad ontboden beulen terug, terwijl haar zelve beteekend werd, dat zij, door om genade te smeeken, haren gemaal voor het schrikkelijkst lot zoude behoeden. Maar ook de kloeke Maria van Reigersbergen zwichtte niet voor dat vreeselijk vertoon. Met verontwaardiging wees zij het aanbod af, waardoor op haren echtgenoot de schande van zijne vervolgers zou overgaan. Haar heldhaftig antwoord was: „Dat zal ik nimmer „doen! slaat hem het hoofd af indien hij schuldig „is....!" — „God moeten wij er voor danken", schreef naderhand Grotius in zijne Apologie [1]), „zonder wiens „bijblijvende hulp het niet mogelijk zou geweest zijn, zoo „vele en zware verzoekingen te overwinnen".

Hij werd derhalve den 18 Mei des jaars 1619 voor de regters gevoerd, om zijn vonnis te hooren voorlezen. Het hield in:

„Dat Hugo de Groot, gewezen Pensionaris van Rot-„terdam, buiten pijn en banken bekend had [schandelijke logentaal!] en voorts aan de regters gebleken was, dat „hij onderstaan heeft den staat der Religie te helpen „perturberen, en de Kerke Gods grootelijks te bezwaren; „dat hij door woorden en geschriften sterk aangedrongen

---

[1]) Apol. XVI.

„heeft en staande gehouden, dat ieder Provincie over „de Religie mogt disponeren — en dat hij mede had „toegestaan en door verscheiden schriften helpen bevorde„ren, dat er nieuwe opiniën strijdende met de Formu„lieren van eenigheid, en te voren in de Gereformeerde „Kerk nooit aangenomen, in de kerken hier te lande „waren ingevoerd". Daarop werd melding gemaakt van 'tgeen hij verder ter verdediging van de regten der steden, ter voorkoming van de Synode, enz. gedaan had, en daaraan de rampen toegeschreven, van welke Prins Maurits en de dweepzieke predikanten de eigenlijke oorzaken waren. Ten slotte kwam dan de veroordeeling: „en con„demneren hem mits dezen tot eene eeuwige gevange„nisse — en verklaren al zijne goederen geconfisqueerd".

VERSCHEIDENHEDEN.

KERKELIJK NEDERLAND VOOR 1853 [1]).

Met veel genoegen vermelden wij de verschijning van dit Jaarboekje voor 1853. Als naar gewoonte bestaat het uit twee hoofddeelen, van welke het eerste uitvoerige opgaven bevat betreffende het Hoog Kerkelijk Bestuur, en de onderscheidene Kerkdistrikten, zoo in Nederland als in 's Rijks Overzeesche Bezittingen, terwijl het tweede, zijnde het Mengelwerk, een belangrijk opstel aanbiedt over *Erasmus van Rotterdam in zijne betrekking tot Luther.*

De volgende opgaven, aan het Jaarboek ontleend, zullen onzen lezers niet onwelkom zijn.

De Zending	telt	542,590	zielen in	435	parochiën.
Het Vikariaat van 'sBosch	"	340,000	" "	222	"
" " " Breda	"	125,181	" "	77	"
" " " Limburg	"	196,152	" "	184	"

Zoodat Kerkelijk Nederland telt 1,203,923 zielen in 918 parochiën.

Tot het waarnemen van de kerkelijke dienst zijn:

in de Zending	435 pastoors,	229	kapell.	=	664	geestelijken.
" Vik. van 'sBosch	219 "	197	"	=	416	"
" " " Breda	77 "	57	"	=	134	"
" " " Limburg	177 "	151	"	=	328	"
Te zamen	908 pastoors,	634	kapell.	=	1543	geestelijken.

Waarbij gevoegd moet worden het getal der professoren en leeraren in de seminariën . . . 91 "

Zoodat in Nederland dienstdoende zijn . . . 1633 geestelijken,

[1]) Jaarboek voor Katholijken, door J. H. Wensing, Oud-Professor. 's Hertogenbosch, bij de Gebr. Verhoeven.

ten behoeve van 1,203,923 Katholieken, 'twelk maakt één geestelijke op nagenoeg 740 zielen. In de Hollandsche Zending evenwel telt men slechts één geestelijke op ruim 800 zielen.

Overleden zijn, in 1852, in de Hollandsche Zending 28, in het Vik. van 's Bosch 7, in dat van Breda 4, en in dat van Limburg 10, te zamen 49 geestelijken, van welke sommigen evenwel reeds vroeger uit de kerkelijke bediening gescheiden waren. Het is opmerkelijk, dat de Zending, in welke een betrekkelijk kleiner getal geestelijken is dan in de overige Kerkdistrikten, een betrekkelijk grooter getal door den dood verloren heeft. Als men daarbij nu in aanmerking neemt, dat er, in het gemelde jaar, voor de Zending slechts 19 priesters gewijd zijn, terwijl het Vik. van 's Bosch 16, dat van Breda 6, en dat van Limburg 13 nieuwe priesters telde, dan blijkt het, dat, ofschoon de Nederlandsche geestelijkheid hare verliezen over dat jaar rijkelijk heeft zien vergoeden, in de Zending evenwel, reeds zoo schaars bedeeld, het tegenovergestelde plaats had.

Het Mengelwerk over Erasmus is het werk van een geleerde voor geleerden. Het bestaat in eene met toelichtende en beoordeelende opmerkingen doorvlochtene verzameling van gegevens, waaruit men de stelling des Rotterdammers ten aanzien van Luther en dezes onderneming kan leeren kennen. De schrijver heeft, tot onze spijt, niet goedgevonden de slotsom der bijeengebragte gegevens op te maken, zoodat dit ten laste des lezers blijft. Ofschoon wij het niet op ons kunnen nemen, dit werk voor onze lezers te verrigten, zoo meenen we hun evenwel geen ondienst te doen, met de bedoelde stelling, naar aanleiding der vermelde gegevens, in het algemeen te karakteriseren als volgt: aanvankelijk, onzijdigheid met zekeren trek voor Luther en zijne zoogenaamde hervorming; later, onzijdigheid met afkeer van Luther's handelwijze en van den zich meer en meer verradenden revolutionairen geest zijner hervorming; eindelijk, openbare strijd tegen den man en zijn werk. In het eerste tijdperk toonde Erasmus zich der woeling, die zich met den naam van hervorming sierde, en welke hij inderdaad als een begin daarvan aanzag, gunstig; in het tweede tijdperk, toen de aard van Luther en zijn werk beter aan den dag kwamen, toonde hij zich ongunstig; in het derde tijdperk nam hij tegen Luther en zijne factie openlijk de wapenen op. Erasmus was en bleef immer aan de Roomsch Katholieke Kerk gehecht; maar eene zware ver-

antwoordelijkheid heeft hij op zich geladen, door haar zoo lang zijn steun te onthouden. Overigens is het waar, dat onze geleerde landgenoot in de eigenlijke theologie niet zeer bedreven was; dat hij al het waarheid en leven verwoestende van Luther's grondleer — regtvaardigmaking door het geloof alléén — niet doorzag, en dat hij de eigenlijke afkomst der zoogenaamde hervorming zoo min als hare ware strekking begreep.

Wij wenschen aan het Jaarboek veel begunstigers, en aan den ijverigen auteur veel dank.

EPIKRISIS.

Cicero noemde de Censuur: „Magistra pudoris et modestiae". Sinds dien tijd is veel veranderd, en voorwaar, de Censuur is niet altijd eene leermeesteres van zedigheid en eerbied gebleven — ik bedoel in de republiek der letteren en in het lieve Vaderland. Sla, zoo gij 't bij de hand hebt, Lezer, het voorlaatste nommer eens open van *de Recensent:* daar zult ge bl. 734 volg. een zoogenaamde „Beoordeeling" vinden van een boek uit het Hoogduitsch vertaald door Ds. Statius Muller, en in die Beoordeeling dit *non plus ultra* van leelijke, snorkende bombast:

„De Duitsche vroomheid werd verkoold door eene steile, doode regtzinnigheid, die de letter als een strafwetboek hanteerde, om wrijving van denkbeelden te tuchtigen, en den geest onder het gezag van een papieren pausdom te verstikken. Het piëtisme, dat schooner dag van licht met warmte beloofde, beging weldra een zelfmoord door overdrijving; want wars geworden van menschelijk gezag, liet het kinderen na, die alleen zich zelven eerbiedigden. Men strandde op de klip van het rationalisme, dat het godsdienstig gevoel deed bevriezen. Het koud geworden gemoed zocht in weerwil van zich zelve warmte en ontdooide zich in den walmenden gloed van het pantheïsme, en kreeg nu de aarde ten hemel, het genot tot zaligheid, en werd, met de rehabilitatie van het vleesch en

de pligtwording der zonde, zijn eigen God. Het Christendom ging onder in den stroom der bespiegeling, die als een zondvloed de school, de kerk, den beschaafden stand, eindelijk het volk verzwolg".

Van welken *gloed* mag toch wel het brein *bewalmd* en bedwelmd zijn, dat, in kinderachtige zelfbewondering, parade maakt met al die *schmutzige nonsens?* Looden soldaatjes met vieze verw! — Tracht, Lezer, maar in één sprong over strafwetboek, papieren pausdom, gecarboniseerde Duitsche vroomheid heen te geraken, en zie of ge dan te regt komen kunt met het piëtisme dat een zelfmoord beging, *omdat* het kinderen naliet, die alleen zich zelven eerbiedigden. — Neen! doller heeft een dolleman het nooit gemaakt! Hetgeen volgt beantwoordt aan 't voorgaande: bij al de opgeblazenheid en bonte spookfiguren is het zoo laf van geesteloosheid, dat ik van walging het gezigt moet afwenden.

En de akrobaat-censor welke al die sprongen aan het publiek schaamteloos bestond te vertoonen? — Het *scelus* is geteekend: J. H. S. met nog een H. op de voorzijde van het blad. Twijfel dus maar niet, de man zal wel aan den Helder te huis behooren, en geen ander wezen dan Ds. J. H. Sonstral — krassende recenseermachine van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *de Recensent* en veel meer Tijdschriften, waarin ge zijn merkteeken zoo dikwijls weêr kunt vinden, dat ge aan de mogelijkheid twijfelen zult, of de man de boeken die hij beoordeelt wel kan gelezen hebben.

In vroeger tijd konden de Censoren niet ter verantwoording geroepen worden. Ik hoop dat dit thans ook anders zij; en zou bij voorraad mijne stem zeer wel kunnen verbinden ter uitsluiting van Recensent J. H. S. uit de gilde. Ik draag volstrekt geen haat aan Ds. Sonstral; ik vrees hem niet ook; maar wie kan zonder angst zulk een toestand van overprikkeling aanzien en vraagt niet: waarop zal het met dien man nog uitloopen?

Zal men nu zeggen, dat *wij* verguizen, — wanneer de Heer Sonstral zich zelven heeft weggeworpen en den geest onzer letterkunde poogde te bederven?

En Redactie van *de Recensent!* deedt gij uw pligt?

DE NIEUWE BOEKZAAL.

„De aloude *Boekzaal der geleerde wereld*, sinds die heeft opgehouden het orgaan te zijn van de Synode der Ned. Hervormde Kerk", „is in handen gekomen van eene redactie welke behoort tot die partij van achteruitgang, wier pogingen strekken, om onze vrijheid onder het juk te brengen en ons geweten te binden". Dat kan Groningen zoo niet langer laten begaan! We krijgen alzoo naast *Waarheid in liefde, de Morgenster* e. m. a. eene Sneeksch-Groninger [1]) Nieuwe Boekzaal, waarvan „de helft zal worden gewijd aan de behandeling van onderwerpen uit het gebied der christelijke kennis, des christelijken geloofs en des christelijken levens, met de bepaalde strekking, om die kennis, dat geloof en dat leven aan te kweeken en te bevorderen. Omstreeks een vierde deel zal korte, maar grondige beoordeelingen leveren van boekwerken; het overige gedeelte zal de mededeeling bevatten van al wat er belangrijks voorvalt in de Christelijke Kerk in het gemeen, en in de Nederlandsche Protestantsche gemeenten in het bijzonder." — Wij hebben, als natuurlijk is, bij zulke onderneming geen stem: hadden we er hier eene gehad, wij zouden tot eene vierde rubriek geraden hebben, houdende opgave van de voorheerschende *kleur* in de verschillende gemeenten en van de *rigting* der Predikanten — een en ander toch zeer nuttig te weten bij vacaturen en beroepen; — nog zou men daar kunnen opgeven wie variëren en — gelijk 't in zekeren Brief voorkomt „over eene vleeschelijke recensie" — wie zoo al „de honden lekken".

---

[1]) Nu een nommer verschenen is, zien we, dat deze onderneming — zeker in gevolge den hoog-geloopen twist tusschen de Sneeker en Arnhemmer *Nieuwe Boekzaal* — zal worden voortgezet, onder den titel van *Kerkelijke Maandbode*. Zie N°. 23 der *Bibliographie voor Nederland*, 's Gravenhage bij Gebr. van Langenhuysen, en de jammerklagt der oude *Boekzaal*, bl. 647 en volgg. in haar November-nummer.

EEN OPMERKELIJK WOORD UIT NOORD-BRABANT.

Bij al wat er onvermoeid door de Protestantsche Geheime genootschappen, vooral door *Welstand*, (zie onze afl. voor Oct. en Nov. ll.) tegen het Katholieke Noord-Brabant als een zoo gevaarlijk gewest voor de Protestanten geroepen en gedaan wordt, kwam ons de volgende apostrofe (aan de Belgen gerigt) bijzonder opmerkelijk voor. „Komt, ziet, hoort, welk een geheel andere „geest uwe geloofsgenooten op *onzen* bodem bezielt. Met gevouwen „handen, op gebogen knieën zij Gode gedankt, dat gij u hebt los„gereten van uw vaderlijk erf, ... waar de liefelijke geest van „het Evangelie door aller tempelen ruischt, ... en waar op zoo „veler Priesteren borst des Konings handschrift prijkt: *Deugd ver„adelt!*„— Deze woorden zijn ten jare 1830 te Breda van den kansel gesproken door nu wijlen Roelof de Klover, destijds predikant bij de Luthersche gemeente aldaar, en te vinden in het vele andere bijzonderheden van omstreeks dien tijd bevattende werkje, dat onder den titel van *Dahliaas* [1]), enz. als grafgebloemte der dankbare nagedachtenis gewijd is van den zoo verdienstelijken en bezwaarlijk naar verdienste te roemen Pastoor der Brugstraatsche parochie te Breda, den ZeerEerw. heer Wilhelmus Oomen, te dier stede „den derden van oogstmaand„ des vorigen jaars godvruchtig in den Heer ontslapen. In de aanteekeningen van 't werkje is het te zien, dat de Prot. redenaar met het „*Deugd veradelt*„ op den Noord-Brabantschen Pastoor Oomen het oog had; dat er, verder, daar in Noord-Brabant ook toen eene goede verstandhouding was tusschen Katholieken en Protestanten; en de schrijver, dien gij ligtelijk voor den Commentator van Vondel's *Altaer-geheimenissen* erkent, mag mede, als bevoegd ooggetuige, gehoord worden over hetgeen dat zoo gehate Katholieke Noord-Brabant in die hagchelijke dagen voor de Protestanten geweest is

---

[1]) Breda bij Gebr. Nijs 1852.

EEN AFSCHUWELIJKE CIRCULAIRE.

Onderstaande Circulaire en lijst van inteekening werden ons voor eenigen tijd toegezonden met de volgende regelen: „Dezer dagen „circuleert bij de voornaamste Protestanten te 's Hage het inlig- „gende; de namen er onder zijn van de vier eerste inschrijvers. „Het ergerlijke van het stuk doet het ons der Redactie toezenden „om, des verkiezende, het der openbaarheid prijs te geven." —

Wij nemen het schandstuk op zooals het daar ligt; niet, natuurlijk, omdat het ons ergert, dat eenige Protestanten zooveel belang gelieven te stellen in 't onderhoud van een of anderen afvalligen Roomsche; maar omdat uit dat rondgaand schrijven iets meer algemeens te zien is en wel vooreerst: wat al kwaadaardige laster er door Protestantschen haat wordt uitgedacht en uitgestrooid om de Katholieken veracht, kon het zijn, eerloos te maken; ten andere — en dit doet ons huiveren — omdat zulke lage middelen geacht en aangegrepen worden als de geschikte roerselen om deernis en deelneming in het lot eens ongelukkigen bij aanzienlijke Protestanten op te wekken. Immers dat soort van schrijven is op het gevoel berekend en in den hier aangeslagen toon vertrouwt men het best weerklank te vinden in het Protestantsch gemoed. De Katholieken mogen er uit afleiden, waar zij zich niet al op verwachten kunnen. Men leze en oordeele en lette vooral op het onderstreepte en de namen der onderteekenaars.

De persoon van H. Grootegoed is tuinder geweest en heeft gewoond te Quintsheul onder Monster.

Hij was vroeger Roomsch-Catholiek, doch is uit volle overtuiging tot de Protestantsche godsdienst overgegaan met zijne vrouw en zes kinderen.

Gedurende zijn onderzoek naar de waarheid van het geloof dat hij wilde omhelzen, heeft hij veel van zijne Roomsch-Catholieke geloofsgenooten moeten lijden, wier hatelijkheid zoodanig toenam, dat hij besloot het erf zijner vaderen te verlaten en zich in Haarlem te vestigen,

om aldaar rustig belijdenis van het Gereformeerde geloof te kunnen afleggen.

Daar heeft hij een bestaan trachten te vinden in eene turf- en houtnegotie, doch door zijn vroegere geloofsgenooten openbaar en in 't geheim tegengewerkt, en door de Protestanten niet genoeg ondersteund wordende, heeft hij die onderneming moeten opgeven, vooral nadat hij gevangenstraf had ondergaan wegens beschuldiging van brand in zijn pakhuis te hebben gesticht, hetgeen door justitiëel onderzoek is gebleken, eene valsche beschuldiging te zijn geweest, tengevolge waarvan hij dan ook, volkomen geregtvaardigd, uit zijn gevangenis is ontslagen. HOOGSTWAARSCHIJNLIJK EN WEL VRIJ ZEKER IS DIE BESCHULDIGING VAN DE ROOMSCHE PROPAGANDA UITGEGAAN, EN MEN MAG HET ER VOOR HOUDEN, DAT VAN DIE ZIJDE DE BRANDSTICHTING IS BEPROEFD, OM DEN MAN ZIJN EER TE ONTNEMEN EN HEM TE BEDERVEN. *Na dit gebeurde kon hij in Haarlem — alwaar hij evenzeer en zonder ophouden werd verontrust en door voortdurende tegenwerking niet genoeg verdiende, om zijn gezin te onderhouden — niet meer blijven wonen; maar waar heen, en wat te beginnen?*

Twee vragen, die in des mans positie zeer moeijelijk te beslissen waren, doch gedachtig aan het spreekwoord, dat een schoenmaker zich bij zijne leest moet houden, geloofde hij niet beter te kunnen doen, dan tot zijn vorig bedrijf terug te keeren. Hij vond daartoe gelegenheid bij Monster op de hofstede Langeveld, die hij, door ondersteuning en medewerking van eenige Protestanten, ondernam te huren, maar helaas! op deze plaats treft de man ongeluk op ongeluk. Zijn aardappelgewas is door de ziekte voor het grootste gedeelte bedorven; van den oogst der druiven komt bijna niets teregt en dan is bovendien van zijne twee melkkoeijen die hij primo November betalen moet, een beest gestorven; altemaal slagen waartegen de man niet bestand is; zoo hij niet geholpen wordt, is zijn val nabij, en de propaganda zal er over juichen!

De ondergeteekenden met de lotgevallen en ongelukken van Grootegoed volkomen bekend, getuigen, dat het bovenstaande overeenkomstig de waarheid is, en bevelen uit dien hoofde den vlijtigen, maar ongelukkigen en steeds vervolgden man aan de welwillende hulp zijner medeprotestanten dringend aan. Zij zijn bereid om indien men dit mogt verlangen, over den genoemden persoon nog meerdere inlichtingen te geven En zoo men mogt wenschen Grootegoed zelf te spreken, die iederen

Maandag in de stad komt, zullen de ondergeteekenden dit gaarne ter zijner kennis brengen.

J. VAN DEN NOORDAA,
Directeur van het Weduwen-fonds voor de Ambtenaren van Algemeen Bestuur.
H. WEIJMANS,
Commies bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Lijst van inteekening voor H. Grootegoed, vroeger R. C., thans Protestant, wonende bij Monster, van wiens lotgevallen een korte schets hierbij gaat.

J. VAN DEN NOORDAA . . . . . *f* 20
H. WEIJMANS . . . . . - 20
SCHIFFER . . . . . - 20
E. W. VAN DAM VAN ISSELT . - 20

Hebben we, regtschapen lezer! te veel gezegd, met deze Circulaire *afschuwelijk* te heeten?

EEN STANDBEELD VOOR GIOBERTI.

De Sardinische Demagogen hebben besloten een gedenkteeken op te rigten, ter eere van den zoo beruchten Gioberti, die onlangs, gelijk men weet, te Parijs plotseling aan eene beroerte overleden is. Men is te Turijn zeer kwistig met standbeelden. Reeds zijn er op dit oogenblik zes in de maak. Een voor Koning Karel-Albert, een voor Santa-Rosa; twee andere voor Pinelli en voor Sicardi; een vijfde voor Amedeus VII, bijgenaamd *le Comte Vert*, en eindelijk ook een voor den gewezen President van den Ministerraad, den gevallen Priester Gioberti. Turijn heeft geen pleinen genoeg om al die standbeelden te bergen. Daarom heeft iemand aan de Regering der Stad voorgesteld om dat van Gioberti neven dat van Karel

Albert te plaatsen, en dan op dit laatste het volgend Opschrift te beitelen, dat letterlijk uit de Schriften van den philosoof-minister is getrokken: *„Karel-Albert, een zwakke, onbedreven vorst; ontrouw aan zijn woord, wangunstig, kleingeestig, bijgeloovig, besluiteloos, onstandvastig, norsch, geveinsd, vijand der vrijheid en der onafhankelijkheid.“* — Dat zou de maat geven van de voorgewende liefde der Turijnsche liberalisten voor hunne Koningen!

SPROKKELINGEN.

TWEE HOOGLEERAREN. — Professor Scholten gaf een werk uit „Over de leer der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare grondbeginselen“. In het eerste deel wordt onderzoek gedaan naar de „formeele“, in het tweede naar de „materiele grondbeginselen“. Professor Schenkel in hierboven genoemd boek zegt: „Er kan slechts één werkelijk, diepliggend beginsel van het Protestantisme zijn“. De hier door de twee hoogleeraren geuite meeningen sluiten elkander niet uit. Maar Schenkel laat volgen: „Voor alles moet men het betreuren, dat de verwarrende benamingen, *formeel* en *materieel* beginsel van het Protestantisme, nog steeds gebezigd worden, en dat het zich, tot op dit oogenblik nog niet laat aanzien, dat men zich eindelijk eens van deze ongelukkige wijze van uitdrukken zal willen ontdoen.“ — Hoe zou het *nu* wezen?

PROTESTANTSCHE ZENDELINGSGENOOTSCHAPPEN. — Zoodanige bestaan er tien te Londen alleen, voor de behoeften der verschillende sekten, waarin zich het Protestantisme splitst. Het oudste dier Genootschappen is in het jaar 1800 opgerigt. Hunne gezamenlijke uitgaven worden op elf millioenen pond sterling geschat!

AMERIKAANSCH TRAKTAATGENOOTSCHAP. — „Uit een beknopten staat van de werkzaamheden van dit genootschap vernemen wij dat omtrent 20 persen en 250 werktuigen in het gebouw van het genootschap gebezigd worden, die *dagelijks* 50,000 geschriften leveren.

Wat er in een jaar gedrukt wordt, te zamen genomen, zou *een millioen* boeken van 200 bladzijden ieder uitmaken. De gratis-uitdeelingen van bocken en traktaatjes beloopen jaarlijks meer dan 45,000 dollars, behalve 20,000 dollars die in kas zijn, bestemd voor uitdeeling van traktaatjes in meer dan 100 talen in vreemde en heidensche landen. Het aantal colporteurs in dit land, waaronder omtrent 100 voor vreemde landverhuizers, is tusschen de 4- en 500. Er zijn dagelijks meer dan 1000 dollars noodig om de loopende zaken te voldoen." — (*De Vereeniging.*)

INKOMSTEN VAN DEN ANGLIKAANSCHEN BISSCHOP VAN LONDEN. — Het Engelsch dagblad *The Sun* heeft berekend, dat de directe en indirecte inkomsten van den tegenwoordigen Bisschop van Londen aanzienlijker zijn dan die van al de Bisschoppen in den Kerkelijken Staat te zamen. Dr. Bloomfield heeft in de laatste zes jaren een millioen pond sterling genoten. Zegge *f* 12,000,000!

NIEUWE TIJDREKENING. — De Hoogleeraar Daniël Schenkel, gaf onlangs in het licht: *Het Beginsel van het Protestantisme.* Onder het "Voorwoord van den schrijver" vinden we: "Heidelberg, ten tijde van de Missies der Jesuiten in de Protestantsche Staten van Duitschland." — Of deze wijze van *dateren* over een kwart of halve eeuw zoo verstaanbaar zal zijn als de gebruikelijke, laten we aan zijne plaats; maar ze is een teeken des tijds.

HET CHRISTENDOM

VAN DEN LEYDSCHEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

I.

In eenige afleveringen van den vorigen jaargang dezes maandschrifts hebben wij het Christendom der Groninger School schetsgewijs uiteengezet en in 't voorbijgaan eenigermate toegelicht. Wij hebben dit Christendom onchristelijk genoemd, en mogten daarbij op de toestemming van het groote meertal onzer lezers rekenen. Dit, vermoedelijk, niet enkel, maar menig hunner, minder te huis op theologiesch grondgebied, heeft misschien het Groninger Christendom verfoeid als het toppunt, het *non plus ultra* van onchristelijkheid.

En zeker, op theïstiesch standpunt laat zich bezwaarlijk iets denken, erger tegen alle christelijk gevoel aandruischend, dan zulk een consequent doorgevoerd Pelagianisme, als de Groninger School verkondigt. Want niet slechts gaat hiermede hand aan hand Arianisme, loochening

der H. Drieëenheid, loochening van den Godmensch en zijn heerlijk werk, de ware verlossing van het menschdom; niet slechts verwerping van elk goddelijk gezag, van alle geloof, alle eigenlijk gezegde pligten, gelijk in die opstellen door ons werd betoogd; maar deze wanverhouding tusschen God en mensch moet ook den Oneindige verkleinen en beperken in dezelfde mate, waarin ze Adam's kind verheft en groot maakt. Dit punt hebben wij in onze schets van het Groninger Christendom onaangeroerd gelaten; er viel zooveel te berispen, dat ons dit ontsnapte. Hier zij het voldoende, aan te stippen, dat de Groningers aangaande het goddelijk Wezen nagenoeg de begrippen der Socinianen deelen; dat God, volgens hen, niet eigenlijk oneindig is, maar beperkt zoowel in wetenschap als magt [1]); dat God alle vrije handelingen der redelijke wezens niet met zekerheid vooruit weet; dat Hij dus ook den gewelddadigen dood onzes Heeren, als bewerkt door vrije menschelijke boosheid, niet voorzien heeft [2]); dat Hij 's menschen wil niet zoo kan bewerken, dat deze met volle vrijheid het door Hem gewilde goede doe, enz. Gewis, wie dit alles nagaat, zal gereedelijk erkennen, dat er, op theïstiesch standpunt, moeijelijk eene meer onchristelijke beschouwingswijze van de christelijke openbaring kan bestaan, dan die waarmeê de Groninger School ons Vaderland heeft begiftigd.

En niettemin, er is helaas! er is, ook hier te lande, onchristelijker Christendom. Aan eene onzer Hoogescholen wordt er een geleeraard, dat ik niet schroom, met den naam van *christelijk Heidendom* te bestempelen.

---

[1]) L. G. Pareau, in *Waarheid in Liefde*, 1851, bl. 751, 752.
[2]) P. Hofstede de Groot, in *Waarheid in liefde*, 1846, bl. 269.

Inderdaad, hoe de Groningers ook verdwaald zijn, zij staan nog op christelijken grondslag; zij huldigen het christelijk Theïsme; zij gaan uit van dat Dualisme, dat de leer der goddelijke openbaring kenmerkt tegenover alle stelsels welke het menschelijk brein uit zich ontwikkelde; zij erkennen den levenden God, als zelfstandig bestaande tegenover de door Hem geschapen wereld. Met eene eigenlijke schepping nemen zij ook aan wat er voorwaarde en gevolg van is: de vrijheid Gods, en de vrijheid van de naar zijn evenbeeld geschapen redelijke wezens; de mogelijkheid, de werkelijkheid van deugd, die waarachtig deugd en van zonde, die waarachtig schuld is, enz.

Niets van al deze wezenlijk en meerendeels uitsluitend christelijke, of althans geopenbaarde denkbeelden vindt men bij den Leydschen Hoogleeraar J. H. Scholten: hij heeft dien christelijken grondslag met den heidenschen verwisseld; hij verwerpt met de schepping het ware Dualisme van God en wereld; hij stelt voor de vrijheid in plaats eene ijzeren noodzakelijkheid, het doodkille noodlot; in stede van het Theïsme der openbaring leert hij een heidensch Pantheïsme of Monisme; d. w. z. het christelijk bewustzijn moet hem, regtuit gesproken, noemen een Godloochenaar, eenen Atheïst. Natuurlijk dat er bij hem geen spraak kan zijn van eene goddelijke openbaring, in den strengen zin des woords; natuurlijk, dat er bij zijne ijzeren noodzakelijkheid geen plaats is voor deugd, voor zonde, voor vergelding. Men zou misschien zelfs in twijfel mogen trekken, of hij vastelijk gelooft aan onze persoonlijke voortduring na dit aardsche leven.

Het zijn zware beschuldigingen, welke wij hier tegen Prof. Scholten nederschrijven; zij vorderen te meer een ernstig en gezet bewijs, wijl de beschuldigde, buiten

twijfel, ons het regt tot zulk eene aanklagte zal ontzeggen, als die gewoon is, zich in zijne schriften achter christelijke uitdrukkingen te verschuilen. En dit is een van die dingen, welke schrijver, bij de lezing van 's hoogleeraars werken, een' weerzin hebben ingeboezemd, als hij bij het doorbladeren van geschriften der Groninger godgeleerden nog niet had ondervonden; een weerzin, grooter dan welken slechts de studie van Schleyermacher's *Glaubenslehre* hem deed gevoelen: het, men zou bijna moeten zeggen, huichelachtig spel drijven met christelijke woorden, om den lezer te verschalken. Het stond hem immers vrij, rond en open voor zijne gevoelens uit te komen; indien hij geen martelaar er voor wilde worden, welnu, hij had daarvoor ook niet te vreezen; waarom zou hij te Leyden niet mogen schrijven nagenoeg hetzelfde wat men openlijk te Tubingen verkondigt? Waartoe dan die schroomvalligheid? Waartoe dan zoo geveinsd?

Er is, zeker, meer in de werken des hoogleeraars, wat tot dien weerzin bijdroeg. De wijze waarop de hoogleeraar der Hervormde Kerk de leer dier Kerk (?) behandelt, zou ons, natuurlijk, meer geschokt hebben, indien wij tot haar behoorden, ofschoon toch ook bij ons het menschelijk gevoel in dezen kwetsbare regten had. Maar wat ons bijzonder wee deed: hij miskent de Katholieke Kerk op eene verregaande wijze; hij stelt hare leer, hare gebruiken in een valsch daglicht; hij doet onze Kerkvaders, tegen hunnen zin, ten zijnen gunste spreken; hij spot met de zekerste en bekendste geschiedenis. Het is hier de plaats niet, dit alles aan te wijzen; een en ander werd in vroegere jaargangen van dit maandschrift reeds getoond; meer zullen wij in dit opstel, ongezocht, ontmoeten.

Immers we zijn voornemens, het Christendom (wij

willen het zoo noemen, wijl het zich zoo noemt) des hoogleeraars bloot te leggen en eenigermate toe te lichten. Zijne geschriften, waaruit wij het geput hebben, zijn de volgende:

1°. Zijn hoofdwerk, hetwelk ten titel voert:

De leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld door J. H. Scholten. Hoogleeraar te Leyden. Tweede vermeerderde druk. Leyden, bij P. Engels. 1851.

2°. *De leer des Vaders, des Zoons en des heiligen Geestes, eene bijdrage tot de kennis van het wezen des Christendoms*, enz., geplaatst in *Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie.* 1845, tweede deel, tweede stuk.

3°. *Mr. C. W. Opzoomer, beoordeeld door J. H. Scholten.* Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1846.

4°. *Dr. J. J. van Oosterzee's beschouwing van het werk: de leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen*, enz., *beoordeeld door J. H. Scholten.* Leyden, bij P. Engels. 1851.

5°. *Antwoord van J. H. Scholten aan Mr. Da Costa.* It. 1852.

De hoogleeraar heeft tot dusverre geen leerboek van Dogmatiek in 't licht gegeven, hetgeen des te meer te bejammeren is, wijl hij het zeer gemakkelijk had kunnen doen. Immers hij ware er af geweest met de moeite, van, zooveel mogelijk woordelijk, te vertalen het werk van Schleyermacher: *Der Christliche Glaube nach den Grundsäzen der Evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt;* want zijn gereformeerd christelijk geloof is volkomen het evangeliesch christelijk geloof van dien genialen heiden. Een groot gedeelte van Schleyermacher's gedachten en uitdrukkingen heeft de hoogleeraar toch reeds in het Nederduitsch gegeven: wij durven zelfs beweren, dat er

in de van hem verschenen schriften bijkans geen enkele gedachte van eenige beteekenis, geene zegswijze of uitdrukking van eenige gehalte wordt gevonden, die niet bij Schleyermacher is te vinden. Natuurlijk het algemeen historische uitgezonderd, even als de uitvoeriger uitlegging van sommige schriftuurplaatsen, waarmede Schleyermacher zich, in Duitschland, niet veel behoefde op te houden; ook de gedachten waarvan andere zegsmannen worden aangevoerd. Het mag wel eenigzins bevreemden, dat de hoogleeraar, zijnen leeraar afschrijvende, nooit naam en plaats citeert; of waar hij 't nog uiterst zeldzaam doet, ten minste niet als bron. Was dit vergetelheid? was het, om ruimte of moeite te besparen? Was er iets anders, wat hem terughield? Wij weten het, natuurlijk, niet; de lezer moge zelf gissen, zoover hij grond vermeent te hebben. Wel echter geeft de heer Scholten aan een paar plaatsen te verstaan, dat hij Schleyermacher hooge achting toedraagt, ja zelfs, dat hij iets van hem geleerd heeft. Immers in de uitvoerige voorrede van het eerste deel zijns hoofdwerks verwijt hij den heer Visscher, Doopsgezind leeraar te Utrecht, dat de van dezen tegen hem ingebragte bedenkingen, „het kenmerk dragen van een vroeger theologisch „standpunt, waarop de schrijver is blijven staan, zonder, „naar het schijnt, van de ontwikkeling der theologie, *na* „*Schleyermacher*, in Duitschland, Zwitserland en ons Vader„land, behoorlijk kennis te hebben genomen" [1]). Nog gewigtiger is de geheel onverdiende lofspraak, welke hij zijnen meester geeft in het aangehaalde opstel van *Jaarboeken* enz.: „Hart en hoofd, gevoel en verstand tot één te brengen, „en zoo den grond te leggen tot eene waarachtige ver-

[1]) Bl. XLVII.

„zoening der wijsbegeerte met het christelijk geloof, dat „was de groote taak, die de Voorzienigheid voor Schleyer„macher had weggelegd, eene taak wier meesterlijke „uitvoering hem den vader heeft doen worden van eene „nieuwe godgeleerde rigting, die in de, door den strijd „tusschen het Supranaturalisme en Rationalisme, afgematte „Kerk van Christus, het leven des Geestes zou terug„roepen, en met het zwaard des Geestes het ongeloof in „deszelfs hartader aantasten, bestrijden en verwinnen".

Eene grootsche lofspraak, maar die, gelet op het verband waarin ze voorkomt, ons uiterst welkom is, als dienende tot regt verstand van de eigenlijk gezegde Theologie, of Godsleer des hoogleeraars.

In onze beschrijving van het stelsel der Groninger hoogleeraars konden wij bijna onmiddellijk beginnen met hunne beschouwingswijze van de openbaring Gods in Christus, want hunne, wat men noemt, *Theologia naturalis*, waaraan de goddelijke openbaring aanknoopt, is de gewone, wezenlijk christelijke, en eigenlijk niet bloot natuurlijke: het Theïsme. De hoogleeraar Scholten, daarentegen, heeft het theïstiesch standpunt, gelijk wij bereids aanmerkten, met het panthe.stische verwisseld. Dit zal het eerste zijn, wat wij hebben te betoogen. En dit betoog schijnt ons moeijelijk te moeten vallen, want de heer Scholten werpt de beschuldiging van Pantheïsme verre van zich; ze wordt ook weinig tegen hem geopperd, en een geleerde [1]) die ze heeft geopperd, heeft ze nagenoeg terug genomen.

Inderdaad men vindt in 's hoogleeraars werken plaatsen, waar hij gewaagt van een hoogste wezen, ja van een God, die

[1]) Mr. Da Costa.

met persoonlijke zelfbewustheid tegenover ons bestaat. Men leest o. a.: „Zoo blijft dan de Allerhoogste voor het chris- „telijk gemoed, — dat, niet te vreden met bloote klanken „en begrippen, een' God begeert, dien het kan aanbidden „en liefhebben, — een wezen, dat, met persoonlijk zelf- „bewustzijn, als onze Vader, buiten en boven ons bestaat. „Dat is de God, dien Christus leert aanbidden, aan zulk „eenen heeft het hart behoefte, niet aan het Fichtische „*Ik*, waarin de werkelijkheid der wereld; — niet aan „Spinoza's oneindige „Substanz", of Schelling's absolute, „waarin de werkelijkheid van het subjectieve *Ik* wordt „vernietigd [?]; — nog minder aan het Hegelsche Gods- „*begrip*, dat eerst in de wereld waarheid en werkelijk- „heid verkrijgt, op alle welke voorstellingen de uitroep „van Borger toepasselijk is: „Quid eâ nocte mihi opi- „tulati estis philosophi [1])?" „Eveneens: Of zal het de „wijsbegeerte wraken, dat de Christen den oneindige zich „voorstelt als persoonlijk wezen tegenover zich, en onder „den menschelijken naam van Vader? Bedenke toch ook „eenmaal de wijsgeer, dat het menschelijke hart nog „andere, nog hoogere behoeften heeft dan die door „bloote *begrippen* omtrent het Hoogste wezen zouden „worden bevredigd" [2]). Zulke plaatsen zouden werkelijk doen denken, dat de heer Scholten het christelijk Theïsme huldigt.

Intusschen staan hier andere gezegden tegenover. Hij berispt namelijk niet zelden uitdrukkelijk het gewone „theïstische standpunt"; hij kan zich met het daarin opgesloten Dualisme van God en wereld niet vereenigen; hij

---

[1]) *Jaarboeken*, t. a. p, bl. 291.
[2]) Ald bl. 287.

meent aan de „transscendentie Gods" zijne „immanentie in de wereld" te moeten paren; hij is verheven boven „het joodsche standpunt van een uitsluitend *transscendent* „Godsbegrip" [1]), of wel boven „het Godsbegrip der bloote „transscendentie, hetwelk men vindt bij de Roomschge- „zinden" [2]); hij „doet der speculatieve wijsbegeerte regt „wedervaren, waar zij ons de tegenstrijdigheden doet op- „merken waarin het *vroegere* bloot transscendentaal theo- „retische begrip van God, voor de regtbank van het streng „wijsgeerige denken, zich verwikkelt." — Met zulke bewoordingen geeft de hoogleeraar wel genoeg te kennen, dat zijn Godsbegrip verschilt van hetgeen bij de Christenen in zwang gaat; ik zeg bij de Christenen in 't algemeen, want zij allen huldigen, in zooverre, hetzelfde Godsbegrip als „de Roomschgezinden", de Gereformeerden hier te lande niet uitgezonderd; alle Christenen erkennen de transscendentie van het goddelijk wezen, en rekenen er niet toe Gods immanentie in de wereld, gelijk de heer Scholten die bedoelt.

Vraagt men, in welke betrekking hij dan God stelt tot de wereld? ze schijnt hem niet regt duidelijk te zijn. „Men „zie af van de poging om de wijze te willen [sic?] be- „palen, waarop beide in derzelver verhouding tot elkander „zijn te denken" [3]). Hier is hij zeer bescheiden, voor een Christen al te zeer. Intusschen toont hij elders van deze verhouding wel iets te weten, althans iets er over te bepalen. Immers de gewone „christelijke voorstelling" van eene *schepping der wereld door God*, heeft hij tot de zijne

---

[1]) *De leer der Herv. Kerk*, II, 244.
[2]) Ald. bl. 1, 245.
[3]) *Jaarb.*, bl. 287.

niet kunnen maken. Niet, dat hij van *Schepper*, *schepping*, en *geschapen* niet zoude spreken; integendeel die woorden zijn hem welkom; de zaak slechts kan hij niet verduwen. „Het Christendom predikt ons de betrekking tusschen „God en wereld, als die van den Schepper tot het schepsel, „als die van oorzaak tot het gewrocht; Krause kent geene „andere betrekking dan die van geheelheid tot de deelen, „van den *grond tot het gegronde*, van het omvattende tot „het omvatte. In een woord: Het Christendom staat op „een dualistisch standpunt, hetwelk God en de wereld, „niet bloot *logisch* of *formeel*, volgens twee gezigtspunten „van eene en dezelfde zaak, (wereld als *totum* en wereld „als *aggregaat*) maar *essentieel* van elkander onderscheidt; „Krause is monist en dus genoodzaakt het universum in „de plaats van God te stellen" [1]).

De vraag is slechts, wat de heer Scholten onder die christelijke woorden denkt, en dit geeft hij ons aan andere plaatsen vrij duidelijk te kennen.

Vooreerst zegt hij nergens dat *scheppen*, bij hem is wat de Christenen er door verstaan; nergens bezigt hij eene uitdrukking, b. v. als deze: God heeft de wereld uit niet geschapen; nergens: God riep door zijn vrijmagtiger wil al het bestaande in het aanzijn. Integendeel hij drukt zich uit in bewoordingen, welke hij zelf in Krause als pantheïstiesch heeft gewraakt; hij spreekt van den „oneindige, in wien het heelal *gegrond* is" [2]); van een „wezen, dat wij *God* noemen, waarin het heelal met „alles wat is en wordt, zijnen *grond* heeft" [3]); ja „de

---

[1]) *Opzoomer beoordeeld*, bl. 16.
[2]) *De leer der H. K.*, I, 279.
[3]) Ald. bl. 277.

„beschouwing zoowel der physische als intellectuële wereld „zegt hem, dat het heelal *gegrond* is in eene oorzaak, „die geene andere zijn kan, dan het ééne, oneindige, „goddelijke *denken*". Ziet gij, lezer? De schepping is niet meer een gewrocht van den vrijmagtigen *wil* der Godheid, maar van het ééne oneindige goddelijke *denken*; lees: het heelal is het *noodzakelijk* voortbrengsel van het ééne, *noodzakelijke* denken: en gij hebt ten volle de gedachte des hoogleeraars, het volle Pantheïsme. Immers dit leert hij elders; hij „beschouwt de schepping als eene *noodzakelijke* daad van God" [1]); „het werk der schepping als volstrekt *noodzakelijk* voortvloeijende uit zijn wezen" [2]). Hij wil ook wel toegeven, „dat God *uit liefde* de wereld heeft geschapen" [3]), dus dat de wereld haren grond heeft in het goddelijke *willen*, ja zelfs, dat zij „eene daad van *vrijheid* in God is", maar met dien verstande, dat „*in God absolute noodzakelijkheid en absolute vrijheid één zijn*" [4]). Alles zeer natuurlijk: want, gelijk Schleyermacher zelf gezegd heeft: „*het goddelijk denken is geheel hetzelfde met het goddelijke willen*". Genoeg, volgens Scholten, is „de natuur de *uitdrukking* van één groot, logisch zamenhangend *begrip*, de openbaring van het eeuwige, oneindige *verstand*" [6]).

Dat dit pantheïsterij is, ontkent de heer Scholten op het stelligst, gelijk ook Schleyermacher het ontkent. Om zich zelven vrij te spreken, heeft gene dan ook de vruch-

---

[1]) *Jaarboeken*, bl. 245.
[2]) Ald.
[3]) Ald.
[4]) Ald.
[5]) *Der christliche Glaube*, I, 293. (Vierde uitgaaf.)
[6]) *De leer der H. K.*, I, 279.

telooze moeite op zich genomen, dezen, zijnen zegsman, van die blaam te zuiveren. Hij doet het op eene allezins vreemde wijze, *Jaarboeken*, 289—290. Nadat hij „van de speculatieve wijsbegeerte" heeft gevorderd, „dat zij wel „in het oog houde, dat het iets anders is, God aan den „mensch *gelijk te maken*, iets anders, God naar gelijke- „nis van den mensch *zich voor te stellen*", zegt hij in eene kantteekening: „Dit onderscheid wordt zeer juist in „het oog gehouden door Schleyermacher in zijne latere „aanteekeningen op de *Reden über die Religion*, p. 138. „Hij erkent onbewimpeld, van het speculatieve standpunt „beschouwd, de wezenlijke onvolkomenheden in de vroegere „bloot theïstische voorstellingen van het hoogste wezen als „persoon tegenover de wereld, maar erkent evenzeer ter „andere zijde als fast unabänderliche Nothwendigkeit für „die höchste Stufe der Frömmigkeit, sich die Vorstellung „eines persönlichen Gottes anzueignen". Ieder ander zou zich hierop beroepen om het bewijs te leveren, dat Schleyermacher pantheïst was, als die uitdrukkelijk beweert, dat de voorstelling van het hoogste wezen, als *persoon* tegenover de wereld, hoe ook voor ons Christenen bijkans onvermijdelijk, echter met „wezenlijke onvolmaaktheden" behebt, met andere woorden, eigenlijk eene dwaling is. Anders besluit de hoogleeraar: „Deze en meer andere „plaatsen, in zijne *Glaubenslehre*, I. p. 21, 49, waar hij „over het pantheïsme zich uitlaat, mogen zij behartigen, „die hem beschuldigen van pantheïstische gevoelens en „de aanleiding daartoe vinden in de verschoonende wijze, „waarop de groote man, even als Jacobi, op het echte, „christelijke standpunt meende, ook onder pantheïstische „voorstellingen het religieuse element niet te mogen voor- „bijzien". Neen, S. kan het dulden, dat „de groote

man" „als pantheïst uitgekreten, wat zeg ik? en op eene „rij met eenen Ludwig Feuerbach gesteld wordt, als hadde „de groote man, die *biddend* leefde, en *biddend* is gestorven, „geleerd, dat God alleen *in* de wereld, en dat het Godsbe- „wustzijn in Jezus tevens is het bewustzijn van God „van zich zelven". Een geweldig argument, ten bewijze dat Schleyermacher geen pantheïst was: „De groote man heeft biddend geleefd en is biddend gestorven"! Een voldingend bewijs voor ieder, die de werken des grooten mans niet had gelezen; maar hoe de hoogleeraar Scholten, die zooveel olie op deszelfs werken heeft verspild, dien gevolgelijk wel bewust moet zijn, wat „bidden" zeggen wilde bij zijn meester, hoe hij zulk een bewijs kan aanvoeren: dit mag Apollo uitleggen. Wat de groote man verstaat door „gebed", verklaart hij in het aangehaalde werk, D. II, bl. 430—440. Als christenen bidden, spreken zij tot God, als een persoonlijk Gij; het ware gebed is inderdaad eene zamenspraak tusschen den Oneindigen Geest en den geest des menschen. Daarvan bij Schleyermacher geen enkel woord. Eigenlijk zoo geeft hij te kennen (bl. 431), zou men volstrekt niet moeten bidden: maar in „vreugde aan God berusten". Edoch het denkende subject, altijd onvermijdelijk bezig met het verledene, tegenwoordige en toekomstige, gevoelt „overgeving of dankbaarheid" (jegens God, wordt niet gezegd) over het verledene of tegenwoordige, of een wensch, een *voorgevoel* aangaande het toekomstige „Dit *wenschend voorgevoel* is het gebed, hetwelk krachtig is naarmate het voorgevoel rigtig is". Wat de Christen *verhooring* des gebeds noemt, daarvan kan volgens Schleyermacher volstrekt geen spraak zijn, immers dit zou „eene wisselwerking tusschen schepper en schepsel" insluiten, zegt hij, en ware „een over-

gang in het magische", d. i. tooverachtige [1]). Immers volgens hem wordt alles geregeerd door eene onverbiddelijke noodzakelijkheid, als die van één logiesch zamenhangend begrip, gelijk het de heer Scholten uitdrukte; dit gebed is dus krachtig, „verhoorlijk", zegt Schleyermacher, naarmate het voorgevoel „rigtig" is, enz. Begrijpt gij nu lezer, hoe het „bidden" van den „grooten man" de verdenking van Pantheïsme eensslags wegtoovert? Vindt gij den heer Scholten niet min of meer ongelukkig in de keuze van bewijzen?

Althans ook het beroep op bovengemelde plaatsen van Schl. kan men niet gelukkig noemen. Trouwens bl. 20 21 verklaart hij, wat de „voorstelling" *God* eigenlijk beteekent; wij gevoelen ons *volstrekt afhankelijk*; als wij dit gevoel uitspreken, dan hebben wij de voorstelling: *God;* „zich volstrekt afhankelijk gevoelen en zich zijne betrekking tot God bewust zijn, is hetzelfde". Men ziet dus hier den God van Schleyermacher: datgene waarvan wij ons afhankelijk gevoelen, niets meer, noch minder, dat is zijn God; aan een God die persoon is, een' *Gij* ons tegenover, gevoelt hij geen behoefte; zijn „Godsbegrip" brengt *die* persoonlijkheid niet mede. Hierna zal men ook de tweede plaats, welke de hoogleeraar aanvoert, kunnen beoordeelen. Bl. 49 spreekt Schl. opzettelijk „over de voorstellingswijze, welke men Pantheïsme noemt". Eigenlijk, zegt hij, is het slechts een scheldnaam. Dat deze voorstellingswijze niet onmiddellijk uit de „vrome aandoeningen als de onmiddellijke reflexie over dezelve ontstaat", geeft

---

[1]) Zoo noemt Schleyermacher en, op dezes voorgang, Scholten gewoonlijk, wat Christenen *bovennatuurlijk* heeten; een spraakgebruik, mede te Groningen zeer gewild.

hij toe: „vraagt men echter, of zij zich, wanneer ze een-„maal op eene andere wijze, langs den weg der bespie-„geling of ook maar der redenering is ontstaan, toch met „vroomheid laat vereenigen, dan moet men op deze vraag „wel, zonder bedenking, bevestigend antwoorden, in zoo-„verre namelijk Pantheïsme toch eene soort en wijze van „Theïsme moet uitdrukken, en het woord niet enkel en „overal slechts eene gemaskerde materialistische ontken-„ning van het Theïsme is".... Denken wij ons den hoog-„sten trap der vroomheid [1]), en houden diensvolgens ook „het Pantheïsme vast aan het gewone formulier Een en Al; „dan zullen toch God en wereld ten minste wat de *functie* „(verrigting) betreft, gescheiden blijven, en gevolgelijk kan „ook een zoodanige, zich zelven mederekenende tot de „wereld, zich met dit Al afhankelijk gevoelen van 'tgeen „het Een daarvan is".

Alzoo „de groote man" acht het Pantheïsme zeer wel bestaanbaar met den hoogsten trap der vroomheid, en met de christelijke dus bepaaldelijk; deze vordert, volgens hem, niets meer, dan dat men God en wereld niet geheel en al vereenzelvige; daartoe kan volstaan, dat men God en wereld, volgens beider functie, min of meer onderscheide, hoedanige onderscheiding genoegzaam wordt gemaakt, wanneer men God het *Een* noemt van het *Al* — de wereld. Maar hij vergenoegt zich niet met deze naturalisatie van het Pantheïsme op christelijk grondgebied: hij geeft onmiddellijk hierop te kennen, dat hij zelf er niet zoo wars van is. „Zulke toestanden (van den pantheïst), zoo gaat hij „voort, — zullen wel bezwaarlijk te onderscheiden zijn

---

[1]) Alle menschen immers zijn, volgens Schleyermacher, vroom, want ook de ergste zonde is geen beletsel.

„van de vrome gewaarwordingen (Erregungen) van menigen „monotheïst. Althans het altijd wat wonderlijke en, opdat „ik zoo zegge, grof geteekende onderscheid tusschen eenen „God *buiten* of *boven* de wereld, en *in* de wereld — treft „de zaak niet bijzonder, vermits, streng genomen, van „God niets kan gezegd (gepraediceerd) worden naar de „tegenstelling van *binnen* en *buiten*, zonder de goddelijke „almagt en alomtegenwoordigheid eenigermate in gevaar „te brengen" [1]). Ziedaar Schleyermacher's gezindheid jegens het Pantheïsme! De gemoedelijke lezer, die niet blind wil wezen, oordeele, of hij zich bedektelijk opener als aanhanger van dat goddeloos stelsel kon verklaren, daar hij reden had, om het niet uitdrukkelijk te doen.

Tot dusverre hebben wij slechts wapenen gebezigd, welke de heer Scholten zelf, bij vergis, ons in de hand gaf; de lezer veroorlove ons, nog van eenige andere gebruik te maken, die het pleit — Schleyermacher's Pantheïsme — onverbiddelijk beslechten zullen.

Om ons betoog aan dat van Scholten aan te knoopen, op de laatste, door dezen in het midden gebragte, plaats, voerde Schleyermacher, als onbedriegelijk kenmerk van Pantheïsme, aan — het formulier: *Een en Al*, waarin God het Een is, en het Al de wereld. Dit formulier nu geeft ook de groote man uit eigen koker. I, bl. 220 vlg., verklaart hij zijn begrip van de goddelijke almagt, hetwelk behelst, zoowel „dat de geheele natuur-zamenhang gegrond „is in de goddelijke oorzakelijkheid, als ook, dat de godde„lijke oorzakelijkheid volkomen ligt begrepen, wordt uit-

---

[1]) Deze gedachten van Schleyermacher, woordelijk afgeschreven, zijn steeds het stokpaardje van den hoogleeraar Scholten tegen het Theïsme. O. a. *Jaarboeken*, 286.

„gedrukt (dargestellt wird) in de algeheelheid van het „eindige zijn (d. i. in den natuur-zamenhang), dat mits- „dien ook alles werkelijk wordt en geschiedt, waartoe „eene oorzakelijkheid in God bestaat". Dit legt hij vervolgens uit, en zegt o. a. op bl. 281: „Alles is en wordt geheel door den natuur-zamenhang, zoodat elk ding (jedes) bestaat door alles, en alles geheel door de goddelijke almagt, zoodat Alles ongedeeld bestaat door Een (Eines)". Eveneens nagenoeg uit hij zich I, 312. Wie logica verstaat, weet dus dat Schleyermacher pantheïst is, ook in zijne eigen schatting. God is hem het *Een*, waarin het heel*al* gegrond is; het Een, dat zich in het heelal volkomen uitdrukt, openbaart.

Reeds hieruit kan men afnemen, dat het christelijk denkbeeld van *schepping* in zijn stelsel onzin is. Hij verwerpt dan ook ronduit de scheppingsoorkonde van Moses in de Genesis, als eene fabel. Inderdaad, is schepping eene daad der goddelijke vrijheid, volgens Schl., bestaat in 't algemeen geen eigenlijk gezegde vrijheid, en dat de „zelfopenbaring Gods in de wereld" (wat Christenen zeggen: *schepping*) eene vrije daad is, loochent hij alomme. Integendeel volgens hem, „behoort het tot Gods wezen, zich te openbaren" [1]), gelijk wij den heer Scholten boven hoorden nazeggen. Ja, diensvolgens, is, volgens zijn gevoelen, de wereld zoozeer de adaequate en noodzakelijke zelfopenbaring Gods „dat er niets anders mogelijk is, dan het werkelijke" [2]), zoodat de goddelijke almagt zich in de werkelijkheid geheel en al heeft uitgeput. Daarom wil hij dan ook van *schepping en onderhouding* liever niet ge-

[1]) Ald. I, 287.
[2]) Ald. I, 284, 294, 312.

sproken hebben; inzonderheid de *schepping* mishaagt hem oogenschijnlijk; hij geeft de voorkeur aan de uitdrukking, „dat de algeheelheid (Gesammtheit) van het eindige zijn „slechts bestaat in de afhankelijkheid van het oneindige"[1]). De aanvang is, volgens hem, altoos ontzaggelijk duister; men moet dus, daarvan afziende, liever over het bestaande spreken. Vooral de zegswijze: *uit niets* scheppen is hem min of meer aanstootelijk; hij wil geen „onderscheid tusschen scheppen en telen, of genereren"[2]); zoodat volgens hem, de wereld eigenlijk als de Zoon Gods moet beschouwd worden.

De betrekking tusschen Schepper en geschapendom is gevolgelijk, in den zin van Schl., die van den grond tot het gegronde, of, om een geliefkoosd woord van zijnen leerling te gebruiken, die van „immanente" oorzakelijkheid. Maar wat is nu de andere zijde van Gods wezen, de goddelijke „transscendentie"? Duidelijker: wat is God, afgetrokken gedacht van zijne zelfopenbaring, deze wereld? Afgetrokken *gedacht*, zeg ik, want het is, volgens Schl., eene herschenschim; God is niet zonder de wereld, Hij kan niet zonder de wereld zijn.

Dit brengt ons tot de *goddelijke eigenschappen;* deze immers zijn het, waardoor wij het goddelijk wezen van alles daarbuiten onderscheiden, en deze zijn bij Schl. wat men moet verwachten van een pantheïst. Want „goddelijke eigenschappen" zijn, bij hem, „slechts Modalitäten, „gewijzigde voorstellingen der goddelijke oorzakelijk„heid"[3]); het is, volgens hem, eene „leere Vorstellung",

---

[1]) Zie over schepping en onderhouding uitvoerig I, 182—255.
[2]) Bl. 199.
[3]) Ald. I, 459.

eene herschenschim, „van een zijn Gods, afgezien van „de betooningen zijner kracht" [1]), in goed Nederduitsche woorden: God is slechts in zooverre Hij de wereld werkt of voortbrengt; de hoedanigheden der wereld zijn de eigenschappen Gods.

Dit goddeloos denkbeeld voert hij uit met eene consequentie, welke het christelijk gemoed doet huiveren. Gods *heiligheid* is niets anders dan het menschelijk geweten [2]); hetwelk Schl. zich niet schaamt, met christelijken naam te noemen „de stem Gods in het gemoed". Gods *regtvaardigheid* is niets anders dan „een zamenhang van het euvel met de werkelijke zonde" [3]); en, let wel, lezer, die zamenhang bestaat, volgens hem, eigenlijk slechts in eene verkeerde inbeelding [4]) van den niet wedergeboren mensch, gelijk wij later zullen toonen; met Nederduitsche woorden: Gods regtvaardigheid is eene hersenschim. Gods *barmhartigheid* is eveneens volkomen eene hersenschim; hoor echter hoe de huichelaar dit uitdrukt: „Aan God barmhar„tigheid toe te schrijven, is meer geschikt voor het homileti„sche en dichterlijke spraakgebied dan voor het dogmati„sche" [5]). Immers volgens hem, mag men op den kansel, en in gedichten dingen zeggen, voorstellingen gebruiken, waarin geen gehalte van waarheid ligt, met andere woorden: de predikant, gelijk de dichter, mag tegen zijn gemoed spreken, d. i. liegen. Dit geeft Schl. meer dan eens te kennen.

---

[1]) Bl. 269.
[2]) Bl. 460.
[3]) Bl. 465.
[4]) Hij zegt o. a. bl. 468: „dasz der Zusammenhang überhaupt nur besteht, sofern er in unserm Bewustsein gesezt ist".
[5]) Ald. 475.

Voorts spreekt hij nog „van de goddelijke *liefde*" en „van de goddelijke *wijsheid*"; dit zijn, zegt hij, „de eigenschappen welke de goddelijke oorzakelijkheid ons in de wereldregering voorstelt" [1]). De goddelijke *liefde* nu is „de eigenschap, krachtens welke het goddelijk wezen zich mededeelt" [2]); niet echter in een zin, dien ook de Christen moet beamen; neen, de goddelijke liefde is bij Schl. niets, dan de noodzakelijke zelfopenbaring Gods, en wel in zooverre deze door den mensch gekend en ook erkend wordt; dat de grond het gegronde, het oneindige het eindige, het Een het Al voortbrengt, dat is de goddelijke liefde. Ja „afgezien van de verlossing blijft de goddelijke liefde altijd „iets twijfelachtigs", d. w. z., zij bestaat eigenlijk slechts in het bewustzijn, of nog liever, in de voorstelling van den Christen [3]). — „De goddelijke *wijsheid* is niets anders, zoo verklaart hij uitdrukkelijk, dan „het hoogste wezen [4]), gedacht in zijne volstrekte, niet te zamengesteld maar eenvoudig en oorspronkelijk volkomene zelfvertooning en mededeeling" [5]). Alzoo Gods wijsheid verschilt eigenlijk niet van zijne oorzakelijkheid, van zijne zelfopenbaring, van zijne *wereldwording*, indien ik het mag zeggen; het gewone, christelijke denkbeeld van goddelijke wijsheid wijst Schleyermacher opzettelijk teregt.

Men ziet, dat „de groote man" de goddelijke eigenschappen, volkomen pantheïstiesch, voorstelt als hoedanigheden of toestanden der wereld; een God, die *persoon* is

---

[1]) Bl. 511.
[2]) Bl. 513.
[3]) Bl. 544—515.
[4]) In plaats van „God" zeggen Schleyermacher en Scholten liever: „het hoogste wezen"
[5]) Bl. 521.

tegenover de wereld, zoekt men hij hem vergeefs. Wil men bepaaldelijk weten, hoe hij het hoogste wezen van de wereld onderscheidt? Ik geloof, dat het niet geheel en al een raadsel is, schoon hij ergens zegt, „dat de philosophie de formule niet gevonden heeft, om de betrekking tusschen God en de wereld uit te drukken" [1]).

Wij zagen reeds, dat God, volgens hem, het Een is van het heelal der wereld. Immers, gelijk het eindige overal en altijd bestaat in eene tegenstelling (Gegensaz) zoo moet, naar zijn denkwijs, ook „het hoogste wezen" zich in eene tegenstelling openbaren; die tegenstelling is de wereld en deze dus de andere zijde van het goddelijk wezen, deszelfs noodzakelijke verschijning. God de eeuwige, tijdlooze, alomtegenwoordige moet zich uitdrukken in tijd en ruimte; de eenheid, in de veelheid; het Eene, in het Al. Dat wij hiermede Schleyermacher's beschouwingswijs getroffen hebben, is duidelijk genoeg door plaatsen, als deze: „Wanneer tijd en ruimte vooral de uiterlijkheid „voorstellen, en wij daarbij steeds iets vooruitzetten, het„welk eerst uiterlijk wordt door zich in tijd en ruimte te „verbreiden, zoo kan men ook de tegenstelling (Gegensaz) „van tijd en ruimte bestempelen als het volstrekt inner„lijke" [2]). Hij spreekt hier namelijk van Gods verhouding tot de wereld: God is hem dus het innerlijke, waarvan de wereld het uiterlijke uitmaakt; God het wezen, (τὸ νοούμενον), de wereld de verschijning (τὸ φαινόμενον).

Dat God tegenover de wereld persoon is, kan Schleyer-

---

[1]) Bl. 228. Deze woorden ook voert de heer Scholten aan (*Jaarboeken*, 290) ten bewijze dat Schl. niet pantheïst is.

[2]) Bl. 268.

macher dus onmogelijk aannemen, en het is allezins natuurlijk, dat hij „van het speculatieve standpunt wezenlijke onvolkomenheden [lees: dwaling] erkent in de vroegere [?] bloot theïstische voorstellingen van het hoogste wezen als persoon tegenover de wereld". Hij mag dan ook van „alwetendheid" Gods niet gaarne hooren; dat is, zegt hij, een begrip, hetwelk eigenlijk slechts t'huis behoort, waar het „ontstaan is", namelijk „op het gebied der populaire en der dichterlijke godsdienstige mededeeling"; alzoo op den predikstoel of in gedichten, waar persoonsverbeelding goed effekt maakt, gelijk hij elders aanmerkt; daar wilde men door „alwetendheid" aanduiden „de verhouding tusschen God en hetgeen in 's menschen binnenste omgaat". Overigens, zoo geeft hij voorts te kennen, ligt zulk een voorstelling van een alwetenden, zelfbewusten God ook nog al nabij, „aangezien wij „op het gebied der eindige oorzakelijkheid eene tegenstelling „plegen te maken tusschen levende en doode krachten"; wij moeten bijgevolg „ook de bewust eindige oorzakelijkheid onder de goddelijke stellen"; onze voorstelling van Gods almagt, als oorzaak van alles wat is en wordt, drukt dit niet genoegzaam uit, want deze zou men „naar de analogie der doode krachten (schoon deze eigenlijk niet bestaan) kunnen denken; „hierin nu, gemerkt bewustzijn „de hoogste ons gegevene vorm des levens is, wordt „voorzien door het begrip der alwetendheid". Intusschen kan hij zich hiermede niet wel vereenigen; indien het begrip van alwetendheid slechts moet dienen, om de gedachte voor te komen, alsof de almagt eene doode kracht ware, hiertoe weet hij raad door eene andere uitdrukking, waarbij men niet behoeft te denken aan een persoonlijken zelfbewusten God: men noeme het „vol-

strekte levendigheid"; men zegge: het hoogste wezen is volstrekt levend"; dan is er geen gevaar[1]).

De lezer zal hier misschien vragen, waarom Schleyermacher dan toch zooveel tegen een zelfbewusten, persoonlijken God heeft? De menschen helaas! verschillen zeer; er zijn, die hunne menschheid verwenschen zouden, indien zij het Pantheïsme moesten aankleven: zoo sterk gevoelen zij de behoefte aan een God, die persoon is, die hen kan, en dien zij kunnen liefhebben; er zijn ook, die juist het tegendeel hiervan schijnen te gevoelen, de behoefte, van geen God te hebben: hun is het denkbeeld van een God, die persoon is, onverdragelijk, en zij weten zoolang te redeneren, dat zij eindelijk bij zich zelven zeggen: „gelukkig, er is alzoo geen God". Geen God, zeg ik, want de God der pantheïsten is niet, wat de menschelijke taal, het menschelijk hart *God* noemen. Tot die redeneringen behoort er eene, waarvan Schleyermacher en de pantheïsten in het algemeen zich bedienen; zij brengen zich zelven in den waan, dat persoonlijkheid niet is te rijmen met het begrip van het oneindige, absolute, „hoogste wezen". Immers, *Ik* staat noodzakelijk tegenover *Gij*; het Gij mitsdien beperkt het Ik; persoonlijkheid of Ikheid brengt dus uit haren aard beperking mede; het oneindige wezen bijgevolg, wijl het onbeperkt is, kan geen persoon zijn, kan niet Ik zeggen. Dat ook Schleyermacher aldus de persoonlijkheid Gods heeft weggecijferd, is uit geheel zijn werk genoegzaam duidelijk: een persoon is hem altoos een „Einzelleben", 'twelk zijnen „Gegensaz" van zelf medebrengt; God echter,

---

[1]) Zie dit geheele betoog bl. 267—268.

of liever „het hoogste wezen", is aan geen „Gegensaz" onderhevig; indien hij Ik zeide, zou Hij zich daardoor tegenover een Gij stellen, en gevolgelijk beperkt, niet meer oneindig zijn. Ellendige redenering, hoe ook verblindend, bij den eersten opslag, voor het cijferend verstand! Om het oneindige, hoogste wezen in zijne transscendente grootheid niet te krenken, vernedert men het beneden de menschheid, beneden het gedierte. Opdat God groot zij, mag Hij zich zijner niet bewust wezen, ja, zich niet eens gevoelen! Ellendige redenering! om God groot te maken, verwijdert men van Hem al het menschelijk eindige, en terzelfder tijd neemt men tot maatstaf der goddelijke persoonlijkheid de menschelijke beperktheid! Ellendige redenering vooral in Schleyermacher's stelsel! Terwijl zijne grondgedachte is de tegenstelling van het Een en van het Al, van God en de wereld, verwerpt hij Gods persoonlijkheid, wijl deze op een Gegensaz zou wijzen, wijl hij God niet „aus der Indifferenz gegen den Gegensaz hinaus" wil „rücken"[1]). Zoo onverstandig moest het menschelijk verstand worden, om God weg te cijferen uit de wereld!

Schleyermacher heeft dus het christelijk Theïsme verwisseld met een heidensch Pantheïsme. Zijn stelsel is nagenoeg dat van Schelling, en in den grond hetzelfde, als dat van vele oude grieksche wijsgeeren. Men vindt het ook reeds bij de oude Indiërs, o. a. in de *Sribhagavadgîtâ-oepanisjads*, en in Manoe's wetboek. Ook daar is God (Brahman) het Een, waaruit het Al is geëmaneerd; het „*Tâd jêna sarvam idan tatam*"[2]), het Dat, waardoor dit

[1]) Bl. 198.

[2]) *Sribhag. adhjâja 2, sloka*, 17.

Al gegrond is"; ook daar is het heelal de openbaring, de uitdrukking van het hoogste wezen, want „in een „geleerden, deugdzamen Brahmane, in eenen os, in een „olifant, in een hond, in den gemeensten mensch (hon„deneter) zien de wijzen hetzelfde"[1]). Slechts begaan de Indische wijzen niet zelden de gelukkige inconsequentie, van het Dat, het Eene, eeuwige oneindige in eene persoonlijke openbaring te doen optreden: hun godsdienstig gevoel was te sterk voor eene ijzeren consequentie als die van Schleyermacher's Pantheïsme. En toch behoefden zij niet eerst het overmoedig oog te sluiten voor het licht der christelijke openbaring, hetwelk ons waarheden mededeelt, die het verstand niet kon afleiden uit het proefondervindelijke eindige, maar de rede hartelijk moet welkom heeten: een driepersoonlijk God, die de wereld heeft geschapen, d. i. uit het niet geroepen in het aanzijn door zijn almagtigen, vrijen wil.

Hebben wij misschien den lezer niet verveeld, met in een opstel over het Christendom van den hoogleeraar Scholten, het uitvoerige bewijs te leveren, dat Schleyermacher pantheïst was? Hij gelieve dan onder het oog te houden, dat wij meer dan dit bewezen hebben: dat het geleverde bewijs ook tegen den heer Scholten geldt. Of hoorden wij dezen niet verklaren, dat „Schleyermacher den grond heeft ge„legd tot eene waarachtige verzoening der wijsbegeerte „met het Christelijk geloof"? En dit in een verband, dat zijne volkomene adhesie aan het „Godsbegrip" van Schleyermacher blijkt? Hoorden wij hem niet goedkeurend het gezegde van Schl. aanvoeren, dat er „wezenlijke onvolko„menheden" zijn in de vroegere bloot „theïstische voor-

[1]) Ald. *adhj.* 5, *sl.* 18.

„stellingen van het hoogste wezen als persoon tegenover de wereld"? Het schijnt zelfs, dat de hoogleeraar behoefte gevoelde, om allen twijfel nopens zijne adhesie weg te nemen: althans hij heeft gemeend er te moeten bijvoegen: „Dat Schl. het vroegere onchristelijke (?) systema eener uitsluitende transscendentie niet was toegedaan, zal hem wel door niemand kunnen worden euvel geduid"[1]). „Niemand" beteekent hier, natuurlijk, den heer Scholten zelven, gelijk „onchristelijk" hetzelfde is, als: onscholtensch. 't Is waar, hij wil Schl. volstrekt niet pantheïst genoemd hebben, maar dit kan ons niet bevreemden, want hij beschouwt dat, gelijk Schl., als een scheldnaam. Misschien vindt hij werkelijk die benaming van *Pantheïsme* niet naauwkeurig voor het stelsel van zijn meester, en hierin moeten wij hem eenigermate regt geven, want men moet dit stelsel, puristiesch: *Panentheïsme* noemen. Indien de hoogleeraar dit maar toegeeft, wij willen over den naam niet haarkloven; te meer, wijl Pantheïsme en Panentheïsme zoo al even ver verwijderd zijn van het christelijk Theïsme.

Intusschen kan ons deze onderscheiding eenigzins verklaren, hoe de hoogleeraar zooveel blaam heeft voor het gewone Pantheïsme, dat men, niet scherp toeziende, in hem een Christen zou herkennen. De andere, gewone pantheïsten namelijk noemen de wereld zelve, het Al zelf God. Dit is een vreeselijke fout. Zij moesten God het Eene van het Al, de wereld niet Gods wezen op zich zelf, maar de noodzakelijke openbaring van het goddelijke wezen noemen; dan waren zij van 's hoogleeraars blaam gespaard, en regtzinnige panentheïsten.

Genoeg, de heer Scholten geeft genoegzaam te verstaan,

---

[1]) *Jaarb.*, 290.

dat hij Sleyermacher's zienswijze deelt. Dat hij daarin „veel gewaagds en gebrekkigs niet verheelt"[1]), dat hij dit ten minste *zegt*, kan den lezer, bij eenig nadenken, niet bevreemden. Bij beiden is hetgeen de Christenen „schepping" heeten, eene wereldwording van het hoogste wezen: dit zagen wij bereids; maar ook het overige wat wij van den grooten man in 't midden bragten, vindt men dikwijls woordelijk in de geschriften des hoogleeraars weder.

Is, volgens Schl., God of het hoogste wezen de oneindigheid, de almagt, de volstrekte oorzakelijkheid: ook het Godsbegrip, dat Scholten (hij zegt, Jezus) predikt, „is *Oneindigheid*, *Almagt*, *Souvereiniteit*". Ja „alles wat is en wordt, heeft volgens hem [2]), zijnen grond in het „hoogste *zijn*, d. i. in God. Het *zijn* der *schepselen* „staat niet over tegen het *zijn* van *God*, maar bestaat in en „door Hem als de openbaring van het Goddelijk wezen. „God is oneindig en buiten het oneindige, d. i. onafhankelijk van Hem, kan niets bestaan. Bestond er iets „buiten en zonder God, dan zou God daar niet, en dus „niet oneindig zijn. In dien zin kan dus toegestemd worden, wat sommige wijsgeeren beweerd hebben, dat *alles* „*één is* [3]), en dat het *zijn* der *eindige dingen* het *zijn* „van *God* is, mits men dit slechts zóó versta, dat het „*zijn* en voortbestaan van alles *zijnen grond in God heeft*". Leert Sleyermacher dat „*goddelijke eigenschappen*" niets anders zijn, dan „Modalitäten", wijzigingen der godde-

---

[1]) Ald.

[2]) *De leer der Herv. Kerk*, enz. II, 284. Het zijn Zwingli's woorden, doch welke de heer Scholten, met blijkbare goedkeuring, aanvoert. Dat Zwingli pantheïstiesch dacht, blijkt hier en is toch genoeg bekend.

[3]) Al hetgeen hier onderschrapt is, onderschrapt de hoogl. zelf.

lijke almagt of oorzakelijkheid: dit is ook de voorstelling van den heer Scholten, gelijk uit het even aangevoerde reeds kan blijken, en meer nog uit hetgeen hier volgt. Immers, verstaat Schleyermacher door Gods *heiligheid* het geweten van den mensch, of, om naauwkeuriger te spreken, die oorzakelijkheid van het hoogste wezen, welke zich geheel uitdrukt in het menschelijk geweten, ook de heer Scholten heeft geene andere voorstelling. De lezer, mits hij wel toezie, kan ze vinden t. a. p. I, 279. „De „menschelijke geest merkt in de *zedelijke* wereld een „onafgebroken [?] streven naar zedelijke volmaaktheid „op, al is het somtijds ook bij schijnbaren teruggang. „Overal bespeurt hij zamenwerking tot dat hooge doel, „opvoeding tot zedelijke volkomenheid; en de groote leids„lieden der menschheid staan op verschillende trappen „voor hem, als zoo vele getuigen, dat de mensch bestemd „is om zedelijk volmaakt te zijn. De opmerkzame be„schouwer ziet het, en zegt: de wet, volgens welke het „streven der menschheid op *zedelijke* volmaking gerigt „is, heeft, zoowel als de wet der beweging en der zwaarte„kracht, haren grond in *God;* God is dus ook een *zedelijk* „wezen. Hij is de hoogste bron van het goede [1]); Hij „wil dat de mensch zedelijk goed zij, en voedt hem daartoe „op, God, zegt hij nu, is *heilig*".

Is, naar Schleyermacher, Gods *regtvaardigheid* niets anders dan die oorzakelijkheid van het hoogste wezen, waardoor de niet herborene „een zamenhang van het euvel „(malum physicum, gelijk men gewoonlijk zegt) met de „werkelijke zonde waarneemt", dezelfde gedachte kan de opmerkzame lezer zien in hetgeen de heer Scholten op

[1]) Zie Schleyermacher, I, 460.

het zoo even aangevoerde onmiddellijk laat volgen: „Nog „meer. Bij de beschouwing der zedelijke wereld merkt „hij (de menschelijke geest) eene andere wet op, volgens „welke deugd en geluk, ondeugd en rampzaligheid door „eene onverbreekbare keten aan elkander gehecht zijn. „Hij overtuigt zich, wat er ook schijnbaar tegen inge„bragt worde, dat alleen de deugdzame gelukkig is, en „noemt God, in wien die wet haren grond heeft, *regt„vaardig*".

Moet, volgens Schleyermacher, Gods *liefde* beschouwd worden, als „die eigenschap of oorzakelijkheid, krachtens „welke het goddelijk wezen zich mededeelt (in pantheïs„tischen zin) en is zij slechts in de verlossing niet te be„twijfelen"; ook de heer Scholten kent Gods liefde slechts: „als den grond van leven en ontwikkeling in de natuur„lijke en zedelijke wereld", en als zoodanig is zij ook, volgens hem, eigenlijk eerst regt geopenbaard in de verlossing door Jesus Christus [1]).

Is, volgens Schleyermacher, Gods *wijsheid* niets anders dan het hoogste wezen gedacht in zijne volkomene zelfvertooning (Selbstdarstellung) en mededeeling, dus eigenlijk niets dan de wereldwording van het hoogste wezen, de heer Scholten stemt hiermede in, gelijk de oplettende lezer zal bevroeden reeds uit de boven gedeeltelijk aangevoerde woorden des hoogleeraars. „De mensch beschouwt „de natuur met al wat zij bevat. De wonderen, die hij „daar aanschouwt, de wetten en de orde die hij daar ont„dekt, overtuigen hem, dat de natuur de uitdrukking „is van één groot logisch zamenhangend begrip, en hij „erkent in haar de openbaring van het eeuwige, onein-

[1]) *De leer der Herv. Kerk*, II, 19 vlg.

„dige *verstand*" enz. Men herinnere zich hier, wat wij mede boven zagen, dat, volgens den heer Scholten, „het „heelal gegrond is in eene oorzaak, die geene andere zijn „kan, dan het ééne, oneindige, goddelijke *denken*", en men zal gereedelijk beseffen, dat, ook volgens zijne voorstelling, Gods wijsheid niet verschilt van de goddelijke oorzakelijkheid in zijne wereldwording, dat „de uitdrukking van één groot logisch zamenhangend begrip" niets meer is dan eene vrije vertaling van de „niet te zamen gesteld maar eenvoudig en oorspronkelijk volkomene zelfvertooning en mededeeling", waarvan Schleyermacher spreekt. In dit alles is dus de verhouding van den Leydschen tot den gewezen Berlijnschen hoogleeraar volkomen die van eene stem tot haren weêrgalm; althans zeker die van eene variatie tot het thema; men zou bijkans mogen zeggen: gene staat tot dezen gelijk hunne wereld tot hun hoogste wezen, gelijk het gegronde tot den grond.

Immers dit is ook Scholten's voorstelling van de verhouding tusschen God en de wereld, ze is de verhouding van *Gegensaz* of *tegenstelling*. Dit heeft hij ons boven reeds verklaard, waar hij „de gewone tegenstelling van God en wereld" wil „gehandhaafd" hebben. Dat hij echter *niet* „de *gewone* tegenstelling" van het christelijk bewustzijn handhaaft, ofschoon hij 't hier schijnt te verzekeren, is den lezer uit het bovenstaande reeds bekend. Want, „de vroegere [?], bloot theïstische voorstellingen" heeft hij van de hand gewezen; over het vroegere bloot transscendentaal theïstische begrip van God, heeft hij, gezeten op de regtbank van het streng wijsgeerige denken, meêdoogenloos den staf gebroken. In zijn *Antwoord* aan Mr. Is. Da Costa wil hij niet „in pantheïstischen zin de absolute ontkenning en opheffing van alle *tweeheid* als zoo-

danig b. v. van God en wereld, ziel en ligchaam, geest en stof, goed en kwaad, maar even min kan hij „eene „tweeheid aannemen .... als het *dualisme* van Plato en „Cartesius, in wier stelsels geest en stof, ligchaam en „ziel (voeg er bij: God en wereld, 'tgeen de hoogleeraar „hier vergeet) niet alleen onderscheiden, maar als afzon„derlijke, elkander uitsluitende substantiën beschouwd wer„den" [1]). Tot regt verstand moeten wij, in zoo ver ons betoog vooruitloopende, doen opmerken, dat de heer Sch. het anthropologiesch dualisme (*ligchaam* en *ziel*) als twee afzonderlijke substantiën onbijbelsch „acht" en strijdig met de Psychologie op haar tegenwoordig standpunt" [2]). Ook *goed* en *kwaad* zijn, gelijk wij later zien zullen, volgens hem, geen tegenstrijdige, elkander uitsluitende dingen, neen, het zijn de twee noodzakelijke zijden van dezelfde gesteldheid en dezelfde handeling. Zoo zijn dan ook God en wereld in zijn stelsel, niet „twee afzonderlijke substantiën, elkander uitsluitende", maar dood eenvoudig de Gegensaz, de tegenstelling van elkander, twee zijden van hetzelfde hoogste wezen; wat de Christenen God noemen is de volstrekte almagt of oorzakelijkheid; de wereld is dezer uitdrukking of openbaring.

Dat met zulk eene beschouwingswijze geen geloof aan den God der Christenen, aan een God, die persoon is tegenover de wereld, kan gepaard gaan, zou naauwelijks bewijs behoeven, indien de hoogleeraar niet had goedgevonden, zich deswege op eene wijze uit te drukken, die allezins geschikt is om den lezer te verschalken. Immers

---

[1]) Bl. 35; eveneens 36.

[2]) Aldus woordelijk in 't, met 's hoogleeraars goedkeuring, door den heer De Ruever Groneman uitgegeven „Register" op *De leer der Herv. Kerk* enz.; verg. in dit werk zelf II, 215.

wij hoorden hem reeds zeggen, dat „*voor het christelijk* „*gemoed*, hetwelk niet te vreden met bloote klanken en „begrippen, een' God begeert, dien het kan aanbidden „en liefhebben — de Allerhoogste een wezen is, dat, met „persoonlijk zelfbewustzijn, als onze Vader, buiten en boven „ons bestaat". Ja ook hij schijnt dit „christelijk gemoed" te deelen; althans hij antwoordt aan den heer Da Costa: „Het Pantheïsme ontkent het bestaan eener *persoonlijke* „zich zelve bewuste Godheid". De leer der apocatastasis (hij bedoelt waarschijnlijk zijne leer, waarin eene pantheïstische apocatastasis voorkomt) belijdt een persoonlijken, „*zich zelf bewusten God*, aan wiens eeuwig wereldplan de uitkomst eens volkomen zal beantwoorden" [1]). Desniettegenstaande houden wij ons geregtigd, zeer te betwijfelen, of de hoogleeraar gelooft aan een God, die waarachtig *persoon* is, aan den levenden God der Christenen; en ZHG. kan onzen twijfel in allen gevalle niet euvel duiden, daar hij ons stof te over daartoe geeft.

Want, gewis, het moet de opmerking van den lezer zijner schriften trekken, dat hij, schoon van een persoonlijken God sprekende, echter nergens onbewimpeld erkent, dat God persoon is tegenover de wereld; dat hij deze benaming blijkbaar opzettelijk vermijdt; ja dat hij, met Schleyermacher, „onbewimpeld de wezenlijke onvolkomen„heden erkent dezer vroegere, bloot theïstische voorstel„ling". Uit dit alles moet de lezer afleiden, dat de heer Scholten of niet denkt, of anders dan de Christenen; namelijk, dat hij God als persoon tegenover de wereld loochent. Want hierin is geen meer of minder mogelijk; God is persoon, of is het niet. Zeker de hoogleeraar spreekt,

---

[1]) Bl. 87. Dit beteekent dat alle menschen zalig zullen worden.

van een *persoonlijken*, zelfbewusten God, maar ZHG. is, naar voorkomende omstandigheden, uiterst fijn in onderscheidingen; van een *persoonlijken* God kan hij gewagen, zonder daarom een God, die *persoon* is, toe te geven. Hij zegt o. a.: „Kalvijn, die den H. Geest, als derde moment „of existendi modus in het Goddelijk wezen wel voor *per-* „*soonlijk*, maar niet voor een afzonderlijk *persoon* hield, „trachtte de oude Kerkvaders te verontschuldigen wegens „het gebruik van het woord *persoon* ter aanduiding van „*iets dat eigenlijk geen persoon, d. i. individu is*" [1]). Of Calvijn dit onderscheid tusschen *persoon* en *persoonlijk* al dan niet gemaakt heeft, gaat ons hier niet aan; hij heeft het niet gemaakt, gelijk ieder uit de door den heer Scholten zelven aangevoerde plaatsen [2]) zien kan; genoeg, de hoogleeraar maakt dit onderscheid, hij kan God persoonlijk noemen als „iets dat eigenlijk geen persoon, d. i. individu „is", maar slechts „eene wijze van bestaan".

Hieruit is nu ook eenigermate te verklaren, wat hij door zijnen „zich zelfbewusten God" verstaat. Wat gewone menschen er door verstaan zouden, dat, vermits persoonlijkheid en zelfbewustheid niet verschillen, God zich zelfbewust zijnde ook persoon is, daaraan wil de hoogleeraar niet gedacht hebben, althans, opdat wij ons naauwkeurig uitdrukken, dit verstaat hij er zelf niet door, integendeel hij sluit dit denkbeeld uit. Vraagt men echter, wat hij dan toch gedacht heeft, toen hij sprak van „het ééne, ondeelbare, goddelijke zelfbewustzijn" [3])? De heer Scholten

---

[1]) *De leer der Herv. Kerk*, I, voorrede XXXII.

[2]) Annot. ad Joh. I, 1; Instit. I, XIII, 2, 6, 16. Dat echter Calvijn over de H. Drieëenheid regtzinnig dacht, wordt geenszins door ons beweerd.

[3]) *De leer der Herv. Kerk*, II, 161.

heeft ons niet genoodzaakt, altijd klare begrippen bij hem te onderstellen; klare *voorstellingen* zijn ook onbestaanbaar met het pantheïstiesch denken; wat hij echter bedoelt met „het ééne, ondeelbare, goddelijke zelfbewustzijn", wat hij hiermede bedoelen kan en moet, is uit het bovenstaande genoegzaam te besluiten. Het wereldal namelijk bevat o. a. zelfbewuste wezens, die personen zijn, d. i. de menschen [1]); dat Al van personen, Ik's en Gij's, is, gelijk het gansche wereldal, gegrond in het Een, dat, God is; God is dus het Een, het „ondeelbare" Een, van al die personen; „het ééne, ondeelbare, goddelijke zelfbewustzijn" is gevolgelijk niets anders dan „het hoogste wezen", gedacht als de grond, de volstrekte oorzakelijkheid van alle zelfbewuste wezens, of personen; maar deze oorzakelijkheid kunnen wij menschen ons niet anders *voorstellen* dan als „het eene, ondeelbaar goddelijk zelfbewustzijn".

En hiermede zijn wij genaderd tot de oplossing van het raadsel: *een persoonlijk God is, volgens den heer Scholten, louter eene menschelijke voorstelling*, eene voorstelling, welke onvermijdelijk is op den hoogsten trap van het godsbewustzijn, waarop de Christenen staan. Dat dit 's hoogleeraars meening is, geeft hij genoeg te kennen, *Jaarboeken*, 289: „Wanneer J. G. Fichte en de speculatieve wijsgeeren „na hem ons toeroepen, dat wij, door het praedicaat van „Vader en persoonlijkheid op God te willen toepassen, God „maken tot een wezen aan ons zelven gelijk, en dat wij „door dit te doen niet *God* denken, maar slechts in onze „voorstelling ons zelven verveelvuldigen; en wanneer die „zelfde wijsgeer, tengevolge daarvan, niet schroomt den

---

[1]) Engelen zijn er niet; duivelen? dat is wartaal, onzin, volgens Prof. Schl. en Prof. Sch.

„God der Christenen een afgod te noemen, dan vorderen „wij van onze zijde van de speculatieve wijsbegeerte, dat „zij wel in het oog houde, dat het iets anders is, God aan „den mensch *gelijk te maken*, iets anders God naar de ge„lijkenis van den mensch *zich voor te stellen*, en te beden„ken, dat ook de Christen in dat menschelijk beeld der „Godheid, zoo als het door een rein hart gevormd wordt „en in volmaakte reinheid in Christus werd verwezenlijkt, „niet het *wezen* van God (ὁ θεὸς) maar zijne *openbaring* „(θεὸς λόγος [1]); niet den onzienlijken Vader, maar het „uitgedrukte *beeld* van zijn wezen (ὁ χαρακτὴρ τῆς ὑπο„στάσεως αὐτοῦ); niet het ontoegankelijk licht der „goddelijke Majesteit, maar slechts het *afschijnsel* van „Gods heerlijkheid aanschouwt [2]). En op de vraag of „dan en in hoeverre in zulk eene menschelijke voor„stelling waarheid is gelegen, zal dan als antwoord „dienen het schoone woord van Hase, „dat de God „der waarheid wanneer Hij zich in menschelijke vor„men aan ons bewustzijn openbaart, hiermede wel kan „geacht worden de zon Zijner Majesteit op dien afstand „van ons te hebben verwijderd, waarop het menschelijk „oog haren glans vermag te dragen, maar niet een leugen „ten aanzien van zich zelven, als eene Godspraak, in ons „binnenste gelegd te hebben." — Deze plaats, in verband met het beroep op, of de aanvoering althans van Schleyermacher in de kantteekening, geeft ieder die in het stelsel des Leydschen of Berlijnschen Hoogleeraars te huis is, al het gewenschte licht. Wanneer wij God een persoon noemen, dan is dit Anthropomorphisme, eene menschelijke voorstel-

---

[1]) De hoogleeraar citeert hierbij Joh. I, 1.
[2]) Hier citeert hij Hebr. I, 2.

ling; en wel tweezins eene menschelijke voorstelling, namelijk in zooverre wij ons God voorstellen naar een menschelijk beeld, naar het beeld eens menschen, en in zooverre deze voorstelling wezenlijk menschelijk, voor menschen onvermijdelijk is. Juist uit dien hoofde zijn er in die voorstelling én „wezenlijke onvolkomenheden" én eene zekere waarheid. Waarheid, want toch ook de persoonlijke mensch behoort tot het *Al*, waarvan God het *Een* is; ook de persoonlijke mensch is dus eene openbaring, eene uitdrukking (beeld, afschijnsel) van het hoogste wezen; wanneer wij deze verhouding tusschen het hoogste wezen en den mensch die persoon is, denken, de verhouding van den grond tot het gegronde, dan gevoelen wij — het zijn Schleyermacher's door Sch. onderschreven woorden, — dan gevoelen wij de „bijna onveranderlijke, onvermijdelijke noodzakelijkheid" (unabänderliche Nothwendigkeit) ons „de *voorstelling* van een persoonlijken God" te vormen.

Alzoo die voorstelling, wijl onvermijdelijk, kan niet geheel en al „een leugen" zijn, zij lijdt evenwel aan „wezenlijke onvolkomenheden", want — God is toch eigenlijk geen „persoon tegenover de wereld". Wel eene wezenlijke onvolkomenheid! Duidelijk uitgedrukt is de meening dezer heeren: God is persoon d. i. mensch juist evenzeer als Hij — niet op ons de godslastering! — even als Hij dier en delfstof is, alles wat er bestaat; „in een brahmane, in eenen os, in een olifant, in een hond" zien ook deze wijzen hetzelfde goddelijk Een, de openbaring, de uitdrukking van het hoogste wezen. God is *persoon* in denzelfden zin als God gezegd wordt b. v.: *toornig te zijn*, *medelijden*, *berouw te hebben*; van Gods *persoonlijkheid* kan spraak zijn, in dien verstande als er van de *hand Gods*, van de *oogen Gods*, anthropomorphistiesch — wordt gesproken.

Ziedaar, lezer! wat de levende, driepersoonlijke God des Christendoms is geworden onder de handen van zich noemende christelijke predikanten en hoogleeraars! Aan dit Godsbegrip hebt gij den maatstaf van het geheele Christendom der tegenwoordige hoogeschool van Leyden.

(*Wordt vervolgd.*)

EEN DROOM VAN ZWINGLI.

Er is uit de veelomvattende controvers, waartoe de afval der zestiende eeuw genoodzaakt heeft, niets meer algemeen bekend dan de strijd over den zin der Instellingswoorden van de H. Eucharistie. In dat hoogheilig formulier moet het woord „*is*" in eigenlijke beteekenis worden opgevat: — ziedaar bepaaldelijk eene Katholieke thesis, waaromtrent een ieder weet, dat zij gedurende drie eeuwen onophoudelijk werd betwist — betwist met eene hitte des gemoeds, met eene toedragt van geleerdheid, met een opdelven van spitsvindigheden, met een volhardend verzet ook tegen de menigwerf verduidelijkte en gestaafde waarheid, zooals omtrent geen ander leerstuk der christelijke Kerk daarvan voorbeeld of gelijke te vinden is. Het is insgelijks bekend, dat het vooral de Zwitsersche hervormers waren, die voor de oneigenlijke opvatting kampten, en dat Ulrich Zwingli eene voorname plaats onder de strijdenden bekleedde. Tot

dien vond nu der overdragtelijke verklaring, en tot de twisten, welke Zwingli te Zurich ten behoeve daarvan voerde, behoort de „droom", waarop we ons veroorloven de aandacht te vestigen. De zaak is, gelijk van zelf spreekt, van zulken aard, dat zij van Zwingli zelven alleen kon gekend worden. Uit zijne pen nemen wij ze over, hij heeft ze geboekt in zijn „Subsidium sive Coronis de Eucharistia", waar men ze in het oorspronkelijke vinden kan in de uitgave zijner werken door Schuler en Schultess, vol. III, p. 341.

Het was de elfde April 1525 — één jaar alzoo en negen dagen na Zwingli's huwelijk met Anna Reinhard, die hem den een en dertigsten Julij 1524 bereids eene dochter geschonken had Regula Zwinglia, want Zwingli had met de adelijke weduwe die later zijne vrouw werd, gelijk Schultess aanteekent „eenigen tijd geleefd, eer hij het raadzaam oordeelde zijn huwelijk kerkelijk te doen inzegenen" [1]). — Den elfden April dan van het jaar 1525, het was Dingsdag van de Goede Week, begaf zich Zwingli, vergezeld van de twee andere Plebanen der stad, Engelhard en Leo Juda, ook Myconius had zich bij hen gevoegd, tot den Grooten Raad van Zurich met de vraag, dat dit regeringsligchaam tegen het aanstaande paaschfeest het

---

[1]) Deze ongeoorloofde verbindtenis blijkt onder andere uit den brief van Bucer aan Zwingli, waarop Schultess de aanteekening schreef. Bucer wenscht Zwingli over zijn huwelijk geluk, en geeft hem tevens te kennen, dat hij geen oorzaak had moeten wezen tot het „scortatorem haberi ab aliis". Zie t. a. p. vol. VII, p. 335. Schultess heeft, in de „Praefatio" voor het VII^de^ Deel, Zwingli verdedigd op eene wijze, waaraan ik mij niet heb mogen stichten. Hess in zijne „Lebensbeschreibung Zwingli's" van de jaren sprekende, welke het huwelijk voorafgingen, zegt er van, dat Zwingli zijne Anna „während dieser Zeit zur Gattin und Mutter ausgebildet hatte".

afschaffen der Mis, „die trouwens vol van afgoderij was", voor geheel het gebied van Zurich zoude vaststellen. — Of die Raad tot zulk een besluit bevoegd was, is eene bedenking waarmede niemand, hoop ik, mij thans zal willen kwellen. Genoeg, de eisch werd reeds den volgenden dag ingewilligd „in naam der geheele Kerk", en Zwingli was met zijne ritus gereed tot het vieren van het Avondmaal op nieuwe wijze.

Evenwel één man bevond zich in den Raad, die, ofschoon hij in ondergeschikte betrekking stond en slechts het ambt van Tweede Sekretaris vervulde, het met zijne tegenspraak den hervormers vrij lastig schijnt gemaakt te hebben. Zijn naam is Joachim am Grüt Over zijne kunde zouden wij geen ander dan een ontleend oordeel uiten kunnen, want zijn Werk — voor zoo ver wij weten het eenige — dat bepaaldelijk tegen Zwingli's Avondmaalsleer gerigt was: „Christenlich Anzeygung dass im Sacrament des Altars warlich sey Fleisch und Blut Christi", is eene literarische zeldzaamheid geworden en nimmer onder onze oogen gekomen; maar zijn moed en zijne geloofstrouw hebben wis regt op onze erkentelijkheid. In den strijd dien hij moedig aangreep en, naar het schijnt, met beleid zoowel als met onversaagdheid volhield, kwam het van de zijde der hervormers dáárop aan, dat uit de H. Schrift bewezen werd, dat in 's Heeren woorden: „Dit is mijn ligchaam" *is* in den zin van *beteekent*, zooals Zwingli uitlegde, behoort genomen te worden. Zwingli en Engelhard, die als de woordvoerders vermeld worden, behielpen zich met de, sedert dien tijd afgezongene ofschoon inderdaad niets afdoende bewering, dat ook aan andere plaatsen het werkwoord *zijn* in den gewilden oneigenlijken zin voorkomt, en beriepen zich op teksten als Genes. XLI, 26; Matth.

XIII, 19; Luc. VIII, 11 enz.. Met dit wapen liet am Grüt zich niet uit het veld slaan, en hij hield met regt vol, dat de aangevoerde teksten alle bewijskracht misten ook dáárom, dat men uit plaatsen die blijkbaar in symbolischen, parabolischen of metaphorischen zamenhang voorkomen, niet besluiten mag tot den zin van een woord in geheel anderen contekst gebezigd.

Hoewel het den Sekretaris niet mogt gelukken het reeds gemelde raadsbesluit te verhoeden; het blijkt echter zeer duidelijk, dat Zwingli niet tevreden, althans niet voldaan was met de beantwoording van zijnen tegenspreker, en dat zijn geest de noodzakelijkheid gevoelde om beteren grond voor zijne bewering op te sporen. Dat zoodanig zijne gemoedsgesteldheid was blijkt ontegensprekelijk uit zijn eigen schrijven, waarvan wij nu de getrouwe vertaling laten volgen:

„Het niet minst moeijelijke bleef nog overig te doen, het aanvoeren namelijk van schriftuurlijke plaatsen, waarin, buiten alle parabel, het werkwoord *zijn* overdragtelijk gebezigd zij. Ik begon te denken, en al wat ik maar kan op nieuw na te gaan en te onderzoeken, doch niets anders kwam mij te voren dan de teksten die in mijne Commentarius [1]) reeds zijn voorgelegd en plaatsen aan die teksten gelijk. Tegen den morgen echter van den dertienden April (hetgeen ik verhaal is waar, zóó waar, dat al wilde ik het verhelen, mijn geweten mij noodzaken zou de gunst die mij van den Heer gewerd te openbaren, ofschoon ik wel besef aan welke bevitting en schimp ik mij bloot geef) — tegen den morgen dan, zegge ik, van den dertienden

---

[1]) Het geschrift door Zwingli hier bedoeld, is zijne *Commentarius de vera et falsa Religione*, waarin hij „*de Eucharistia*" gehandeld heeft.

April, had ik eenen droom, waarin ik tot groot verdriet andermaal met mijne tegenpartij den Sekretaris aan het redetwisten was; en ik bleef toen in den strijd zóó stom, mijne tong weigerde zoo volslagen alle dienst, dat ik wat ik wist waar te wezen toch niet eens meer kon uitbrengen. Mijn angst was groot, en ik bevond mij in de uiterste verlegenheid, zooals 't in de begoocheling van nachtelijke droomen vaak overkomt (meer immers dan een droom is het niet wat ik verhaal — ten minste in betrekking tot mijnen persoon; — want hetgeen ik in dien droom geleerd heb — God zij er voor gedankt tot wiens glorie alleen ik deze dingen meld! — mag wel iets groots genoemd worden). Zie, daar verschijnt eensklaps en als een *Deus ex machina* een raadgever (of 't een zwarte was of een witte, weet ik mij niet te herinneren; — 't is trouwens een droom dien ik verhaal) die mij zeide: „Bloodaard! waarom antwoordt ge hem niet met hetgeen Exod. XII, 11 geschreven staat: *want het is het phase, dat is, de voorbijgang des Heeren*". Na dit gezigt word ik aanstonds wakker en spring het bed uit. Mijn eerste zorg is de plaats bij de LXX na te slaan en haar van alle kanten te beschouwen; en daarop ga ik" ['t was Witte Donderdag] „voor 't vergaderde volk zoo goed ik maar kon er over aan 't preken. De rede, die ik toen sprak, heeft voor alle minnaars der gewijde Schriften, die ter oorzake van het parabolische aan andere plaatsen eigen nog aarzelden, den laatsten nevel des twijfels, zooals wij straks zeggen zullen, verdreven, en het Christus-pascha is dien dag en den Goeden Vrijdag daarna en den volgenden Paaschdag zoo hoog gevierd, als ik het te voren nimmer gezien heb: — terwijl het getal dergenen welke naar het knoflook en de potten van Egypte, hunkerden, veel kleiner was dan ik had durven verwachten".

Een ieder heeft zoo al zijne eigen wijze van verhalen: 't is niet wijs daarop immer te willen vitten; en daar het nu eenmaal eene bekende zaak is, dat sommige hervormers gaarne wat scherts met den duivel in hunne voorstellingen mengden, zoo zullen we op het geheimzinnige wezen, hetwelk Zwingli in zijne sprakelooze verlegenheid kwam onderrigten, op den „Deus ex machina", van wien hij niet wist te zeggen of hij wit of zwart was, verder geene aanmerking maken. Uit welk oord die geest, zoo het een geest geweest is, is komen opdagen, zal wel blijken; want ook van de geesten geldt: „aan hunne vruchten zult gij ze kennen".

Indien wij Zwingli aan het slot van zijn verhaal gelooven mogen, dan heeft de openbaring van het nachtelijk visioen gewigtigen invloed gehad om de goede Zurichers van het regte spoor af te brengen. Overigens we weten, en dit althans is zeker, dat Exod. XII, 11 met taaije volharding als een sterk en bijzonder steunsel voor de figuurlijke uitlegging van *is* in 's Heeren woorden is opgevijzeld. Waarlijk het is dan wel zeer te bejammeren, dat niet bij tijds een man tegen Zwingli is opgestaan, om den hervormer, hetgeen zoo gemakkelijk was, uit den grondtekst te beduiden, welk misbruik van eene niet naauwkeurige overzetting van Exod. XII, 11 door hem gemaakt werd! De Vertaling der LXX zegt hij geraadpleegd te hebben; — 't mag dan wel eene niet zeer accurate uitgave geweest zijn, waarvan Zwingli zich bediende; ten minste in de oude Parijsche editie van 1628 zoowel als in de jongste uitgave van Tischendorf, bij Lamb. Bos en bij Leand. van Ess lees ik overal Exod. XII, 11 πάσχα ἐστὶ κυρίῳ — en de onhebbelijke Variant κυρίου, bij Bos en Tischendorf aan den voet der bladzijde vermeld, is met reden uit den tekst

verbannen. 't Is waar dat onze Latijnsche Vulgata t. a. p. de woorden zooals we ze boven reeds afschreven „want het is het phase, dat is, de voorbijgang des Heeren" te lezen geeft, en wij stemmen het toe, dat, op grond van die vertaling en van hetgene in den tekst werd ingelascht, „*is*" in de uitdrukking: „het is het phase", bij omschrijving althans, met „beteekent", of „herinnert", of „stelt voor" zou mogen wedergegeven worden. — Maar met de Grieksche woorden, en met den Hebreeuwschen tekst, waarmede de Grieksche vertaling volkomen overeenstemt, hoe was het dáármede gesteld? In geen van beiden vooreerst is eenig spoor te vinden van het voegwoord *want*, door welks invoeging de Vulgata het laatste zinlid van V^{s}. 11 noodzakelijk in redegevend verband heeft geplaatst tot het voorgaande, en dat verband komt echter aan eenigen twijfelachtig voor, of is zelfs verworpen: ten andere, de woorden: „*dat is, de voorbijgang*", zijn niets meer dan eene verklaring, welke de Latijnsche Vulgata aan „*phase*" heeft toegevoegd; zij behooren niet aan den grondtekst, en komen ook bij de LXX niet voor: in de derde plaats is vooral op te merken, dat het Hebreeuwsche *pésach* (Vulg. *phase*) en zoo dan ook het daaraan beantwoordende Grieksche πάσχα, ja, in den eersten en eigenlijken zin *overschrijding*, *overgang*, *voorbijgang* (Vulg. *transitus*) beteekent; maar het is van algemeene bekendheid, dat het woord tevens in menig andere, afgeleide beteekenis als: *paaschfeest*, *paaschoffer*, *paaschlam* enz. gebezigd staat: en letten we nu op het zamenstel van het onderwerpelijke zinlid, dat in het Hebreeuwsch luidt: *pésach hû' laj'hovah*, dan is het, vermits „*laj'hovah*" eerder met onzen Nederduitschen derden naamval overeenkomt dan met den tweeden (naauwkeurig gesproken komt het met den tweeden noch

met den derden overeen), geenszins twijfelachtig, dat hier bij de vertaling van „*pésach*" aan eene afgeleide beteekenis de voorkeur moet gegeven worden. Vandaar ook dat de nieuwste vertalers, wanneer zij ten minste den oorspronkelijken tekst tot grondslag van hunnen arbeid gekozen hebben, van onze Vulgata afwijken. Om van geen anderen te spreken, van der Palm heeft het 11de Vs. van Exod. XII vertolkt: „Voorts zult gij het" [het paaschlam] „aldus eten: met omgorde lendenen, met schoenzolen aan uwe voeten, en met uwen staf in uwe hand, en gij zult het met haaste eten. Zoodanig is het Pascha des Heeren". Bij deze overzetting is blijkbaar het redegevend verband, waarvan wij boven spraken, ter zijde gesteld: en mij komt het ter oorzake van het epiphonemische: „Zoodanig is" duidelijk voor, dat van der Palm „Pascha" of het Hebreeuwsche *pésach* in den zin van *viering des pascha's* of van *pascha-ritus* genomen heeft. Ik laat gaarne deze vertaling in hare waarde; zij staat mij ook geenszins in den weg; maar ik geloof echter dat aan den Israëlitischen arbeid van den heer S. I. Mulder de lof van meerdere naauwkeurigheid te dezer plaatse toekomt. Mulder vertaalt: „En aldus zult gij het eten: uwe lendenen omgord, uwe schoenzolen aan uwe voeten, en uwen stok in uwe hand; met haast moet gij het eten: het is een overschrijdingsoffer" [volgens anderen, teekent de Vertaler aan, *bevrijdingsoffer*; en hij stelt „*pésach*" *in parenthesi* bij] „*den Eeuwige ter eer*". Aan welke dezer beide vertalingen — van der Palm heeft, mijns inziens, het laatste lid niet regt begrepen; hij schijnt op de plaatsing der woorden en op de afwezigheid van het bepalend lidwoord voor *pésach* niet genoeg acht geslagen te hebben — doch aan welke der beide vertalingen men de voorkeur geve; zooveel is blijkbaar en allezins duidelijk, dat noch bij de

eene, noch bij de andere, aan oneigenlijke beteekenis of opvatting van „*is*" te denken valt. — Zal dan niet een ieder die waarheid en opregtheid liefheeft, met ons het „te bejammeren" heeten, dat Zwingli op dien Witten Donderdag de handen zoo vrij heeft heeft gehad om zijnen hoorderen zand in de oogen te werpen?

Als nawoord voegen we hier bij, dat, gelijk de zaken thans staan, grond aanwezig is voor de hoop, dat de waarlijk zinnelooze bewering alsof *is* in 's Heeren woorden gelijk *beteekent* moet genomen worden, voor goed zal worden opgegeven. Te lang ook heeft dat sophisma het ware begrip en de erkenning van 's Heeren nooit volprezen Instelling verhinderd! Zie hier wat D^r^. Doedes (lienaangaande schreef (*De Leer van den Doop en het Avondmaal op nieuw onderzocht.* Eerste stuk, bl. 76): „Gaan wij de plaatsen na, die doorgaans worden bijgebragt als bewijzen, dat ἔιναι somtijds = *beteekenen* is, er wordt er geen enkele gevonden, waar, bij oplettende en naauwkeurige beschouwing, die voorgewende beteekenis aan ἔιναι kan gegeven worden. Onlangs is dit nog door Ströbel en Rodatz zoo overtuigend aangewezen, dat wij meenen ontslagen te zijn van de moeite, om op nieuw het gezegde met bewijzen te staven. In gelijkenissen, visioenen en droomen, en overal waar wij eene metaphora vinden, *is* werkelijk de metaphorische uitdrukking datgene, wat zij gezegd wordt te zijn. De tropus is of in het subjekt of in het praedikaat te zoeken, maar nooit in het werkwoord ἔιναι. Daarom laten wij ἐστί ook in de woorden der instelling zijne natuurlijke beteekenis behouden en wij vertalen: „dit is"".

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

De Vorsten zijn en blijven historische personen, wier verhouding, wier magt of onmagt, wier openbare of regeringsdaden den algemeenen toestand kenmerken, en naar evenredigheid de wending te kennen geven die de geschiedenis nemen zal. Naar deze stelling, aan welker waarheid niet te twijfelen valt, waardere men de sinds eenigen tijd plaatshebbende feiten, en men zal ons het gevolg niet betwisten, 'twelk wij er uit trekken: het verblijdend gevolg, dat, *langs welke wegen ook*, de godsdienst eene groote zegepraal, en de revolutie haar einde te gemoet gaat. Vele vorsten, en daaronder de magtigste van Europa, hebben zich eindelijk herinnerd, dat het kruis daarom op hunne kroonen staat, omdat de wereld er door verlost is en bestierd wordt, hebben aan de godsdienst eene hulde gebragt, waarbij ze, al zij het niet met woorden, hare opperste magt erkenden, hebben in de geschiedenis, welke zij noodwendig vertegenwoordigen, eene hoogere wet, een onsterfelijk doel doen aanschouwen, en daardoor reeds tot de vervulling daarvan bijgedragen. „Ik en mijn huis, wij willen den Heer dienen!", sprak de koning van Pruissen, en, moge niet gelijke kracht van daden op deze woorden gevolgd zijn, hem komt de eer toe, zoo het eerst van de hoogte des troons te hebben gesproken. De jeugdige naneef der Habsburgen heeft bij niet minder verheven betuigingen daden en handelingen gevoegd, waarin de geheimzinnige luister van Duitschland's oude keizerskroon zich hernieuwde, en het is zeer merkwaardig te heeten, dat nog dezer dagen zijn gezant het voorzitterschap van den Duitschen bond aanvaardde met eene rede, waarin hij *de vroegere eenheid des rijks, die door de her-*

vorming verbroken werd, grootelijks verhief, en den tegenwoordigen bond voorstelde als een behulp 'twelk slechts een beperkt nut had.

Ook in andere landen begroeten wij dezelfde verblijdende verschijnselen. Welk Katholiek herinnert zich niet met dankbaarheid het gedrag des Konings van Napels, die in den vlugtenden Pius Christus' Stedehouder eerbiedigde? en wie wenscht hem niet de voortduring toe van den zegen, waarin hij zoo zigtbaar het loon zijner daden ontvangt? Ook Spanje wil weder het Katholieke Spanje zijn. Eindelijk biedt Lodewijk Napoleon het veelbeteekenend schouwspel aan, dat hij die de revolutie, dat is de onverzoenlijke vijandin der godsdienst, belooft te zullen regelen en vestigen, niet slechts het altaar, waar het was omgeworpen, weder oprigt, maar er voor gaat knielen en bidden. Wie dat dubbelzinnig noemt, zegt eene klare waarheid, maar hij zegt niets dat met onze bewering in strijd is. Men moge aan den brief van Edgar Ney herinneren, of op de onvergenoegdheid der Katholieken in Sardinië, in Zwitserland, in België en de Rijnprovinciën wijzen, en 's Keizers gedrag er, als slechts staatkundig, door willen verklaren; wij hebben dat geenszins te onderzoeken; wij treden niet in de beoordeeling van de persoonlijke bedoelingen der vorsten, om daar de deugdwaarde van af te wegen; genoeg voor ons is het openbaar, het ontegensprekelijk feit, dat zij, en onder hen ook Napoleon, de godsdienst huldigen als eene magt, waardoor en waarvoor zij regeren. Daarmede is eene omwenteling ten goede geconstateerd, die zeker niet is voltrokken, maar zich voltrekken zal. De revolutie zelve biedt er, bij hare opkomst, een tegenbeeld van aan, dat onze verwachtingen bevestigt. Toen in de vorige eeuw Frederik van Pruissen, dien men den Groote noemt, in gezelschap van Voltaire, en om strijd met dezen, God en godsdienst bespottede, toen Josef II zich door inblazing van Jansenisten en valsche sentimentaliteiten ter onderdrukking der Kerk verleiden liet, en niet alleen zijn voorbeeld door den Groothertog van Toscane gevolgd werd, maar de Bourbons, de Koningen van Frankrijk, van Spanje en Napels de ongodsdienstigheid ten troon voerden, en tot de alleenheerscheresse van Rusland, Catharina II, revolutionaire beginselen dacht in te voeren, en met de zoogenaamde filosofen briefwisseling onderhield — was toen dat gedrag der vorsten niet het wisse teeken 'twelk de omverwerping der orde voorspelde? Of is die omverwerping niet gevolgd? niet,

met uitzondering der Kerk, de geschiedenis overal geweldig afgebroken? Met zoo veel te meer grond voorzien wij thans eene herstelling, daar de vorsten, niet als toen het eerste voorbeeld, maar, men zou kunnen zeggen, het laatste gegeven hebben, en de godsdienstige beweging niet voorafgegaan, maar gevolgd zijn. De steeds klimmende vloed heeft de bergtoppen bereikt. Wie thans nog theoriën a priori maakt, wie nog ongodsdienstigheid wil in staat, in wetenschap of kunst, hij geraakt ten achter, en de tijd is wel te voorzien, waarin degeen, die nu nog een groot filosoof heet, zal gelijk staan met eenen alchimist, of eenen goddeloozen toovenaar slechts verschrikkelijk op het theater.

In Engeland heeft dat feit eene andere gedaante. Terwijl op het vaste land de vorsten zich ten gunste der godsdienst verklaren tegen het ongeloof, uit zich Victoria of haar ministerie ten gunste van het Protestantisme tegen de Katholieken, en heeft maatregelen genomen om deze te vervolgen. Nog hatelijker is de invloed en werking die het naar buiten oefent. Het bevordert, waar het kan, het Protestantisme en de revolutie. Nadat die pogingen in Spanje, in Napels en in Hongarije mislukt zijn, wekt het onrust en oproer in het noordelijk Italië. De bijbel wordt daar tegelijk met revolutionaire geschriften uit Engeland verspreid, en de evangeliepredikers zijn er oproermakers. Het goud, daarbij uitgedeeld, is voor zulke bedoelingen wel het magtigste middel. Door de beweging van alles zijn eindelijk ook de gemoederen zoo bewegelijk geworden, dat wie heden met een vollen buidel door Europa trekt, bijna overal onrust kan verwekken. Dat de Protestanten, zoo hier als elders, daarvan eenige uitbreiding hunner godsdienstige denkbeelden verwachten, is wel zeer onverstandig. Hunne ingenomenheid met de Rongiaansche beweging, schoon ze hen thans blozen doet, was minder naïef dan deze algemeene deelneming aan eene geheel van buiten en met de oneerlijkste middelen verwekte verwarring. Nog onlangs is weder een Italiaansch priester die zich had laten verleiden, vol berouw over zijne misdaad tot de Kerk teruggekeerd, en uit zijne bekentenissen vernemt men, door wat belagchelijke hersenschimmen zich de Protestanten laten misleiden, en hoe de bedrieger bedrogen wordt.

Maar de zaak heeft voor de Protestanten een nog beschamender zijde: dat zij zich mengen in zulke pogingen eener Engelsche, dat

is misdadige politiek, en door middel van revolutie en Socialisme eenig regtvaardigmakend geloof hopen te verbreiden. Wie toch moet het niet verfoeijen, dat Engeland zijne bescherming biedt aan de daar zaamgeschoolde oproermakers, ter beraming en uitvoering hunner gruwelijke plannen? Is het waar, wat men ten onregte beweert, dat daartegen in dat land geene wet bestaat, noch kan gemaakt worden, en het zoo gewild wordt van de aldaar heerschende staatsinrigting of vrijheid: dan zijn alle Christenvorsten verpligt tegen zulk eenen staat de wapens aan te gorden; en zoo ze met Turkije in vrede kunnen blijven, met Engeland kunnen zij het niet. En echter met zulke politiek, met zulke van daar uitgaande pogingen vereenigt men de zijne, om — het zuiver Evangelie te verkondigen!

Bij die zamenwerking van het oproer en het Protestantisme, welke, van Engeland uitgegaan, en bestierd, zich in Sardinië als in andere streken van 't Noordelijk Italië, en niet minder in Zwitserland vertoont, doet zich de vraag voor, of het Protestantisme zich, zoo mogelijk, aan 't hoofd poogt te stellen of meester te maken van den nog dreigenden geest des oproers? Of het dan inderdaad waar zoude zijn, wat sommige Protestantsche dagbladen en tijdschriften ons voorspiegelen: dat de groote worsteling die ieder voorziet, zal uitloopen op eenen algemeenen godsdienst-oorlog?

Ware het niet dat van Protestantsche zijde herhaaldelijk daarmede gedreigd werd, wij zouden die vraag niet hebben geopperd. Afschuw zou ons terughouden, zoo niet voorzigtigheid; want er zijn dingen die men niet noemen moet, uit vreeze van ze in 't leven te roepen. Maar nadat eenmaal dergelijke denkbeelden zijn uitgestrooid, kan men ze niet vrijmoedig genoeg beoordeelen, en behooren diegenen niet te worden ontzien, die met zulk eenen gruwel de verbeelding hunner lezers voeden, en, 't is ondragelijk, er met groote godsvrucht over spreken.

Wij wagen niet te zeggen, dat in de toekomst die ramp niet over ons werelddeel komen kan. Is het Protestantisme niet overal door geweld gevestigd? Ligt het bij gevolg niet in diens natuur geweld te plegen, en zal het zonder geweld vergaan? Ja, wie die natuur eenigzins dieper onderzoekt, bevindt, dat de absolute vrijheid der Duitsche filosofie, theoretische grondslag van het Socialisme en der anarchie van Proudhon, inderdaad niet verschilt van de absolute vrijheid der kinderen des geestes. En tot welke hoogte is de verbittering gestegen! Indien iemand, met welk doel ook, die overal

verspreide warmte eens tot vlam bragt door ze te vergaderen? eens die lucht, die wij inademen, wist aan te wenden, niet voor een eenzamen zeetogt, maar om de raderen in beweging te brengen van de zeissenwagenen des oorlogs?

Dan zoo we de mogelijkheid van die ramp niet durven ontkennen, waarschijnlijk komt het ons niet voor, althans niet, gelijk het van Protestantsche zijde wordt voorgesteld, dat Europa zich eerstdaags in twee partijen zal verdeelen, om voor of tegen Rome te velde te trekken. Daarvoor zou nog veel, zeer veel moeten gebeuren, ten opzigte van de bestaande denkbeelden, van de gesteldheid der gemoederen, van de ingewikkelde verhouding der staatsmagten, en der onmiddellijk meest dringende belangen. Zij die ons dat vreeselijk treurspel beloven, hebben de rollen reeds verdeeld; tot Noord-Amerika zal bij die katastrofe optreden; maar iemand hebben ze vergeten, iemand die alleen hunne combinatie kan in verwarring brengen: Zijne Majesteit den Keizer aller Russen.

Wat is eer te vreezen? Dat plaatselijke opschuddingen en beroeringen ontstaan, die zich dan meer of minder zouden kunnen verspreiden, maar toch de maat van eenen algemeenen godsdienstoorlog niet bereiken. Onheils genoeg, om diegenen strengelijk te laken die nu reeds beginnen te wapen te roepen.

We hebben voor eenigen tijd medegedeeld, wat dienaangaande van Protestanten in Duitschland en Engeland ergerlijks verkondigd wordt. Thans vinden we in de laatst verschenen aflevering van *Waarheid in liefde*, eene dergelijke voorstelling van eenen Franschen Protestant, Pedezert genaamd, die tevens aan den auteur in dat tijdschrift, gelegenheid geeft, om ons in zijne afschuwelijke verbeelding eenen oogslag te vergunnen.

„Wanneer, dus spreekt de Franschman, de nieuw-Catholieken, „zoo als men hen, zeer ten onregte overigens, noemt, magtig wierden, „zou onze toestand zeer hagchelijk zijn, en er zou een tijd komen, „waarin wij zouden gedrongen worden, om te kiezen tusschen het „ballingschap, en het martelaarschap of de afzwering. — Men ver„wondere zich niet over deze veronderstelling! [Het zou ons integendeel verwonderen zulke veronderstellingen niet te hooren.] „Alles wat gebeurd is kan weder gebeuren. Wij zijn er wat ons „aangaat diep van overtuigd. — Dewijl de ideën dezelfden zijn, „zouden de handelingen het ook wezen"

Is dat „waarheid in liefde"? Gelooft gij, dat wij u willen vermoorden of verbranden? Het Protestantisme is door het zwaard gepredikt. De Hugenoten poogden Frankrijk ten onderste boven te keeren en te maken tot eene republiek. Aan vechten en moorden was geen eind. Maar om kort te zijn, zullen we slechts aan eenige bloedige woorden en namen herinneren: Boerenkrijg! Dertigjarige krijg! Tachtigjarige oorlog! Zwitsersche krijg, waarin Zwingel, de consequentste der hervormers, te veld trekt en sneuvelt! Hendrik VIII! Elisabeth! Christiern! Gustaaf Adolf! Dat zal wel genoeg zijn, om te doen zien, dat het Protestantisme zich niet als het eerste Christendom, 'twelk het beweerde te herstellen, door geduld en lijden, door marteldood en ballingschap in Europa heeft uitgebreid. Die veronderstelling dus eener keuze tusschen het martelaarschap of de afzwering is onbeschaamd, is logenachtig, en spoort niet tot den moed van 't martelaarschap, maar den aanval des oproers aan. En echter zij verwondert ons niet in het minste. Waarom niet? Omdat verre de meeste verdedigers van het Protestantisme helaas de wapenen der logentaal en des lasters niet versmaden, en niet schromen het woord te wenden tot de gevaarlijkste hartstogten. Men hoore al verder wat er gewenscht wordt:

„Wij koesteren niet den minsten twijfel over den uitslag van den „strijd. Wij wenschten dat het (Catholicisme) zich voor de nieuwe „zamenleving plaatste met den rozenkrans en den degen van den hei- „ligen Lodewijk in de hand, en dat het openlijk zeide: ziedaar wat „ik wil zijn! Ik breng in de panden van mijn kleed den vrede of „den oorlog: kiest! De keus zou spoedig gedaan zijn, en het evan- „gelie niet nalaten te winnen, wat de Catholieke Kerk zou hebben „verloren".

En zoo iemand durfde van martelaarschap spreken! hij die den strijd met den degen wenscht, en dezen wil gekozen hebben. Overigens is de gelijkenis zeer ongelukkig. De H. Lodewijk heeft den degen gevoerd tegen de Turken, niet tegen de Protestanten, die nog niet in de wereld waren, en zachtmoediger Koning heeft er in Europa niet geheerscht.

De ergerlijke klap van Hoogleeraar Pedezert wordt met dat al door den predikant in *Waarheid in liefde* uitnemend gevonden. Ook bij hem ontwaakt de moed niet om als martelaar te lijden, maar om, van half Europa en Amerika daarbeneven bijgestaan, tegen Rome

met den degen te strijden. „*Wij zouden daarbij de hoop voeden,* „*dat de zaak, in Frankrijk op de spits gedreven, niet eene Fransche* „*zaak alleen blijven zou, maar eene Europeesche worden; en dan* „*verwachten wij, dat het ultramontanisme met de meerendeels op* „*zuiver christelijke beginselen rustende Europeesche beschaving in* „*Noord- en ten deele ook in Zuid-Duitschland, in Engeland, Neder-* „*land, Scandinavië, Protestantsch Zwitserland eenen zwaren strijd* „*zou hebben, om niet te spreken van de nog dieper liggende, waar-* „*achtig Protestantsche elementen, die er zich, even als in Frankrijk,* „*allerwege tegen zouden wapenen. Naar Noord-Amerika zou buiten-* „*dien de beweging ongetwijfeld overslaan, en de nieuwe Protestantsche* „*wereld zou de oude niet in de steek laten*".

Wat schoon gezigt! sprak de knaap die zijns vaders huis zag in brand staan.

Spijt, bittere spijt over de hulde die de Kerk in Frankrijk ontvangt, en, overigens verschoonlijke, vrees voor Napoleon III hebben den heer V. H. dat geheele opstel ingegeven. Om de Protestanten aan te moedigen verhaalt hij de ongeloofelijke, en voorlang als volstrekt onwaar bewezen bekeering van vijftig duizend Ieren tot het Anglikanisme! Het schoonste volgt.

„Ja, wij vertrouwen het mede: als het ultramontanisme zich in „zijne volle kracht vertoont, is het den ondergang nabij. [Dit zij ten troost bij den bestaanden en nog meer te verwachten voortgang der Katholieke Kerk.] Maar terwijl wij, ook met het oog „op Frankrijk nog op andere gronden ook onze hoop bouwen, „dan de Hoogleeraar Pedezert, rekenen wij buitendien op een, „door hem niet genoemden, maar stilzwijgend erkenden grond — den „geest en de magt van Hem, die het licht der wereld is, en die „niet gedoogen kan of zal, dat de duisternis zegeprale, in haren „strijd met het licht. *Maar Hij roept menschen ook tot zijne mede-* „*arbeiders op, en aan die roepstem gehoor te geven en haar te be-* „*antwoorden met woord en daad, is de groote voorwaarde, waarop* „*wij, ook voor onzen tijd en ons volk, zoo de strijd nog heviger wordt,* „*kunnen hopen in de overwinning te deelen*".

Woord en *daad?* Welk eene insinuatie! Uw woord is al vrij erg, maar als ge met uwe daad voor den dag mogt komen, dan, heer Predikant! hopen we dat de politie haar pligt zal doen.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE PROTESTANTSCHE ZENDELINGEN IN AUSTRALIE.

Uit een artikel van den heer X. Marmier over de Koloniën in Australië, voorkomende in de *Revue de Paris* van 11. September, ontleenen we de volgende niet onbelangrijke bijzonderheden, die eene nieuwe bijdrage leveren, hoe de Engelschen bij al hun vromen zielenijver niet het minst ook hun stoffelijk belang op het oog hebben, en hun eigenlijk zendelingswerk, gelijk het van den beginne geweest is, nog altoos hoogst onvruchtbaar blijft.

„De afgevaardigden der Bijbelgenootschappen, zegt hij, zijn tot onder de stammen van Nieuw-Holland [1]) doorgedrongen, en hebben hen in de leer van het Christendom pogen in te wijden; velen hunner hebben die taak opgegeven met de verklaring, dat de inwoners te zwak van hoofd waren om eenigerhande onderrigt te begrijpen [2]). Wij meenen niet onbillijk te zijn met op te merken, dat overal waar de Protestantsche zendelingen zich zoeken te vestigen, hun godsdienstige ijver behoefte heeft om door 't verkrijgen van stoffelijken welstand gesteund te worden. In de eilanden van Polynesië laten zij zich door hunne leerlingen aangename woningen bouwen en matten vlechten; in Nieuw-Zeeland hebben zij bij hunnen Evangelischen arbeid winstgevende speculatiën gevoegd; in de landstreken van het Oosten leiden zij een leven van weelde en rusten van hunne togten op mollige tapijten uit en weten zich uit een deel hunner nieuw bekeerden een zeer gerijfelijk legioen van

---

[1]) Met van Diemens-land, Nieuw-Zeeland en eenige andere eilanden te zamen, gelijk ieder weet, Australië, — door de Engelschen ook Australasië, door de Franschen Oceanië en, om de menigte van eilanden, ook Polynesië genoemd.

[2]) In 1848 schreef de heer Eyre: „'t Is niet ter mijner kennisse gekomen, dat eene enkele wezenlijke bekeering over heel de uitgestrektheid van Nieuw-Holland is uitgewerkt". *Journal of expeditions into central Australia*, 2 vol., p. 440.

dienaren zamen te stellen. Zou de onwetendheid in 't punt van nijverheid en de volslagen berooidheid der inboorlingen van Nieuw-Zeeland niet eene der oorzaken zijn van de ontmoediging waarover die goede zendelingen zich hebben beklaagd? Wij verzoeken het vrome Engeland wel verschooning voor het woord: maar die vraag van 't bekeeringswerk zal voor ons eerst dan opgelost zijn, als het door de Katholieke Missionarissen zal gedaan wezen, die, door hun onderrigt aan de armen te brengen, medelijden weten te hebben met hunne zwakheid en deel te nemen in hunne ellende." —

Tot zooverre de heer Marmier; wij voegen er enkel aan toe, dat schier iedere aflevering der *Annalen* over de voortplanting des geloofs de bewijzen levert van de groote vruchten, door Katholieke Zendelingen in dat "zwakhoofdig" Australië reeds uitgewerkt.

VERTALINGEN.

EEN NIEUW MISSIEBOEK. — Het groote nut der Missiën, dat is, der buitengewone prediking van Gods woord, eenigen tijd lang met gebeden en andere geestelijke oefeningen dagelijks voortgezet, ten doel hebbende, eene geheele vernieuwing naar den geest in eene of meer parochiën te weeg te brengen, is, in onze dagen vooral, ten duidelijkste gebleken. Bij zooveel verslapping van geloof en zeden, bij zoo groote krankheid van hart en geest, als waardoor onze leeftijd zich kenmerkt, heeft God nogmaals willen toonen, dat hij door de dwaasheid der prediking degenen, die gelooven, behouden wil. Het is niet te verwonderen, dat men daar, waar die geestelijke vernieuwing had plaats gehad, verlangde door middel der drukpers in staat gesteld te worden, om de herinnering der gehoorde waarheden naderhand in zich te verlevendigen. Het moest ook hoogst nuttig zijn, bij dat middel ter herinnering tevens eene keuze van leerzame onderrigtingen en zalvende gebeden, als hulpmiddel tot voortzetting en volmaking van den nieuwen levenswandel, te ontvangen. Ten gevolge dezer overwegingen vervaardigde de Eerw.

Pater Anton Merk, Priester van de Vergadering des Allerheiligsten Verlossers, een boek onder den titel van *Pelgrimsstaf des Christens op de reis naar de eeuwigheid*, in welk boek voorkomt *een beknopte inhoud der voornaamste Missie-predikatiën, benevens onderrigt en gebeden voor Godminnende en heilbegeerige zielen.* Dit boek, in het Hoogduitsch geschreven en reeds ten vijftienden male gedrukt, is door den heer N. V. in het Nederduitsch overgebragt: getrouw, wat de predikatiën betreft; doch met kleine afwijkingen in het tweede gedeelte, *waardoor*, gelijk de Vertaler zelf zegt, *het geheel meer aan de behoefte van onzen landaard beantwoordt.*

Wij twijfelen er niet aan, of dit boek, tot overweging en gebed zeer dienstig, zal den Katholieken Nederlanders welkom zijn, hun vooral die het voorregt gehad hebben eene Missie bij te wonen en te volgen. Zij zullen er een schat van godsdienstig onderrigt, krachtige opwekkingen tot verzaking der zonde, omhelzing der deugd, en volharding op den goeden weg, benevens een voorraad van gebeden in vinden. Het nette boekje, uitgegeven te Almelo, bij Sommer, is goedgekeurd door den HoogEerw. Heer Aartspriester J. Willemsen.

KATECHISMUS-BOEKJE. — Wij maken de Katholieke geestelijkheid opmerkzaam op eene *Beknopte Geschiedenis der Godsdienst, voor Catechismus-kinderen*, bewerkt naar Josef Deharbe, door een R. K. Priester, en zeer onlangs uitgegeven bij Josué Witz, te Arnhem. Naar onze meening kan van dit boekske, slechts twee en tachtig bladzijden groot, een zeer vruchtbaar gebruik worden gemaakt. Het heeft, als het voorgaande, het *Imprimatur* van den HoogEerw. Heer Aartspriester van Gelderland.

COMMUNIE-BOEKJE VOOR GODVRUCHTIGE ZIELEN. — Dit „naar het Hoogduitsch" [1]) gemaakte boekje bevat, overeenkomstig den breeden

---

[1]) Ten bewijze overigens zie men (behalve den titel) o. a. op bl. 38 het: *bezaligende;* bl. 39: *voleindigt* den dank; bl. 80: *ik overgeef u*, enz.; uitdrukkingen als bl. 25: *smullen, in de goot liggen;* vooral bl. 110: „waar Jesus zelf....*opgedischt* wordt", en misstellingen als het menigwerf voorkomende: „zoozeer *dan*" en soortgelijke hadden vermeden moeten worden, terwijl in de versregelen, behalve meer, ook de maat een paar malen verachteloosd is.

titel, „gebeden op den vooravond en op den Communiedag, als: morgen-, avond- en mis-gebeden, verscheidene godvruchtige oefeningen bij de H. Communie, benevens overwegingen en gebeden onder de namiddag-godsdienst", en biedt inderdaad in ruim 160 bladzijden eene zeer opwekkende verscheidenheid van godvruchtige hulpmiddelen aan, om het Allerheiligste Sakrament met de meeste vrucht te ontvangen. Eenige weinige oefeningen zijn van elders o. a. aan den H. Liguori en den Zaligen Thomas van Kempen ontleend. Een *gepast* gebruik van al den voorraad die hier aangeboden wordt, zal ongetwijfeld den vromen zielen bij de H. Communie van groot voordeel zijn. Het welkom boekje heeft de goedkeuring van den HoogEerw. Heer van Kessel, Aartspriester van Salland, Drenthe en Groningen.

HET HEIDENSCH ELEMENT IN HET PROTESTANTSCH HOOGER ONDERWIJS.

De *Boekzaal* van 11. December laat zich over die onchristelijke rigting en hare gevolgen in deze jammerklagt hooren: „Reeds sedert lang werd de behoefte gevoeld aan meer positief Christelijk onderwijs op onze Gymnasiën, daar dit alleen de verderfelijke strekking van het overheerschend ethnische element van het hooger onderwijs vermag tegen te gaan. Reeds in 1844 werd in den boezem onzer Synode geklaagd over de groote onkunde en onverschilligheid, de betweterij en minachting omtrent de Christelijke Godsdienst bij den burgerstand, in de hoogere en hoogste klassen der maatschappij; en wie, die eenigzins daarmede bekend is, moet met deze klagt niet instemmen? Ja, hoogst treurig is het in dit opzigt gesteld. Het heidensche element staat in het onderwijs veelal op den voorgrond, en daarvan is schroomelijke onkunde in het godsdienstige onder de leerlingen de vrucht, zoodat voor velen het Christendom schier niet meer bestaat."

„ Eene naturalistische humanistische rigting is meer en meer doorgedrongen, waarbij wel de menschelijke hoogmoed gehuldigd, maar niet de geest des Christelijken geloofs erkend en aangekweekt wordt. Vandaar dat in Duitschland reeds meer dan ééne poging is aangewend om Christelijke Gymnasiën op te rigten, en ook bij ons de aandacht bij herhaling daarop gevestigd werd „.

Deze weeklagt stemt volkomen overeen met hetgeen niet lang geleden Ds. van Rhijn openlijk van den kansel te Utrecht verklaarde: „ Vele, riep hij daar uit, vele der aanzienlijkste kweekplaatsen van „ wetenschap en geleerdheid, waar de mannen gevormd worden, die „ eens ons land regeren, dreigen te ontaarden *in heidensche instituten*, „ *zonder God en zonder zeden.* Ons allerheiligst Christelijk geloof „ staat dra uit alle staats-instellingen te verdwijnen „.

Zoo het waar is wat hier zoo stellig beweerd en even verder door den Schrijver in de *Boekzaal* herhaald wordt, „ dat onze Hollandsche jongelieden, vooral in de hoogere standen, weinig van de eerste beginselen der Godsdienst weten „; welke bewering daarenboven met het gezag van velen gestaafd wordt, waar hij een weinig later schrijft: „ het kan zijn dat wij te geringe gedachten van velen „ koesteren, maar het is tot dusverre onze ondervinding geweest, „ en naar wij dikwijls vernamen, van *velen met-ons* „, zoo die ernstige en herhaalde verklaring waarheid is: moeten dan van die „ schromelijke onkunde „ en van dat „ heidensch element „ ook niet heidensche zeden en eene heidensche levenswijs onder de Protestanten, het wel treurig, maar toch noodzakelijk gevolg zijn? En dat, én „ in den burgerstand én in de hoogere en hoogste klassen der maatschappij „!... Waar moet het dan eenmaal heen met ons dierbaar Vaderland?

EEN OUD FABELTJE, DAT NOG ZIJNE TOEPASSING VINDT.

In een ouderwetsch Boekske, dat een zestal jaren vóór het sluiten van den Munsterschen Vrede in het licht verscheen, vonden

we onlangs eenige niet onaardige regelen, die, dacht ons, nog ten huidigen dage op sommige lieden van toepassing zijn.

De auteur, *„een liefhebber des waerheydts ende der zielen Saligheydt"*, verhaalt in een beknopt overzigt den voortgang en de verspreiding der *Nieuwe Religie* hier te lande, en vergeet er niet bij te bemerken, dat de revolutionaire partij van toenmaals in den beginne de Katholieken met allerlei schoone beloften zocht te paaijen, totdat zij zich sterk genoeg gevoelde om ook aan hen de wet voor te schrijven. *Sy presenteerden*, zegt hij, den *Olijf-tack, ende riepen dat sy de vryheydt van gelooff sochten, datse die geensints anderen ooc en meynden te benemen.* Zij protesteerden met de woorden van den Leidschen Magistraat in 1582, dat *de Provinciën haer niet en hadden te samen gebonden, om eenige particuliere Religie alleen te foveren.* Maar dit alles waren enkel schoone woorden en een lokaas voor die er zich door liet verschalken. Want zoodra zij *de saken schoonder sagen, ende de handt boven hadden*, veranderden zij van gedrag: *sy waren met de vryheyt niet te vreden; maar vielen anderen lastigh, ende weygerden vrydom en hunne ingeboorne medeburgers, ende tapten wyt een ander vaetjen* [1]).

Het lustte onzen *„Liefhebber"*, deze historische waarheid door een kleinen apoloog, in den trant van Aesopus te verduidelijken.

Dus speelden sy metter tonge, ende slachten den Egel.

Wat deed nu de Egel?

„Desen quam aen 't hol van eene hase, ende versocht logijs. 't Deert my broeder, seyde den hase, dat ick u moet buyten houden: u kleedt is rouw ende van scherpestekende borstelen ende pinnen; onder een dack, gelyk ghy wel dencken kent, konnen wy niet woonen. O mijn beste broeder, antwoorde den egel, is de questie maer van mijn huydt, ick hope 't sal wel syn; ick kan mij soo in-winden, dat ic cleynder worde als ick ben, ende kan rollen om en 't om als een tol; ende dat in my scherp opstaet, kan ick neerleggen ende verbergen als een mes in een schede, om niemandt te quetsen. Comter oorloge op, ick sal my ter weere stellen, ende bieden het spits, en sal u dienen voor soldaet en capiteyn; voor

---

[1]) Vgl. het Groot Placaatboek,

u en my sal ick t'samen vechten. De vrienden behoeven voor my niet te schromen; mijn wapenen syn tegen de vyanden. — Al wat het haesje noch tegen hadde, wist den egel hem met schoone woorden t'ont-leggen, dat hy in 't hol geraekte. Doch desen nieuwen gast en heeft niet langh sijn aert ende kueren verborgen, heeft allengskens sijn pinnen uytgestoken, ende hem verbreyt soo veel hy kende. T'haesje dit siende, seyde; ô broeder, dit is niet geseidt; anders hebt ghy belooft, ende recht contrarie doet ghy. Maar den egel schets lachende, seyde: dit is mijn maniere van doen; staet het yemant niet aen, die macher uytgaan. — Siet in den egel den aert van dit volck om met argh en list hunnen weerdt uyt sijn Eygen huys ende nest te verdrijven. En cropen soo lang door factie, tot dat se ten lesten, als canckers quamen aen 't herte, dat is, aen 't Gouvernement" [1]).

Vindt de moraliteit van dit fabeltje nog niet op heden hare toepassing? Ik gis, dat wie voortaan den Utrechtschen *Nederlander* leest, meer dan eens om den *Egel* en *'t Haesje* zal denken. Er zijn altoos lieden, vooral onder zekere partij, aan wie de gebeurtenissen der nieuwere tijden niets hebben geleerd en nog minder hebben doen vergeten. *De namen en de personen*, zeggen wij met den „Liefhebber", *syn nu wel andere; maar de rest is een end 't zelfde Camer-spel ende Batement als van oudts.*

ACHILLI.

Den 2den Februarij gaf de *Chronicle* te lezen: „Neen onze Convertiet is Achilli niet! Aan het Protestantisme in algemeenen zin ja, behoort hij; maar der waakzame zorg van den Bisschop van

---

[1]) *Op-comste der Neder-lantsche Beroerten. — Door eenen Liefhebber des waerheydts ende der zielen Saligheydt.* Tot Munster anno 1642. Bl. 44.

Londen, zegt men, mogen we het danken, dat hij in de rijen van onze Anglikaansche Geestelijkheid geen plaats heeft kunnen nemen. Hij staat in geene betrekking, noch met de gezagvoerders noch zelfs met den naam van onze Kerk.... Wij hebben van Achilli nooit een held gemaakt; onze geestelijkheid heeft hem nooit als een gedistingueerd Convertiet gehuldigd; het waren geen Anglikanen, van wie hij gelukwenschingen ontvangen heeft, toen hij uit de Kerk van Rome is uitgegaan.... Dr. Achilli is in onze Kerk nooit ingelijfd; nimmer werd hij toegelaten om aan onze Altaren dienst te doen. Zijne belijdenis is geen andere dan van een onbestemd zwevend Protestantisme, en naar believen kan hij een Kwaker, een Unitaris, een Mormoon of een *Jumper* wezen. Al wat wij van hem weten is, dat hij de onze niet is".

SPROKKELINGEN.

VERANDERINGEN IN 'T PERSONEEL DER NED. HERV. KERK IN 1852. — In dit jaar zijn, volgens de *Kerkelijke Courant*, gestorven 35 predikanten, vier meer dan in 1851. Zeventien hunner waren nog werkzaam en eenigen dezer in de volle kracht des levens. "Op de breede doodenlijst vindt de Hoogleeraar van Oordt mede zijne plaats".

Juist zooveel kandidaten als er predikanten overleden zijn werden er dit en het vorig jaar in de H. Dienst bevestigd, te weten 35. In 't geheel werden er 80 predikanten op nieuwe standplaatsen bevestigd en aan 27 werd het emeritaat verleend. *Negen en dertig* predikanten vierden hun *vijfentwintigjarig*, *vier* hun *vijftigjarig* dienstwerk.

"Het getal beroepingen, dat ten vorigen jare, naar de officiële opgave, 120 was, klom in 1852 tot 176. Daarvoor werden 93 nominatiën gemaakt en voor 82 beroepingen werd bedankt. Zoo was weêr, als in 1851, de kleine helft der beroepingen vruchteloos. Zuid-Holland, Friesland en Gelderland hebben in dat opzigt de meeste teleurstellingen gezien. Op sommige plaatsen heeft men dikwijls het

beroepingswerk moeten herhalen. Te Harderwijk waar men reeds begonnen was, beriep men in den loop van 1852 nog 4 malen, te Garijp 6 malen, te Elburg en Aarlanderveen beiden 7 malen, tot groote schade natuurlijk voor die gemeenten. 't Is ontegenzeggelijk waar, dat men van vele beroepingen vooruit het vruchtelooze kon inzien, 't is ook waar, dat de belangen van sommige gemeenten beter hadden kunnen behartigd worden; maar, (merkt de *Kerkelijke Courant* aan) indien de Hervormde Kerk zoo weinig bij magte is, om herderlooze gemeenten te helpen, als zij dat bij de onverantwoordelijk lange vacatures van Meerkerk en Heukelum is gebleken te zijn, wat zal zij dan paal en perk kunnen zetten aan de hardnekkigheid, waarmeê door sommige kerkeraden het belang der gemeente aan eigen opgevatte meening opgeofferd wordt".

Wat grimmige bekentenis van magteloosheid der Hervormde Kerk in Nederland!

De bekoorde predikant. — Een zwervend predikant, dus lazen we in de *Revue Brittannique*, de heer John Aiton, is uit Italië en Palestina met een boek teruggekomen ten titel voerende: *De landen van den Messias, van Mohamed en van den Paus;* die vrome toerist is te Jerusalem zoowel als te Rome een echt puritein gebleven; maar hij heeft het meer nog tegen den Paus dan tegen den valschen profeet; te erger nog wijl hij op het punt is geweest van voor de verleidingen van het Katholicisme te bezwijken, wijl hij zijne zinnen niet genoeg gewantrouwd had. — "Een oogenblik, schrijft hij, liet ik mij meêslepen om te *hooren* en te *zien* met eenig welgevallen, toen met genoegen, toen met verlangen om meer nog te hooren en te zien. Eene dier groote pauselijke missen bijwonende, te midden van de meesterstukken der nieuwe kunst, bedwelmd door de toonen eener allerzoetste muziek, sloot ik op eens de oogen en ik scheen ten hemel op te gaan met den spoorweg in een rijtuig van de eerste klasse, op mollige kussens gezeten en zeer gemakkelijk reizende.... Maar ik had de kracht nog van te bedenken, dat ik in een *diligence* der hel was gegaan en ik spoedde Rome uit zoo hard ik maar kon, vol van bevinge voor de zaligheid mijner ziel." — Regt op zijn Engelsch verklaard: "Liever Turksch dan Paapsch!"

LETTERLOOVER.

DE ZANG DER KATAKOMBEN *.

'k Heb gister 't rijk bezocht der oude katakomben,
En 'k heb verrukt
Aan 't heilig lijkgesteent der eerste christentomben
Mijn hoofd gedrukt;
Geen schitt'rend daggesternt noch licht van hemelkringen
In 't schrift van vuur,
Zij deden me ooit zoo diep des Heeren naam doordringen
Gelijk dit uur.

In zwarten kap trad daar, de kruin van sneeuw omgeven,
De ermiet vooruit,
Die, wachter van den tijd, portier van dood en leven,
't Gewelf ontsluit;
En we ondervroegen hem naar de eeuwenoude sporen
Des grooten strijds,
Gelijk we een grijzen held naar dierb're feiten hooren
Des ouden tijds.

* Door den Eerw. Gerbet; deze regelen zijn als een eerste toon vóór zijn werk : « Esquisse de Rome Chrétienne », waarin ze echter niet zijn opgenomen.

Een rots strekt hier portiek; aan d' ingang dier spelonken
Heeft op den boog
Een kunstnaar-martelaar — wiens naam, aan de aarde ontzonken,
Men zingt omhoog —
De trekken van den Heer, zijn blondgelokte haren,
Zijn oog gemaald,
Waaruit een blik diep-zacht als 't luchtazuur gevaren,
Den hemel straalt.

'k Heb, verder, op 't gesteent er menig zalig teeken
Des doods gekust:
Den palm, d' olijf, de lamp, den vogel, de aarde ontweken
Naar 's hemels rust;
En Jonas, die der visch ontslaakt ten derden morgen,
Gods glorie roemt,
Gelijk men de aarde ontgaat na 't drietal dagen zorgen,
De tijd genoemd.

En dáár was 't dat een elk zich oefende ten strijde,
En, levend dood,
Aan d' open kuil een wijl het hoofd te ruste vlijde
En de oogen sloot;
En om vooruit de ziel te stouter zich te maken
Ten martelvuur,
Beproefden zij hun graf en wilden 't sterven smaken
Vóór 't stervensuur.

'k Heb aan hun heilige asch een vorschend oog gegeven,
En 'k heb bespied,
Hoe aan dat overschot hun ziel een aâm van leven
Nog achterliet:
Hoe in dat luttel stofs, door ééne hand te omsluiten,
't Verderf ten spot,
Ten grooten werelddag er de eeuw'ge vormen spruiten
Van schier een God!

Geheiligd oord! waar dát de liefde om 't eeuwig leven
Wist uit te staan:
U vragend, voelde ik, dat haar vlam in 't opwaart streven
Niet kan vergaan;
Dat ieder wezen van een dag, dat voor de waarheid
Zijn leven biedt,
Van 't eeuwig Wezen eens de onsterfelijke klaarheid
Ten loon geniet.

Daar rijst bij elken stap in 't om u wijkend duister
Een troon van goud,
En op de graven gaand, was 't of ik Thabors luister
Heb aangeschouwd;
Daal, daal in d' afgrond van de heil'ge katakomben
Hoe diep ook neêr;
Daal vrij, het harte klimt, en groet van deze tomben
De hemelsfeer.

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van bladz.* 53.)

Op den vijfden Junij des jaars 1619 werd Grotius naar het slot Loevestein vervoerd, om daar zijn vonnis, dat is, eene levenslange gevangenis te ondergaan. Niet dan met groote moeite werd aan zijne gemalin de toegang tot hem vergund, en vele noodelooze krenkingen verzelden als gewoonlijk de volvoering eener onder naam van regt zich verbergende wraak.

Wij meenen het aan den grooten man verpligt te zijn, hem daar zelven zijne onschuld te laten betuigen. Wij vinden die betuiging in eenen brief aan den Franschen gezant Maurier, waarin Grotius hem dank zegt voor de bemoeijingen ter zijner bevrijding op last des konings van Frankrijk aangewend. Want tot roem van Grotius hebben we te vermelden, dat de zoo edele Lodewijk XIII zich hem ten gevalle bij de algemeene Staten bijzonder veel

moeite gaf, en toen in 1621 Holland het verbond met Frankrijk verlangde te hernieuwen, tot vooraf te vervullen voorwaarde stelde, dat Grotius uit zijne gevangenis zou ontslagen worden.

„Meer dan ik in staat ben uit te drukken — dus schreef deze — erken ik mij verpligt te zijn aan den allerchriste-„lijksten Koning, aan diens wijzen raad en aan U, Excel-„lentie, in 't bijzonder, voor de aangewende moeite om „de rampen te verligten waarin de gang der zaken in deze „republiek mij gevoerd heeft. Moge het aan gelukkig ge-„volg tot nog toe ontbroken hebben, niet gering is echter „voor mij de troost zulke en zoo aanzienelijke personen te „zien deelnemen in mijn leed. Meerder hoop geeft nu het „naar Frankrijk besloten gezantschap; maar wederom doet „zich hiertegen op, dat degenen die daarheen gezonden „worden zoo vijandig jegens mij gezind zijn, en hoe ligt „zij hen, wier stem in den kerker besloten blijft, door „allerlei laster als schuldig zullen doen voorkomen, vooral „daar ze gedrongen worden door de vrees, dat aan de wereld „bekend rake, wat hun belang vordert verborgen te hou-„den [1]). — Ik, die reeds zoolang mijne zaak bij mijn eigen „geweten, 'twelk mij heiliger is dan alle regtbanken, bepleit „heb, vind in de verborgenste schuilhoeken mijns harten niets „anders, dan dat ik mij altijd tot doel heb gesteld, om, „met behoud van vrijheid van opinie in betwiste punten, „de eenheid der Kerk te bewaren; iets waarvan in vroeger „en later tijd genoeg voorbeelden zijn. In den staat des „lands heb ik nooit nieuwigheden willen invoeren. Wat mij „ter harte ging was, het regt te handhaven van hen wier

[1]) Grotius vergat bij deze gelegenheid niet, ook zijnen vriend Hoogerbeets aan Maurier aan te bevelen.

„onderdaan ik van natuur, en wier dienaar ik door mijn „ambt was, en aan wie ik mijn woord van trouw gegeven „had; dat alles echter met behoud van die magt der ver- „bonden Staten en des Prinsen, welke zij tot heden van de „algemeene toestemming verkregen hadden. Zij die de zaak „kennen, weten dat ons eenigst misdrijf daarin bestaat, dat „wij de republiek niet bestierd hebben naar wetten welke „genen overeenkomstig hun belang wilden vaststellen. In- „dien wij om die reden van onze goederen, onzen rang en „onze eer beroofd zijn, is ook dat zelfs niet zonder voor- „beeld. Maar dat is het hardste, dat ik bij de zwakheid „mijns ligchaams van de vrije lucht, en bij de treurigheid „van mijn geest van de vertroostingen mijner vrienden ver- „stoken ben. Echter wil ik dit, of wat men ergers bedenken „kan nog liever verdragen, dan om vergiffenis vragen voor „dingen waarin mijn geweten niets schuldigs erkent" [1]). Hetzelfde getuigt hij in de voorrede van zijne *Apologie*.

Dat de groote man, ter bevordering zijner gezondheid, dagelijks met een drijftol speelde, is in ons oog eene omstandigheid, die niet slechts het eigenaardige eener geniale natuur, maar de rust van zijn geweten te kennen geeft en de aangehaalde betuiging zijner onschuld bevestigt.

Behalve in het gezelschap zijner gemalin vond Grotius in het studeren en schrijven eene grootere verzachting van zijnen toestand [2]). Vossius en Erpenius verschaften hem boeken. Hij werkte er aan zijne vertaling van Euripides' *Phoenissa*, en der in Stobaeus voorkomende

---

[1]) Epist. 133.

[2]) Mihi fortunae hujus levamentum sunt illae, ut nosti, tunc etiam cum negotiis pene opprimerer dulces ante omnia Musae: nunc vero multo quam ante dulciores, cum experior, quam hoc sit prae ceteris rebus ἀναφαίρετον. Ep. 125.

gedichten, waarbij hij inleidende en opheldérende bemerkingen voegde. Het eigenlijke werk dier omstandigheden was zijn *Apologeticus* of verdediging, die wij reeds meermaal aangehaald, en waaruit wij een en ander geput hebben.

Met dat al, en zijn schrijven aan Maurier draagt er blijken van, ondervond ook hij dat bijzonder drukkende en afmattende dat aan eene gevangenis eigen is, en gevoelde het diep op die wijze te zijn verstooten uit de maatschappij, waarvoor hij zooveel geijverd had en nog altijd bleef arbeiden. Doch het was eene bittere artsenij. Zonder lijden komt niemand tot eene groote bestemming, en met reden hebben we dezen zijnen rampspoed, die met zijne ontvlugting niet eindigde, opgeteld onder de middelen door de Voorzienigheid gebruikt om hem de waarheid te doen inzien. Het laat zich immers ligtelijk bevroeden, dat Grotius nu te meer afkeer moest verkrijgen voor de beginselen die hij bestreed, te meer het Protestantisme moest voelen en begrijpen, en zijne eigen beweringen aan deze ondervindingen toetsen. Niet dat hij nu aanstonds alles doorzag tot op den grond, of zelfs de naaste gevolgen trok. De zedelijke oorzaken werken onmerkbaar, werken op afstand, bij tusschenpoozing, ja alsof zij herleefden uit den dood.

Zoo, om een voorbeeld te geven, mogt Grotius er welligt nog niet aan denken, dat als de bijbel eenige kenbron is, de strijdigste en elkander vernietigende opiniën uit deze zoogenaamde vrijheid moeten geboren worden; dat zich beroepen op kerkleer en overlevering eene erkenning is van gezag en eene verloochening van den bijbel als eenige kenbron; dat wederom de tijdelijke magt, dienaangaande iets beslissend, slechts geweld pleegt; en de eigenlijke bron dezer onwaarheden en verwarringen gelegen is in het Protestantsch beginsel, 'twelk de menschelijke

natuur en vrijheid verwierp; — niet te min bragten deze dwalingen in hem zelven hare gevolgen voort, waren in hem geworden tot feit, tot eene smart die hem hare onwaarheid zoo dan niet begrijpen, toch onophoudelijk ondervinden deed. Immers door die onoplosbare tegenspraak van opiniën, door dat aangematigd kerkgezag, door dat geweld der tijdelijke magt, door het fanatiek beginsel zelf waaruit geheel het Protestantisme zich ontwikkelde, was hij, met verlies van zijnen rang, zijne regten en goederen, in den kerker gebragt, en bleef hij zijn gansche leven in ballingschap. Dat was nimmermeer te vergeten, en hoe weinig hij er in den eersten oogenblik op zon, hij behoefde, om de onwaarheid van het Protestantisme in te zien, slechts zijne eigene lotgevallen te begrijpen. De diepste, de ons meest overheerschende indrukken zijn gewoonlijk niet diegenen waarvan wij ons aanstonds zeer duidelijk bewust worden, maar die met onzen eigen toestand zoo vereenzelvigd zijn, dat wij er slechts langzamerhand bewustheid van verkrijgen.

Een meer onmiddellijk gevolg, 'twelk deze rampspoed ten opzigte zijner zielsgesteldheid had, en waarop wij daarom, met voorbijgang van 't vorige, bepaaldelijk hebben gewezen, was, dat hij van de wereld verworpen en afgesloten, nu bijzonder zijne troost en toevlugt ging zoeken bij God. Wij zouden eenen brief van rouwbeklag aan Maurier kunnen aanhalen, zoo niet reeds dergelijke onderwerpen van zelf tot godsdienstige beschouwingen leidden. Maar hij begon een bijzonder genoegen in 't lezen der H. Schriftuur te krijgen, en schreef reeds een deel van zijne Commentairen op het Nieuwe Testament. Nu ook vervaardigde hij die godvruchtige geschriften, waarvan wij bij eene andere gelegenheid gewaagd hebben, als stichtelijke gezangen, in Hollandsche verzen, op de ge-

boden van Christus, Matth. V, VI, VII; diens *laatste vermaning*, Joan. XVII; *Het gebed der geloovigen onder het kruis der vervolging; Het Onze Vader; Het Geloof; een Morgen- en Avond-gebed; De Lofzang van Maria: van Zacharias; van de Engelen; van Simeon;* en *Het gebed van Nehemias.* Het belangrijkste was *Het bewijs van de ware Godsdienst*, 'twelk hij in Hollandsche verzen schreef, opdat de zeelieden, voor welke hij dat werk bestemde, het gemakkelijker zouden onthouden. Wij zullen hier de slotverzen mededeelen om de beminnelijke eenvoudigheid en opregtheid die er uit spreken [1]).

Neem niet onwaardig aan dit Werkstuk myner handen,
O des aardbodems markt, o bloem der Nederlanden,
Schoon Holland! laat dit zyn in plaats van my by u
Myn Koningin! ik toon zo als ik kan nog nu
De Liefde, die ik heb altyd voor u gedraagen,
En draag en draagen zal voorts alle myne dagen.
Vindt gy hier iet, het welk u dunkt te weezen goedt,
Bedank Hem, zonder wien geen mensch iets goeds en doet.
Is hier of daar gemist, erinner met medoogen
U zelven, wat een wolk bedwelmt der menschen oogen:
Verschoon veel liever 't werk, dan dat gy 't bitter laakt,
En denk, och Heer, het is te Loevestein gemaakt!

Niet te vergeefs had hij zich dus tot God gewend, en in een zijner brieven aan Vossius lezen we: „Ik zal voort-„gaan met Gods hulp, dien ik voor de vertroostingen „welke ik dagelijks ondervind, niet genoeg kan danken" [2]).

---

[1]) Wij kunnen evenwel niet onopgemerkt laten, dat hij, met eenige veronachtzaming der vormen, *dát zegt wat hij zeggen wil*, en dat daaruit zoowel als uit de *zinrijkheid, den voortgang* en *het gevoel*, de geest van een Grotius te herkennen is.

[2]) Ep. 128.

Daardoor strekte zijn ramp ter zuivering zijner bedoelingen, ter vermeerdering zijner gehechtheid aan de waarheid, en ter verheffing aller krachten zijner ziel. Zoo schreef hij in denzelfden brief, na te hebben opgemerkt, dat zijne uitleggingen des bijbels wel eene vijandige of verkeerde censuur konden ondergaan: „Ik leg mij op de waarheid „toe zooveel in mijn vermogen is, zonder eenige par- „tijdigheid, en kan niet voor waar houden, wat thans door „velen wordt aangenomen". En eenige maanden later, als hij het oordeel van Vossius over zijne uitleggingen vraagt: „Raadpleeg met u zelven en met anderen, niet wat aan „Censoren behagen zal, maar wat gij het meest waar acht. „Want het staat bij mij vast dát alleen te volgen, en „liever de uitgave uit te stellen, al zij het tot mijnen „dood, dan mij op slaafsche wijze te rigten naar de be- „krompenheid van anderen" [1]).

Zelfs vinden wij die meerdere kracht van ziel in de wijze waarop hij uit Loevestein ontkwam. Wie zou een zoo stout waagstuk van Grotius verwacht hebben? Het is te bekend om het hier op nieuw te verhalen. Slechts willen wij nog mededeelen, dat de boekenkist, waarin hij zoo gelukkig werd weggedragen, naderhand verloren raakte, en Grotius, toen reeds zijnen dood nabij, er met de uiterste belangstelling naar bleef vernemen. „Waar is toch de kist?" — „Ik verwonder mij niets van de kist te hooren!" — „Ik dank u dat gij naar de kist zoekt." — „Ik wil niet dat dit gedenkstuk van Gods goedheid jegens mij verloren ga." — „Ik hoop dat door uwe zorg de kist weêr voor den dag zal komen, en de gedachtenis van Gods zoo groote weldaad aan mij bij 't nageslacht zal doen voortduren." —

[1]) Ep. 130.

„Ik wil nog hopen dat de kist te regt komt." — „Hoe is het met de kist? Is er geen hoop meer?" — En eindelijk: „het spijt mij van de kist, dat men zoo weinig zorg heeft gedragen voor dat bewijs van Gods goedheid jegens mij." — Dus schrijft hij telkens in het laatste deel der brieven die hij aan zijnen broeder rigt; en wij meenden het te moeten aanvoeren; wij ten minste voelen in die woorden het kloppen van een regt goed en godsdienstig hart.

Eerst te Gorcum werd hij uit die kist geholpen, en vlugtte toen verkleed naar Antwerpen. Van daar schreef hij op eene hem waardige wijze aan de Generale Staten. Na gezegd te hebben, dat hij, nu men zijne hoop teleur gesteld en zijn ongeluk slechts door nieuwe verongelijkingen verzwaard had, zich zelven met Gods hulp de vrijheid had hergeven, — betuigde hij steeds te zullen bidden voor de vrijheid, de rust en het geluk des Vaderlands, en dat God hen goed en gelukkig mogt doen besturen. Op raad zijner vrienden, bijzonder van den Franschen gezant Maurier, die hem aanbevelingsbrieven deed toekomen, begaf hij zich naar Frankrijk, en kwam den 13 April 1621 te Parijs. Hij werd er met de meeste voorkomendheid ontvangen, en zoodra de Koning van Fontainebleau terugkwam, aan dien edelen Vorst voorgesteld (Januarij 1622), die hem ondanks de vijandige pogingen der Nederlandsche gezanten, met veel onderscheiding ontving en hem een jaarwedde van drieduizend livres toeleide [1]).

Hier bevond zich Grotius in eene andere wereld, waar hij, aan den sektetwist onttrokken, van een algemeener en onzijdiger standpunt de Godsdienst kon beschouwen,

---

[1]) Op Grotius' voorspraak nam Lodewijk XIII ook al de overige uitgewekenen onder zijne bescherming.

en de Katholieke Kerk meer van nabij leeren kennen. Eene bijzondere aanleiding om zich aan de Katholieken aan te sluiten, vond hij nog daarin, dat de Predikanten van Charenton hem beschouwden als een uitgebannen ketter, en weigerden hem in hunne gemeenschap te ontvangen. Het laat zich overigens begrijpen, dat hij in den eersten tijd nog bezig bleef met den strijd dien hij in 't Vaderland gevoerd had. Behalve zijne *Apologie* [1]), gaf hij het werk uit, dat wij reeds vroeger hebben aangehaald: *Disquisitio de dogmatibus pelagianis.* Het kleine opstel echter: *De dogmatis quae reipublicae noxiae sunt aut dicuntur*, en waarin hij de Remonstrantsche gevoelens verdedigt, is waarschijnlijk van vroeger tijd, ofschoon het in de uitgave zijner theologische werken eerst na de *Disquisitio* voorkomt [2]).

Grotius gedroeg zich bijzonder inschikkelijk en vermeed alles wat den Katholieken aanstoot zou kunnen geven; zoo verre zelfs dat hij zich op vrijdag en zaturdag onthield van vleeschspijzen, en ook aan zijn huisgenooten het gebruik daarvan op die dagen ten strengste verbood [3]). Geen wonder, dat bij zulke gedragingen de Katholieken vermeenden hem tot de Kerk te zullen overhalen, en dat er van hem allerlei geruchten gingen, die zijne Protestantsche vrienden bevreesd maakten. Maar al vroeger moet hij daarover eene vermaning van Vossius ontvangen hebben. Immers reeds in 1621 schrijft hij

---

[1]) Hij had dit werk in 't Hollandsch geschreven en wilde het te Amsterdam laten drukken, doch daar dit belet werd, zette hij zelf het over in 't Latijn en gaf het nu te Parijs in 't licht.

[2]) Over den tijd waarin Grotius sommige zijner geschriften heeft vervaardigd, heerscht veel onzekerheid.

[3]) Ep. 196.

dezen: „Niet minder aangenaam is het mij, dat gij mij met „uwe vermaningen en gebeden te hulp komt, opdat ik in „het godsdienstige niets mijner onwaardigs doe. Terwijl ik „God om bijstand bid, zeg ik u: wees ten dien opzigte „gerust. Want had ik van mij zelven kunnen gedaan „krijgen iets tegen mijn geweten te belijden, dan zou „die schrikkelijke veroordeeling tegen mij niet uitgespro- „ken zijn, en zou ik na die uitspraak niet zoo lang de „gevangenis verduurd hebben. Zoo zoude ook nu, indien „ik van de zwakkere partij, die mij zoo wreedelijk heeft „behandeld, slechts wilde overgaan tot de sterkere en meer „aanzienlijke, mij de weg openstaan tot grooter waardig- „heden dan die in ons Vaderland mogelijk zijn. Maar „ik, die den kerker heb verduurd, ik zal de ballingschap, „de verachting en de armoede verdragen op het voorbeeld „van hem, die met het volk Gods liever oneer wilde „ondergaan, dan een kleinzoon van Pharao heeten" [1].

Het godsdienstig gevoel en de verheffing waarmede hij spreekt, is weder een bewijs voor 'tgeen we gezegd hebben van den indruk dien zijn ongeluk op hem maakte. Zeer treurig scheen de toekomst. Hij had toen (1621) nog de toezegging eener jaarwedde niet verkregen, en aan een man van zijnen staat moesten de bekrompen omstandigheden waarin hij verkeerde bijzonder hard vallen. Maar ook die jaarwedde werd hem, tot zijn groot ongerief, dikwerf zeer laat uitbetaald, en in een brief van 't volgende jaar (1622) geeft hij zijn vermoeden te kennen, dat er zijn, die hem welligt op die wijze dringen willen zich Katholiek te verklaren [2]. Evenwel in 't weder

---

[1]) Ep. 158.

[2]) Sec. series. Ep. 37.

volgende jaar 1623 berigt hij, dat de toestand der schatkist belet hem de toegewezen gelden te verstrekken [1]). Een vorst als Lodewijk XIII zou zulk een onwaardige handelwijze niet hebben gedoogd [2]).

---

[1]) Ibid. Ep. 48.

[2]) Onachtzaamheid van ondergeschikte beambten zal wel de voornaamste oorzaak geweest zijn. Het ging hem in dit opzigt niet veel beter, tijdens hij gezant van Zweden was, en zoo ver was men in 1640 ten achteren met hem de verschuldigde penningen te doen toekomen, dat hij eindelijk, na verlof gevraagd en echter geen antwoord ontvangen te hebben, besloot om de vrij aanzienlijke som van 40,000 guldens, en eenige door hem gedane voorschotten af te houden van de subsidiën die Frankrijk aan Zweden betaalde ter voortzetting van den krijg der Protestanten tegen den keizer van Duitschland.

Dat in Frankrijk, ook ten opzigte der geleerden, te weinig op de eer en het belang der godsdienst werd gelet, bewijst het voorbeeld van Salmasius. Deze, schoon Franschman van geboorte, had te Heidelberg gestudeerd en was Professor te Leiden. Bij gelegenheid eener reize naar Parijs (1635), werd hij met buitengewone eer overladen, tot staatsraad en ridder van St. Michael benoemd. Uit Grotius' brieven leert men dien man kennen. Deze schrijft van hem: „Hij houdt „vele dingen voor waar, die gewoonlijk door de Hervormden ontkend „worden. Maar hij ziet ook wat er verkeerds gebeurt in de Roomsche „Kerk. Hij zegt van meening te zijn, dat zoo hij er in was, hij er „in blijven zou, maar dat hij nu, na altijd tot eene andere behoord „te hebben, geene redenen ziet die gewigtig genoeg zijn om hem „te doen veranderen". Ep. 1460. Dit komt wel overeen met hetgeen Richard Simon van hem getuigt. Toen namelijk La Peyrère aanmerkte, dat Salmasius, in zijn werk tegen Grotius over de transsubstantiatie, veel had aangevoerd waaruit de oudheid bleek der in de Katholieke Kerk plaats hebbende gebruiken, antwoordde Salmasius: „De onzen „hebben de godsdienst zoo besnoeid, dat zij tot in 't leven gesneden hebben". *Lettres Choisies.* Liv. I. p. 247. Diezelfde Salmasius nogtans, die zoo weinig overtuiging bezat, werd door zijnen haat tegen de Katholieke Kerk tot de grootste dwaasheden vervoerd. „Salmasius — zoo lezen wij Grotius — maakt zich gereed al wat uiterst is „te verdedigen, zelfs dat Petrus nooit een voet in Italië gezet „heeft. 't Is wonder tot hoeveel de sektezucht in staat is". Sec. ser. Ep. 553. En op eene andere plaats: „Salmasius houdt er van om „dingen te verdedigen, die van allen als wanhopig verworpen worden.

Die inschikkelijkheid van Grotius, waarvan wij een voorbeeld aanhaalden, en die belanglooze gehechtheid aan de waarheid of hetgeen hij voor waarheid aanzag, strekten zeer zeker om zijn verkeer met Katholieken des te vruchtbaarder voor hem te maken, en het de zoo natuurlijke gevolgen die wij aanstipten, te doen voortbrengen. Ook dat bidden van hem en van Vossius was daarvoor waarlijk geen beletsel. Zulke gebeden worden inderdaad verhoord; slechts op eene andere wijze dan de biddende vermoedt. Nogtans bevestigen zijne woorden onze bemerking, dat hij bij zijne komst in Frankrijk nog vol was van afkeer tegen de Katholieke Kerk, en van zekere partijschap of Remonstrantschen sektegeest.

Maar wil men nu een bewijs hoe hij verandert? Dus laat hij zich uit in 1623: „wat vader schrijft van de zaken „te herstellen in den staat waarin zij waren voor het con„cilie van Trente, *dat zou wel zeer veel zijn*, maar de „transsubstantiatie, en de daaraan beantwoordende aan„bidding is voorlang door 't concilie van Laterane ge„definiëerd, en de bijzondere aanroeping der Heiligen is

---

„Immers Blondel, Hervormd predikant in Frankrijk, bewijst in een „boek, 'twelk te Geneve gedrukt wordt, dat Petrus te Rome ge„weest is, en ontkent dat eene vrouw Paus is geweest, en dat gaat „Salmasius bewijzen! Toch denk ik, dat Salmasius hier [in Frankrijk] „zal blijven met een stipendium van vierduizend vijfhonderd guldens". Sec. ser. Ep. 536. Zoo gebeurde het inderdaad. Salmasius trok dat ruim inkomen, om onbezorgd tegen den Paus van Rome te kunnen schrijven. Ten minste zien wij er uit, dat men in Frankrijk de geleerden niet dwong Katholiek te worden. Meer belang hebben wij er heden niet bij.

Wat zou een Grotius, zoo hij leefde, wel gezegd hebben van Professor Kist die de dwaasheden van Salmasius weder uit de vergetelheid te voorschijn bragt. Maar met hoeveel genoegen zou ook een geleerde als hij de *Pausin Joanna* van Professor Wensing gelezen hebben, tot waardering van welk werk zooveel geleerdheid noodig is.

„voorlang in alle liturgiën opgenomen. *Welke zwarighe-*
„*den* [overigens] *aan teedere gewetens niet groot schijnen*" [1]).
Ziedaar Grotius die zich niet meer als Remonstrant tegenover de Contraremonstranten, maar als Protestant tegenover de Katholieke Kerk geplaatst voelt, en den toestand der godsdienst vóór het Concilie van Trente als zoo gunstig beschouwt, dat, kon die hersteld worden, hij het reeds veel gewonnen zou achten. Neemt men, als hij, tegelijk de menschelijke vrijheid en de genade aan, dan is zeer zeker het aannemen van de aan Christus ondergeschikte en door Hem slechts geldende bemiddeling der Heiligen consequent. Hoeveel nogtans zegt het voor iemand die in 't Protestantisme is geboren en opgevoed, om daartoe te komen! De Transsubstantiatie is nog van veel meer gewigt. 't Is het middenpunt van 't geheele Katholieke stelsel te heeten. Dan op die wijze zal Grotius het nu wel niet hebben opgevat, en we moeten er bij in aanmerking nemen, dat een zoekend en aan 't twijfelen rakend Protestant beurtelings dan een stap voorwaarts en dan weder achterwaarts pleegt te doen. Het zijn geene bloote bewegingen van den geest maar tevens van den wil, die maar al te gemakkelijk van zich zelven verschilt. Wat er van zij, Grotius ziet reeds de Katholieke Kerk met een gansch ander oog aan, en de eenheid, de vrede van Remonstranten en Contraremonstranten is hem niet genoeg meer; de gedachte eener veel omvattender eenheid is bij hem opgekomen. Dat die gedachte hem niet het eerst van zijnen vader werd ingegeven, blijkt wel genoegzaam daaruit, dat deze niet zóó zou kunnen gesproken hebben, indien niet Grotius zelf zich er vroeger over uit-

[1]) Sec. ser. Ep. 60.

gelaten had. Zij lag nu niet alleen, als wij opmerkten, in de algemeene [1]), maar in zijne persoonlijke omstandigheden. Bovendien was hij getuige van de binnenlandsche beroerten door de Hugenoten in Frankrijk verwekt, van eenen strijd tusschen Katholieken en Protestanten, en het is in dit opzigt niet onbelangrijk dat hij in denzelfden brief zegt: „de vrede blijft bevestigd, en er wordt aan „de Protestanten geen enkele reden tot klagte gegeven".

Het is ook in dezen tijd, dat hij, in de woorden die wij reeds vroeger hebben medegedeeld, de Jesuieten verdedigt aangaande het stelsel van Molina. Er is in die woorden eene billijkheid en goede gezindheid zigtbaar, die zeer gunstig afsteekt bij zijne vroegere oordeelvellingen. En hoe zou hij niet van vele vooroordeelen terugkomen, daar wij hem in betrekking zien met den beroemden Jesuiet Petavius, met den Kanunnik Cordesius en andere geleerde Katholieke geestelijken? Hij heeft nu eerbied gekregen voor degenen die hij weleer een *genus animalium* noemde.

Iets hebben we nog aan te voeren, dat, indien het geene Katholieke gezindheid te heeten is, eene stemming te kennen geeft, zoo vriendelijk en onbevooroordeeld als met geen Protestantisme, althans van die dagen, bestaanbaar schijnt. Hij maakte (1624) een gedicht op de Moeder Gods (*mitto Carmen in Deiparam*) en verkondigde in dat gedicht ook den lof van den toenmaligen Paus Urbanus VIII. Dit zegt ongetwijfeld veel. Echter voeren wij het alleen aan ten bewijze, dat zijn omgang met Katholieken lang-

---

[1]) In een brief van 't jaar 1622 hooren we reeds van de aanhangers van Cassander, die, ofschoon van de Katholieke leer afwijkend, eene bemiddeling zoeken, en in de gemeenschap der Kerk willen blijven. Ep. 181.

zamerhand zijn afkeer verminderde, zijne vooroordeelen wegnam, en hem in de Katholieke Kerk veel deed zien en waarderen wat hij nog niet had opgemerkt. Dat hij aangaande de H. Maagd en den Paus noch de denkbeelden noch de gevoelens kon hebben van eenen Katholiek, laat zich genoegzaam begrijpen. Maar welk een Protestant die zulk een onderwerp, de H. Maagd en den Paus, *voor zich zelven en alleen omdat hij er behagen in vindt*, bezingen kan! Grotius zelf scheen het te gevoelen en schreef aan zijnen broeder. „Maar ik wil niet dat gij het „(vers) aan anderen mededeelt, omdat de vereering der „Heiligen, al gaat daar niets bijgeloovigs meê gepaard, bij „velen der onzen grooten tegenzin ontmoet, en omdat „daarin de lof wordt vermeld van Urbanus, den tegen„woordigen Paus, die uitmuntend de Romeinsche lier be„speelt gelijk zijne verzen bewijzen, welke zonder vaste „maat en op Pindarischen toon voortgaande, inderdaad „zeer schoon zijn. Het is te wenschen, dat hij ook het „al te weinig eensluidend geloof der Christenheid tot eenige „zamenstemming brengen kan. Maar dit kunnen we meer „wenschen dan hopen, bijzonder daar te Rome de nage„dachtenis van Marcus Antonius de Dominis veroordeeld „is, en zijn lijk nog verbrand. En toch zijn er die mij uit„noodigen om te Rome te komen. Maar zeg mij wat reden „heb ik om Rome te gaan bezoeken" [1]).

Zeer zeker was men hem te Rome niet ongezind, en, gelijk wij uit verschillende brieven zien, streelde het Grotius niet weinig, dat velen, en onder dezen de kardinaal Barberini, met lof hadden gesproken van zijn: *Veritas Religionis Christianae.*

---

[1]) Sec. Ser. Ep. 85.

Neen niet meer met hetzelfde oog beschouwde hij de Katholieke hiërarchie. Hij had ondervonden wat van het tijdelijk gezag, in godsdienstige zaken, te wachten was, en de indruk dien hij bij die ondervinding verkreeg, bleek ten overvloede toen hij uit Frankrijk (1626) aan Vossius schreef, zijne verhandeling: *De imperio summarum potestatum circa sacra* nog maar niet in 't licht te geven [1]). Met zooveel weerzin bleef hij aan 't gebeurde denken, dat het hem terughield van de verdere bearbeiding der geschiedenis des Vaderlands. „Van de zaken des Vader-„lands — dus spreekt hij — trek ik mijne gedachte af; „zoodat ik mijne Jaarboeken zelfs niet wil aanzien; zoo „ver is het er van daan, dat ik mijn tijd kan besteden, „aan de verwerking (*iis refingendis*) die, voordat ze worden „uitgegeven, noodig zoude zijn" [2]).

Maar tevens had hij nu de Katholieke hiërarchie van nabij in hare werking gezien, en den indruk dien hij er van ontving moge men uit het volgende opmaken. Na over zekere zalving, waarmede waarschijnlijk het H. Vormsel bedoeld is, een woord gezegd te hebben, gaat hij voort: „Overigens, zoo ik mij niet bedrieg, is de Bis-„schoppelijke waardigheid (*eminentia*) op veel grooter en „veel sterker grondslagen gebouwd, zoodat eerst ieder kerk „één was door de eenheid van haar hoofd, vervolgens „vele (kerken) door de zamenkomst of de overeenstem-„ming der Bisschoppen vereenigd werden, en eindelijk „het gansche ligchaam, hetwelk over de geheele wereld

---

[1]) Ep. 218.

[2]) Ibid. Zijne Nederlandsche geschiedenis kwam gedurende zijn leven niet uit. We zullen later zien hoe hij er over dacht, en hoe weinig men geregtigd is, daaruit zekere teksten aan te halen om de gevoelens van Grotius te bewijzen.

„verspreid is, door de onderlinge gemeenschap der ge-
„vormde kerken aanéénsloot. *De voorzigtigheid der eerste*
„*Christenen heeft zich daarin, zooals in geene andere*
„*zaak, tot mirakel toe getoond, en aan deze zijn wij het*
„*naast God verschuldigd, dat de Kerk nog iets van hare*
„*eigen gedaante (vultus) behoudt*" [1]).

Dus laat hij zich tegen eenen Katholieken geleerde uit. Met die Kerk, die, over den geheelen aardbodem verspreid, door de gemeenschap harer Bisschoppen een geheel uitmaakt, en nog iets van de eigen, oorspronkelijke gedaante behouden heeft, kan niet anders dan de Katholieke Kerk bedoeld zijn. Maar schoon hij dat zoo echt Christelijk vindt, en de voorzigtigheid die dat voortbragt miraculeus of bijna miraculeus noemt, hij beschouwt de hiërarchie niet als eene goddelijke instelling, maar als voortbrengsel van den waren geest des Christendoms, als eene orde die van de eerste Christenen, niet onmiddellijk van Christus is uitgegaan.

Eene daaraan beantwoordende opvatting had hij van 't gezag der oudheid in de uitlegging der H. Schrift. Kort na zijne komst in Frankrijk schreef hij aan Vossius: „Ik
„volhard in de eerbiedige vereering der vrome oudheid, en
„heb hier velen die met mij in die genegenheid deelen" [2]). Maar uitdrukkelijker spreekt hij later tot Cordesius: „van
„zeer veel nut is dat deel der geleerdheid *hetwelk de ge-*
„*voelens, de ritus, en het bestier der Oude Kerk onder-*
„*zoekt. De kennis dezer zaken is eene uitmuntende ons*
„*voorlichtende fakkel, indien wij soms twijfelen hoe de*
„*heilige Schrift te verstaan zij, of ook wanneer het de*

[1]) Ep. 1633.
[2]) Ep. 163.

„*vraag is, hoe best te handelen in dingen omtrent welke „niets strikt is voorgeschreven*" [1]).

Dit is zeker nog geene erkenning van 't Katholiek gezag, maar ook met Protestantisme niet meer overeen te brengen, en we kunnen zoo uit deze als uit de boven aangehaalde plaatsen, omtrent zijne gezindheid in die jaren, met grond besluiten, dat zijne vooringenomenheid tegen de Katholieke Kerk heeft opgehouden, dat hij hare instellingen en gebruiken eerbiedigt, en het standpunt waarvan hij alles beschouwt, veeleer rationeel en wetenschappelijk dan eigenlijk Protestantsch is.

Nog meer zal dit blijken als we nu toonen, dat, middelerwijl hij zoo spreekt, het rationalistiesch element in hem zich ontwikkelt, en het meer en meer bij hem uitloopt op eene *abstracte algemeenheid.*

We willen de diepste en eigenlijke reden voorbijgaan waardoor ieder die niet tot het levend één in de Katholieke Kerk gekomen is, in dezelfde mate naar die abstracte algemeenheid voortgaat als hij meer geest bezit en meer wetenschap verkrijgt. Te veel gewigtige en moeijelijk te behandelen punten komen daarbij ter sprake. We kunnen het feit dat we bij Grotius aantreffen eenvoudiger verklaren. Kon hij, die niet Katholiek, maar ook geen Protestant meer was, in iets anders rust zoeken dan in zekere algemeene religiositeit? Moest hij, die van zijn zoogenaamd onzijdig standpunt het godsdienstig verschil beschouwde, en een vrede en eenheid wenschte die Katholieken en Protestanten gelijkelijk omvatte, de waarde der positieve leeringen niet weldra miskennen, en zich met abstractie te vrede stellen? Liep hij zelfs geen gevaar

[1]) Ep. 197.

in Socianisme en Deïsme te vervallen, daar hij de vrijheid, het gewigt der historie en der maatschappelijke orde begon in te zien, zonder tevens ten opzigte der genade gelijkelijk voort te gaan, dat is, zonder al dat menschelijke door het goddelijke te doen beheerschen, en de werking van den H. Geest niet slechts in het individu, maar ook in de instellingen en de geheele historie te huldigen?

Drie werken bragt hij in die jaren ten eind, welker bearbeiding, bij de gesteldheid waarin hij verkeerde, hem in die rigting bijzonder moest doen voortgaan: *De veritate Religionis Christianae*, *de Jure Belli et Pacis* en zijne *Uitleggingen van het Nieuwe Testament.*

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

AEDDON,

EEN EPIESCH GEDICHT;

DOOR

W. J. HOFDIJK *.

Neen, de zanger van *Aeddon* behoefde de vooropgezette woorden van Scott niet, om van het letterkundig publiek

---

* Met 10 op koper geëtste platen, door K. F. Bombled. — Delft N. J. Overvoorde, 1852. — Des dichters opdragt van dit werk luidt aldus:

AAN
JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM;
DEN DICHTER,
WIENS KRACHT VAN DENKBEELDEN IK BEWONDER;
DEN GESCHIEDVORSCHER;
WIENS ONVERMOEIDE VLIJT EN GOEDE TROUW IK HULDIG;
DEN MENSCH,
DIEN IK OM ZIJNE EDELE HOEDANIGHEDEN HARTELIJK LIEFHEB EN HOOGSCHAT:
WORDT DIT GEDICHT
TOEGEWIJD.

Ons opstel over den *Aeddon* lag reeds afgewerkt, toen we den heer Hofdijk om deze opdragt van vele zijden zagen lastig gevallen. Kerkelijke mannen zelfs hebben, zeker uit loutere liefde, het openlijk en herhaaldelijk uitgesproken, dat Hollands jeugd door zijne lessen (Hofdijk is aan 't Gymnasium te Amsterdam geplaatst) gevaar liep

een welwillenden blik voor het hierboven genoemde meesterstuk te vragen. Hij behoefde deze regelen niet, waarin we den Engelschen dichter pogen weêr te geven:

Gij harp van 't Noord!
Nog eens waak op! hoe ruw de vinger zij

---

van bedorven te worden. Hij huldigt de *goede trouw* van den hun zoo gehaten Jesuïet Alberdingk Thijm!... Dat is genoeg. Maar wat zoekt de kwade trouw al niet in de hulde, die Hofdijk brengt aan de geschiedvorsching van zijn vriend. 't Is hun alsof die *trouw*-erkenning zooveel wilde zeggen als: ik ben het in alle historische vraagstukken met hem eens; alsof het ergens bleek, dat Hofdijk Alberdingks schatting der XVIe eeuwsche zaken is toegedaan. En 't zwartste nog wordt Hofdijk om Alberdingk Thijm en deze weêr om valschelijk hem toegeschreven uitdrukkingen voorgesteld. Stereotiep b. v. is aan alle rood- en groen-Protestantsche drukkerijen het woord *„eervergeten huichelaar"*, alsof het door Alb. Thijm op Willem I ware toegepast; telkens wordt het als eene aanhaling uit *zijne* opstellen uitgemonsterd. 't Is waar, hij heeft, maar — gelijk hij zelf het meermalen verklaarde — niet dan door de terging der weêrpartij tot de behandeling der XVI eeuwsche vragen gedwongen, zich in dien strijd en met duchtige wapenen geworpen; de uitslag kon voor de blinde partij niet gunstig zijn; maar van *goede trouw* gesproken, wáar ooit heeft Alberdingk Thijm de bepaaldelijk gebrandmerkte uitdrukking van *„eervergeten huichelaar"* gebezigd? We hebben 't hier niet te herhalen, voor wat man *wij* den te lang bewierookten *Zwijger* houden; 't is hier de vraag niet, maar we wijzen op de *kwade trouw* van vrome kerkmannen, die waardige lofredenaars van hun vromen Willem van Oranje toonen te zijn.

Om den wille van den heer Hofdijk hadden we haast spijt, dat we zijn *Aeddon* onder een eenigzins Katholiek oogpunt hebben opgevat. Ofschoon we van zijne godsdienstige gezindte alleen weten, dat hij Protestant is: zal de *kwade trouw* wie weet wat al niet ten zijnen nadeele uit onze beoordeeling halen. We verklaren derhalve tot voorkoming van alle hatelijke misduiding: dat we (niet den persoon maar) den *dichter* Hofdijk een ideaal hebben toegekend, gelijk wij het, gewijzigd, den orthodoxen Bilderdijk in zijne *Geestenwaereld* toekennen, en 't zelfs den vuilaardigen Beeloo, voor jaren reeds, in zijn mystiesch *'s Gravenhage* tot verdienste hebben gerekend.

Die 't magiesch koord waagt dolend langs te gaan,
Nog eens waak op! deed schaars de zangdrift mij
Van d' ouden Bard een zwakken nagalm slaan:
Schoon mat en hard, wegstervend bij 't ontstaan,
Den toon te onwaard, bij stouter greep geslaakt:
Toch, deed uw slag één hart bezielend aan,
De tooversnaar is niet vergeefs geraakt,
Zwijg langer niet! bekoorster! opgewaakt!

Meer toch gaf hij dan die oude Noordsche harp geven kon; hoe diep ze klonke bij een Ossian, hoe we ze ook genoten in de poëzij, waarin de onsterfelijke Bilderdijk diens zangen overgoot: ons, Christenen, zijn ze evenwel te onbestemd, te grijzig, te nevelig als de natuur waarin de bard leefde en dacht en zijn zielsgevoel moest uitspreken. Nevelig, ja, is ook, waar en zooverre het moest, de Noordsche hemel in den *Aeddon*, maar doorzigtig toch, zoodat men daarachter met welgevallen den diepen, blaauwen grond bereiken kan; men in 't onmetelijke zich vermeidt, zonder in eene zwevende onbestemdheid zich te verliezen; de eindige natuur geniet, zonder de oneindige te derven of liever gene in dezer geheimvol licht en halflicht verdubbeld mag smaken. Het ideaal der kunst, dat eindig en oneindig vereent, maar niet zóó vermengt dat een van beiden ondergaat, de Middelaar, Hij type ook van 't hoogste schoon, heeft den dichter, bewust of onbewust, aanhoudend voor den geest gestaan. De *Aeddon* is in den grond een christelijk gewrocht, gelijk Fenelons hemel in heidensche beelden de christelijke waarheid zoo ver doenlijk laat doorstralen; gelijk in de *Athalie* niet zelden, en wel niet ten nadeele van 't meesterstuk, de christelijke natuur zich verraadt. Ik zou hier meer zelfs willen beweren en den *Aeddon* in den grond christelijk, niet tegenover heidensch,

maar meer Katholiek, al is de dichter het niet, dan Protestantsch willen heeten. Een vreeselijk anachronisme derhalve! klinkt reeds het verwijt: onze heidensche voorvaderen, wier gansche levenswijze zooveel mogelijk te veraanschouwelijken, het doel van dit epiesch gedicht is, zij zijn dan voorbijgezien; de dichter heeft er Christenen, ja nagenoeg Katholieken van gemaakt?... Volstrekt niet! antwoorden we; maar dát juist is hier het toppunt zijner kunst: hij heeft het eindige, dat is, het hier bepaald gegevene, de historische natuur met al hare gestrenge eischen allergetrouwst opgeroepen; en zooals Hofdijk dat doet, is het reeds eene leerrijke schepping, afgezien ook van de genoten vruchten eener hardnekkige studie, welke ter grondige behandeling van dit weggescholen onderwerp noodzakelijk van hem gevorderd werd. Maar de dichter deed meer: met de eischen der historie, voor zooverre zij op te delven was, wist hij de vorderingen *zijner* eeuw, dat is, van den Christen, te vereenigen. Alom breekt een christen, neen schier een Katholieke tint in de behandeling door: hij wist een weerschijn van een meer dan bloot natuurlijk, van een mystiesch oneindig licht over zijn verhaal te werpen, hetwelk van zijne handelende personen, vooral van zijn hoofdpersoon idealen maakt, niet te hoog voor de werkelijkheid, en verheven genoeg om er ook den christen lezer meê te treffen en de oneindigheid in te voeren. Het eindige wordt, blijvende wat het is, wordt met genoegzaam behoud zijner historische natuur toch veroneindigd, en dat dubbel trouw doorgevoerd element geeft (behalve natuurlijk het ons dierbaar vaderlandsch onderwerp zelf) die onbeschrijfelijke aantrekkelijkheid aan dit waarachtig meesterlijk kunstgewrocht.

Maar wat wilt ge toch — vraagt misschien, en te regt,

menig lezer — met die christelijke, bijkans Katholieke kleur in een dus volslagen afgodiesch onderwerp?

Ik weet niet, in hoeverre de vrager met klassieke dichters en dezer schoon vertrouwd is: zij anders, die dit wisten te genieten, gevoelen dadelijk wat ik bedoel en stemmen luide met mij in, als ik hun herinner: dat immers juist die plaatsen bij de Ouden ook ons het meeste treffen, die hetzij eene hoogere dan heidensche waarheid te verstaan, althans te vermoeden geven; of die in het eindige hoogst natuurlijke beeld of gevoel tevens onze oneindige natuur en bestemming eenige voldoening schenken; plaatsen, waar onzer duistere woonvalei, die vol klagt en jammers hangt, van de hooge hemelbergen eenig morgenlicht toevloeit, eene stem van deernis toeruischt, de wiekslag van toeschietende geesten vernomen, neen als de schrede voorgevoeld en beluisterd wordt van den naderenden God, die, met zijn schepsel begaan, van zijn zetel dalen en onder stervelingen wonen komt; plaatsen, welke gewagen van offeranden en opofferingen die verzoenen, redden, zegen aanbrengen, of betrekkelijke idealen van deugd schilderen in huiselijke of in openbare maatschappij. Voor hen behoef ik, bij duizend voorbeelden, niet te herinneren aan den onwrikbaren regtvaardige van Horatius, wien, als 't verbrijzeld wereldal ineenstorte, nog onverschrokken de puinen zullen treffen [1]); voor hen roep ik de magtige stem niet op, die bij de nimmer eindigende straffen der onderwereld, door de duisternissen heen, tot geregtigheid en ontzag voor de Goden vermaant:

Discite justitiam moniti et non temnere Divos [2])!

---

[1]) Carm. L. III, Carm. III, 7.
[2]) Aen. VI, 620.

hen voer ik niet bij den jeugdigen krijgsman, die jammerlijk door een vreemden schicht getroffen, verre van zijn vaderland neêrzijgt, den hemel aanschouwt en stervend zijn zoet Argos gedenkt [1]); noch bij de rampzalige koningin, die door eigen hand omkomend en worstelend met den dood, met zwervende blikken aan den hoogen hemel het licht zoekt en zuchtte toen ze 't vond, maar die niet sterven kon eerdat der godheid 't verschuldigd offer voor haar was aangebragt [2]); noch op dat ander tooneel eener woeste wanhoop, waar de onstuimige Ajax, in eene afgrijselijke duisternis gewikkeld, die paard en ruiter bedekt, op het oogenblik dat de zijnen voor hunne door den Oppergod beschermde vijanden wijken, schreijend den kreet uitstoot vol ontzag en overmoed: „„Vader Ju„„piter! verlos dan toch de zonen der Grieken van de „„duisternis; geef den dag, geef met de oogen te zien; „„en verdelg, ja! maar in 't licht ons, als 't u aldus „„heeft behaagd!" — En de Vader verhoort hem om „zijne tranen, verdrijft dadelijk de duisternis; de zon „straalt toe en het gansche slagveld is verlicht" [3]).

Dergelijke plaatsen toch met heel een geheimzinnigen *Oedipus Coloneus* van Sophocles, aan welk treurspel de ook ons treffende gedachte van een ongelukkigen koning, die in dood en graf het zoenoffer en de zegen is van zijn volk, ten diepen grondslag ligt, laten ons ondanks de nevelen der dwaling het doorschemerend licht eener eeuwige waarheid genoegelijk aanschouwen. Die geheimzinnige vereeniging van aard en hemel, dat zich afhankelijk en

---

[1]) Aen. IX, 781.
[2]) Ibid. IV, 690.
[3]) Hom. Il. XVII, 645.

in gemeenschap voelen en leven met een *praesens numen*, met eene godheid die ge overal, hoe jammerlijk dikwerf ook, vermenschelijkt wedervindt; die tegen den prijs van offerande onzerzijds ook harerzijds alle gave verleent; die de onschuld laat lijden, doch haar ook nabij is; die eeuwig loont en straft: al dat innigst verkeer van god- en menschheid, noodzakelijke voorwaarde van heldhaftige deugd, dat is: van heldhaftige opoffering: 't is daar, wel is waar, voor ons slechts afspiegeling, eene schaduw, wanstaltige figuur soms der waarachtige vereeniging van onze menschelijke met de goddelijke natuur in den persoon van Christus, die alles in Zich kwam zamenvatten [1]); maar we herkennen er toch den kreet in onzer natuur, de behoefte der gansche menschheid omzoekend naar heur God, om Hem zich nabij en zich met Hem vereend te zien. Dat rusteloos streven verteedert óns te meer, omdat wij, in die goddelijke gemeenschap opgenomen, het kunnen gevoelen én wat zij derfden, én wat wij, bij al die innige vereeniging, nog derven in ballingschap, eer ons leven in God oneindig vervuld is in 't ons toegezeide vaderland.

De waarachtige dichter aanschouwt met geest of zin als bij ingeving en voelt als onmiddellijk de hem toestralende waarheid; en ik begrijp, dat de kerkleer, het doodend Calvinisme zelf, voor den ziener verdwijnt. De Protestant niettemin, is hij slechts dit deel zijner troostelooze leer getrouw: dat onze zonden niet meer dan bedekt worden; dat we, door en door bedorven als we (volgens hem) zijn en blijven, niet waarachtig door 's Heeren offerdood verlost zijn, wij noch heel de geschapene natuur; dat er derhalve door den Middelaar geen werkelijke verzoening,

---

[1]) Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ. Eph. I, 10.

hereening en levensgemeenschap bestaat tusschen mensch en God, onder voorwaarde van met den Godmensch mede te lijden, om met Hem mede verheerlijkt te worden [1]): kan hij, die derhalve in dat geloof, in dat gevoel van hereening niet leeft, niet ademt, niet dáárom alles, alles wil ten offer brengen, kan hij dat verloste en veroneindigde leven uitdrukken in de scheppingen zijns geestes, zijner verbeelding, zijns innigsten gevoels? hij, die er zonder vrees voor werkheiligheid niet aan denken mag, eene menschelijke daad, zelfs in en door de genade, maar eene menschelijke daad te stellen met uitzigt ook op éénige, laat staan eene eeuwige vergelding bij zijnen God. Met die droeve scheiding van mensch en God — 't is reeds zoo dikwijls in dit maandschrift bewezen — gaat die van natuur en bovennatuur, van geest en stof, van mensch en schepping, van gedachte en beeld noodwendig gepaard. En dát nu is in des Protestantschen Hofdijks poëzij — dank zij zijn dichterlijk genie! — het geval toch niet; en we zeiden dáárom, gelijk straks nader zal blijken, dat zijn *Aeddon* in den grond een meer Katholieken dan Protestantschen tint heeft. Reeds hadden vele zijner nog niet geëvenaarde *Balladen* eene ingrijpende mystiek, het gevolg ook daarvan dat stof en geest er in meer dan natuurlijke harmonij zijn zamengevloeid; een toon der eeuwigheid klaagt of juicht hem alom door de schepping heen; eene meer dan eindige magt ten goede en ten kwade, meer dan aardsche betrekkingen voeren zijne natuurbeschrijving, hoe waar, en zijne personen, hoe historiesch, toch in hooger kontrast en worsteling op: dat geeft hem, bij 't hem eigen genie, zijne oorspronkelijkheid, zijne onuitputtelijkheid, dat al

[1]) Rom. VIII, 17.

dat aantrekkelijke vooral aan zijne latere poëzij. En 't zou ons niet bevreemden, als (de gebreken daargelaten, die ook wij in menige *Ballade* en zelfs in zijn schoonst kunstwerk, in zijn *Aeddon*, niet voorbijzien) hem ergens eene beoordeeling gewerd, die zonder met opzet onbillijk te willen zijn, toch voor zijne kunstvoortbrengselen niet geheel onbillijk zoude wezen.

De dichter Hofdijk streeft — wat in die mate bij Protestantsche dichters zoo zeldzaam is — naar een hooger ideaal dan het weêrgeven der bloote (bezielde of onbezielde) natuur [1]). Hij heeft iets meer van het goddelijk offer gevoeld, dat in en door den dood-zelven een onsterfelijk leven ons verdiende en nog verdienen doet. Wij zullen aanstonds zulk een uitdrukken van het offer als alverzoenend, alvereenend, alverheffend nawijzen, eerst in zijns *Aeddons* voortreffelijk plan; tot welks waardering we reeds dadelijk opmerken, dat het bij de bekende vereischten eener rijke eenheid met altoos toenemende klimming en verwikkeling, aan het eind van die verrassende slagen heeft, welke, de ontknooping tot twee- driewerf toe op het onverwachtst vertragend, het verhaal daarbij ontzettend spannen; en toch lost het zich hoogst eenvoudig op, en wordt heel de beslissing in één enkel vers gelukkig zamengevat.

Het dramatische meer dan epische van dit gedeelte der fabel loopt in 't oog: de dichter zegt ons dan ook zelf,

---

[1]) We zijn er verre af, hiermede de bloote navolging der natuur, als b. in Ter Haars *Huibert en Klaartje*, van Zeggelens *Lach en Luim*, of van der Hoops gemoedelijke *Daguerreotypen* voor ondichterlijk te verklaren; we weten, dat door de *kunst* zelfs de enkele *natuur*, hoe huiselijk, hoe *kleinlich* soms, te achterhalen, een genoegelijk spel kan geven, als 't maar niet al te zeer kinderspel wordt

„dat de lezing van den *Codrus* (een treurspel, ondraaglijk „flaauw van bewerking, maar met uitstekende grepen in „de kompozitie) hem bij de samenstelling van het tegen„woordige plan heeft geleid"; dit echter belet niet, dat we, bij zulk een belemmerende massa van voorhanden zijnde stoffe als hier te vermeesteren en in 't verhaal te verwerken was, niet te veel van des dichters verdiensten ten opzigte van het plan willen afgedongen hebben.

Na 't vlugtig overzigt van 't plan, waarbij van zelf de hoofdpersoon op den voorgrond treedt, wenschen we 't bovengenoemd ideaal met ettelijke voorbeelden aan te toonen in de natuurtafreelen, in de zedenbeschrijving en karakterschildering, en in den werkelijken invloed van hoogere magten ten goede en ten kwade. Hofdijks meesterschap over den vorm, die, naar ons oordeel, in dit gedicht zijne vroegere voortbrengselen verre daarin overtreft, dat hij zeldzaam verwaarloosd, uiterst keurig is volgehouden, zal zonder veel aanwijzing genoeg in 't oog vallen. Gaat het den lezer als ons, dan roept hij, bij eene aandachtige lezing en herlezing van het gedicht, bij wijlen verrukt uit als wij: Zanger van *Aeddon!* Hofdijk! wat hebt ge eene schoone, eene beminnelijke ziel!

Wat had de dichter naar zijn plan te geven? In de voorrede spreekt hij het uit:

1. Reeds op het oogenblik zijner eerste kennismaking met de Hunebedden, „die trotsche en ruwe steenbrokken, die den moed en de grootheid van ziel van een dapper maar bezweken volk verheffen, en het heldendicht der geschiedenis onzes Vaderlands openen", werd ook de zucht bij hem levendig, om ze aan eenig epiesch onderwerp te verbinden.... hij heeft in den *Aeddon* beproefd, eenige meer

algemeene belangstelling voor onze oudste historische monumenten op te wekken.

2. Hij heeft getracht, „eene getrouwe schildering te leveren van den natuurlijken toestand des bodems en het daarop tierende dierenleven, beide in zoo naauw verband staande *met*, en zoo menige voorwaarde stellende *aan* het leven der Nederlandsche Kelten, wier zeden, gewoonten en godsdienst zoo getrouw mogelijk zijn weêrgegeven; hij koos ten vorm: het epiesch gedicht; ten schoonst tooneel: den vaderlandschen bodem.

3. Hij heeft daarbij gedacht aan het menschelijke in den mensch dat zich nooit verloochent, aan „het *menschelijk* harte met zijn *drijven* goed en kwaad". En ziedaar de drie hoofd-elementen van zijn gedicht, de drie punten die den geschiedvorscher in zijn verhaal moesten geleiden, zonder den dichter in zijne opvaart te belemmeren. Volgen wij hem dadelijk in zijn plan.

EERSTE ZANG. — Na de voor 't verhaal gevorderde breede omtrekken van tijd en plaats, treedt de held van 't gedicht, een forsch Keltiesch jongeling, in eene keurige persoonsbeschrijving, op een geëigend tooneel ons voor den geest; zijn geoefend jagers-oog bespeurt het damhert, dat hij reeds twee dagen vervolgt en met zijn windenpaar weêr nazet; de vlugteling stuit op een meervlak, springt het in;... den wachtenden jager, op het punt van 't (naar hij meent) aanzwemmend wild met zijne spriet te treffen, verschijnt op eens eene maagd, in eene wiegelende kaan voorwaart glijdend; zij wisselen eenige taal; en de koers van 't edel wild wijzend, biedt zij hem hare kaan ten overtogt van 't meer. Hij, aan Borgars heuvelkling de bloem der helden, had slechts voor jagt- en ooglogslust geblaakt, maar voelt zich door de blonde maagd van 't meer

getroffen; zij toont hem haar moeders woon.... en

„ Wenscht ge ooit uw jachtpriem daar een wijl ter rust te hangen
„ Olwene, Dylans telg, zal u met vreugd ontfangen. „

Aeddon, des strijdbaren Morvrans zoon, noemt ook zijn' naam: zegt, dat hij haar zal wederzien. Hij wendde zich en ging.

Zij peinsde, toen heur hand de kaan van d'oever stiet:
„ Zoo fieren jongling telt Selamaas landstreek niet. „ —

TWEEDE ZANG. — Aeddon, doch vol nu van Olwene, spoort weêr het damhert na, vindt het, maar gereed een neêrgegleden vreemdling met het forsch gewei te doorboren; Aeddons speer velt het grimmig dier, en hij heeft het leven van Kairbar, Lyvars zoon en Vorst van Ermings stam gered. Zamen gaan zij naar Glasmor, Kairbars woon, waar Aeddon de aangeboden eereplaats aan 't gastmaal inneemt, maar de woeste Kamroth, op een blik van Kairbar, hem die betwist, doch in een vreeselijken tweestrijd met Aeddon bezwijkt. Een bard bezingt den verwonnene en den verwinnaar.... eerst somber, maar straks met stouter galm,

En bruischend sloeg zijn hand de fors gestemde snaren,
Als was het daavrend noord zijn speeltuig ingevaren. —
.....
En bij het schildgeklep en 't klettren van de lans
Zwierf straks de schaar door een in wilden krijgersdans.

DERDE ZANG. — Na 't hier geschiede en nog drie dagen toevens (grond en verklaring van later bedrijf), neemt Aeddon afscheid, rept zich naar Selamaas heuvelen, naar den woon van Finkoma, Olwenes moeder, waar ook dezer

grijze broeder verblijft, die wigchelaar is. Al dadelijk huivert deze op 't gezigt van den vreemdeling en dof zuchtte hij. Terwijl hij peinzend neêrzit, komt een ranke knaap den grijsaard roepen, spreekt hem fluisterend van akelige teekenen; hij moet ze in 't heilig eikenwoud komen verklaren. Ontzet barst hij reeds in stille klagt uit; Finkoma siddert, de jongeling en maagd ontkleuren; zijner hem gevolgde zuster alleen geeft hij in wigcheltaal de ontraadseling, spreekt van hetgeen hij had gezien: van eene booze magt, de heuvelen langs gevlogen, van fakkelvlam en bloed, van Olwenes voortgejaagde schim, uitgestrekt naar het nevelbeeld eens jongelings, waarin Finkoma den vreemdeling meent te herkennen, door Olwene bij haar binnengeleid. Maar zwijgen, eeuwig zwijgen wil zij het; zij zit eenzaam neder en haar geest zweeft naar heur hal, waar de liefde de eerste ontroerenis reeds vergeten deed, Aeddon en Olwene zich voor altoos aan elkaâr verloven, en de jongeling afscheid neemt om in zijns vaders heem [1]) de nieuwe woning te gaan optrekken.

VIERDE ZANG. — Op den weg denkt hij er verheugd aan, hoe hij zijn grijzen vader en zijne moeder zal wederzien, en 't hun zeggen:

„Thands — laat me een deel thands van uw slaven en uw gronden:
„'k Heb by de dochtren van Selame een bruid gevonden.
„Mijn woon moet rijzen op den heuvel, naast uw woon,
„En naast uw echtgeluk het echtheil van uw zoon."

Hij poost en laaft zich aan een stroom, waar hij twee

[1]) In de *Aanteekeningen*, die een schat van leering bevatten, vinden we (bl. 170): „*Heem, Heim, zael, dorp, stad* worden oorspronkelijk gebruikt ter aanwijzing van woonsten of zaemgevoegde huizen, *gehucht, hofstede*".

graven ziet, een dubbel steengevaart; een oude hoedster dreef er heur blanke kudde en geeft hem het verhaal; (waarin we onwillekeurig eenig voorgevoel krijgen van Aeddons lot en voorbereid worden op hetgeen later Kurachs stam tegen Selama bestaat.) Onder die heuvelen steens, namelijk, rusten twee helden. Grudamar (de zoon van Dylan, Selamaas legerhoofd, en Finkoma) en Menwyd (de kloeke telg van Kurach, Rugars vorst); als broeders waren zij eerst; maar beiden ontvlamden voor de minnelijke Analyde, die aan Grudamar hare hand gaf. Menwyd daagt hem ten krijg; zij strijden, wonden elkaâr, beiden sneuvelen, en de edelmoedige Dylan rigtte voor beiden het steengraf op. Nog wrokt Kurach voort, maar is thans magteloos tegen Selamaas stam.

Peinzend aan Grudamar tijgt Aeddon heen; ziet Borgars woud, nadert,... een galmend krijgsgeschrei dringt hem in 't oor, hij vliegt voort, ziet eene deinzende schaar: 't zijn Aeddons broeders, Borgars zonen, door een zwerm Kimberen overvallen! hij werpt zich den strijd in, treft en plet, weêrstaat en valt aan; maar gierend vliegt een wapen langs Aeddons onbeschutte slapen en hij stort neêr op het bloedig mosch. Ginds echter daagt nieuwe hulp: een rijzig jongeling naakt, hij schijnt de sterkte eens heirs, de Kimberen zwichten! Maar droeve overwinning! de schrik des vijands, het krijgshoofd Morvran ligt zieltogend op zijn schild; hij vraagt zijne gâ Drogene, dat hij moge sterven in 't heilig eikenwoud, in de nabijheid der Goden; zijn wensch geschiedt; op den togt troost hij Drogene en drukt stervend nog liefde haar voor hun Stamhoofd in. Hij had hem zoo heerlijk zien strijden;

„Ik zag hem, toen hy uit het woud te voorschijn sprong,
„Stout als de stier. wiens huid hem om den schouder hong;

hij had hem de Kimberen zien verpletten en verwinnen, (en hartverscheurend voegt de stervende vader, onbewust van 't lot zijns zoons, maar die voor en met hem streed en viel, er dit woord aan toe:)

„Keert Aeddon van zijn jacht — druk hem zijns vaders min
„Voor Borgars stam, voor Borgars stamhoofd Angor in.
„Breng hem mijn zegen.... Ik ga scheiden — hy zal wreker
„Zijns vaders zijn." —

Drogene, hoe diep bedroefd, zal hare smart beheerschen; „Morvrans weeûw, zegt zij, zal Morvran waardig zijn."...

Het loover
Bewoog zich zacht. De maan zag 't donker woudperk over;
Een bleeke straal bescheen geheimnisvol de wijk,
Gleed door de twijgen heen — en op des krijgsmans lijk.

VIJFDE ZANG. — Duister, vochtig is 't in Selamaas woud; in 't heilig perk alleen mengt zich maan- en fakkellicht om 't offeraltaar, waar 't kostlijk bloed gesprengd is en de Barden den smeekzang aanheffen, die vreemd en ordeloos klonk. De priester raadpleegt de ingewanden, hij siddert en verbleekt!... Reeds klinkt een noodkreet van verre, reeds van nabij: „De roovers Rugars! op ter weêr!" Alles weert zich, Barden en Druïden [1]); vrouw en maagd; vergeefs! „het bloed des offraars vloot naast dat des offers", en een luttel aantal maagden slechts redt zich in 't woud; ook Olwene ontwringt zich wanhopig aan een woesten,

---

[1]) De Druïden waren vermoedelijk in drie rangen verdeeld: in eigenlijk gezegde Druïden, die zich aan de oogen des volks onttrokken; in *Vates* of wigchelaars, en in Barden of Zangers. — Alles werd door hen tot het geheimzinnig getal van drie teruggebragt. — Zie de *Aanteekeningen* bl. 159 en 160.

wulpschen Kimber, die haar van moeders lijk scheurde, en zij vliedt immer, immer voort, totdat ze afgemat neêrglijdt aan den voet eens heuvels, waar ze in doffen sluimer geraakt, ... opschrikt, den hongerschrei des boschwolfs hoort, weêr voortvliegt, totdat ze eindelijk bij een stillen woon eene vrouwe zag, van smarte gedrukt, wie ze mededoogen vraagt. Morvrans weduwvrouw was het en zij voert Selamaas maagd in hare woning; maar Morvran waard, weet zij hare smart te verbergen en laat niets van den zoon dien ze derft, van Aeddon, verluiden:

En sprak ze van den gâ, met roem gedaald in 't graf,
De naam des dierbren zoons kwam nooit heur lippen af.

Olwene luikt er op; doch ook zij zwijgt en belijdt uit schroom heur hartstogt niet; soms in hare smart zoekt ze de eenzaamheid tot troost; daar zag haar Angor, wiens borst voor haar ontvlamt; hij belijdt het aan Drogene, die 't verheugd en met moederlijke teederheid aan Olwene mededeelt:

„Vorst Angor, Borgars Hoofd, sloeg de oogen op uw schoon
„Blijf my een dochter, gy, en geef me in hem een zoon."

Olwene huivert op het woord en vraagt dat Drogene haar eerst van haar knagend leed late herstellen.

Zesde zang. — Naar Glasmors Druïdes (wier dubbelzinnig verblijf en godspraakleenen model is van beschrijving) wendt zich ongeduldig een donker krijgsman om haar, de wijze Alra, te raadplegen over een strijd die zijn stam onderneemt. Kairbar is het, die eindelijk dit duister antwoord erlangt:

„Zoo ga dan, Glasmors Hoofd! keer naar uw heuvelgronden:
„In valk en reiger zal de toekomst zich verkonden!" —

En terugkeerend ziet hij een valk en reiger in tweestrijd, waarin deze bezwijkt en gene door Kairbar wordt gegrepen. In eene vergadering middelerwijl zette Glasmors Hoofddruïed zijn stam tot heldenfeiten en wel tegen Borgars stam aan, van wiens rijkdom een spiê berigt geeft. Het bloed van Kamroth moet gewroken; de spiê wijst een verrader aan, die 't op staanden voet met den dood bekoopt. De krijgers zingen nu het strijdlied; Kairbar treedt intusschen het perk in, verhaalt zijn wedervaren, het luchtgevecht en toont zijn buit. Vreeslijk juichen zijn strijders:

Als 't schaatren van den kreet der gieren, over 't veld
Op 't snorrend wiekgespan by zwermen aangesneld,
Wen in den heeten strijd de bloedige offers vallen:
Zoo rolt thands over 't perk de galm van 't zegeschallen,
En juicht het voorspook toe.

Een Wigchelaar alleen spreekt mompelend van den gegrepen bloedvalk als van een ongunstig teeken.

ZEVENDE ZANG. — Aan Borgars blaauwen stroom zwerft Angor, de borst beurtelings vol van weemoed of wrevel:

Van wrevel, dat zijn hart een vreemde maagd bemint,
Van weemoed, dat zijn gloed zich onbeandwoord vindt.

Doch bemint zij, naar het hem toeschijnt, een' ander, hij wil geen opgedrongen liefde; nog eens legt hij zijn hart aan Drogene bloot, die Olwenes somberheid toeschrijft aan haren rouw. — Hij ging; en peinzend nu verheugt zij zich, eens in Angor haren Aeddon, van wien alle spoor verdween, te zullen weêr erlangen; Aeddon, wiens roemrijke jeugd en toekomst zij nog bezig is zich voor den geest te halen; maar, spreekt ze,

„Maar wijk, herinring! wijk, en laat uw vleuglen zakken:
„Wat zou uw vleitoon my de fiere borst verzwakken!
„Of roep me, in Morvrans leest en wezen, voor mijn geest:
„Hoe 'k Keltsche vrouwe was, eer 'k moeder ben geweest!"

Zoo spreekt ze, en dwingt heur hart de droomen van 't verleden
Te trotsen.

En daar kraakt 't gedruisch van snelle schreden
Aan d' opgang van den holm [1]). 't Aandoenlijk stemgeluid
Eens welbekenden monds, die 't juichend „Moeder!" uit,
Klinkt in hare ooren, half verbijsterd — en hare oogen
Besterven op heur zoon, haar in den arm gevlogen.

..... herkomend omhelst zij nogmaals haren Aeddon; maar deze: „waar toeft mijn Vader?" vraagt hij, en zij wijst hem zwijgend het heldengraf. En hij verhaalt nu, hoe hij voor hun stam streed, getroffen en gevangen werd, slaaf zijns vijands was verre in den vreemde; gewaagt van zijne Olwene.... met dat woord brengt hij de *moeder* in een vreeselijken strijd, doch de Keltische *vrouw* verwint en verklaart als Druïdes hem plegtig: dat zij die maagd aan Angor heeft toegezegd, en het woord eener Keltische vrouw is onverbrekelijk!... Verschrikkelijke strijd in Aeddons ziel! strijd tusschen hem en zijne moeder,.... hij buigt, doch dáár blijven nu, dat kan hij niet.

Achtste zang. — Thans vliegt Olwene aan, die hem weêrhouden wil: nog heviger strijd daar bij 't graf zijns vaders, waarop de moeder wijst, herhalend wat hij stervend sprak, opdat Aeddon ga, terwijl zijne Olwene zich aan zijne kniën werpt, dat hij blijve en zij het hart der moeder bezweert, die, in spijt van haar verborgen zielelijden, vreeselijk bedaard herhaalt:

---

[1]) Hoogte, heuvel.

„Wech, Aeddon!... vlied van hier... en blijf uwe afkomst waardig.„

Nieuwe aanval op Aeddon van zijne bruid, dat hij blijve; van zijne moeder, dat hij ga: verscheurende tweestrijd! maar toch hij zwicht voor de moeder en hij gaat; zij heeft verwonnen, maar ook, zij barst nu in tranen los; Olwene doolt er troostloos om, of toeft bij 't kil grauietblok, alwaar Angor haar vol smarte vindt; zij spreekt hem van Aeddon, dien ook hij met haar (schoon in anderen zin) voor altoos verloren acht; dán, geheel ingelicht, verklaart hij, haar hart niet ten koste van Aeddons en haar geluk te willen. Zelf laat hij door een viertal trouwe knechten Olwenes bruidegom opsporen;... ze vonden hem in Selamaas heem, door 't kroost van Kurach verdelgd; Dylans eenzaam heldengraf alleen bleef er ongeschonden. 't Hoofd van 't viertal openbaart aan Aeddon zijns meesters last:

„neig uw oor naar onze beê.
„'t Is Angor die ons zendt — ja 't is heel Borgar meê:
„Keer met ons: kom uw bruid van Borgars vorst ontfangen.„

Aeddon houdt aanvankelijk het woord voor spot, wil zich wreken, maar overtuigd eindelijk treedt hij met hen naar Borgar voort.

NEGENDE ZANG. — Bij 't vallen van den avond treedt een tiental vreemden in 't heemperk van Angor; Kairbar, hun hoofd, vorst van Erming, vraagt er gastvrijheid, die 't stamhoofd Angor hun gul verleent; het gastmaal en het spel begint; Kairbar verliest, en schreeuwt: „Ik wil een ander spel!".... 't is het teeken! hij grijpt Angor verraderlijk aan, zijne mannen Angors mannen; heel de bende van Kairbar, tot hiertoe verborgen, valt op het heem, Borgars stam wordt verrast, Angor geboeid; een klein tal slechts

ontvliedt en stuit op Aeddon met zijn viertal. — Inmiddels overziet Kairbar zijnen buit, slaven en slavinnen, Olwene ook! In Angors plaats wil hij haar tot zijne bruid nemen en haar de vrijheid schenken. Weerloos moet Angor het aanhooren; hij, Drogene, Olwene vallen tegen Kairbar in verwijten uit, die verbitterd alle drie laat heenvoeren naar den merkmaalsteen om hen daar gezamentlijk te slagten.... Maar eene strijdleuze klinkt van Borgars stam; het Hoofd der wakkeren kampt geweldig; doch hun klein getal bezwijkt en hij zelf wordt gesnoerd. Kairbar ziet.... Aeddon..., zijnen redder in Selamaas woud..., hij beveelt die riemen af te binden — „ze zouden, spreekt hij,

„De handen kluisteren van wie de bystand kwam,
„Die Kairbar eens behield aan Ermings kloeken stam? —
„En nu — met deze wech! ter dood!„

Aeddon bemerkt het drietal, Kairbar herhaalt ongeduldig het woord en teeken des doods.

Maar Aeddon strekt den arm en keert hen, en roept luid:
„Neen spaart hen! spaart hen: 't zijn mijn Moeder, Vorst en Bruid!„

En, wat het hem koste, hij buigt den schedel voor Kairbar,

„Ik smeek, o Vorst van Erming! sta,
„Sta my hun leven af — ik bid voor hen genâ!...„

Kairbar zwijgt een wijl... eindelijk spreekt hij koud en tergend:....

„Ik zal niet aarslen om, in dank voor eigen leven,
„Een hunner, u ter liefde, u vrij en prijs te geven.
„Wie leevre ik in uw hand — uw Moeder, Vorst, of Bruid?
„Kies — en uw keuze spreekt van een de vrijheid uit.„ —

Verpletterend oogenblik voor Aeddon: hij heeft te kiezen tusschen zijne moeder, zijne Olwene, zijnen Vorst! Edele wedstrijd van zelfopoffering: Angor wil het leven niet; Olwene wil het niet, en vraagt dat hij zijne moeder redde; deze bezweert hem bij de laatste woorden zijns vaders, bij hare liefde, van haar zijne oogen te wenden:....

„De geest van Morvran kan slechts één, één keus gedoogen:
„„Keert Aeddon van de jacht — druk hem zijns vaders min
„„Voor Borgars Stam, voor Borgars Hoofd, zijn halsvriend in:„ —

„dat was zijn laatste woord..... hij zegent u door mij.....
„o! kies nu, Morvrans zoon"!....

En Aeddon snikte naar zijn ademtocht. Hy wendde
Geen blik meer om zich heen, maar sloeg, als of 't de ellende
Mocht keeren van zijn matte en afgefoolde borst,
Zijn slinke hand voor 't oog — zijn rechte naar den Vorst.

TIENDE ZANG. — Onbemerkt eerst door de gespannen aandacht, treedt nu een stoet van priesteren in 't gezigt; voor hen wijken en buigen de krijgeren hoofd en wapen. Ermings vorst beving een schok van woede en spijt; de Aarts-druïed had door een vlugteling van het verraad en 't heilig-gastregtschennen gehoord: hij kwam 's hemels wraak over Kairbar en zijnen stam uitspreken; de banden der gevangenen, nu vol van hoop, worden geslaakt; in 't hart verslagen week Ermings stam; slechts Kairbar bleef...; wraakgierig slingert hij op eens zijn bijl naar Aeddons hoofd. Angor springt toe, keert het gonzend wapen, maar gewond in de borst stort hij neder. Op 's Priesters magtbevel boeit men den vreeslijk tegenworstelenden Kairbar. Een schare van bedroefden omgeeft Angor, met het magt-

loos hoofd op Aeddons knie geleund; Olwene tracht vergeefs den donkeren bloedstroom te stelpen; de stervende vraagt van Aeddon een zelfde heldengraf met hem.... en is niet meer. De Priester spreekt het vloekvonnis over Kairbar uit. Om Angors doodbaar zit de lijkwacht drie dagen zwijgend neêr; wild klinkt de klagt van maagden en van vrouwen; Aeddon brengt den dronk om de baar, Drogene ook treedt nader; weêr klinkt de lijkzang, en telkens drinkt een held den dooden broeder toe. Den vierden dag is de houtmijt opgebouwd, die de Aarts-druïed ontsteekt; een ontzaglijk grafgevaart rijst ter glorierijke nagedachtenis van Duroos zoon. Wie treedt in zijne plaats? 't Is ééne leus, één naam die rondklinkt. De speren druischen....

En markwaart [1]) rolt de galm der daavrende gezangen.
De vrouwenschaar stroomt toe om d' eedlen held te ontfangen.
Hy nadert, fier van leest en rustig, op het schild
Door drie paar schouderen met kracht omhoog getild.
Twee vrouwen toeven hem met roerend zielsverlangen,
De weelde in 't siddrend oog, dat aan zijn oog blijft hangen.
Tot aan zijn woon geleidt de stoet den nieuwen Vorst....
En Aeddon sluit zijn gade en moeder aan de borst. —

Met weerzin gaven we aldus den blooten gang van 't even kunstig als natuurlijk voortgeleid verhaal; met weerzin, wijl daarbij duizend kontrasten en alleen reeds bij de over-

[1]) „De mede-eigenaers der gemeentegronden heeten: *marktgenoten*". *Aanteekeningen* bl. 173.

gangen duizend schakeringen met het verrukkelijke van den vorm, altoos in harmonij met de stof, verdwijnen moesten. 't Dacht ons echter noodig, om later eenige bijzondere deelen op hun regte waarde te kunnen schatten; noodig om de rijke schoonheid van 't plan in 't altoos klimmende kampen der wederzijdsche magten beter te doen uitkomen. Ondanks het velerlei der bezwaren, om het vele en velerlei der te verwerken stof, is het verhaal zoo geheel verhaal, als had de dichter geen andere bedoeling gehad. Moge het zoo toevallig elkaâr ontmoeten en dat zwijgen van Morvrans weduwe en Aeddons bruid iets bedenkelijks hebben, te onwaarschijnlijk in des dichters voorstelling is het niet. Had hij echter kunnen goedvinden, om met het oogenblik, dat Aeddon ten nieuwen Vorst wordt uitgeroepen en hij in 't bezit komt zijner bruid, een meer dan huiselijk, en voor het thans slecht vermoede, een stellig uitgesproken meer publiek heil te verbinden, waarbij de hoofdpersoon nog eens meer dan in lijden ook in daad en handeling uitkwam, meer bepaald eenig dreigend vijand of onheil afwendend, of 't heil zijns stams verzekerend: daar zullen er met ons zijn die meenen, dat hiermede held en handeling in majesteit en belangwekking zouden gewonnen hebben.

Maar wien heeft bij 't hier opgevoerde feit, zooals de dichter het zich dacht, wien heeft het ideale van den hoofdpersoon niet getroffen, waardig ondersteund door de ook ideale grootmoedigheid, ja heldenkracht en heldendeugd van Drogene, van Morvran, van Angor, van Olwene, die allen door wedijverende zelfopoffering den held des gedichts van te verhevener luister omstralen, als hij door te zwaarder opoffering hen moest te boven streven en het ook werkelijk doet. Door lijden en smaad, door den dood

ten glorie! 't is eene meer dan natuurlijke waarheid en daad! 't is het verheven ideaal, dat we in een menschgeworden God oneindiglijk hebben veraanschouwelijkt gezien; 't is hier betrekkelijk uitgedrukt in de handelende personen, 't hoogst in den hoofdpersoon, die allerdiepst vernederd, die mystiesch gestorven en in de daad is te niet gedaan, zoover een bloot sterveling het kan om op aarde nog te overwinnen. Wij danken den dichter, dat hij zelfs den verraderlijken Kairbar, den hoofdvertegenwoordiger der booze magt, in dat korte oogenblik van beter, van edeler gevoel jegens zijnen redder, eenige menschelijkheid liet en er verre analogiën door wekte, niet van eene treurige schoonheid ontbloot.

Door lijden en smaad, door den dood ten glorie! De even krijgshaftige als goedaardige Aeddon, verre van het voorwerp zijner eerste en reine liefde, ziet zijn stam en ouderlijk heem besprongen; valt in den strijd getroffen neder, en niet wetend wat er van al de zijnen geworden is, zwoegt en zucht hij verre van hen afgescheurd onder vreemde woestelingen in slavenboei; keert na een lang lijden eindelijk terug, en nu! zijn vader, hij wist het niet, was in denzelfden strijd, waarin de zoon slaaf werd, gesneuveld; zijne bruid is door zijne eigene moeder met een onschendbaar woord aan een ander, aan zijn stamhoofd, toegezegd. Balling weêr en ongelukkig verre van de zijnen, van Olwene wil hij wezen, eer dan de jongste wenschen zijns vaders, 't heilig woord zijner moeder te breken; hij gaat en vindt Olwenes stam en erf verdelgd; hij wordt teruggehaald in zijns vaders woon, maar om dezen verraderlijk door den vijand wien hij 't leven redde verwoest, om zelf gekluisterd zijnen vorst, zijne moeder, zijne bruid, met eigen oog maar weerloos, in des snooden Kairbars sla-

venboei te aanschouwen, die reeds bevel geeft om hen alle drie te slagten. Door een vernederend smeeken erlangt hij van 's vijands gunst, één slechts dezer drie hem alle zoo dierbare levens, maar ten koste der twee andere, te mogen redden; kiest om 't woord zijns stervenden vaders, op 't smeeken van bruid en moeder, 't leven van den vorst; en dan, zelf haast doorboord door wien hij redde, ziet hij zijnen vorst, door wien zijn stam verlost werd, zijn bruid hem bewaard bleef, maar voor wien hij bruid en moeder had ten offer gebragt, verraderlijk in de borst getroffen en sterven; en eerst ten prijs van zooveel altoos dreigender, verpletterender en toch onverdiende slagen, komt de onschuldige, dappere held in 't bezit zijner bruid tot den glorierijken vorstenrang, door aller helden keus hem eenparig toegekend. Is dat niet een verrukkelijk, een wonderschoon ideaal! En toch eene menschelijke deugd voor een heldenziel niet te groot! En mogt ik bij des dichters schepping van zooveel eigenaardige grootheid niet soms opgetogen uitroepen: Zanger van *Aeddon!* Hofdijk! wat hebt ge eene schoone, eene beminnelijke ziel!

Uit plaatsgebrek kunnen we, tot ons leedwezen, eerst in de volgende aflevering onze aangename taak voortzetten en het genot der in den beginne aangeduide schoonheden smaken.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE TWEE LAATSTE ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET PROTESTANTSCH GENOOTSCHAP: CHRISTELIJK HULPBETOON.

Vroeger reeds hebben we ook over dit geheim genootschap gesproken en doel en middelen toegelicht [1]); 't blijft echter, wijl zijn verborgen aanslagen op de Katholieken onvermoeid worden voortgezet, nog altoos nuttig er op terug te komen en zijne duistere pogingen na te wijzen. Aard en werkkring dier geheime genootschappen kunnen niet genoeg verkondigd worden, hetzij dan om hen wie zij zich ten prooi kiezen er tegen te wapenen en te beschermen, hetzij om den benarden toestand van 't Protestantisme zelf, dat naar zulke onwaardige redmiddelen moet rondgrijpen, van meer nabij te doen kennen. 't Is schier ongelooflijk langs wat ontelbare en wijd uitschietende vertakkingen de drie gezusters heuren *Zilverstroom* voortleiden om hier den haar te weligen akker der Katholieken te smaldeelen, ginds den dorren Protestantschen bodem te doen tieren, overal vruchtbaren grond voor de verweesde Hervormde Kerk in Nederland te winnen.

Waar *Welstand* 't mildste vloeit, hebben we vroeger afgeteekend. *Hulpbetoon* volgen we aanstonds; later treden we *Unitas* kronkelbogten na, en zullen die weinig gevallige stroomnimfen hare kruiken zien uitgieten, milder of kariger al naar den toevloed van heuvel en gebergte. We laten aanvankelijk echter die nieuwe trits van

---

[1]) Zie *de Katholiek*, D. X, bl. 395; XV, 188.

zusterlijke Eumeniden begaan, en voegen haar bij wijlen slechts een enkel woord toe, om aan 't eind van 't schril spektakel, waar ligt een andere door haar rondgejaagde Orest zal verschijnen, natuur en uiting dier andere dochters van den Nacht in dien eenen persoon veraanschouwelijkt te zien.

Eer we nu zuster *Hulpbetoon* hooren, dient ge u iets van haar gelaat te herinneren; dit is bij uitstek gelijkend geschetst in een stuk van haar Groningsch Departement; bij een weinigje oplettendheid zullen u Alecto's trekken niet ontsnappen: *odere sorores Tartareae monstrum:* zelfs hare gezusters kunnen 't haar niet vergeven, dat hare maatschap voor zoo gering een offer te verwerven is. Hoor hoe een jaloersch minnaar der schele Megaera, Ds. R. Rodenburgh Mentz, predikant te Utrecht, zich noch onlangs beklaagde. 't Was, „door uitdrukkelijke vermelding op het convocatie-billet, kenbaar geworden, dat de gewone Najaars-Vergadering [van *Unitas* daar ter stede] door [hem] den Voorzitter met eene aanspraak geopend.... zoude worden"; helaas! „de hoop des Bestuurs op eene talrijke opkomst werd niet vervuld". En, zegt hij bl. 13 zijner toespraak, „van de min gunstige omstandigheden en ondervindingen sprekende, „mogen wij vragen of de mindere bijval van *Unitas* ook niet eeni„germate aan de oprigting der zustergenootschappen *Hulpbetoon* „en *Phylacterion* zij te wijten? Ofschoon wij geenszins de welda„dige strekking dier vereenigingen afgunstig en ondankbaar mis„kennen, mogen wij ons leedwezen niet verzwijgen dat de mindere „kostbaarheid aan het lidmaatschap verbonden, velen daaraan den „[de] voorkeur deed geven, in den waan verkeerende, dat zij „daarmede hunnen Protestantschen zin genoegzaam hebben bewezen".

Met twee cent per week kan men dan volgens den Utrechtschen predikant zijn Protestantschen zin niet genoegzaam bewijzen, maar met 5 of 10 cent in de 7 dagen, dat gaat aan! Vijf dominé's intusschen, van welke een daarenboven den titel van Hoogleeraar voert, omgeven van nog een vijftal ijveraars van 't goedkoope *Hulpbetoon*, begrepen het anders en zonden de volgende aantrekkelijke persoonsbeschrijving hunner teêrgeliefde zustermaatschappij in het licht:

De dagen, die wij beleven, maken het ons ten dringendsten pligt, te waken voor het dierbaarste, wat wij als Protestanten bezitten, het behoud der Evangelische waarheid en vrijheid.

Het is bekend, dat zij algemeen in Europa worden belaagd en bestreden door eene partij, welke zich in de Roomsch-Katholieke Kerk heeft opgeworpen, en meer en meer met hare verderfelijke beginselen die Kerk zoekt te doordringen.

Ook in ons vaderland doet zich de invloed dier partij allerwege gevoelen. Ten gevolge daarvan bestaat ook in ons midden een Departement der Maatschappij *Christelijk Hulpbetoon;* deze Maatschappij stelt zich ten doel, om in ons Nederland voor het Protestantisme te waken en werkzaam te zijn, door Protestanten, bijzonder behoeftigen, tegen den invloed der propaganda te beveiligen.

a. Zij zoekt daartoe hunne godsdienstige en zedelijke vorming te bevorderen, zoowel door verspreiding des Bijbels en de meest mogelijke uitbreiding van Evangelisch onderrigt, als door uitdeeling van kleine godsdienstige geschriften;

b. zij tracht door giften of voorschotten zonder of tegen eene geringe rente, de belangen van hen, die zulks waardig zijn, zooveel mogelijk voor te staan;

c. mede te werken, dat brave, minvermogende Protestanten eigendom verkrijgen of behouden;

d. naar gelang van plaatselijke omstandigheden en gelegenheden, alle gepaste middelen aan te wenden, om Protestanten te behoeden tegen den aanval van hunne belijdenis.

Niet zonder vrucht zijn wij tot hiertoe ook onder ons, overeenkomstig dit doel, werkzaam geweest. De verslagen der Maatschappij, welke jaarlijks aan de leden worden uitgereikt, hebben dit voldoende bewezen. In bijzonderheden daaromtrent hier te treden, is het de plaats niet. Laat ons liever zeggen dat juist de gelegenheid, welke wij vinden, om de ons toevertrouwde gelden nuttig te besteden ons aanspoort, om met het verzoek tot n te komen, dat gij ook deelneemt aan onze vereeniging.

Wij maken daarbij de opmerking, dat de helft der gelden, welke worden bijeengebragt, hier op de plaats zelve worden aangewend, terwijl de andere helft naar het hoofdbestuur, te 's Hertogenbosch gevestigd, wordt overgemaakt, hetwelk echter, wanneer er behoefte aan is, gelijk wij reeds meer dan eens ondervonden, uit zijne kas weder de Departementen ondersteunt.

Ook onze Maatschappij, gelijk alle andere, verliest jaarlijks door versterf of vertrek van leden, of ook door dat soms het lidmaatschap ons wordt opgezegd. Ook uit dien hoofde hebben wij dringende be-

hoefte, dat nieuwe jaarlijks toetreden, en mogen wij derhalve met een verzoek, als het tegenwoordige, niet achterblijven.

Wij doen dit dan ook daarom met onbepaalde vrijmoedigheid, dewijl *Hulpbetoon* boven al de Evangelische wapenen des woords en des geestes tot verdediging der heiligste zaak gebruikt, en, waar het stoffelijke middelen bezigt zulks nimmer doet, dan om zwakken voor afval van de waarheid te beveiligen, hen, die om hunne trouw aan dezelve verdrukt worden te ondersteunen, en over het geheel slechts te behouden, wat men heeft, nimmer te winnen, wat ons niet toebehoort.

Het is een tijd, waarin elk doen moet, wat hij kan; en juist daarom is Christelijk Hulpbetoon opgerigt, dewijl de geringe bijdrage van 2 cent in de week ook mingegoeden, dienstboden en kinderen gelegenheid geeft, iets van het hunne voor dat kleinood af te zonderen, wat de vaderen ons ten koste van goed en bloed verwierven.

Wij verzoeken u daarom zoo er onderhoorigen ten uwent zijn, ook hen met deze onze uitnoodiging bekend te willen maken en tot deelneming daaraan op te wekken.

Gaarne zien wij ook één persoon voor meer dan een lidmaatschap of aandeel toetreden, en mogen met blijdschap en dankbaarheid betuigen, dat dit door velen van onze leden gedaan wordt.

De Heer der Gemeente roept, door de stem des tijds, tot dit werk. Mogt Hij bij velen gehoor vinden!

De gelden worden, tegen vertoon van kwitantie, jaarlijks, of, indien men verkiest, ieder vierendeeljaar opgehaald. Wat van beiden men verkiest, gelieve men aan den voet dezes uit te drukken.

Groningen, 21 Febr. 1852. Het bestuur van het Departement Groningen der Maatschappij Christelijk Hulpbetoon.

Ds. C. H. van Herwerden, Voorz.	J. C. Eberwein.
Ds. W. Gerhards, Vice-Voorz.	W. Gockinga.
J. Post, Penningmeester.	J. Meijer.
Ds. J. A. van Hamel, Secretaris.	Ds. W. Muurling [Professor].
Ds. M. A. Amshoff.	W. de Sitter.

Ten gevalle van den verslaggever over het Rotterdamsch Departement van *Hulpbetoon* voegen wij aan de Groninger schilderij eenige trekken en hoogsels van zijne hand toe; hij zegt in zijn *Kort Verslag* van October 1852: „*de Katholiek* zal ons ook nu „geene ordienst doen, indien hij dit Verslag gelijk hij reeds vroeger

„met stukken van ons Departement gedaan heeft, opneemt en ook „*zijnen* lezers aanbiedt". Hij houde het ons ten goede, dat wij op heden slechts een paar plaatsen overnemen en wachte over de blaauwe slangenvlecht van *Hulpbetoon* en hare gezusters een nader aanduiding bij den afloop onzer verslagen.

Wat berigt ons de Rotterdamsche ijveraar over zijn dierbaar *Hulpbetoon?* Wat haren aard betreft: hij baauwt het eenvoudig na wat alle woordvoerders der geheime Genootschappen (tegen de klaarblijkelijke door ons, door den bekenden *Mémoire* herhaaldelijk bewezen waarheid in) tot walgens toe dit jaar hebben herhaald: dat Hulpbetoon der *hatelijken* naam van *geheim genootschap* niet verdient; dat die vereeniging geen stelsel van *intimidatie* is toegedaan; dat zij geen *stoffelijke* belangen op den voorgrond stelt; dat zij geen proselieten maakt noch leden voor de Kerk koopt met geld. Hij rekent zich, verklaart hij, tot die ernstige betuiging verpligt, want vond deze beschuldiging geloof, een groot aantal Leden zou de Vereeniging verlaten. In de laatste algemeene Vergadering van *Hulpbetoon*, den 10 Junij 1852 te 's Gravenhage gehouden, was het te zien, zegt hij, hoe „een dertigtal mannen, door stand en „betrekking in de Maatschappij eerwaardig, meer dan 16000 Pro„testanten in Nederland vertegenwoordigden, die het zich eenparig „ten doel stellen de Protestantsche belangen in hun Vaderland op „eene pligtmatige en waardige wijze te handhaven en te bevor„deren".

Wat hebben die 30 eerwaardige mannen, die we straks zullen noemen, en die 16000 Protestanten met hunne twee wekelijksche centen voor de Protestantsche Kerk gedaan? — En wat deed Rotterdam met zijn 1260 leden?

Ten believe nogmaals van den Rotterdamschen verslaggever, wien we daarmede geene ondienst doen, schrijven we zijn woorden af: het zij een voorloopige algemeene overzage van 't genootschap, die we vervolgens slechts hebben uit te breiden.

„Onze Vereeniging, dus lezen we bl. 3, mag de voldoening smaken, onder Gods zegen, niet te vergeefs gearbeid te hebben. Hier hebben de Depart^en^. bijbels, psalm- en gezangboeken en andere kleine godsdienstige geschriften om niet uitgereikt, daar hebben zij bijbellezingen voor de mindere klasse bekostigd, ginds hebben zij voorlezingen over de geschiedenis der Christelijke Kerk inge-

steld, elders catechisaties bepaald voor diegenen die uit de Roomsche Kerk tot de Protestanten verlangen over te gaan; zij hebben leesbibliotheken voor het volk opgerigt, godsdienstige avondscholen doen houden, en door zulke middelen medegewerkt aan de verspreiding van Evangelisch licht en de bevordering van Christelijk leven. Waar nu een broeder in verlegenheid en nood was, zou dáár de Vereeniging hem geene hulp hebben betoond? Waar Rome hem ondersteuning beloofde, op de bekende voorwaarde [?], misbruik maakte van menschelijke zwakheid, door de treurigste omstandigheden soms verschoond, zou dáár *Christelijk Hulpbetoon*, indien het slechts de toedragt der zaak kende, en de middelen niet ontbraken, niet vóór moeten wezen, en aan zijn zedelijken invloed een stoffelijken paren? Menig huisvader, menige weduwe, menige wees, kwam nog bij tijds tot de bewustheid van het gevaar waarin hij verkeerde, luisterde naar welmeenenden raad, en beschouwt de ondersteuning als eene onverdiende belooning voor eene keuze, waartoe de Hemelsche Vader hem langs Zijne wegen heeft geleid, en waarvoor Hem de eere toekomt."

"Daarin stelt de Vereeniging hare eer en als zij die van menschen hebben moest, zij zou haar in de smaadredenen van hare vijanden zoeken. Hoe luider hun geroep wordt, hoe meer *Christelijk Hulpbetoon* in zijn waarachtig wezen en doel bekend zal worden, hoe meer opwekking daarin voor Protestanten tot deelneming wezen zal, hoe meer de wederpartij hare zwakheid en vrees verraadt [!], hoe meer de Vereeniging in goeden zin "intimideren" zal."

"Wat nu (dus gaat hij voort) het Dep. Rotterdam betreft — dat in het afgeloopen jaar 1260 Leden telde — het heeft geheel in den geest der Statuten gehandeld, het is blijven voortgaan op den ingeslagen weg en het heeft niet minder zegen op zijnen arbeid dan in vorige jaren."

"Het zou herhaling wezen indien hier in 't bijzonder alles werd genoemd, wat door de Vereeniging is tot stand gebragt. De instellingen tot Godsdienstig onderwijs onderhoudt zij, en het getal dergenen die de leer eener Kerk wenschen te kennen, die alleen het woord van God tot een regel van geloof en wandel stelt, neemt nog altijd toe. Dat onderwijs wordt lang gevorderd en tot het doen van belijdenis worden de leerlingen niet voorgesteld, tenzij van hunne bekwaamheid en begeerte gebleken is."

„Nog wordt een ruim aantal kinderen op onderscheidene Scholen door de Vereeniging geplaatst; anderen zijn in Weeshuizen of op eene andere geschikte wijze opgenomen en worden verzorgd. Het zijn altoos dezulken op welke de Protestantsche Kerk een *onbetwistbaar* regt heeft.„

„Aan behoeftige Protestanten werden voorschotten gedaan. Één die bijna van alle zijne Roomsche klanten en begunstigers verlaten was, is geholpen, komt weder op zijne vorige hoogte, en doet langzaam maar geregeld af. Zoo ook de weduwe van welke reeds in vorige verslagen gesproken is. Zij heeft een nieuw voorschot tot meerder uitbreiding van hare zaak, zij heeft zich door de getrouwe nakoming van hare vroegere verbindtenissen daarop aanspraak verworven, en verdient ook door haren godsdienstigen wandel alle achting en aanbeveling.„ —

Aan 't eind van zijn *Kort Verslag* vernamen we nog, dat „Bestuurders zooveel mogelijk een wakend oog over de begunstigden door de Vereeniging houden„, en wordt almede uitdrukkelijk herinnerd, dat „niet het ééne kerkgenootschap boven het andere begustigd wordt„, maar dat *Hulpbetoon* „geen diakonalen onderstand „geeft, en geene giften of voorschotten uitreikt, dan aan de zoo„danigen, die, of door aangeboden hulp van de Roomsche Kerk „in gevaar van ontrouw worden gebragt, of om hunne belijdenis „benadeeld zijn, of — wat vooral in gemengde huwelijken geschiedt, „in hunne kinderen bedreigd worden.„

Geven we bij deze algemeene omtrekken

DEN TEGENWOORDIGEN STAAT VAN HULPBETOON,

om straks in bijzonderheden omtrent den omvang en uitslag zijner verrigtingen te treden. Prijke hier eerst een aantal „eerwaardige„ namen van dat geheim genootschap!

In het verslag der voorlaatste (*achtste*) Algemeene Vergadering, den 20 Junij 1851 te Leeuwarden gehouden, worden van het *Hoofdbestuur* genoemd als daar tegenwoordig, de heeren:

G. A. van Limburg Brouwer, President.
C. W. Pape, Vice-President.

J. F. L. Verster, Thesaurier.
H. G. J. van Doesburgh.
A. Slotemaker.
J. de Stoppelaer Blijdesteyn.
J. H. van Herwerden, en
J. G. Betz, Secretaris.

Als *afgevaardigden* van de Departementen, de heeren:

P. M. Keller van Hoorn, van het Dep. Abcoude.
J. van der Horst, van het Dep. Arnhem.
P. Jas, van het Dep. 's Gravenhage.
Mr. W. de Sitter, van het Dep. Groningen.
M. M. Schim van der Loeff, van het Dep. 's Bosch.
Mr. J. H. Bondam, van het Dep. Kampen.
L. Proes, van het Dep. Leeuwarden.
J. B. de Moen, van het Dep. Leiden.
J. W. Suringar, van het Dep. Limburg.
J. H. Gerlach, van het Dep. Middelburg.
G. N. de Voogt, van het Dep. Nijmegen.
S. F. van Hasselt, van het Dep. Sneek.
J. Visscher, van het Dep. Utrecht.
J. Witkop, van het Dep. Zutphen, en verder een niet gering getal *Bestuurders* en *Agenten* van *Hulpbetoon*.

Bij volstrekte meerderheid van stemmen werden, om op te treden met 1e Januarij 1852, uit de door het Hoofdbestuur aangeboden aanbevelings-lijsten gekozen:

in plaats van den Thesaurier J. F. L. Verster, de heer P. R. D. Muller, Boekhandelaar te 's Hertogenbosch;

in plaats van den heer Mr. Rau (van Gameren, die voor de benoeming bedankte,) de heer Mr. F. de Greve, lid van den Hoogen Raad te 's Hage;

in plaats van den heer C. Mann, de heer J. F. L. Verster;

in plaats van den heer J. de Stoppelaer Blijdesteyn, die gelijk de heer C. Mann volgens rooster aftrad, de heer R. D. Sweding te Leeuwarden.

Uit het Verslag der laatste (*negende*) Algemeene Vergadering van *Hulpbetoon* blijkt: dat de nieuw benoemde Thesaurier P. R. D. Muller, boekhandelaar te 's Bosch, die betrekking had aangenomen en met ijver vervuld; doch dat Mr. F. de Greve, lid van den

Hoogen Raad te 's Hage, (dien we in 1846 als *Voorzitter* leerden kennen van 't Dep. aldaar,) om gewigtige redenen voor de benoeming tot lid des Hoofdbestuurs heeft bedankt; in wiens plaats, om op te treden met 1° Januarij 1853, benoemd werd Mr. M. A. Hartman, Substituut-Griffier bij den Hoogen Raad te 's Hage, dien we in 1846 als *Secretaris* van het Depart. aldaar hebben zien fungeren; alsook voor de aftredende leden A. Slotemaker en A. A. Stuart, werden benoemd de makelaar J. J. de Kanter te Middelburg en de Hoogleeraar J. F. Domela Nieuwenhuis te Amsterdam.

In dit verslag worden nog vermeld L. Dibbits als lid van 't Hoofdbestuur, en als *afgevaardigden* van de Departementen Arnhem, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Hillegondsberg, Kuik, Leiden, Middelburg, Oss, Schiedam, Utrecht, Zutphen: de heeren M. van Rijsewijk, Hz., J. E. van der Mandele, D. Serrurier, H. Kok, L. Doedes, J. H. Hamelberg, J. E. Inckel, Adr. Tak, W. Bezemer, H. J. E. Burgerhoudt, Mr. J. G. J. Baron van Ittersum en J. F. Dietz, altemaal namen waaraan we geene eervolle vermelding mogten weigeren.

De overleden President van het Dep. Leiden J. E. Voet van Campen was door den heer J. Tichler, - te Zutphen de Voorzitter A. Verwey door M. W. van Rhijn vervangen.

In de Dep. Amsterdam, Dordrecht, Groningen, 's Bosch en Rotterdam werden de Sekretarissen J. Brave, D. Serrurier, M. W. de Sitter, A. A. T. Mounier en P. van der Goot opgevolgd door W. van der Leeuw, T. A. Fruin, J. A. van Hamel, J. H. Mann en P. R. Bouman (de laatste provisioneel).

De Thesaurier van het Dep. Limburg, Bijnkershoek van der Koog werd vervangen door van Rietschoten Haegens.

Ziedaar het genoemde „eerwaardig" personeel van *Hulpbetoon;* aangaande het getal leden en de ontvangen gelden vernemen wij het volgende. In 't voorlaatste verslag leest men, dat geen departement te niet gegaan, twee er bijgekomen waren: een te Bergen-op-Zoom met 100 [1]) en een te Leeuwarden met 206 leden.

---

[1]) Dit getal was voor een departement wel niet genoegzaam; maar hier is uitzondering gemaakt: 1°. omdat er niet meer leden te wachten zijn; 2°. wijl een *departement* meer vastheid geeft dan *sectiën.* — Het radikaal voor een *departement* is anders minstens 200 leden.

Hulpbetoon telde aan 't eind van 1850, 36 Departementen met 14,593 leden, dat is 1,083 meer dan 't vorige jaar. Ofschoon de meeste departementen in ledental waren teruggegaan en sommige zelfs aanmerkelijk; ofschoon alleen de Dep. Delft, Dordrecht, Hillegondsberg, Kuik, Leiden, Limburg, Middelburg en Nijmegen iets hadden gewonnen, geschiedde toch die aanwinst, behalve door genoemde twee nieuwe departementen, vooral tengevolge van de bemoeijingen der Amsterdamsche broeders, die door allerlei middelen en eene ernstige opwekkings-circulaire 1300 nieuwe leden hadden aangeworven.

In de *Sectiën* ging het minder gunstig; menig agent deed geene opgave, weshalve alle departementale besturen werden uitgenoodigd, de sectiën zooveel mogelijk aan zich te verbinden; minstens 9 gingen er te niet, vele in ledental merkelijk terug; 3 of 4 slechts namen toe en te Edam, Zaandam en Amersfoort werden nieuwe opgerigt.

In 't geheel waren er toen 55 Sectiën met ruim 1,013 leden, welke gevoegd bij de 14,593 in de 36 departementen te zamen 15,606 leden uitmaken, 872 meer dan het jaar te voren.

De *ontvangsten* [1]) van het boekjaar bedroegen .	*f* 24,385.91
De uitgaven	- 14,703.66
Zoodat er een batig slot was van . . .	*f* 9,682.25.

Uit het jongste verslag (van 10 Junij 1852) vernemen we, dat er geen *departement* was te niet gegaan, maar ook geen bijgekomen; dat evenwel het getal leden in de 36 dep. van *Hulpbetoon* met 382 was vooruitgegaan, „tellende zij, bij het einde des maatschappelijken jaars, te zamen een getal van 14,975 leden".

Niet alle dep. echter wonnen aan: „Sommige leden aanmerkelijke verliezen." — Het meest vooruit gingen Amsterdam, dat thans 4000 leden telt, Deventer, Geertruidenberg, Groningen, 's Bosch, Heusden, Kampen, Leeuwarden, Limburg, Schiedam, Utrecht en Willemstad.

In Schiedam vooral, was door een circulaire het getal leden van

---

[1]) Bijzondere melding wordt gemaakt van „weder *f* 28,78, bij kleine 5-daagsche contributiën van de te Roermond in garnizoen liggende Dragonders".

154 tot 259 geklommen; desgelijks was te Kampen, waar eene groote vermindering had plaats gegrepen, door denzelfden maatregel, het ledental met 33 verhoogd.

Te Amsterdam had iemand zijne jaarlijksche inteekening van *f*10 op *f*50 gebragt en was als legaat ontvangen een certificaat N. S., rentende 3 pCt., groot *f*1000. —

Van de *Sectiën* was slechts onvolledige opgave; hier af-, daar toeneming, elders geen verandering. In de Sectie *Ring Tuil* was door den ijver van den WelEd. Gestr. heer G. Brederode te Waardenberg het ledental van 7 tot 38 geklommen!

De Sectie Zuid-Beijerland ging te niet; nieuwe Sectiën zijn gevestigd te Zuid-Zijpe met 15 leden: Agent Ds. W. H. Mirandolle; en in den *Ring de Rijp* eene met 7 leden: Agent Ds. A. A. Riedel te Graft; „terwijl van Ds. G. C. Droogleever Fortuyn te Zierikzee, „van wege het Ministerie der Herv. predikanten aldaar, bij het „Hoofdbestuur ontvangen werd *f*4,95"; loffelijke melding wordt gemaakt van den predikant te Wassenaar, die weêr *f*10 stortte, en van de *Studenten* te Leiden en het *Garnizoen* te Roermond, die, gelijk vroeger, hunne belangstelling in *Hulpbetoon* door bijdragen hebben bewezen.

Het getal Sectiën bedroeg, bij het einde des jaars, 56. De leden van Sectiën die geen opgave deden, berekend naar de laatst gedane opgave, bevatteden deze *Sectiën* te zamen 1,047 leden; de *departementen* 14,975, te zamen 16,022 leden, 416 meer dan het jaar te voren.

Het laatste boekjaar hadden de ontvangsten bedragen *f*23,340.81½
En de uitgaven . . . . . -12,670.46½

Zoodat met ultimo December (1851) een batig slot aanwezig was van *f*10,670.46½

waarover echter, zegt de Verslaggever, in den loop van het jaar (1852), bij de groote menigte van ingekomen aanvragen reeds voor het grootste gedeelte beschikt was.

De lezer zal opgemerkt hebben, dat, ofschoon het ledental door buitengewone beijvering van 1851—1852 met 416 vermeerderd werd, de ontvangsten evenwel *f*1,045.09½ beneden de som van het vorige jaar bleven, alsof er dus nagenoeg 1000 leden minder waren geweest.

Zooveel over den laatst vermelden staat van *Christelijk Hulpbetoon*.

Wat nu de bijzondere werkzaamheden van dat geheim genootschap in de twee laatste jaren betreft, wij kunnen volstaan met daaromtrent het jongste verslag te volgen, waaraan we wat eenige opmerking verdienen mogt uit het laatstvorige zullen toevoegen. Beide stukken toch gewagen in dezelfde orde van dezelfde soort van verrigtingen; het jongste verslag heeft dit vooruit, dat het

DE AANSPRAAK VAN DEN VOORZITTER G. A. VAN LIMBURG BROUWER

mededeelt, welke door hem, na een ernstig gebed tot God, als een hartelijke welkomstgroet aan de te zamen gekomen leden werd gerigt.

De vereeniging, sprak hij, van zoo vele waardige mannen [1]), uit alle oorden des Vaderlands en uit onderscheidene standen en betrekkingen des levens, tot behartiging der gewigtigste belangen, het rijk van waarheid en licht betreffende, is hem stoffe van hartelijke blijdschap. Hij verwacht daarvan iets goeds voor de zaak, die hem zoo naauw aan het harte ligt, en vertrouwt, dat zijne verwachting niet zal worden te leur gesteld.

„Dat goede — vervolgt hij — zal dan vooral door onze tegenwoordige zamenkomst worden tot stand gebragt, wanneer zij een beeld mag mag zijn van de éénheid des geestes, die ons bezielt, en door haar die éénheid mag bevorderd worden. *Eendragt maakt magt:* zóó was de spreuk onzer vaderen. En aan magt hebben wij behoefte. Die behoefte is het eigenaardig gevolg van de krachtsontwikkeling der partij, tegen welke wij het Protestantisme in bescherming zoeken te nemen.„

„Maar zij moet bijzonder levendig gevoeld worden in dagen, als die wij beleven, in welke eene zekere rigting in de Prot. Kerk zelve, met het Ultromantanisme schijnt te wedijveren, om de Prot. maatschappij, hier vertegenwoordigd, benevens hare Zuster-vereenigingen in een ongunstig licht te plaatsen, ten einde haren bloei te ondermijnen, hare kracht te verlammen, hare welgemeende pogingen tegen te werken. Of moeten niet onze oogen het aanschouwen, dat haar in Protestantsche dagbladen en tijdschriften bij voortduring en herhaling, naar de taktiek dier bladen, de hatelijke benaming gegeven wordt van *geheime genootschappen*, Vereenigingen, die in het duister woelen en werken, en die met hare bedoelingen en verrig-

[1]) Zie de namen dier zeloten hierboven.

tingen niet in het openbaar durven te voorschijn treden? Dat zij in dezelve worden beschuldigd, als waren zij werkzaam naar een stelsel van *intimidatie*, dat is, verstaan wij de uitdrukking, naar de eenige beteekenis, die zij hebben kan, wèl: dat zij zelve geen vrees koesteren, maar anderen zoeken te *intimideren*, bevreesd te maken, ten einde alzoo hare geheime oogmerken, andere dan zij voorwenden, te bereiken? Ja; gaat men in zijne zonderlinge verblinding, bijkans zeiden we: in zijne kwade trouw, niet ver genoeg, om de Protestantsche maatschappijen voor te stellen, als nederige dienaressen van de dusgenaamde Groninger-school, en hare vergaderingen, als die weldra met geen ander doel zullen gehouden worden, dan om de belangen dier school te behartigen, en de vaderlandsche gemeenten te voorzien van Predikanten en Kandidaten, hare rigting volgende?" [Dat de Groninger Kandidaten tot de H. Dienst al vóór hun tijd Dominétje spelen in 't belang van *Hulpbetoon*, en als een soort van speurhonden door dat genootschap er op na worden gehouden, zal men straks aan 't einde van 't verslag zien.]

"Zoo zoekt men ons installig [verdacht] te maken, om ons de medewerking te onttrekken van vele welmeenenden, maar eenvoudigen in den lande. Wij zullen ons tegen die beschuldigingen niet verdedigen, Mijne Heeren! Wij willen onze daden laten spreken. Voor ons zelven hebben wij genoeg aan de bewustheid, die leeft in onze zielen, dat wij ze niet verdienen, dat beide, onze bedoelingen en onze handelingen, den toets der eerlijkheid kunnen doorstaan; dat wij alleen dienaren zoeken te zijn van de waarheid en den Heer, uit Wien de waarheid is, en met vertrouwen zeggen we: *die ons oordeelt, is de Heer!* Maar hebben we U daarop thans met een woord gewezen, het was, om U te dieper te doen gevoelen, hoe wij er behoefte aan hebben, om door *eendragt* sterk te zijn tegen zulk eenen tegenstand, ook van eene zijde, van waar wij dien niet hadden kunnen verwachten."

"Dat wij dan één zijn, Mijne Heeren! maar één in den waren en goeden geest. Eén in onbeschroomde vrijmoedigheid, om al, wat wij doen, open te leggen voor aller oog. Eén in de ontwikkeling van moed en kracht. Eén in de beoefening van billijkheid en regtvaardigheid, van ware verdraagzaamheid en liefde jegens allen, die zich met de zucht ter verdediging onzer eigene regten, behoort te

vereenigen. In één woord, één in die beginselen, waaraan alléén de Heer, op Wiens zegen wij hopen, Zijne goedkeuring hechten kan. En dat, in Zijne hand, ook ons zamenzijn en zamenspreken te dezer negende algemeene vergadering van *Christelijk Hulpbetoon*, aan de aankweeking van dien geest bevorderlijk zij." —

Deze toespraak des Voorzitters vond bij de verg. een geopend oor en hart, en zij verlangde, dat de hoofdtrekken [let wel!] "als de uitdrukking van haren eigenen geest" in 't verslag zouden worden opgenomen.

De Sekretaris leest nu het *Verslag van den staat en de werkzaamheden* van *Christelijk Hulpbetoon*, over den jare 1851. De mededeelingen, durft hij vertrouwen, zullen strekken, om de "belang-"stelling in onzen gemeenschappelijken arbeid, in het belang van "het Protestantisme in ons vaderland, te verhoogen." — Hij vestigt de aandacht op den *staat*, en op de *verrigtingen* der Vereeniging. Den tegenwoordigen *staat* van *Hulpbetoon* gaven we onzen lezers reeds: wij volgen nu het andere meer uitvoerig deel van het verslag en melden al die menigte van bijzonderheden, opdat eene heilzame aandacht der belanghebbenden op plaatsen en personen kunne gevestigd worden.

DE VERRIGTINGEN VAN HET HOOFDBESTUUR EN DE DEPARTEMENTALE BESTUREN.

Wij vernemen: *a.* Van 'tgeen gedaan werd tot bevordering der *godsdienstige en zedelijke vorming van Protestanten.*

Allerwege heeft de Vereeniging "Evangelisch licht en Prot. geest" aangekweekt; er zijn Bijbels, Psalm- en Gezangboeken en andere kleine godsdienstige geschriften kosteloos uitgereikt; bij honderdtallen werden de Traktaatjes van het *Ned. godsdienstig Traktaatgenootschap* overal verspreid; ook door de Ned. maatschappij: *Tot afschaffing van sterken drank* werd aan iedere aanvrage [1]) tot het erlangen van de door haar uitgegeven stukjes "bereidvaardig en mildelijk" voldaan.

---

[1]) Die aanvrage geschiedde in gevolge een voorstel, uit het Dep. Kuik het vorig jaar gedaan.

„Ten aanzien der inrigtingen tot bevordering van *godsdienstige* en *zedelijke beschaving*" zijn de berigten over 't geheel verblijdend. Te Kampen werden de *bijbellezingen* door 200, te Zutphen door 100 personen doorgaans gevolgd. — In de laatste stad reikte men 't verleden jaar ook eenvoudige geschriften uit over *Kerkelijke Geschiedenis*. — Te 's Hage werden de *voorlezingen* over kerkelijke geschiedenis, vooral met betrekking tot Nederland, zoo druk bezocht, dat de Commissie naar een ruimer lokaal moest uitzien, hetgeen echter nog niet gevonden is. Voortaan zal er nu bijbelsche geschiedenis gelezen worden. — Te Amsterdam „werden velen, zoowel volwassenen als kinderen voor de Prot. Kerk behouden" [1]); voor de laatsten zijn gelegenheden geopend ter plaatsing op diakonie-, stads-tusschen-, bewaar- en Zondag-scholen of wijk-catechisatiën", en door de *loffelijke commissie voor de Prot. belangen in de kerkelijke buitenwijken* is menige poging der Propaganda mislukt. [Men lette in 't voorbijgaan op, hoe er met dat telkens herhaalde *Propaganda* geschermd wordt: wat een armoê, die zich zoo goedkoop behelpen moet!]

„De *catechisatiën van Roomschen* te Amsterdam, Dordrecht, Groningen, Leiden en Rotterdam, werden ook nu door niet weinigen bezocht"; wel bleven te Rotterdam sommigen uit onverschilligheid terug, maar in de andere genoemde plaatsen „werden onderscheidenen, op hunne begeerte, na afgelegde geloofsbelijdenis, in de Prot. Kerk bevestigd".

„De catechisatiën — lezen we verder — voor behoeftige ouders in gemengd huwelijk werden zoo te Arnhem [2]) als te Groningen,

---

[1]) Het vorig jaar werd hiervan nog iets anders gezegd, dat, namelijk, te Amsterdam en elders het Depart. bestuur ten opzigte van de hun toebetrouwden gezorgd had voor dezer plaatsing op scholen en katechisatiën, aangedrongen op het doen van belijdenis bij jonge menschen en meer bejaarden, vooral in gemengd huwelijk, en de ontbrekende kleeding daartoe had verschaft; dat het voor verwaarloosden gelegenheid tot kosteloos onderwijs geopend, en meer dan een tot het doen van belijdenis gebragt had en vele anderen er door behouden zijn.

[2]) Daar geeft naar het vorig Verslag het Dep. Bestuur eene toelage voor het godsdienstig onderwijs in het *Tuchthuis*. Ook las men toen, dat *Hulpbetoon* in de gemeente Stads-kanaal, Provincie Groningen, *f* 100 verstrekte aan een Catechiseermeester aldaar, zoodat 200 Protestanten geheel van Roomschen omgeven, onderwijs en bijbels kregen.

geregeld voortgezet. En [wat hier volgt verdient om de kiesche angstvalligheid, waarmeê de vos de passie preekt, bijzondere opmerking!] alle deze mededeelingen kunnen ten bewijze strekken, eensdeels, hoe onze Vereeniging, getrouw aan haar beginsel, door zedelijke zoowel als stoffelijke middelen, het haar voorgestelde doel zoekt te bereiken, en anderdeels, hoe zij, *afkeerig van Proselietenmakerij*, ('t vorig jaar heette het: *„afkeerig ook van den* SCHIJN *van Proselietenmakerij"!*) *door middelen welke den Christen onwaardig zijn, alleen door overtuiging werken wil, en, bij pligtmatig waken tegen den invloed eener allerwege om zich heen grijpende Roomsche propaganda, slechts dezulken in de Prot. Kerk opneemt, die, op redelijke gronden, hunne begeerten daartoe zelve openbaren".*

Ten behoeve der *school* van de *dames-vereeniging: Hulpbetoon aan vlijtige armoede* te 's Bosch, werd voor den nieuw benoemden godsdienstonderwijzer *f* 25 verstrekt.

De *Volks-leesbibliotheek* te Groningen (die een jaar vroeger „reeds 477 grootere en kleinere boekwerken" had) gaf weêr gewenschte resultaten: 2233 boekdeelen werden door minvermogenden gelezen. — Maar de leesbiblioteek te Maastricht vond helaas! geen belangstelling; die te Eindhoven (waarvan 't vorig verslag zeide, dat er van den kleinen voorraad met lust gebruik gemaakt werd) was te klein van omvang en heeft slechts 88 boekwerken, die nu onder de Agenten der sectiën zullen verdeeld worden om er „nog zoo veel mogelijk winst mede te doen"; te Schiedam doen zomer en winter wel 200 ['t jaar te voren 150] personen aanvragen om boeken!

Voor *de godsdienstige avondschool* te Maastricht gaf het Hoofdbestuur weer *f* 200. — Men hoopt, door die inrigting, „menigen tot den geringeren stand behoorenden jongeling, te midden van de grootste verzoeking tot afval, voor het Protestantisme te behouden"; zij werd door 25 à 35 leerlingen bezocht. — De *Prot. school* te Roermond ontving ook *f* 100; er waren 35 leerlingen opgenomen.

Van de twee meermalen vermelde onderwijzers in Noord-Brabant was er een overleden; men vreesde, dat in die gemeente het onderwijs nu geheel in Roomsche handen zou komen [1]). [Dat zou wel erg wezen!]

---

[1]) Hier achter las men 't vorig jaar, dat de *schoolhouderes* te 's Hage weder *f* 150 had getrokken.

Te Amsterdam ondersteunde men den onderwijzer eener burgerschool, die merkelijk achteruitging door het verlies van Roomsche kinderen, hetgeen den man „op vergevorderden leeftijd in dringende omstandigheden bragt".

Nog wordt berigt, dat in onderscheidene dep. geijverd is, „om „kinderen uit gemengd huwelijk op doelmatig ingerigte scholen te „plaatsen, of hen door het aankoopen van kleederen tot het bij„wonen der catechisatiën in staat te stellen, en hen op deze of „soortgelijke wijze tegen den invloed der Propaganda te beveiligen". Maar uit gebrek aan fondsen kon men niet doen wat men wel wenschte; daarom wordt weder om krachtiger deelneming in *Hulpbetoon* gebeden.

De Secretaris gaat nu over tot *b.* en vermeldt hetgeen, overeenkomstig *art.* 2, *litt. b.* des Reglements, door de uitreiking van *giften en voorschotten* is verrigt. Wij ligten er de volgende berigten uit:

Uit de dep. Abcoude, Arnhem, Bergen-op-Zoom, Delft, Hellevoetsluis, Hillegondsberg, Middelburg, Roermond, Tholen en Sneek, waren de berigten zeer kort, maar toch „menige subsidie, „gift of voorschot, werd door dezelve uitgereikt aan Protestanten, „die zulks waardig waren; hier, om in oogenblikkelijken nood te hulp „te komen; daar, om tot het beginnen of voortzetten eener *win„kelnering* in staat te stellen; hier, aan Protestanten, in *gemengd „huwelijk* levende; elders aan dezulken, die vroeger tot de Room„sche Kerk behoord hadden, doch later tot de Protestantsche waren „overgegaan; *altijd om tegen Rome's invloed te beveiligen*".

Te Amsterdam zijn aan voorschotten *f* 650, aan giften *f* 1,476 verstrekt; „altijd ter verijdeling van de pogingen der Propaganda", voor huur, kleeding, ligging, schoolgelden, of oogenblikkelijken nood, alles gelijk het verleden jaar. Zoo werd eene weduwe, met hare negen kinderen Hervormd geworden, aan eene winkelnering geholpen; het gaat haar aanvankelijk voorspoedig, hetgeen helaas! met eene andere geholpene weduwe het geval niet is.

Het blijk van belangstelling op bl. 14 van 't vorig verslag [1]) is

---

[1]) Daar lezen we van eene behoeftige Roomsche weduwe, die ofschoon

herhaald en ook aan eene andere weduwe gegeven.

Volgt een staaltje hoe *Hulpbetoon* de gewetens ontziet en een ieder vrijheid laat van godsdienstkeuze: eene weduwe had voor geruimen tijd haar dochtertje, nu 14 jaren oud, ter verzorging toevertrouwd aan een broeder van haar overleden man, even als zij en de overledene, van de Herv. belijdenis. Buiten weten der familie was die zwager in Noord-Babant al voor lang Roomsch geworden, en voedde ook zijn pleegkind Roomsch op. De moeder hoort dit eindelijk en eischt haar kind terug; de reis is voor 't kind kostbaar, *Hulpbetoon* betaalt, „en het meisje, *dat* [let wel!] „*reeds hare eerste communie gedaan had*, gaat thans, bij den wijk-„predikant ter catechisatie, ten einde, naar haar verlangen [!!], „weder te worden opgenomen in de Herv. Kerk, tot welke zij „oorspronkelijk behoord had".

Nog vernemen we van Amsterdam: „waar Protestanten gevaar „liepen, door velerlei pogingen der Propaganda, in hunne brood-„winning te worden benadeeld, of ook door den Roomschen ver-„huurder uit huis en stand gedreven werden, en, in gemengd „huwelijk, door geweigerde hulp der Roomsche familie, in groote „ongelegenheid verkeerden, daar was gift of voorschot .... altijd „zooveel mogelijk gereed".

Een bepaald voorbeeld wordt dan medegedeeld, dat dienen moet, „om de Roomsche Propaganda in den aard harer werking op nieuw te leeren kennen, en het nut van Hulpbetoon, tegen over haar, in het licht te stellen". Een Roomsche namelijk, in gemengd huwe-

---

zelve Katholiek blijvende, tegen alle aanzoeken van hare geestelijkheid aan, standvastig hare kinderen, naar het aan haren Protestantschen echtgenoot gegeven woord, Protestantsch opvoedt, en daarvoor een- en andermaal ten blijke van goedkeuring eene gift ten behoeve der kinderen ontvangen heeft. Waarbij nog opgemerkt staat, dat deze giften meestal vrucht doen, maar enkele malen ook niet.

Hoe ver de *koopmansgeest* van *Hulpbetoon* gaat is te zien uit een berigt, dat hier volgt: van een *nering doende*, namelijk, te Amsterdam wordt verklaard, dat hij vooruit gaat *blijkens een bij het departement van zijne affaire ontvangen jaarstaat!*....

Te Delft ook, hooren we nog, houdt zich een gesubsidieërde *schoenmaker* staande tegen de Roomsche concurrentie, hij gaat vooruit zelfs, en voldoet aan zijne geldelijke verpligtingen omtrent de Vereeniging.

lijk levende, werd op eens in grooten nood gebragt, daar zijn Roomsche baas hem het werk opzeide, omdat hij zijne vier kinderen in de godsdienst zijner vrouw grootbragt. Hij werd ziek er bij en had geen werk; alles in zijn vak was uitsluitend in Roomsche handen. Zijn baas schijnt zich te ontfermen. Maar toen de vader het hem jongst geboren kind niet in stilte in de Roomsche Kerk wilde laten doopen, viel hij in volstrekte ongenade. Maar een edelmoedig Agent wist dergelijk bedrijf in Protestantsche handen te brengen en daar is de man nu geplaatst.

Aldus werden kinderen en volwassenen menigwerf behouden; soms echter ook teleurstellingen, als met die weduwe die eene harer dochters met een Roomsch jongeling laat verkeeren.

In het dep. Deventer bleef men de weduwe ondersteunen, en gaf men eenige subsidie aan nog eene weduwe, die, schoon Roomsch, hare beide zonen naauwgezet Luthersch opvoedt, in spijt van wat zij van hare geestelijken en van hare familie ondervindt!

Van Dordrecht zijn de berigten als 't vorig jaar: drie weduwen werden bij voortduring geholpen; een Roomsche die Protestant werd, kreeg *f* 9, om „behoorlijk gekleed ter Avondmaals-viering te kunnen verschijnen", terwijl, onder andere, drie Hervormd gedoopte kinderen „eener Roomsche weduwe, welke gevaar liepen, „van, door bemiddeling der moeder, in het Roomsche weeshuis „te worden geplaatst, door het dep. Bestuur zijn verzorgd en voor „het Protestantisme behouden", door medehulp ook van hunnen grootvader, de Herv. diaconie en *Unitas*. — Het vorig verslag sprak nog van twee kinderen die toelaag kregen en anders meer dan waarschijnlijk voor het Protestantisme zouden zijn verloren geweest.

In het dep. Eindhoven was, behalve eene kleine subsidie aan een blind geworden *commies*, die „blootstond aan de bedoelingen der Propaganda", verstrekt een renteloos voorschot van *f* 300 - aan een *winkelier* om hem tegenover Roomsche concurrentie te handhaven, en een gelijke som aan een *landbouwer* in eene kleine Prot. gemeente; deze subsidiën geven hoop op vrucht, andere vroegere subsidiën beantwoordden deels aan de verwachting, stelden ook deels te leur. — Verleden jaar kreeg in dit dep. ook een ijverige, het allezins waardige *steendrukker* een voorschot van *f* 75.

In het dep. Geertruidenberg werd *f* 1.010 besteed aan tien huisge-

zinnen en personen [1]); van welke vier *ambachtslieden* of *winkeliers* waren, die daardoor „te midden eener overgroote Roomsche bevolking" moesten staande gehouden worden; anderen waren *landbouwers* of *hoveniers;* maar de hoogste subsidie, *f* 300, werd verleend aan een *rijtuig-verhuurder*, om „dezen man tegen Roomsche concurrentie te handhaven." — Ook hier teleurstelling en stof tot dankbaarheid.

Alzoo ook in het dep. 's Hage, onder welks toezigt 50 bedeelden staan; daar is *f* 600 besteed [2]), om kinderen uit gemengd huwelijk voor Roomschen invloed te beveiligen, „of ter voorziening in dringende behoeften, die, bij de geringe bedeeling der Roomsche diaconie aan dergelijke huisgezinnen, zich niet zelden doen gevoelen", of tegen Roomsche concurrentie en in verdere meer gemelde gevallen.

In het dep. Groningen werden geene nieuwe voorschotten, maar eenige giften gedaan, altijd „met het bepaalde oogmerk om Prot. belangen, meer nog dan het belang van Protestanten, te bevorderen". De gesubsidiëerde *winkelier* heeft zich helaas! niet kunnen staande houden.

Ruim waren de subsidiën in het dep. 's Bosch. „Naar den aard der zaak — zegt het verslag — wordt daar ook, gelijk allerwege in Noord-Brabant, de meeste hulp vereischt".

Buiten de depart. kas, gaf alleen het Hoofdbestuur aan voorschotten ruim *f* 2000, aan giften slechts *f* 50, en dit aan eene *weduwe*, door een voorschot reeds geholpen. — De voorschotten strekten alweder tot het beginnen of voortzetten van *winkelneringen*, *ambachten*, enz., maar „altijd met het oog op het doel onzer Maatschappij: beveiliging tegen den invloed der Propaganda". Zoo werd o. a. aan een *ambachtsman* *f* 200, aan een *winkelier* *f* 250, aan een man die gevaar liep zijne broodwinning te verliezen, *f* 50 verstrekt. Ook hier, gelijk elders, teleurstelling en stoffe tot verblijding [3]).

---

[1]) Verleden jaar behalve de giften niet minder dan *f* 3000 (waarvan *f* 1200 voor *vaartuigen*) ten behoeve van elf onderscheidene huisgezinnen en personen.

[2]) Verleden jaar aan 58 huisgezinnen *f* 815.

[3]) Het vorig verslag maakte melding van *f* 1100 aan voorschotten en *f* 49 aan giften, waardoor 22 personen of huisgezinnen behoed waren.

In het dep. Heusden schonk het Hoofdbestuur aan vier personen, *ambachtslieden* en *winkeliers*, rentelooze voorschotten van *f* 100 tot *f* 300, tegen Roomsche concurrentie; hunne zaken gaan, ondanks de tegenwerking, over het geheel vooruit [1]).

In het dep. Kuik genoten acht huisgezinnen hulp, zoo uit de Hoofdkas als uit die des dep^te^. De *schoenmaker* kreeg een voorschot van *f* 250, om met hem zijn gezin voor die kleine Prot. gemeente te behouden. — Met het tijdelijke der vroeger gesubsidiëerden is het in dit dep. en vooral in eene sectie, zeer ongunstig gesteld [2]).

In het dep. Kampen gaat het met den ondersteunden *boekbinder* voortdurend vooruit.

Het dep. Kerk-Avezaath hielp een *ouderloos meisje* aan eenige kleedingstukken, dat zij de openbare godsdienstoefeningen zou kunnen bijwonen; een verachterd *ambachtsman* kreeg een voorschot van *f* 50; met den *smid* gaat het vooruit; aan den *pompenmaker*, die vertrokken is, zag het dep. bestuur zijn arbeid en zijne zorgen verijdeld. — Luidens het vorig verslag is dit nog wel geschied door een *Protestantsch concurrent*, die zich tot bitter leedwezen van *Hulpbetoon* tegen hem had opgedaan.

In het Langestraatsch dep. hielp het Hoofdbestuur eenen *schoenmaker* met *f* 50 voort; de terugbetalingen zijn hier zoo slecht, dat er middelen gezocht worden om de gesubsidiëerden aan hunne verpligtingen te leeren voldoen. — [Al te maal welvaart! alsmede stoffe tot verblijding!]

Het dep. Leeuwarden ondersteunde „eene weduwe, die hoewel „Roomsch, nogtans hare drie kinderen, overeenkomstig de aan haren „Prot. echtgenoot gedane beloften, getrouw in de Prot. Kerk opvoedt,

---

tegen „het groot gevaar, waarin de Protestant aldaar, *als in het mid-*„*denpunt der Roomsche woelingen in ons Vaderland*, verkeert, om uit „zijn bestaan verdrongen en aan volslagen broodsgebrek te worden prijs „geven"!.... Dikwijls echter werd ook hier de verwachting teleurgesteld.

[1]) Het jaar te voren vond het hoofdbestuur vrijheid, den te zijner plaatse eenigen Protestantschen *koper- en blikslager* ter uitbreiding van zijn bedrijf *f* 500 renteloos voor te schieten.

[2]) Het voorgaand verslag spreekt van *f* 60 aan een *schrijnwerker*, en van *f* 300 aan een *broodbakker* gegeven. De terugbetaling ging ook toen slecht.

„in welke zij gedoopt zijn, en die deswege door het Roomsche „armbestuur ten eenenmale werd teruggestooten".

Weinig, zegt het verslag, kon er tot hiertoe te Leeuwarden gedaan worden — het dep. bestaat nog te kort — maar aan gelegenheid zal 't niet ontbreken. Waarom? Hoor! o hoor het dreigend gevaar: „Eenige *zusters van liefde* hebben zich [wat gruwel!] in Frieslands „hoofdstad [in de hoofdstad nog wel!] gevestigd, en hoe ver ook daar de ijver der Roomsche geestelijkheid gaat, is genoegzaam bekend". Maar, voegt de secretaris er manmoedig aan toe, „onze „broeders wenschen echter getrouw te zijn op hunnen post, en, met „Gods hulp, de zaak van licht en waarheid naar hun vermogen te „helpen handhaven".

Te Leiden werkte het bestuur tot dat doel ook zoo ijverig mede; zoo menig Prot. kind uit gemengd huwelijk, wier Prot. vader of moeder gestorven was en daarom blootstond aan de bedoelingen der propaganda, werd behouden; een jongeling kreeg een pak kleêren om op de eenige Prot. bleekerij te Leiden als *knecht* geplaatst te kunnen worden; ook een meisje kreeg een pakje om in eene fatsoenlijke Prot. dienst te kunnen treden. [Dat alles heeft het bestuur te Leiden gedaan!]

De dep^en^. Limburg en Roermond hebben ook al tegen Roomschen invloed zoeken te beveiligen; behalve kleine giften ten dien einde hier en daar heeft een renteloos voorschot van *f* 100 een *vlasspinner* in een uiterst kleine Prot. gemeente staande gehouden; alzoo elders ook een *kapper*! ja een kapper! Nog gaf men wat voor de intresten van een kapitaal, waarvoor een huis gekocht was, zoo noodig voor de Prot. belangen. Bij teleurstelling waren de berigten over 't algemeen verblijdend.

Ook het Dep. Nijmegen deed bijzonder zijn best: het bevorderde het onderwijs van behoeftige kinderen, hield oppassende Protestanten in *ambacht* of *nering* staande; een Protestantsche *ambachtsman* ontving een voorschot; een *broodbakker* kreeg eene gift om zijne affaire voort te zetten buiten het ouderlijk huis, waar hij het niet langer dulden kon, omdat zijne Roomsche moeder en zijne Roomsche familie hem Roomsch wilde maken. „Beide deze subsidiën — merkt de Secretaris met een plegtig welbehagen op — waren gewis in den geest onzer Vereeniging"; [ja, gewis!] Op enkele uitzonderingen na, ging het wel met de vroeger ondersteunden; en omtrent

den persoon, van wien we laatstelijk meldden: „dat wij ons aanvankelijk grootendeels in hem bedrogen hebben", zal het Dep. nadere berigten inzenden.

In de Dep". Oss en Vucht, ging het met de eerst daar ondersteunde weduwe zoo vooruit, dat zij van één ellendige geit op drie koeijen, één paard en vele bouwgereedschappen geklommen is, „het „resultaat dezer hulpbetooning — bemerkt hier het verslag met een „vurig zielsgenoegen — is alzoo in waarheid eene [wel schrale maar „toch] aanmoedigende vergoeding tegenover vele teleurstellingen". — Doch met den *landbouwer* in het Vuchtsche Dep. is 't helaas! nog als ten vorigen jare [bijster] gesteld. In het Dep. Oss, kreeg een *schoenmaker* eene subsidie van *f* 100. In het Vuchtsche Dep. genoten zeven huisgezinnen of personen ondersteuning; dit werd „van wege „hunne betrekking tegenover het Katholicisme gebiedend gevorderd".

In Schiedam werden weder verscheidene kinderen uit gemengd huwelijk, wier Prot. vader overleden was, tegen de Propaganda beveiligd. [Altoos die Propaganda!]

Eene weduwe te Rotterdam, wier zaken goed vooruitgaan, genoot op nieuw een voorschot van *f* 100; het meerendeel der ondersteunden betoont zich de ontvangen zorgen waardig.

Te Utrecht genoot een tiental huisgezinnen hulp: *Unitas* en *Hulpbetoon* boden elkaâr hier, gelijk elders, meermalen de hand. Door *f* 476 aan voorschotten en *f* 254 aan giften, werd menig *winkelier* of *ambachtsman* ook daar tegenover Roomsche tegenwerking gehandhaafd en menig kind behouden.

Het Dep. Willemstad sterkte eene weduwe „tegen de aanzoeken der Roomsche Propaganda", en deed eene gift aan een behoeftig huisgezin, waarvan de Roomsche vader al de kinderen in de Herv. Kerk laat opvoeden.

En eindelijk ook in het Dep. Zutphen werden onderscheidene kinderen uit gemengd huwelijk, wier Prot. moeder overleden was, door geld voor het Protestantisme bewaard.

Met een enkel woord wordt nu aangestipt, wat het Hoofdbestuur *afzonderlijk* heeft gedaan.

1°. Aan den in ons vorig verslag, blz. 22, bedoelden predikant in Z.-Holland, weder *f* 45 voor de verplegingskosten van het kind, door hem voor het Protestantisme behouden.

2°. Aan een ander predikant in Z.-Holland weder *f* 60, voor eene Roomsche weduwe, die hare Prot. kinderen Protestantsch wil opvoeden, „onaangezien de voordeelige aanbiedingen, welke haar van Roomsche zijde zijn gedaan".

3°. In eene Geldersche *Sectie* de meergemelde subsidie [van *f* 50] aan eene weduwe, om haar in de Prot. opvoeding harer kinderen onafhankelijk te doen zijn van hare Roomsche betrekkingen.

De jongeling van bl. 22 lost af; met den ambtenaar op bl. 23 is 't nog hetzelfde. — De school in N.-Brabant bl. 22 [waaraan 't vorig jaar *f* 400 was voorgeschoten] bloeit; de daar bedoelde weduwe in Z.-Holland gaat niet vooruit.

Uit dit alles blijkt zegt de Secretaris, „hoe ook de stoffelijke „middelen werden dienstbaar gemaakt aan de bevordering van „zedelijke bedoelingen", en hij vraagt nu de aandacht bij de vermelding van hetgeen

c. Overeenkomstig art. 2, litt. c, des Regl., *tot het verkrijgen of behouden van eigendom* voor Protestanten is verrigt.

Het dep. Amsterdam nam een aandeel van *f* 250 tegen 5 pCt., om een ijverig zeer bemoeijelijkt *winkelier* in zijne affaire te houden; jaarlijks worden er van de aandeelen vier stuks uitgeloot.

In het dep. Geertruidenberg schoot het hoofdbestuur onder billijke voorwaarden aan drie *schippers* voor *f* 550, *f* 500 en *f* 400. Een dezer was vroeger knecht bij een Roomschen schipper, maar werd omdat hij Protestant was ontslagen; nu vaart hij voor eigen rekening. De anderen hadden hulp noodig tegen de Roomsche concurrentie, en daardoor ook zijn twee Prot. gezinnen in uiterst kleine gemeenten staande gehouden [1]).

---

[1]) 't Vorig jaar werd hier verhypothekeerd *f* 300 aan een *onderwijzer* op landerijen, die anders verkocht en in Roomsche handen zouden gevallen zijn, terwijl zonder dat de *onderwijzer* zelf in eene grootendeels Roomsche gemeente den moed voor zijn betrekking zou hebben verloren! Aan een man: *f* 250 om het huisje te koopen dat hij bewoonde en *f* 300 aan eene weduwe wier huis anders in Roomsche handen zou gevallen zijn.

In het dep. Heusden onder eene overgroote Roomsche bevolking *f* 600 aan een huisvader ter uitbreiding van zijn *handel in manufacturen*.

Aan een *schipper* te 's Bosch bij hernieuwing *f* 440.

In het dep. Langstraat gaf het Hoofdbestuur een renteloos voorschot van *f* 200 aan een reeds ondersteunden *schoenmaker;* 't was tot aflossing eener hypotheek van een Roomsche, die anders zijne woning zou verkocht hebben.

De *logementhouder* (op bl. 24) werd weder in de rentebetaling tegemoet gekomen [1]). — De vroeger gesubsidiëerden voldoen aan de verwachting: zij lossen af.

Uit gebrek aan fondsen kon onder letter *c.* niet meer gedaan worden; moge toch, bidt en smeekt de Secretaris, door meer algemeene deelneming deze belemmering eens ophouden!

Ten slotte wordt vermeld wat

d. In het algemeen, overeenkomstig *art.* 2 *litt. d.* des Regl. *tot bevordering van Prot. belangen* is gedaan.

De kleine Prot. gemeente in Limburg nam door *Hulpbetoon* en *Unitas* in ledental niet af, maar heeft nog geen afzonderlijke Prot. Kerk.

De voorzanger (bl. 25) [in Overrijssel] kreeg weêr *f* 30.

Amsterdam verschafte weêr werk en plaatsen op kinder- bewaarscholen, door inschrijving bij Inrigtingen, die zich daarmede belasten.

Bergen op Zoom schonk eene bijdrage aan de vrouwen-vereeniging *Dorcas.*

„Te Groningen hebben de door *Hulpbetoon* voortdurend onder„steunde inrigtingen, als het *Gesticht voor pleegzusters*, tevens *Toe„vlugts-oord voor verwaarloosden*, en de *Inrigting tot verspreiding van „godsdienstige kennis en huiselijke welvaart* goede resultaten opge„leverd. Zoo ook het *krankenbezoek* dáár en te Amsterdam, en het „opzettelijk *toezigt der gemengde huwelijken*, hetwelk ijverig werd „voortgezet en waarbij [verg. het woord des voorzitters] *geene „geringe diensten bewezen werden door de kandidaten tot de H. Dienst „te Groningen, die zich in de verschillende wijken der stad met het*

---

[1]) Daar wordt gemeld, dat een der Zuid-Hollandsche dep. een *hoedemakersknecht* een eigen kleine zaak hielp opzetten, toen hij om des geloofs wille door zijn Roomschen patroon ging verstooten worden; en dat een ander dep. voor vier jaren instond voor een gedeelte der rente van *f* 1000, zoodat een Protestant een *logement* aankoopen en een Protestant er zich als *kastelein* in vestigen kon.

„houden van bijbellezingen belastten, [Dominétje speelden!] en die, „op daartoe gedane uitnoodiging, de namen en woonplaatsen opgeven „van alle zoodanige gemengde gezinnen, waar, naar hun oordeel, „de geestelijke hulp van Christelijk Hulpbetoon nuttig of noodig is".

Verder wordt aangestipt, dat er veel werk gemaakt is, soms in vereeniging met *Unitas*, van de verzorging van kinderen wier Prot. vader of moeder overleden is; te Montfoort werden zeven personen of kinderen verpleegd, tusschen de 30 en 40 in onderscheidene *diaconie-* of *weeshuizen*, en in onderscheidene dep., vooral in dat van Eindhoven, werden bij voortduring toelagen verstrekt *ten behoeve van eenige jongelingen, om hen bij Prot. bazen tot de uitoefening van een beroep te bekwamen.*

Volgt de onbeduidende peroratie, waarvoor we hieronder die van 't vorig verslag geven [1]); daarna de onderteekening van den Secretaris J. G. Betz, en een woord van den President, die bij de Dep^n^. aandringt op het inzenden van verslag, en het zorgen voor de terugbetalingen, die zoo slecht geschieden. Hij deelt ook meê, dat het Hoofdbestuur eene *opwekkende circulaire* zal concipiëren en aan de Dep^n^. sturen ter meerdere uitbreiding nog van *Hulpbetoon*.

Wordt weêr de bekorte uitgave van Dr. Ter Haars *Tafereelen* ter sprake gebragt, die men eenparig wenscht; over de uitvoering zullen *Hulpbetoon* en *Unitas* in overleg treden.

Na het verslag van den Thesaurier en de benoeming van leden,

---

[1]) Zóó zocht — dus was toen de klagelijke inhoud — *Hulpbetoon*, zedelijk en stoffelijk, allerwege te helpen; doch zij beklaagt zich, dat vele Protestanten óf blind zijn voor 't gevaar, óf hunne laauwheid verdraagzaamheid heeten, en nog steeds weigeren te helpen, *„even of „onze pogingen met onverdraagzaamheid iets* gemeen hadden". [De onbeschaamde Secretaris!] Een troost echter is: dat de Protestantsche geest in alle oorden onzes Vaderlands meer en meer ontwaakt.

Aan velerlei teleurstellingen, men wil het geenszins verbergen, ontbrak het niet; de aflossingen bedroegen slechts *f* 2151,17, veel minder dan ten vorigen jare, veel minder dan 't verhoogd uitgezet kapitaal verwachten deed. Omzigtigheid derhalve! — En goede hope! 't is een goede en heilige strijd, die met eerlijke wapenen gevoerd wordt, [al weêr die onbeschaamde Secretaris! die hier zeggen durft:] God roept er ons toe, zijn zegen kroone onzen arbeid meer en meer, en ook deze zamenkomst..... „zij dienstbaar aan Zijne verheerlijking en de bevordering van den bloei van het Protestantisme".

door ons reeds gemeld, zegt de President, als lid der Alg. Commissie van zamenwerking, dat die Commissie niet zonder vrucht gewerkt heeft; zij heeft de rekening opgenomen der *Ned. Commissie voor Christelijk Onderwijs* [2]); deze gaf uit *f* 472,89 en had nog over *f* 601,52½.

De Vice-President, als lid van laatstgenoemde Commissie, brengt er rapport van uit; elk lid der Verg. ontvangt een exemplaar van: *Berigt omtrent de Nederl. Comm. voor Christ. Onderwijs.*

Ds. Roldanus, afgevaardigde van *Welstand*, berigt, dat in de Alg. Verg. dier maatschappij van 9 Junij is besloten, dat voortaan de dagen der Alg. Verg. voor de drie Maatschappijen beurtelings zullen afwisselen, zoodat de Maatschappij, wier beurt het is de plaats der Alg. Verg. te bepalen, het volgende jaar het eerst, te weten op Woensdag, zal vergaderen.

Dat doet de Verg. genoegen, die er zich meê vereenigt.

De President stelt Zwol voor als de plaats voor de Alg. Verg. van 't volgend jaar; de afgevaardigde van Zutphen verlangt zijne stad; Haarlem en Dordrecht worden ook voorgesteld. Bij stemming besloten, dat de Vergadering te Haarlem zal gehouden worden.

De afgevaardigden van *Welstand* en *Unitas*, Ds. Roldanus en van Dam van Isselt, bedanken *Hulpbetoon* voor de vriendelijke ontvangst; de President laat het niet onbeantwoord en sluit de negende Verg. onder innige zegebede tot God.

Het Hoofdbestuur der Prot. Vereeniging:
Christelijk Hulpbetoon.
G. A. van Limburg Brouwer, President.
C. W. Pape, Vice-President.
J. G. Betz, Secretaris.

---

[2]) In 't verslag van 't vorig jaar las men, dat voor *Hulpbetoon* het onderwijs een voorwerp was van ernstige behartiging, „het Hoofdbestuur stond *tot bevordering van hetzelve naar Protestantsch beginsel*, aan *de Nederl. Commissie voor Christelijk onderwijs*, voor het afgeloopen jaar een crediet toe van *f* 500". — *Welstand* en *Unitas* gaven elk eene gelijke som.

SPROKKELINGEN.

KATHOLIEKEN IN RUSLAND. — In Rusland leven in 't geheel 5,765,000 Katholieken; daarvan in Polen 3,930,000, in West-Rusland 1,815,000, verspreid 20,000. In Polen, onder den Aartsbisschop van Warschau, zijn 1873 kerken, 150 monniken- en 32 nonnen-kloosters, 1 groot, 13 kleine seminariën, 2598 wereld- en 1768 ordes-geestelijken; in West-Rusland, onder den Aartsbisschop van Mohilew, 897 kerken, 359 monniken- en 48 nonnen-kloosters.

KOLLEKTEN VOOR DE WALDENZEN. — Voor dit volk, dat „met een getal van 22,000 in de valleijen van Piemont woont", werd in het jaar 1655 alleen te Amsterdam gekollekteerd *f* 66,000; in November 1687 hier te lande nagenoeg *f* 233,350; in 1699, *f* 250,000; in 1731 alleen in de provincie Holland op één dag over de *f* 330,000. Thans weder, gelijk men weet, brengen de Protestanten hunne offers aan, ter stichting van een Prot. kerkje met toebehooren te Turin. Alom wordt de goede gemeente tot dat liefdewerk aangezet, preken werden er voor gehouden en uitgegeven: en van de *f* 120,000 die er noodig zijn, zal nu *een derde* bijeengebragt wezen. — (Zie *de Recensent* dezer maand en 't vorig deel van *de Katholiek*, bl. 58.)

ANTI-JEZUITISCHE KOLLEKTE. „ — „De Opperkerkeraad te Berlijn heeft — naar ons *de Vereeniging* berigt — onlangs besloten tot het houden eener kollekte in al de Protestantsche kerken van Pruissen, ten einde predikers te kunnen zenden naar de Protestanten, die onder de Roomsche bevolkingen verspreid zijn, en zoo ligtelijk door de Jezuiten verlokt worden. Deze kollekte werd de Anti-Jezuitische kollekte geheeten, en iedereen, de streng Luthersche alleen uitgezonderd, heeft er zeer gewillig het zijne aan bijgedragen. De kollekte is tot meer dan 27,000 thalers gestegen".

De *Kerkelijke Courant* geeft hetzelfde berigt aldus:

„KOLLEKTE TEGEN DE JESUITEN IN PRUISSEN. — Er is in Pruissen eene kollekte gehouden, om Predikanten naar de Protestanten te zenden, die onder de R. K. bevolking zijn verstrooid. Deze kollekte is de Anti-Jezuitische genaamd en heeft ongeveer *f* 50,000 opgebragt. Alleen sommige Luthersche gemeenten hebben er zich aan onttrokken".

HET HERSTEL

DER

BISSCHOPPELIJKE HIËRARCHIE

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

In het Geheim Consistorie te Rome gehouden den 7den Maart dezes jaars, werd door Z. H. Paus PIUS IX aangekondigd, dat de Bisschoppelijke Hiërarchie in het Koningrijk der Nederlanden is hersteld.

Indien wij aan ons gevoel van vreugde over die gebeurtenis den vrijen loop laten wilden, zouden wij in alle geval ondervinden moeten, dat voor de stemming van ons gemoed geene evenredige uitdrukking voorhanden is. Maar wij willen bovendien alle uiting van blijdschap matigen; bij deze heugelijke omstandigheid geenen enkelen toon aanslaan, veel minder eenen juichkreet doen opgaan, die, met eenig regt, ware het zelfs in het minste, grievend of hinderlijk wezen zoude voor medeburgers, die niet met dezelfde gewaarwordingen als wij bij de aankondiging des H. Vaders bezield zijn.

Voor ons regt hebben wij ook ten deze meermalen gestreden; en regt en bezit wenschen wij immer naar vermogen te handhaven. Doch wanneer wij wat vroeger ontstreden werd thans verkregen hebben, wij beschouwen het niet als eene overwinning, die wij over vijanden be-

haalden, en die met tergende trofeën en zegeliederen zou moeten gevierd worden; maar — immers wat den tegenstand van andersdenkenden zoude kunnen betreffen — wij schrijven het vooral aan het veldwinnen van regtsgevoel bij de groote meerderheid toe, dat *thans* tot stand kan komen, wat vroeger te onredelijk is te keer gegaan.

En zoo danken wij God in de eerste plaats en bovenal, die de Heer en de Leider is der volken, zoowel als van den bijzonderen mensch, dat Hij ons de vervulling geschonken heeft van zoo veeljarige wenschen, die in dagelijksche gebeden aan den voet van Zijnen Hemeltroon zijn nedergelegd.

Met diepen eerbied danken wij den H. Vader, onzen grooten Paus: — wel zijn wij overtuigd, en ons kinderlijk gevoel is er, tot vlammens toe, van wederliefde en van teederheid door ontgloeid, hoeveel wij aan Zijn persoonlijk inzigt en aan Zijnen wil verschuldigd zijn. Het zegt te weinig, dat de naam van Pius IX in de kerkgeschiedenis van ons vaderland immer eene bijzondere plaats zal bekleeden; maar wanneer wij en onze nakomelingen dien naam naast dien van den H. Sergius noemen zullen, mogen dan Gods Engelen in den hemel ons woord herhalen en bekrachtigen!

Tot trouw en onderdanigheid jegens Onzen Koning zijn wij als Katholieken door ons beginsel gehouden: het staat boven dankbaarheid en gunst; maar dit verkondigen wij thans gaarne en met geestdrift, dat Z. M. Willem III, wiens regering voor ons zoo weldadig is gekenmerkt, met eenen nieuwen band — den hechten band van dankbare harten — ons aan zich heeft vastgesnoerd. Aanvaard, o Koning! benevens onze hulde, deze uitdrukking onzer erkentelijkheid!

Warmen dank brengen wij ook aan U, HoogEerwaardig Kerkvoogd en Vertegenwoordiger van den H. Stoel in ons midden! Gij hebt het bewustzijn, de inzigten van Uwen Hoogen Lastgever met ijver en met kracht gediend en bevorderd te hebben. Hiervoor zal ten allen tijde het dankbaar gevoel van Nederlands Katholieken aan de herinnering van Uwen Naam verbonden blijven!

Ontvangt nog Gij onzen bijzonderen dank, Edele Landsbestuurderen en Dienaren der Kroon! De goede beginselen aangaande kerkelijke vrijheid door U bij herhaling voor de Landsvertegenwoordiging verkondigd en voorgestaan, zijn een sieraad van Uwen geest; en waar de Kerk het Bestuur met liefde schraagt, dáár is kracht, dáár mag men vermeerdering van bloei en welvaart voor den Staat verwachten.

Dank eindelijk aan allen die op eenige wijze tot het herstel des Bisschoppelijken Bestuurs in Nederland hebt medegewerkt!

Moge nu de getroffen maatregel over welks, in onze oogen, zegenrijke toekomst wij ons verblijden, weldra en immer aan allen zich bewijzen als goed en nuttig en voor Vaderland zoowel als Kerk alle heil bevorderend!

Hierna laten wij de Pauselijke Allocutie volgen, waarbij het bovengenoemde herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland werd aangekondigd. Wel is dat Stuk reeds algemeen verspreid; maar *de Katholiek* heeft gemeend zijnerzijds toch ook het aan zijne Lezeren te moeten brengen. Wij vragen eenig verschoonend oordeel voor de Vertaling, waar veelligt de getrouwheid waarnaar gestreefd werd, aan andere eigenschappen die men vorderen mag, meermalen hinderlijk en nadeelig geworden is.

ALLOCUTIE

VAN

Z. H. PAUS PIUS IX,

IN HET GEHEIM CONSISTORIE GEHOUDEN DEN 7den MAART 1853

VENERABILES FRATRES.

Cum placuerit misericordiarum Patri, et Deo totius consolationis magnum gravissimis Nostris angustiis afferre levamen, tum nulla interposita mora illud Vobiscum communicamus, Venerabiles Fratres, ac pro certo habemus, parem Nostrae vestram futuram esse laetitiam. Vobis enim nuntiamus, optatissimum singulari divinae clementiae beneficio illuxisse diem, quo in florentissimo Hollandiae, et Brabantiae Regno ordinariam Episcoporum Hierarchiam juxta communes Ecclesiae regulas restituere, atque ita dilectissimae illius Dominici gregis partis in-

EERWAARDIGE BROEDEREN.

Daar het den Vader der erbarmingen en den God van alle vertroosting behaagd heeft te midden van zware bedruktheid Ons eene groote vertroosting te brengen, zoo haasten Wij Ons, Eerwaardige Broederen! U daarvan mededeeling te geven, wel overtuigd als Wij zijn dat Gij niet minder dan Wij te dier oorzake U zult verblijden. Immers Wij mogen U aankondigen, dat door bijzondere gunst van den goedertierenen God de gewenschte dag is aangebroken, waarop Wij in staat gesteld zijn, in het bloeijend Koningrijk Holland en Brabant de gewone Bisschoppelijke Hiër-

columitati ac prosperitati majorem in modum consulere possimus. Nemo vestrum ignorat, Venerabiles Fratres, quae fuerit illarum regionum vel a primis christianae religionis saeculis conditio, et quomodo illi populi septimo vertente saeculo a Sancto Villibrordo apostolica plane virtute clarissimo, ejusque in sacro ministerio sociis divinam Christi Domini religionem, ac doctrinam acceperint, didicerint, quae tam faustos tam felices habuit progressus, ut paulo post S. Sergius I. Decessor Noster Ultrajectensem Episcopalem Sedem erigendam, eamque ipsi Villibrordo regendam et moderandam censuerit. Atque optime noscitis quanta industria, constantia, contentione tum idem S. Villibrordus, tum S. Bonifacius Germaniae Apostoli titulo merito insignitus, tum alii subsecutis inde temporibus Antistites, quorum aliqui Sanctorum Caelitum ordini adscripti fuere, nullis neque consiliis, neque laboribus, neque vigiliis sibi parcendum esse duxerint, ut per easdem regiones quotidie magis Catholicam fidem longe lateque propagarent, omnesque earum regionum populos sanctissimis ipsius fidei praeceptionibus imbuerent, atque nutrirent. Hinc sanctissima nostra religio in iisdem regionibus, divina adspirante gratia, ita firma con-

archie op den voet der algemeene Kerkelijke wetten te herstellen, en zoodoende in het behoud en in de welvaart van dat hoogst dierbaar gedeelte van 's Heeren kudde in ruimere mate te voorzien. Aan niemand Uwer, Eerwaardige Broeders, is het onbekend, al wilden Wij zelfs tot de eerste eeuwen des Christendoms opklimmen, hoedanig de toestand dier landen geweest is; noch ook hoe in den loop der zevende eeuw die volken tot de kennis van de goddelijke leer van Christus onzen Heer gekomen zijn en die hebben omhelsd toen deze door den heiligen en om waarlijk Apostolische deugd beroemden Willibrord en diens medearbeiders in het H. dienstwerk, daar verkondigd is. Zoo goeden en gelukkigen voortgang heeft daar destijds de godsdienst gemaakt, dat Onze Voorganger de H. Sergius I het weldra raadzaam achtte, eene Bisschoppelijke diocese van Utrecht in te stellen, en die aan de verzorging en aan het bestuur van Willibrord zelven toe te vertrouwen. Gij weet insgelijks, hoe moeizaam en met welke standvastigheid en met hoe groote inspanning van krachten, én de H. Willibrord, én de H. Bonifacius, die naar verdienste den eernaam van Apostel van Duitschland verworven heeft, én later andere Kerkvoogden, van welke

sistere, ac magis magisque augescere, vigere, et efflorescere visa est, ut anno millesimo quingentesimo quinquagesimonono rec. me. Paulus IV, Decessor Noster suis Apostolicis Litteris Ultrajectensem Episcopalem Sedem Metropolitanae Ecclesiae dignitate, juribus, et privilegiis decorandam, et quinque alias Episcopales Sedes ipsius Ultrajectensis Archiepiscopatus Suffraganeas in illis regionibus erigendas existimaverit.

Atque utinam in dilecta illa Dominici agri parte, quae prospere feliciterque exculta uberrimos laetissimosque justitiae fructus in dies erat editura, inimicus homo nunquam superseminasset zizania! Utinam in illos fideles populos nunquam irruissent catholicae religionis hostes, qui eorum artibus omnia conati sunt, ut earumdem regionum populos a catholico cultu avellerent. Neque hic jam commemorare volumus luctuosissimam

eenigen mede op de rolle van 's Hemels Heiligen zijn ingeschreven, vlijt en arbeid en waken er aan hebben ten koste gelegd, om in die gewesten het Katholiek geloof verder en verder voort te planten en de volken met zijne voorschriften te voeden en te doortrekken. Dien ten gevolge zag men dan ook onze H. Godsdienst in die streken, zóó wel gevestigd, en zóó toenemend in kracht en in bloei, dat Onze Voorganger van eerbiedwaardige gedachtenis Paulus IV ten jare 1559 gemeend heeft bij Apostolische Brieven den Bisschoppelijken zetel van Utrecht met de waardigheid, de regten en privilegiën van Metropolitaan-zetel te moeten vereeren, en vijf andere Bisdommen, als Suffragaan-diocesen van het Utrechtsche Aartsbisdom, te moeten oprigten.

Welgelukkig, zoo nooit een vijandige mensch onkruid hadde overheengezaaid op dat deel van 's Heeren akker, hetwelk, gunstig en voorspoedig toebereid, voortdurend rijke en verblijdende vruchten van geregtigheid stond te geven. Gelukkig, indien op die geloovige volken de vijanden der Katholieke godsdienst nimmer gevallen waren, welke, met hunne middelen, alles in het werk hebben gesteld, om de bevolking dier landen van de Katholieke

sane eorum temporum perturbationem et maxima, omnibusque notissima damna, quibus cum summo fidelium detrimento florentissimae illae Ecclesiae miserandum in modum afflictae, divexatae, ac prostratae fuere. Quamobrem, veluti probe cognoscitis, Romani Pontifices, qui magnis infirmorum membrorum Christi periculis pastoralem diligentiam adhibere nunquam intermiserunt, nihil certe inausum, nihilque intentatum reliquere, ut afflictis illis Ecclesiis omnem opem afferrent, et gravissima averterent mala, quibus paternis prorsus curis, quibusque providentissimis, ac sapientissimis consiliis Gregorius XIII, Clemens VIII, Alexander VII, Clemens IX, Innocentius XII, Benedictus tum XIII, tum XIV, aliique Decessores Nostri sine intermissione allaboraverint, ut Hollandiae, ac Brabantiae Catholicis omni ope et studio succurrerent, et illas Ecclesias ab interitu vindicarent, atque in pristinum splendorem restituerent; cum haec omnia Vobis apprime nota sint, Venerabiles Fratres. Atque etiam scitis quanta sollicitudine rec. me. Gregorius XVI Praedecessor Noster omnem operam ad religionis negotia in illis regionibus magis magisque componenda, et ad ecclesiasticam disciplinam instaurandam contu-

godsdienst af te scheuren. Doch wij willen hier de zeker beklagenswaardige verwarringen van die tijden en de groote en aan allen overbekende rampen niet op nieuw in gedachtenis brengen, waarbij die zoo blocijende kerken, ter ergste schade der geloovigen, jammerlijk zijn verdrukt, getcisterd en verwoest geworden. Het was tengevolge van dat leed, zooals U genoegzaam bekend is, dat de Roomsche Pausen, die bij groote gevaren voor de zwakke ledematen van Christus, met hunne herderlijke bezorgdheid nimmer achterwege zijn gebleven, alles onderstaan en niets onbeproefd gelaten hebben, om aan die vernederde kerken allerlei hulp te bieden, en de groote rampen af te wenden, door welke de geloovigen daar ter plaatse werden gedrukt. Het is niet noodig, ten deze U in het geheugen te roepen, met welke inderdaad vaderlijke zorg, en met hoe wijze en voorzienige maatregelen Gregorius XIII, Clemens VIII, Alexander VII, Clemens IX, Innocentius XII, Benedictus XIII en Benedictus XIV en Onze andere Voorgangers zonder ophouden werkzaam geweest zijn, om met alle middelen die in hunne magt stonden Hollands en Brabants Katholieken ijverig te schragen, de kerken van den ondergang te bewaren en die

lerit. Etsi vero idem Praedecessor Noster, Serenissimo illo Rege favente, haud omiserit multa provide sapienterque constituere, ac prae oculis habere exoptatam Episcopalis Hierarchiae instaurationem, tamen ob temporum adjuncta hujusmodi opus tunc minime urgendum esse duxit, ac Vicarios Apostolicos Episcopali dignitate ornatos in Brabantia augendos censuit.

in haren vroegeren luister weder te herstellen: dit alles, Eerwaardige Broeders, is U te over bekend. Insgelijks weet Gij ook, met hoe groote bezorgdheid Onze gedenkwaardige Voorganger Gregorius XVI er aan heeft gearbeid, om in die oorden de godsdienstige aangelegenheden meer en meer te regelen en de kerkelijke tucht te doen herleven. Dan alhoewel deze Onze Voorganger niet naliet, bij begunstiging van Zijn Majesteit den toenmaligen Koning, vele aangelegenheden wijselijk en vooruitziende vast te stellen, en Hij onophoudelijk den blik naar de gewenschte herstelling der Bisschoppelijke Hiërarchie gerigt hield, zoo meende Hij echter, in de omstandigheden gelijk die destijds waren, deze zaak niet te moeten dringen; en tot eene vermeerdering van het getal der Apostolische Vicarissen in Brabant, die met Bisschoppelijke waardigheid bekleed werden, heeft Hij gemeend voor alsnog zich te moeten bepalen.

Itaque vehementer laetamur, cum Nos Divina clementia, licet immeritos, reservasse videatur ad illud opus perficiendum, in quo Praedecessores Nostri tanta cura, et studio elaboraverant. Equidem ubi inscrutabili Dei judicio ad hanc sublimem Principis Apostolorum Cathedram evecti fuimus

Grootelijks derhalve verheugen Wij Ons, dat de Goddelijke goedertierenheid het voor Ons, ofschoon onwaardigen, schijnt te hebben weggelegd, eene taak waaraan Onze Voorgangers zoo groote zorg en zoo veel ijver besteed hebben, in volvoering te brengen. Wij voor Ons, zoo ras

illico summa alacritate, omnique sollicitudine curas, cogitationesque Nostras ad ecclesiastica illius Regni negotia convertimus. Ac pro Apostolici Nostri ministerii munere, et singulari illa caritate, qua ejusdem Regni fideles prosequimur, nihil certe antiquius habuimus, quam ea omnia peragere, quae et sanctissimae nostrae religionis rationibus, et eorumdem fidelium utilitati maxime conducere possent. Incredibili igitur animi Nostri consolatione perspeximus, tandem advenisse illud tempus tantopere exoptatum, quo ibi cum maximo rei catholicae emolumento, et illorum fidelium bono Episcopalis Hierarchia ex communibus Ecclesiae regulis possit instaurari. Namque animadvertimus, catholicam in eo Regno religionem, Deo bene juvante, magis in dies progredi, et permagnum Catholicorum ibi degentium numerum passim augeri, et benevolam, ac propensam esse illius Serenissimi Regis erga Catholicos ipsos sibi subjectos voluntatem, et quotidie magis ea amoveri impedimenta, quae rei catholicae olim adversabantur, quaeque penitus amovenda esse confidimus ob illorum aequitatem et justitiam, qui illius Gubernii res moderantur, atque administrant. Accedit etiam, ut non solum Venerabiles Fratres,

Wij door Gods ondoorgrondelijk raadsbesluit tot den verheven zetel van den Prins der Apostelen gevoerd waren, hebben aanstonds met opgewekten ziu en met de innigste belangstelling onze gedachten en zorgen tot de kerkelijke aangelegenheden van meergemeld Rijk gerigt: en, zoowel opdat Wij aan de eischen van Ons Apostoliesch dienstwerk niet zouden te kort schieten, als om aan de bijzondere liefde voldoening te geven, welke Wij aan de geloovigen van dat Land toedragen, heeft niets ten minste Ons nader aan het hart gelegen, dan al datgene in werking te brengen wat aan de belangen van onze H. Godsdienst, en aan het heil der geloovigen van die gewesten het meest voordeelig wezen kon. Ongeloofelijk groot eene vertroosting is het dan ook Onzer ziele geweest, toen Wij zien mogten, dat de zoo vurig gewenschte tijd eindelijk gekomen is, waarop met aanmerkelijke baat voor het Katholicisme, en ten nutte dier geloovigen, de Bisschoppelijke Hiërarchie naar de algemeene kerkelijke wetten aldaar kan worden hersteld. Trouwens Wij hebben mogen opmerken, dat de Katholieke Godsdienst, met Gods hulp, in het Rijk waarvan hier immer spraak is, onophoudelijk vorderingen maakt; dat de talrijke Katholieke bevolking daar

qui Vicarii Apostolici munere ibi funguntur, verum etiam universus ille Clerus, et quamplurimi laici viri cujusque ordinis et conditionis enixis, iteratisque precibus a Nobis efflagitarint, uti ibi commemoratam Episcoporum Hierarchiam restituere vellemus. Vos ipsi intelligitis, Venerabiles Fratres, quo lubente laetoque animo has postulationes exceperimus, cum Nostrae omnes curae, sollicitudines, studia, consilia eo semper spectaverint, ut ejusmodi res ad optatum exitum posset adduci. Quapropter, audito consilio VV. FF. S. R. E. Cardinalium Congregationis Fidei propagandae praepositae, quibus gravissimum hoc negotium examinandum commisimus, nihil optabilius esse poterat, quam ut in Hollandiae, ac Brabantiae Regno Episcopalem Hierarchiam juxta ardentissima Nostra desideria instauraremus. In illo itaque Regno ecclesiastici regiminis formam ad eum plane modum restituimus, qui libere viget apud alias excultas praesertim gentes, in quibus nulla peculiaris adsit causa, ut extraordinario illo Vicariorum Apostolicorum ministerio regantur. Quocirca ecclesiasticam ibi provinciam instituentes decrevimus, quinque Episcopales Sedes in praesentia esse erigendas, nempe Ultrajectensem, Harlemensem, Buscoducensem,

in verschillende streken steeds toeneemt; dat de gezindheid van Zijne Majesteit den Koning jegens zijne Katholieke onderdanen welwillend is en toegenegen; en dat de belemmeringen welke eertijds het Katholicisme hinderlijk waren, allengskens worden uit den weg geruimd; terwijl wij steunende op de billijkheid en op den regtszin dergenen welke met het bestuur en de leiding der Hooge Regeringszaken belast zijn, het vertrouwen koesteren, dat die belemmeringen gansch en al zullen worden opgeheven. Hier komt nog bij, dat niet alleen Onze Eerwaardige Broederen de Apostolische Vicarissen van die gewesten, maar ook de gansche Geestelijkheid en een aanzienlijk tal van leeken van allerlei rang en stand met nadrukkelijke en herhaalde beden bij Ons hebben aangedrongen, dat Wij toch de meergemelde Bisschoppelijke Hiërarchie daar ter plaatse mogten herstellen. Van zelve beseft Gij, Eerwaardige Broederen! hoe gaarne en blijmoedig Wij deze beden hebben ontvangen, overmits al Onze eigen zorgen en overleggingen, al Ons streven en Ons pogen immer juist ten doel gehad hebben, dat die zaak eenmaal tot den gewenschten uitslag mogte gebragt worden. Toen Wij alzoo het oordeel hadden ingewonnen van Onze Eerwaardige Broederen

Bredanam, et Ruremundensem. Ac memoria repetentes vetera illustria sane facta, et monumenta ejusdem Ultrajectensis Sedis, quae, veluti diximus, a Paulo IV. Decessore Nostro Archiepiscopalis Ecclesiae honoribus et privilegiis fuit decorata, ac sanctissimae nostrae religionis rationes, et alia gravissima rerum adjuncta serio considerantes, plane non dubitavimus, eamdem Ultrajectensem Sedem ad pristinam Metropolitanae Ecclesiae dignitatem ac splendorem evehere et restituere, eique alias commemoratas quatuor Suffraganeas Episcopales Sedes attribuere. Habetis, Venerabiles Fratres, quae Vobis non sine magna animi Nostri laetitia de Episcopalis in Hollandiae ac Brabantiae Regno Hierarchiae instauratione breviter raptimque significanda existimavimus. Apostolicas vero de hac re Litteras jam proferri, illasque Vobis exhiberi mandavimus, ut clarius et plenius ea omnia noscere possitis, quae ad hanc ipsam rem pertinent.

de Kardinalen der Heilige Roomsche Kerk, leden der Congregatie die voor de Voortplanting des Geloofs heeft toe te zien, aan welke Kardinalen Wij het onderzoek naar dit gewigtig onderwerp hebben opgedragen; konde wel niets eerder door Ons gewenscht worden dan dat Wij overeenkomstig Ons vurigst verlangen tot het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in het Koningrijk Holland en Brabant mogten kunnen overgaan. En nu dan hebben Wij in evengenoemd Rijk den Kerkelijken regeringsvorm op dien voet teruggebragt zooals die is in vrije werking bij andere, vooral bij beschaafde, natiën, waar geen bijzondere reden aanwezig is, dat het bestuur door de buitengewone dienst van Apostolische Vicarissen gevoerd worde. Dien ten gevolge eene Kerkelijke provincie in herhaaldelijk gemelde gewesten instellende, hebben Wij bepaald, dat voor het tegenwoordige vijf Bisschoppelijke zetels aldaar zullen worden opgerigt, te weten: van Utrecht, van Haarlem, van 's Hertogenbosch, van Breda, en van Roermonde. Wijders de waarlijk roemruchtige feiten Ons te binnen brengende uit den voortijd, en de herinneringen aan den zetel van Utrecht verbonden — welke zetel, gelijk Wij boven zeiden, van Onzen Voorganger Paulus IV de

eer en de voorregten van Aartsbisschoppelijke Kerk genoten heeft; in ernstige overweging ook nemende de belangen onzer Heilige Godsdienst en andere gewigtige omstandigheden; zoo hebben Wij niet geaarzeld den zetel van Utrecht tot de vroegere waardigheid en den luister van Metropolitaan-Kerk te verheffen en terug te brengen, en daaraan de vier andere Suffragaan-Bisschoppelijke zetels te verbinden. Zietdaar Eerwaardige Broederen! wat Wij niet zonder Onze groote zielevreugde, aangaande het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in het Koningrijk Holland en Brabant gemeend hebben kort en beknoptelijk ter Uwer kennisse te moeten brengen: doch Wij hebben tevens gelast, dat de Apostolische Brieven, betreffende dit onderwerp, thans zullen aan het licht gebragt en aan U uitgereikt worden, opdat Gij vollediger en duidelijker U bekend maken kunt met al hetgene tot deze zaak betrekkelijk is.

Nunc autem plane non dubitamus, quin pari consolatione et gaudio audituri sitis quae pro Apostolica Nostra sollicitudine egerimus, ut catholica Ecclesia ejusque salutaris doctrina in Costaricensi Americae meridionalis Republica majora in dies

Geenszins twijfelen Wij of Gij, na het boven medegedeelde, met gelijke troost en vreugde vernemen zult, hetgene door Ons, overeenkomstig Onze Apostolische zorg, verrigt werd om den voortgang der Katholieke Kerk en hare zaligmakende leer in de Zuid-

incrementa suscipiat. Neminem Vestrum latet quam vehementer de Ecclesiis in America meridionali existentibus anxii atque solliciti simus, et qua impensa cura, atque studio illarum indigentiis occurrere non desinamus, et quantopere exoptemus omnes invenire rationes, quibus easdem Ecclesias sublevare et recreare possimus. Hinc laetissimo prorsus, gratissimoque animi Nostri sensu excepimus petitionem Dilecti Filii Illustris et Honorabilis Viri Joannis Raphael Mora hodierni praedictae Costaricensis Reipublicae Praesidis, qui a Nobis enixe postulavit, ut ecclesiasticas illius ditionis res ordinare vellemus. Cum ejusmodi desideria Nostris studiis plane faverent, manum operi statim admovimus, ac Dilecto Filio Nostro Jacobo S. R. E. Cardinali Antonelli a publicis Nostris negotiis in mandatis dedimus, ut de componendis in illa Republica Religionis, Ecclesiaeque negotiis, quae potior Nostra est cura, cum Dilecto Filio Nobili Viro Marchione Ferdinando de Lorenzana ejusdem Reipublicae apud Nos et hanc Sanctam Sedem Ministro, atque ad hoc peragendum negotium destinato ageret. Itaque suscepta tractatione Conventio fuit inita, cui uterque subscripsit, postquam ejusdem Conventionis capita, seu articuli Nos-

Amerikaansche Republiek van Costa Ricca bevorderlijk te wezen. Niemand Uwer is het onbekend, welke angsten en bekommeringen de kerken van Zuid-Amerika ons baren; welke zorg, welken ijver Wij er aan besteden, om zonder ophouden in hare behoeften te gemoet te komen; en hoezeer Wij verlangen alle middelen op te sporen, om die kerken te verheffen en als met nieuw leven haar te bezielen. Met een gevoel van blijdschap en van dankbaarheid tevens hebben Wij dan ook de aanvrage ontvangen van Onzen Geliefden Zoon, den tijdelijken President van evengenoemde Republiek Costa Ricca, den roemwaardigen en hooggeëerden Joannes Raphaël Mora, die Ons dringend verzocht heeft, dat Wij de kerkelijke aangelegenheden van dien Staat zouden regelen. Daar dit verlangen Onzen toeleg begunstigde, hebben Wij onverwijld de hand aan het werk geslagen, en Onzen Geliefden Zoon en Secretaris van Staat, den Kardinaal der Heilige Roomsche Kerk Jacobus Antonelli gelast, om met Onzen Geliefden Zoon den Minister der Republiek Costa Ricca bij Ons en den H. Stoel, den Markies Ferdinand de Lorenzana, die daartoe was gevolmagtigd, in onderhandeling te treden, ten einde de godsdienstige en kerkelijke

tro jussu a peculiari VV. FF. NN. S. R. E. Cardinalium Congregatione maturo examine perpensi, atque a Nobis rati habiti fuerunt. Plenam, accuratamque de iis omnibus, quae conventa sunt, cognitionem hebebitis, Venerabiles, Fratres, cum Apostolicae de hac re Litterae editae fuerint. Interim vero non mediocri jucunditate Vobis significamus, cautum fuisse in primis, ut ibi Catholica Religio omnibus suis juribus libere, ac tranquille perfrui debeat, quibus ex divina sua institutione, et Sacrorum Canonum sanctione potitur; utque in omnibus illius ditionis scholis instituendi ac docendi ratio cum ejusdem catholicae Religionis doctrina congruere debeat. Constitutum quoque est, ut Venerabilis Frater Episcopus S. Josephi, aliique omnes Antistites, qui inibi esse poterunt, quando novae erigantur Dioeceses, in pastoralis muneris partibus obeundis, propriaque jurisdictione exercenda plenam habeant libertatem, scholis advigilent, ac theologicae praesertim doctrinae, aliarumque sacrarum disciplinarum institutionem omnimoda libertate dirigant, et moderentur. Decretum quoque est, ut Ecclesiae, ejusque sacris Ministris congrua, decens, et omnino libera, atque in tuto posita dos attribuatur, et omnes il-

aangelegenheden, die steeds het eerste voorwerp Onzer zorgen zijn, in die Republiek op behoorlijken voet te brengen. De aangeknoopte onderhandelingen hebben tot eene Overeenkomst geleid, welke, nadat de bepaalde punten of artikelen op Onzen last aan het onderzoek van eene bijzondere Congregatie van Eerwaardige Broederen Kardinalen der Heilige Roomsche Kerk zijn onderworpen geweest en door Ons bekrachtigd waren, reeds van beider zijden is geteekend. Van al hetgeen waaromtrent is overeengekomen, zult Gij volledig en naauwkeurig kennis nemen kunnen, zoodra de Apostolische Brieven ten deze zullen zijn uitgegeven. Inmiddels brengen Wij tot onze groote vreugde U hier de verzekering, dat in de eerste plaats bedongen en overeengekomen is, dat de Katholieke godsdienst daar ter plaatse in het vrij en ongehinderd genot wezen zal van alle, haar, krachtens goddelijke instelling en kerkelijke wetgeving, toekomende regten; en dat in al de scholen der Republiek onderwijs en opvoeding in overeenstemming met onze Katholieke godsdienstleer wezen moeten. Insgelijks is bepaald, dat Onze Eerwaardige Broeder de Bisschop van St. Josef, en zoo mede al de andere Bisschoppen, wanneer nieuwe Bisdommen komen te worden op-

lius Reipublicae fideles cum hac Apostolica Sede catholicae veritatis, et unitatis centro libere communicare valeant; ut Religiosae Familiae ex proprii instituti regulis ibi denuo commorari queant. Sancitum quoque et vindicatum jus est, quo pollet Ecclesia, acquirendi scilicet et possidendi quaecumque bona stabilia atque frugifera. Cautum etiam volumus, ut omni studio opportuna quaeque comparentur subsidia, quo infideles, qui in illius Reipublicae territorio morantur, ac misere sedent in tenebris, et umbra mortis, collustrentur evangelica lucis radiis, atque ad unicum Christi ovile traducantur. Omni cura prospeximus, ut ecclesiastica disciplina majorem in modum vigeat, ac diligentissime in iis etiam servetur, de quibus nulla in Conventione mentio est facta. Ratione autem habita tum bonorum, quae ex ejusmodi Conventione in rem catholicam redundare cognovimus, tum redituum, qui Ecclesiae, ejusque sacris Ministris adtributi fuere, ejusdem Reipublicae Praesidi, ejusque in munere ipso Successoribus honorificum jus concedendum censuimus, nominandi scilicet ad Episcopales Sedes, et ecclesiastica quaedam Beneficia, cum illa vacaverint.

gerigt, in de waarneming hunner herderlijke bediening en in de uitoefening der hun eigene jurisdictie, eene volledige vrijheid zullen genieten; dat zij over de scholen toezigt zullen hebben en dat zij in het bijzonder het theologiesch onderwijs met al wat tot de gewijde wetenschappen behoort, met volstrekte vrijheid zullen inrigten en besturen. Ook is vastgesteld geworden, dat aan de Kerk en aan hare gewijde dienaren eene behoorlijke, voegzame, geheel onafhankelijke en goedverzekerde dotatie zal worden verstrekt; en dat alle geloovigen der Republiek ongehinderde gemeenschap en verkeer zullen genieten met Onzen Apostolischen Stoel, het middenpunt der eenheid en der Katholieke waarheid, en dat aldaar op nieuw Vereenigingen van Religieusen zullen kunnen verblijven en de regelen hunner instelling naleven. Nog is het, der Kerke toebehoorend, regt ter verkrijging en bezitting van alle soort van vaste en vruchtgevende goederen uitdrukkelijk gehandhaafd en bekrachtigd geworden. Wijders willen Wij gezorgd hebben, dat met der zake toegenegen wil, alle geschikte hulpmiddelen worden bereid en verleend, ten einde de ongeloovigen, welke op den bodem der Republiek verblijven, en helaas! nog

in de duisternis en de schaduwen des doods gezeten zijn, met de stralen van het licht des Evangelies verlicht, en tot den eenigen schaapstal van Christus gebragt worden. Eindelijk al Onze zorg en voorziening is er op gerigt geweest, dat de kerkelijke tucht krachtiger ontwikkeld en stiptelijk onderhouden worde ook ten opzigte van die punten, waarvan in de Overeenkomst geene melding gemaakt is. Daarentegen hebben Wij, acht slaande op de voordeelen welke uit de aangegane Overeenkomst voor het Katholicisme kennelijk voortvloeijen, en op de geldelijke verstrekkingen die aan de Kerk en aan hare Dienaren geschied zijn, goedgevonden aan den President der Republiek en aan Zijne Opvolgers het eervolle regt toe te staan van Benoeming, zoo tot de Bisschoppelijke Zetels als tot eenige Kerkelijke Beneficiën, wanneer die zullen komen open te vallen.

Haec omnia, quae maximo Nobis solatio inter multiplices, molestissimasque Nostri Pontificatus sollicitudines extiterunt, Vobis nuncianda erant, Venerabiles Fratres. Ac persuasissimum Nobis est, Vos pari laetitiae sensu accepisse quae ad majorem Divini numinis gloriam, ejusque Sanctae Ecclesiae incrementum, et pro-

Dit alles moesten Wij U, Eerwaardige Broederen! mededeelen. Het is Ons te midden van de veelerlei en hoogst bezwarende kommernissen Onzer Pauselijke Regering tot eenen vermogenden troost; en ten volle zijn Wij overtuigd, dat door U met eene even groote blijdschap vernomen is, hetgene Wij, hetzij met betrekking tot

speritatem, atque ad animarum salutem cum in florentissimo Hollandiae, et Brabantiae Regno, tum in Costaricensi Republica a Nobis peracta et constituta sunt. Verum dum hac consolatione utimur, haud satis exprimere possumus acerbissimum dolorem, quo dies noctesque angimur ob crudelissimum et nunquam satis detestandum bellum, quo in aliis multis iisque amplissimis ditionibus Catholica divexatur, et laceratur Ecclesia. Siquidem in his regionibus saeva immaculatae Christi Sponsae vulnera in dies infliguntur, et catholica fides ac doctrina oppugnatur, proculcatur, et sacrae atque ecclesiasticae res omnibus angustiis, et offensionibus premuntur, et morum depravatio, ac perversae omnis generis opiniones, et errores dominantur. Itaque, Venerabiles Fratres, assiduis enixisque precibus Deum orare et obsecrare nunquam intermittamus, ut pro sua bonitate necessarias Nobis vires impertiri, ac Nostris curis, laboribus, consiliis benedicere velit, quo tantam malorum congeriem avertere possimus.

het zoo bloeijend Koningrijk Holland en Brabant, hetzij voor de Republiek van Costa Ricca, tot meerdere glorie Gods, tot den wasdom en het goed gedijen Zijner Heilige Kerk, en tot het heil der zielen, hebben verrigt en vastgesteld. Dan, zoo Wij aan den eenen kant dezen troost genieten mogen, Wij vinden ter andere zijde geen woorden om de bittere droefheid te uiten, die nacht en dag het hart Ons beklemt over den wreedaardigen en nooit genoeg verfoeiden strijd, waardoor in andere en magtige Staten de Katholieke Kerk word geteisterd en verscheurd. Dáár worden dagelijks aan de onbevlekte Bruid van Christus harde wonden geslagen; daar wordt het Katholieke geloof en de Katholieke leer bestreden en vertrapt; daar worden kerkelijke en heilige belangen met allerlei hindernissen en schendingen belemmerd en verkort; terwijl onzedelijkheid, allerlei verkeerde beginselen en dwalingen de overhand nemen. Laat Ons derhalve, Eerwaardige Broederen! nimmer ophouden in dringende en gestadige gebeden God te smeeken, dat Hij in zijne goedertierenheid zich gewaardige Ons de noodige krachten te verleenen; over Onze zorgen, pogingen en overleggingen Zijnen zegen uit te storten; opdat Wij tot wering van het zoo menig-

Jam vero ad amplissimum Vestrum Ordinem animum intendentes, statuimus hodierno die viros ingenii, pietatis, doctrinae, et rerum gestarum laude praestantes in Collegium Vestrum cooptare. Antequam vero id aganus, manifestandos esse ducimus duos Cardinales, quos in Consistorio die 15 mensis Martii superiori anno a Nobis habito creavimus, et hactenus in pectore reservavimus. Horum primus est Venerabilis Frater Michael Viale Prelà Archiepiscopus Carthaginiensis qui vitae integritate, morum gravitate, et comitate spectabilis, ac praestanti ingenio et doctrina praeditus, postquam Apostolici Nuntii munere apud Regiam Bavaricam Aulam summa cum laude est perfunctus, munus idem penes Caesaream et Apostolicam Vindobonensem Aulam plures per annos impeditissimis temporibus, ac trepidis in rebus tanta fide, sagacitate, prudentia, labore, et rei catholicae studio obivit, ut de Apostolica hac Sede egregie meritus communem omnium existimationem sibi merito, atque optimo jure comparaverit.

vuldig en hoog gestegen kwaad in staat mogen gesteld worden.

Hierna op Uwen Hoogeerwaardigen Kardinaalstand Onze aandacht vestigende, hebben Wij besloten eenige mannen die uitmunten door hunne geestesgaven, hunne vroomheid, wetenschap en verdienstelijke bedrijven, als leden voor Uw Collegie te verkiezen. Dan alvorens hiertoe over te gaan, meenen Wij echter de twee Kardinalen vooraf te moeten bekend maken, welke Wij, in het Consistorie den 15 Maart des vorigen jaars door Ons gehouden, benoemd maar tot hiertoe *in petto* gehouden hebben. De eerste is Onze Eerwaardige Broeder Michael Viale Prelà, Aartsbisschop van Carthago, een man van hoog aanzien om zijnen reinen levenswandel, deftige en tevens innemende manieren, begaafd bovendien met uitstekende talenten en rijke kennis. Met den hoogsten lof heeft hij zich gekweten eerst als Nuntius aan het Koninklijk Hof van Beijeren: daarna bediende hij, gedurende vele jaren, dezelfde betrekking aan het Keizerlijk Apostoliesch Hof van Weenen, in hoogst moeijelijke tijden en onder hagchelijke omstandigheden, met zulk eene getrouwheid, zoo hooge bekwaamheid, voorzigtigheid, inspanning en ijver voor de Katho-

Alter vero Cardinalis, quem una publicamus, est Venerabilis Frater Joannes Brunelli Archiepiscopus Thessalonicensis. Is quoque religionis laude, morumque probitate spectatus, ac sacra praesertim doctrina excultus postquam Canonici Juris scientiam in Romano Archigymnasio cum sui nominis fama, et auditorum utilitate tradidit, tam multos operososque labores pro Apostolica Sede pertulit in gravissimis obeundis muneribus Secretarii Congregationum Negotiis Ecclesiasticis extraordinariis, et Christianae Fidei propagandae praepositarum, ac Nostri apud Regiam Catholicam Hispanam Aulam Nuncii, ut indefessam, ac strenuam, quam eidem Apostolicae Sedi navavit operam, Cardinalitiae dignitatis praemio remunerandam esse judicaverimus.

lieke belangen, dat aan hem, die zich jegens Onzen Apostolischen Stoel bij uitstek verdienstelijk gemaakt heeft, met het volste regt de algemeene hoogste achting van allen is ten deele geworden.

De andere Kardinaal, dien Wij tevens hiermede als zoodanig verkondigen, is Onze Eerwaardige Broeder Joannes Brunelli, Aartsbisschop van Thessalonica. Ook deze man staat om godsdienstigheid en braaf karakter hoog in aanzien, en munt vooral door zijne geoefendheid in de gewijde wetenschap uit. Na eerst door Zijn zoo nuttig onderwijs in het Kanoniek Regt aan het Romeinsch Archigymnasium zich eenen roemrijken naam gemaakt te hebben, heeft Hij inzonderheid, ten behoeve van den Apostolischen Stoel, in verschillende en de hoogst gewigtige betrekkingen, veel en den zwaarsten arbeid verrigt, eerst als Secretaris van de Congregatie voor de Buitengewone Kerkelijke Zaken en van de Congregatie ter Voortplanting des Christelijken Geloofs, en later als Onze Nuntius aan het Koninklijk Katholiek Hof van Spanje; zoodat wij het wel billijk geacht hebben, aan 's mans onvermoeide en zware diensten voor den Apostolischen Stoel verrigt, in de Kardinaals-waardigheid eene belooning te schenken.

Post evulgatos quos diximus,

Deze beide U bekend gemaakt

sex alios hodierno Consistorio Cardinales creamus. Atque horum unus est Venerabilis Frater Joannes Scitowski Archiepiscopus Strigoniensis. Hic excellenti pietate, aliisque egregiis animi dotibus clarus ab Episcopatu Quinque Ecclesiensi ad Archiepiscopalem Sedem Strigoniensem evectus ita omnibus illis virtutibus, quae Episcopum maxime decent, semper enituit, ut Carissimus in Christo Filius Noster Franciscus Josephus Austriae Imperator eum Nobis plurimum commendaverit, atque ut Cardinalis a Nobis fieret postulaverit. Nos igitur Virum et suis meritis maxime illustrem, ac tanta tantique apud Nos ponderis commendatione decoratum quam libentissime Vestro Ordini adscribimus.

Gaudemus etiam Cardinalatus honore decorare alium Venerabilem Fratrem. Is est Venerabilis Frater Franciscus Nicolaus Morlot Archiepiscopus Turonensis, qui insigni religionis et pietatis studio, ac pari in hanc Apostolicam Sedem fide, et observantia spectatus Aurelianensium primum Episcopus, postea ad Archiepis-

hebbende, gaan Wij thans in het huidige Consistorie over tot de benoeming van zes andere Kardinalen. En dan noemen Wij vooreerst Onzen Eerwaardigen Broeder Joannes Scitowski Aartsbisschop van Gran. Deze man die teregt den roem draagt van uitstekende vroomheid en andere zeldzame zielshoedanigheden, werd van het Bisdom van Vijfkerken tot den Aartsbisschoppelijken zetel van Gran verheven: zoo zeer blonken steeds in hem uit al die deugden welke bijzonderlijk den Bisschop betamen, dat Onze Zeer Geliefde Zoon in Christus, de Keizer van Oostenrijk, Frans Josef, hem ten nadrukkelijkste aan Ons heeft aanbevolen met het verlangen, dat Wij hem Kardinaal zouden benoemen. Volgaarne alzoo plaatsen Wij in Uwen Rang eenen man, welke door eigen verdienste het meeste schitterend, bovendien nog vereerd is door eene zoo hooge en bij Ons zoo gewigtige aanbeveling.

Met vreugde sieren Wij eenen anderen Eerwaardigen Broeder met de eere der Kardinaalswaardigheid. Wij bedoelen Onzen Eerwaardigen Broeder Franciscus Nicolaus Morlot, Aartsbisschop van Tours. Door eenen onderscheidenden ijver voor godsdienst en vroomheid, alsmede door eene geëvenredigde getrouwheid en

copalem Turonensem Ecclesiam regendam evocatus tanta cura, industria, sedulitate omnes pastoralis muneris partes implere, atque de catholica Ecclesia bene mereri contendit, ut illum dignissimum arbitremur, quem in Vestrum Ordinem adsciscamus. Quod dum agimus, rem Carissimo in Christo Filio Nostro Napoleoni Francorum Imperatori gratissimam facere certi sumus, cum Ipse id a Nobis vehementer petierit.

His addimus Venerabilem Fratrem Justum Recanati Episcopum Tripolitanum in partibus infidelium Lidiae. Hic a primo aetatis suae flore Religiosum Ordinem minorum Cappuccinorum amplexus regularis disciplinae studio, modestiae laude, iisque omnibus virtutibus, quae Religiosum virum summopere decent, ornatus, ac philosophicarum et theologicarum potissimum disciplinarum peritia praestans, Collegio Missionum Exterarum ejusdem Ordinis summo cum zelo praefuit, et Seno-

eerbied jegens den Apostolischen Stoel de oogen tot zich getrokken hebbende, bekleedde hij eerst den Bisschoppelijken zetel van Orleans; later geroepen tot het bestuur der Aartsbisschoppelijke Kerk van Tours, beijverde hij zich met zoo groote zorg, met zoo veel moed en even groote volharding, aan al de eischen van de herderlijke bediening te voldoen, en voor de Katholieke Kerk zich verdienstelijk te maken, dat Wij hem allezins waardig achten om hem in Uw midden eene plaats te bestemmen. Dit doende, weten Wij, dat Wij iets welgevalligs verrigten voor Onzen in Christus zeer Geliefden Zoon Napoleon den Keizer der Franschen, aangezien deze met aandrang Zijn verlangen daartoe aan Ons heeft doen kennen.

Wij voegen tot de bovengenoemden bij Onzen Eerwaardigen Broeder Justus Recanati den Bisschop van Lydiesch Tripoli *in partibus infidelium*. In zijnen eersten bloei der jeugd begaf hij zich in de Orde der Capucijnen: liefde voor de kloostertucht, zedigheid en alle verdere deugden die allermeest den Ordesgeestelijke moeten eigen zijn, waren aan hem zoo vele schoone sieraden: in ongewone mate ervaren bovendien in de Wijsgeerige en Godgeleerde wetenschappen,

galliensem Dioecesim sapienter, prudenterque administravit, ac tam sedulam solertemque Nobis, et Apostolicae Sedi in gravissimis cognoscendis negotiis praebuit operam, ut illum ad Cardinalitiae Dignitatis apicem evehendum esse arbitremur.

stond hij met uitstekenden ijver aan het hoofd van het Collegie voor buitenlandsche Zendingen zijner Orde; het Bisschoppelijk diocees van Senagallië bestuurde hij met wijsheid en voorzigtigheid; en eindelijk hij heeft Ons en den Apostolischen Stoel bij beraadslaging over de hoogste aangelegenheden met zoo veel ijver en doorzigt van zijnen raad gediend, dat Wij hem tot den hoogen stand der Kardinaalswaardigheid meenen te moeten verheffen.

Eadem porro Dignitate augemus Dilectum Filium Dominicum Savelli, qui Delegati Apostolici munere perfunctus plures Pontificiae Nostrae Ditionis Provincias est moderatus, ac deinde inter Clericos Camerae Apostolicae adscitus, et hujus almae Nostrae Urbis Gubernator, ac S. R. E. Vice-Camerarius renunciatus, in his exercendis muneribus suam integritatem, prudentiam, consilium, dexteritatem ita Nobis probavit, ut eum eodem apud Vos loco haberi voluerimus.

Met die waardigheid bekleeden Wij nog Onzen Geliefden Zoon Dominicus Savelli, die eerst in hoedanigheid van Apostoliesch Delegaat het bestuur gevoerd heeft in verschillende Provinciën van Onzen Pauselijken Staat; daarna onder de Klerken van de Camera Apostolica opgenomen, en Gouverneur Onzer Stad Rome, en Vice-Camerarius der Heilige Roomsche Kerk benoemd, heeft hij in de uitoefening van deze bedieningen Ons zoo vele bewijzen van onkreukbare deugdzaamheid, van voorzigtigheid, beleid en bekwaamheid gegeven, dat het Onze wensch en wil is, dat Gij hem in Uw midden leert schatten gelijkerwijze Wij dit doen.

Pergratum autem Vobis fore existimamus, a Nobis in amplissimum Vestrum Ordinem cooptari Dilectum Filium Prosperum Ca-

U zal het, naar Wij meenen, bijzonder aangenaam wezen, wanneer Wij tot Uwen Hoogeerwaardigen stand verheffen onzen Ge-

terini, cujus eximia vitae integritas, religio, pietas, ingenium, doctrina Vobis est perspecta, cum gravissima munera Secretarii Congregationis Studiis moderandis praepositae, et Judicis Sacrarum Cognitionum, et Decani Collegii Protonotariorum Apostolicorum Participantium, atque Assessoris Inquisitionis in hac Urbe praeclare obierit.

Aequis vero plausibus Vos excepturos esse putamus alium egregium virum, quem Vestro Ordini adscribendum esse censuimus. Is est Dilectus filius Vincentius Santucci, qui, ut nostis, egregiis animi, ingeniique dotibus ornatus, ac religionis et pietatis laude praestans, sacraque potissimum doctrina apprime excultus, postquam plures per annos, difficillimis temporibus Alter a Cardinali a publicis negotiis in multiplici, gravissimaque rerum publicarum procuratione sedulam, utilemque impendit operam, tanta prudentia, consilio, perspicacia laboriosissimum munus Secretarii Congregationis Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis praepositae sustinuit, ut illum Sacra Purpura honestandum omnino esse duxerimus.

liefden Zoon Prosper Caterini. Zijne uitstekende deugd, zijn godsdienstzin, vroomheid, alsmede zijne talenten en geleerdheid zijn U gebleken in de waarneming der gewigtige betrekkingen als: van Secretaris der Congregatie voor het bestuur der studiën, van Raadslid in zaken van Heiligverklaring, en van Deken bij het Collegie der Participerende Apostolische Protonotarissen, en van Assessor bij de Inquisitie, waarmede hij hier ter Stede is bekleed geweest.

Evenzoo zult gij de keuze toejuichen van eenen anderen uitmuntenden man, wiens naam Wij op de lijst der Kardinalen gemeend hebben te moeten plaatsen. Wij spreken van Onzen Geliefden Zoon Vincentius Santucci. Gelijk U bekend is, bezit hij uitstekende gaven van karakter en geest; is hij een man van verheven godsdienstzin en vroomheid, die vooral ook de gewijde wetenschap met het gelukkigst gevolg heeft beoefend. Na verscheidene jaren in de moeijelijkste tijden als Substituut Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken ijverig en met vrucht aan de behartiging van Onze veelzijdige en gewigtige Openbare aangelegenheden zijne krachten gewijd te hebben, heeft hij later de werkzame betrekking van Secretaris bij de Congregatie voor de Buitengewone Kerkelijke

Zaken met zoo groote voorzigtigheid, scherpzinnigheid en beleid vervuld, dat hij Ons der eere van het heilig purper allezins waardig is toegeschenen.

Hi sunt praeclari Viri, quos in amplissimum Vestrum Ordinem cooptandos esse judicavimus.

En hiermede hebben Wij U de namen der roemwaardige mannen gemeld, die Wij tot den Hoogeerwaardigen Rang van Kardinalen gemeend hebben te moeten opnemen.

Quid Vobis videtur?

Wat dunkt U?

Auctoriate Omnipotentis Dei, Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, ac Nostra declaramus S. R. E. Presbyteros Cardinales

Uit krachte van het gezag des Almagtigen Gods, der Heilige Apostelen Petrus en Paulus, en het Onze, kondigen Wij af tot Kardinaal-Pricsters:

Michaelem Viale Prelà Archiepiscopum Carthaginiensem

Michaël Viale Prelà, Aartsbisschop van Carthago, en

Joannem Brunelli Archiepiscopum Thessalonicensem

Joannes Brunelli, Aartsbisschop van Thessalonica:

Insuper creamus S. R. E. Presbyteros Cardinales

Bovendien benoemen Wij tot Kardinalen der Heilige Roomsche Kerk van de Orde der Priesteren:

Joannem Scitowsky Archiepiscopum Strigoniensem

Joannes Scitowski, Aartsbisschop van Gran,

Franciscum Nicolaum Morlot Archiepiscopum Turonensem

Franciscus Nicolaus Morlot, Aartsbisschop van Tours,

Justum Recanati Episcopum Tripolitanum

Justus Recanati, Bisschop van Tripoli;

Diaconos vero

en tot Kardinaal-Diakens:

Dominicum Savelli

Dominicus Savelli,

Prosperum Caterini

Prosper Caterini, en

Vincentium Santucci

Vincentius Santucci,

Cum dispensationibus, derogationibus, et clausulis necessariis et opportunis.

met de noodige en tijdige dispensatiën, derogatiën en Clausulen.

In Nomine Patris † et Filii † et Spiritus † Sancti. Amen.

In den Naam des Vaders † en des Zoons † en des Heiligen † Geestes. Amen.

APOSTOLISCHE BRIEF

VAN

ZIJNE HEILIGHEID,

WAARBIJ HET BISSCHOPPELIJK KERKBESTUUR IN HOLLAND WORDT HERSTELD.

PIUS PP. IX.

ad perpetuam rei memoriam.

Ex qua die arcano divinae providentiae consilio ad Apostolicae Sedis fastigium nil tale merentes ac cogitantes evecti fuimus, statim prout injunctum Nobis ministerium postulabat eo curas omnes ac studia intendimus, ut spirituali Christifidelium ubicumque existentium saluti atque incolumitati prospiceremus. Ac postquam inchoatum jam a fel. rec. Gregorio XVI. praedecessore Nostro Episcopalis in florentissimo Angliae regno Hierarchiae instaurandae opus benedicente Domino absolvere datum fuit, studia Nostra ac

PAUS PIUS IX.

ter immerdurende gedachtenis.

Van den dag af, waarop Wij, die niets dergelijks verdienden noch verwachtten, ingevolge een verborgen raadsbesluit van Gods Voorzienigheid, tot den hoogen Apostolischen Stoel verheven zijn, hebben Wij aanstonds, gelijk de Ons opgelegde bediening vorderde, al onze zorgen en al onzen toeleg daartoe ingespannen, dat aan alle oorden, in het behoud en het heil der geloovigen door Ons zou worden voorzien. Toen het dan vergund was geworden, het werk des herstels van de Bisschoppelijke Hiërarchie in het

sollicitudines convertimus ad electam aliam dominicae vineae partem, ad inclytas nempe Hollandiae ac Brabantiae regiones, quas salutaribus iisdem institutionibus informari posse intelligeremus et maximopere optaremus. Versabatur enim jugiter ob oculos, quae vel a prioribus Ecclesiae saeculis fuisset illarum regionum conditio: namque ubi primum labente saeculo VII. per S. Clementem Willibrordum apostolico spiritu afflatum virum, sociosque ab ipso adlectos evangelicos ministros, invecta in eas fuit Christiana Religio, uberrimos dedisse fructus vetusta omnia monumenta testantur, ita ut paulo post, anno nimirum DCXCVI. S. Sergius I. praecessor Noster Ultrajectensem Ecclesiam erexerit, eumdemque Willibrordum illi regendae designatum Antistitem sacra infula suis ipse manibus decoraverit. Longum sane esset ea omnia persequi ac recensere quae tum laudatus Antistes, tum S. Bonifacius qui ei successit, Germaniae Apostolus merito nuncupatus, ac reliqui subsequentes Episcopi quorum nonnulli Sanctorum albo adscripti sunt, praeclare gesserunt, impensosque ab eis labores commemorare ad catholicam fidem per memoratas regiones diffundendam usque ad annum MDLIX. quo anno adeo ipsam ibidem floruisse compertum

bloeijende Koningrijk Engeland, hetwelk door Onzen Voorganger zaliger gedachtenis, Gregorius XVI, reeds was opgezet, onder Gods zegen ten einde te brengen, toen hebben Wij onze zorg en ijver naar een ander uitverkoren deel van 's Heeren wijngaard gerigt, met name naar de vermaarde landschappen van Holland en Brabant, waarvan Wij bevroedden, dat daar dezelfde regeling mogelijk was, die Wij dringend verlangden tot stand te brengen. Zonder ophouden immers zweefde de toestand dier landen, zooals hij eenmaal, zelfs in vroege eeuwen der Kerk, was, ons voor oogen; alle oude monumenten trouwens geven er getuigenis van, dat, zoo ras in den loop der zevende eeuw de Christelijke godsdienst daar door eenen man, die van den Apostolischen geest was aangeblazen, den H. Clemens Willibrord, en door andere Evangeliedienaren, welke hij zich tot medearbeiders verkozen had, is ingevoerd, de vruchten daar overvloedig gewassen zijn; zoodat kort daarop, bepaald ten jare 696, Onze Voorganger, de H. Sergius I, eene Kerk van Utrecht heeft opgerigt, en aan den H. Willibrord, dien Hij met het bestuur belastte, den Bisschopsmijter met eigen hand heeft opgezet. Het zoude te lang wezen, indien Wij

est, ut Paulus Papa IV. praedecessor Noster Ecclesiasticam in illis regionibus provinciam statuendam censuerit, litterisque Apostolicis incipientibus „Super Universas" IV. idus Maji datis, Ultrajectensem ipsam Sedem juribus ac privilegiis metropoliticis auxerit ac ditaverit, additis erectisque quinque Suffraganeis Ecclesiis nempe Harlemensi, Deventhiensi, Levordiensi, Gruningensi et Middelburgensi. Verum quum exinde dilectam hanc dominicam vineam firmius circumseptam, ac validioribus munitam praesidiis, majores in dies fructus edituram spes affulgeret, deplorandum illud fuit, quod haud ita multo post inimicus homo illam vastare, convellere ac deformare omni conatu voluerit. Et sane exploratum est quot quantaque Calviniana haeresis florentissimis illis Ecclesiis damna et clades intulerit; eoque pervasit haereticorum vis atque impetus, ut Catholicum in iis regionibus nomen prope extinguendum, tantisque reparandis jacturis nulla ferme superesse ratio videretur. Constat nihilominus Romanos Pontifices nihil reliquisse intentatum, ut ingruentibus tot malis qua fieri posset ratione occurrerent ac mederentur. Hinc ejectis, percussisque vel occisis Pastoribus, ad colligendas dispersi gregis reliquias cla. me.

hier wilden nagaan en opsommen wat evengenoemde Kerkvoogd, wat de H. Bonifacius die hem is opgevolgd, en naar verdienste de Apostel van Duitschland genoemd is, en de overige daarna volgende Bisschoppen, van welke eenigen op de rolle van 's Hemels Heiligen zijn ingeschreven, roemwaardig verrigt hebben, en den arbeid hier in herinnering te brengen, dien zij ter uitbreiding van het Katholiek geloof in die gewesten tot aan den jare 1559, doorstaan hebben. Op dat tijdstip blijkt de godsdienst derwijze in bloeijenden staat geweest te zijn, dat Onze Voorganger Paus Paulus IV alstoen gemeend heeft eene Kerkelijke Provincie daar ter plaatse te moeten instellen; dat Hij bij zijnen Apostolischen Brief „*Super Universas*" van den 4den der Idus van Mei, den Utrechtschen Zetel met Metropolitaan-regten en privilegiën beschonken en verrijkt heeft, daaraan toevoegende vijf nieuw opgerigte Suffragaankerken, te weten: die van Haarlem, van Deventer, van Leeuwarden, van Groningen en van Middelburg. Er was hoop, dat van toen af deze dierbare wijngaard des Heeren, beter omheind als die was, en van krachtiger hulpmiddelen voorzien, nu gestadig in vruchtbaarheid zou toenemen. Te betreuren derhalve is

Gregorius XIII. probatissimum virum et zelo divini nominis inflammatum, videlicet Sasboldum Vosmerum in Vicarium suum Apostolicum deputavit, qui deinde a Clemente VIII. Philippensis Archiepiscopi titulo ac charactere insignitus, cum non exiguam obtinuisset sacrorum operariorum copiam ex optimis Institutis, ac societatibus regularibus, ad collapsam religionem instaurandam, Deo juvante, non sine fausto successu adlaboravit. Easdem porro curas adhibuere successores Romani Pontifices nimirum Alexander VII. qui, Janseniani schismatis exordio, viriliter monstro illi ac pesti sese opponere, ejusque vim cohibere ac frangere haud intermisit; itemque Innocentius XII. Clemens XI. Benedicti XIII. et XIV. ceterique omnes praedecessores Nostri omnem dedere operam, ut Hollandiae et Brabantiae Catholicos, quos tam saeva et atrox procella ad extrema redegerat, sive per Apostolicos Vicarios Episcopali dignitate praeditos, sive per sanctae Sedis Nuntios pastoralibus auxiliis erigerent, recrearent; quo tandem fieret, miserante Domino, ut ad pristinum decus et formam Ecclesiae illae revocarentur. Atqui misericordiarum Pater et Deus totius consolationis impensis per Romanos Pontifices laboribus, curisque

het, dat kort daarna een vijandig mensch alles in het werk gesteld heeft om hem te verwoesten, af te scheuren en een geheel andere gedaante hem te geven. Het is bekend hoe groot nadeel, hoe vele verliezen het Calvinisme aan die zoo bloeijende Kerken heeft doen ondergaan; ja, zoo ver steeg de aanval en het geweld der ketterij, dat het Katholicisme daar zijnen algeheelen dood nabij, en het volstrekt onmogelijk scheen zoo groote verliezen ooit weder te herstellen. Wij weten echter, dat de Roomsche Pausen niets onbeproefd gelaten hebben, om voor zoo vele overvallene rampen elke mogelijke hulp, ieder denkbaar geneesmiddel te bieden. Zoo heeft Gregorius XIII, roemrijker gedachtenis, toen de Herders gebannen, geslagen of om het leven gebragt waren, ten einde het overschot der verstrooide kudde te verzamelen, Sasbold Vosmeer, eenen man die allen lof waardig is en van heiligen ijver voor God blaakte, tot zijnen Apostolischen Vicaris benoemd: later werd deze Vicaris door Clemens VIII tot Aartsbisschop van Philippi verheven; en een niet onaanzienlijk getal gewijde Werklieden uit andere beste Instellingen en uit de reguliere Orden getrokken hebbende, was hij met de hulp Gods ter weder-

optatum aliquando fructum pro sua benignitate concessit, ut quod ipsi intenderant jam perduci possit ad exitum; idque reservatum humilitati Nostrae eidem bonorum omnium largitori Deo maximas ex animo gratias persolvimus. Enim vero quamquam cl. me. Gregorius XVI. decessor Noster, accedente serenissimi illius Regis aequitate, complura sapienter egerit, ac molitus sit ad ecclesiasticam disciplinam praedictis in regionibus plene instaurandam, initisque anno MDCCCXLI. negotiationibus de restituenda Episcopali Hierarchia cogitaverit, perpensis tamen temporum adjunctis, opus pro tunc haud urgendum esse judicavit, auctisque Episcopali charactere Vicariis Apostolicis Brabantiae, aliisque opportune constitutis ad sternendam optatae instaurationi viam, tanti momenti rem opportuniori tempori definiendam remisit. Prae oculis igitur habentes praeclara hujusmodi decessorum Nostrorum exempla, ac dilectam illam dominici gregis partem quibus possumus favoribus prosequi volentes, id Nobis proposuimus, ut Catholicae religionis utilitates in memorato regno quantum per Nos fieri possit, augeamus. Hinc universum in eodem regno rei Catholicae statum progressusque, et permagnum Catholicorum numerum considerantes, nec non

opbouwing der vervallen godsdienst, niet zonder goed gevolg, werkzaam. Gelijke zorg hebben de opvolgende Roomsche Pausen gehad, als: Alexander VII, die bij den aanvang van de scheuring der Jansenisten niet ten achter bleef tegen dat verderfelijk onding met kracht zich te kanten en deszelfs vermogen te fnuiken; zoo ook hebben Innocentius XII, Clemens XI, Benedictus XIII, Benedictus XIV en al Onze overige Voorgangers alles in het werk gesteld om Hollands en Brabants Katholieken, die door den geweldigen, vreeselijken storm in de uiterste verlegenheid gebragt waren, hetzij door Apostolische Vicarissen met Bischoppelijk karakter, hetzij door Nuntiussen van den H. Stoel met herderhulp op te beuren en te bemoedigen, ten einde de Kerken daar ter plaatse, eenmaal in de ure van 's Heeren barmhartigheid, tot den vroegeren vorm en den ouden luister terug te brengen. De Vader der erbarmingen en de God van alle vertroosting heeft thans aan de zorgen en den arbeid door de Roomsche Pausen daartoe besteed, in zijne goedertierenheid vrucht geschonken, zoodat nu kan worden verwezenlijkt hetgene zij immer ten doel zich gesteld hebben; en Wij zeggen er Gode, den milden

impedimenta illa quae Religionis Catholicae incolumitati ac prosperitati valde adversabantur, in dies auferri prospicientes, immo fere jam penitus ablata confidentes per eam, quae a Gubernii moderatoribus aequitate ac justitia inducta est fundamentalium legum reformationem, denique probe noscentes benevolum serenissimi Regis animum erga illam quoque fidelissimorum subditorum classem, qui Catholicam profitentur fidem, tempus advenisse reputavimus, ut regiminis Ecclesiastici forma in Hollandiae regno ad eum restitui possit modum, quo fideles penes alias gentes fruuntur, apud quas nulla intervenit peculiaris causa, quamobrem extraordinario illo Vicariorum Apostolicorum, aut exceptionali alio ministerio regantur. Interim semel atque iterum porrectae Nobis sunt preces, quibus nedum dilecti cujusvis Ordinis filii Nostri illarum regionum incolae, sed vero etiam Vicarii Apostolici ipsi et Clerus universus idipsum a Nobis efflagitabant, eorumque votis obsistere haud passus est paternus Noster amor et charitas. Quapropter hisce, aliisque gravissimis causis adducti, praehabita, sicut rei gravitas exigebat, deliberatione cum VV. FF. NN. S. R. E. Card. Fidei propagandae praepositis, quibus accuratum totius negotii examen de-

Gever van alle goed, hoogen dank voor, dat die verwezenlijking voor Ons, zijnen nederigen dienstknecht, is bewaard gebleven. Want hoewel Onze onmiddellijke Voorganger roemrijker gedachtenis, Gregorius XVI, bij de billijke gezindheid van Zijne Majesteit den toenmaligen Koning, veel in wijsheid heeft gedaan en beraamd ter volle vernieuwing van de kerktucht in die streken, en zelfs bij de onderhandelingen ten jare 1841 gevoerd op de Herstelling van het Bisschoppelijk Kerkbestuur is bedacht geweest; zoo heeft hij, acht gevende op de omstandigheden gelijk die destijds waren, die taak gemeend niet te moeten doorzetten; en heeft hij aan de Apostolische Vicarissen van Brabant de Bischoppelijke waardigheid opgedragen benevens andere voorbereidende maatregelen tot het steeds gewenschte herstel getroffen; doch heeft hij de beëindiging der gewigtige hoofdzaak tot geschikteren tijd verschoven. Wij dan, die deze roemwaardige voorbeelden van Onze Voorgangers voor de oogen hebben; en die aan dit geliefde deel van 's Heeren kudde ieder mogelijk bewijs van gunst wenschen te geven; Wij hebben Ons voorgenomen de belangen der Katholieke godsdienst in gemeld Koningrijk naar

mandavimus, quique Nos in susceptо consilio magis magisque confirmarunt, levatisque oculis ad montem, unde venit Omnipotentis auxilium, implorata Deiparae Virginis ope, impetratisque suffragiis Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, aliorumque Coelitum qui praesertim Hollandiae Ecclesiam effuso pro Christo sanguine illustrarunt, tam salutari operi manum admovendam tandem aliquando existimavimus. Itaque motu proprio, certa scientia ac matura deliberatione Nostra, deque amplitudine Apostolicae auctoritatis ad majorem Dei omnipotentis gloriam, et S. Catholicae Ecclesiae utilitatem constituimus ac decernimus, ut in Hollandiae ac Brabantiae regno juxta communes Ecclesiae ejusdem regulas Hierarchia reflorcat Ordinariorum Episcoporum, qui a Sedibus nuncupabuntur, quas Nostris hisce Litteris erigimus, et in provinciam ecclesiasticam instituimus. Porro quinque Sedes in praesens erigendas decernimus ac fundatas volumus, nimirum Utrajectensem, Harlemensem, Buscoducensem, Bredanam et Ruremundensem. Animo autem revolventes Trajectensis Ecclesiae praeclara monumenta, nec non locorum praesertim opportunitate perspecta, aliisque rationibus expensis, non possumus, quin illustrem hanc olim

Ons vermogen bevorderlijk te zijn. Dien ten gevolge, op den algemeenen toestand en den voortgang van het Katholicisme in dat Rijk, alsmede op het aanzienlijk getal der Katholieke bevolking lettende; en voorziende dat de hindernissen, die aan het behoud en den bloei der Katholieke godsdienst sterk in den weg stonden, allengs worden opgeruimd; ja vertrouwende, dat die door de herziening der Grondwet welke door de Regering naar regt en billijkheid is tot stand gebragt, reeds zoo goed als opgeruimd zijn; wel overtuigd eindelijk van de welwillendheid van Zijne Majesteit den Koning jegens zijne getrouwe Katholieke onderdanen; hebben Wij gemeend, dat de tijd gekomen is, om dien vorm van Kerkbestuur in het Koningrijk Holland te kunnen herstellen, die bij andere volken gebruikelijk is bij welke geen bijzondere reden bestaat, dat zij hetzij door Apostolische Vicarissen of eenig ander van den regel afwijkend bestuur moeten beheerd worden. Inmiddels zijn reeds een en andermaal verzoeken, evengenoemd herstel ten doel hebbende en daarop bij Ons aandringende aan Ons gerigt niet alleen door Nederlandsche burgers van elken rang, maar ook door de Apostolische Vicarissen en de gansche geestelijkheid: en Onze

Sedem veluti sepultam excitantes, ad Metropolitanae seu Archiepiscopalis dignitatis gradum illam evehamus vel restituamus, quo quidem honore per cla. me. Paulum IV. praedecessorem Nostrum decorata fuit, eidemque suffraganeas quatuor memoratas Sedes adsignemus, quemadmodum tenore praesentium auctoritate Nostra Apostolica adsignamus, addicimus, adtribuimus. Praedictae vero Archiepiscopali seu Metropoliticae Sedi Ultrajectensi Provincias tribuimus prout sequitur, nempe provinciam ipsam Ultrajecti a qua nomen habet, nec non Gruningensem, Geldriensem, Frisiensem ac Drenthensem; quae antea majorem proprie dictae Missionis Hollandicae partem effecerunt. Ecclesiae autem suffraganeae Harlemensi adsignamus provincias alias vel regiones Hollandiae ac Zelandiae, quae ejusdem ita nuncupatae Missionis Hollandicae Praesidi seu Vicesuperiori ad haec usque tempora item subjiciebantur. Ad alias quod attinet Ecclesias, volumus ac decernimus, ut iisdem Provinciis vel Districtibus aut Comitatibus regionibusque unaquaeque gaudeat, quibus hactenus potiebatur, sic ut praedictae Buscoducensis, Bredana, ac Ruremundensis Episcopales ac suffraganeae Ecclesiae iisdem circumscriptae limitibus

vaderlijke liefde en teederheid vermag niet daaraan te weêrstaan. Door deze en andere hoogst gewigtige redenen dan bewogen, en na gehouden beraadslaging, zoo als het belang des onderwerps vorderde, met Onze Eerwaardige Broederen, de Kardinalen der Roomsche Kerk, Bestuurderen der Congregatie tot Voortplanting des geloofs, aan welke Wij de zaak tot een naauwkeurig onderzoek hebben opgedragen, en die Ons in Ons voornemen meer en meer hebben bevestigd; de oogen opgeheven hebbende tot den Berg, van waar de hulp komt des Almagtigen, en na inroeping van den bijstand der H. Maagd en Moeder Gods, na inroeping ook der voorbeden van de H. Apostelen Petrus en Paulus en andere Hemellingen, vooral dergenen welke door het vergieten van hun bloed de Hollandsche Kerk tot luister geweest zijn; zoo is het. dat Wij gemeend hebben de hand eindelijk aan het zoo heilzame werk te moeten slaan. Uit eigen beweging dan, met onze wisse kennis en ingevolge rijp beraad, uit krachte der uitgestrektheid des Apostolischen gezags, tot meerdere glorie van den Almagtigen God en ten nutte der H. Katholieke Kerk, bepalen Wij en stellen vast: dat in het Koningrijk Holland en Brabant,

maneant, quibus hactenus unaquaeque praefiniebatur sub appellatione Vicariatuum Apostolicorum Silvaeducensis, Bredani, et Limburgensis, ac prout in Apostolicis Litteris die II. Junii MDCCCXXXX. incipientibus „Universalis Ecclesiae" ac die IX. Martii MDCCCXXXXI. quarum initium „Universi Dominici gregis" declaratur. Ita in universo Hollandiae ac Brabantiae regno unica erit ac distincta provincia Ecclesiastica ex uno Archiepiscopo seu Metropolitano Antistite et quatuor suffraganeis Episcopis constituta, quorum studio ac sollicitudine pastorali futurum in Domino confidimus, ut Catholica illic Religio magis magisque roboretur, ac laetioribus vigescat incrementis; ac proinde Nobis, Nostrisque in Apostolica Sede successoribus jam nunc reservatum volumus, ut provinciam ipsam in plures, ubi opus fuerit, dispertiamus, ac diaecesium numerum augeamus, limites inmutemus, ac quidquid aliud opportunum et expedire in Domino visum fuerit libere perficiamus. Quod vero iisdem Ecclesiis ac Praesulibus profuturum maxime perspicimus, volumus et mandamus, ut relationes de Sedium suarum atque ovium statu ad Nostram Congregationem de Propaganda Fide, quae hactenus

op den voet der algemeene regelen der Kerk, het Kerkbestuur van krachte zij der Bisschoppen-Ordinarissen, genoemd naar de Zetels, welke Zetels Wij, bij dit Ons tegenwoordig schrijven, oprigten en tot eene Kerkelijke Provincie instellen. Het is Onze wil en Onze bepaling, dat voor het tegenwoordige vijf Zetels worden opgerigt en gevestigd, te weten: van Utrecht, van Haarlem, van 's Hertogenbosch, van Breda en van Roermond. Wijders de roemrijke herinneringen Ons te binnen brengende, aan de Utrechtsche Kerk verbonden; acht slaande vooral ook op de plaatselijke geschiktheid; en na overweging van nog andere redenen, kunnen Wij niet afzijn dezen eertijds zoo doorluchtigen Zetel, dien Wij als uit het graf weder te voorschijn roepen, tot den rang der Metropolitaan of Aartsbisschoppelijke waardigheid te verheffen of te herstellen, overmits hij door Onzen Voorganger van roemrijke geheugenis Paulus IV met die eere reeds gesierd werd, en de vier andere zoo even genoemde Zetelen als Suffraganen aan den Zetel van Utrecht toe te wijzen, gelijk Wij dezelve door deze krachtens Ons Apostolisch gezag daaraan toewijzen, toezeggen, toevoegen. Tot hier genoemden Aartsbisschoppelijken of

peculiarem sedulamque de regionibus ipsis curam gessit, transmittere pergant laudati Antistites. Nosque per eamdem Congregationem certiores faciant de iis omnibus, quae pro officii munere ac spirituali fidelium bono nunciare ac referre se teneri intellexerint. In ceteris autem quae pastoralis officii sunt, Archiepiscopus et Episcopi supramemorati omnibus fruentur juribus et facultatibus, quibus alii aliarum gentium Catholici Archiepiscopi et Antistites ex communi sacrorum Canonum et Apostolicarum Constitutionum vi utuntur, atque uti possunt ac poterunt, iisdemque obligationibus adstringentur, quibus alii Archiepiscopi et Episcopi ex communi eadem et generali Catholicae Ecclesiae disciplina devincti sunt. Quaecumque propterea sive ex antiqua Ecclesiarum Hollandiae ratione, sive in subsequenti Missionum conditione ex peculiaribus Constitutionibus aut privilegiis, vel consuetudinibus particularibus viguerint, mutata nunc temporum ratione nullum posthac sive jus, sive obligationem inducent. Ad omnem porro ambiguitatem removendam, Nos iisdem illis peculiaribus Constitutionibus et privilegiis cujusque generis, et consuetudinibus a quocumque etiam vetustissimo et immemorabili tempore inductis ac vigentibus, om-

Metropolitaan Zetel van Utrecht doen Wij behooren de hierna volgende gewesten: de Provincie Utrecht, van welke de Zetel den naam heeft, vervolgens Groningen, Gelderland, Friesland en Drenthe, welke gewesten te voren het grootste deel uitmaakten van de bepaald genaamde Hollandsche Zending; en worden de andere provinciën of landschappen insgelijks aan den Kerkvoogd of Vice-Superior der Hollandsche Zending tot hiertoe onderworpen geweest zijnde, met name de Provinciën of landschappen van Holland en Zeeland aan de Suffragaan-Kerk van Haarlem toegewezen. Aangaande de overige Kerken is het Onze wil en bepaling, dat daartoe dezelfde Provinciën of Distrikten of graafen landschappen zullen behooren als tot hiertoe plaats had, zoodat voornoemde Bisschoppelijke en Suffragaan-Kerken van 's Hertogenbosch, van Breda en van Roermond dezelfde omschrijving van grenzen behouden, als waardoor zij tot dusverre elk bepaald waren onder de benaming van Apostolische Vicariaten van 's Hertogenbosch, van Breda en van Limburg, en zooals in de twee Apostolische Brieven, de eene: *„Universalis Ecclesiae"* van den 2 Junij 1840, de andere: *„Universi Dominici gregis"* van

nem prorsus obligandi et juris afferendi vim ex plenitudine Apostolicae auctoritatis adimimus. Proinde Archiepiscopo et Episcopis Hollandiae integrum erit ea decernere, quae ad communis juris executionem pertinent, quaeque ex generali ipsa Ecclesiae disciplina Episcoporum auctoritati permissa sunt. Nos vero Apostolica Nostra auctoritate eis libenter adfuturos, omnemque operam ad divini nominis gloriam et salutem animarum promovendam collaturos pollicemur. Hujusce autem Nostrae voluntatis ut certius exhibeamus argumentum, volumus ut Antistites ipsi cum Ordinariorum Episcoporum nomine et juribus insigniti fuerint, iis minime destituantur commodis et amplioribus facultatibus, quibus antehac iidem una cum titulo Nostrorum et Apostolicae Sedis Vicariorum fruebantur, vel quibus alii Vicarii Apostolici ex ejusdem S. Sedis largitate perfruuntur. Cautum pariter volumus, ut Archiepiscopus Trajectensis, ejusque suffraganei Antistites antedicti in iis, quae cujuslibet sunt, muniis exercendis plena, qua par est libertate ac potestate potiantur. Suffraganeas vero easdem Ecclesias, earumque territoria Ultrajectensis Metropolitani jurisdictioni ita subjicimus, ut ab omni auctoritate ac dependentia alte-

den 9 Maart 1841, nader is toegelicht. Zoo zal derhalve in het gansche Koningrijk Holland en Brabant eene eenige en onderscheidene Kerkelijke Provincie wezen, bestaande uit eenen Aartsbisschop of Metropolitaan-Kerkvoogd, en vier Suffragaan-Bisschoppen. In den Heere vertrouwen Wij, dat door hunnen ijver en hunne herderlijke zorg, de Katholieke Godsdienst daar ter plaatse in kracht meer en meer toenemen, en eenen verblijdenden wasdom hebben zal; weshalve Wij van nu af aan Ons en aan Onze opvolgers op den Apostolischen Stoel voorbehouden, om, wanneer het noodig wezen zal, genoemde Provincie in meerdere Provinciën te splitsen, het getal der Kerspelen te vermeerderen, den omtrek der grenzen te veranderen, en wijders vrijelijk alle zoodanige wijzigingen in te brengen als tijdig en dienstig in den Heere zal bevonden worden. Wijders koesteren Wij de overtuiging, dat het voor de opgerigte Kerken en voor hare Bisschoppen van zeer groot nut wezen zal, en dien ten gevolge bepalen en gelasten Wij, dat de Bisschoppen voormeld de Verslagen aangaande den staat hunner diocesen en kudden, bij voortduring zullen opzenden aan onze Congregatie Ter voortplanting

rius Metropolitae sive Archiepiscopi, cui fortasse illae, aut quaedam illarum regiones in Vicariatuum, aut Missionum conditione subjectae manserint, prorsus eximamus. Trajectensi porro Archiepiscopo omnibus insigniis, honoribus, ornamentis, privilegiis et praerogativis Metropolitanorum Antistitum utendi jus ac potestatem concedimus.

des geloofs, die tot dusverre van de bijzondere zorg voor die gewesten zich vlijtig gekweten heeft; en dat zij wijders alles, wat zij betreffende de bediening van hun ambt en het geestelijk belang der bestuurde geloovigen, aan Ons meenen te moeten berigten en voorstellen, Ons zullen doen geworden door tusschenkomst van de Congregatie voornoemd. In alles overigens wat tot hun herderlijk ambt behoort, zullen meergenoemde Aartsbisschop en Bisschoppen in het genot wezen van alle regten en magtigingen, in wier bezit de andere Katholieke Aartsbisschoppen of Bisschoppen van andere natiën uit algemeene gelding der heilige Canons en der Apostolische Constitutiën, zijn kunnen zijn en zullen kunnen wezen. Van den anderen kant zullen zij ook door dezelfde verbindtenissen gehouden wezen, waaraan de andere Aartsbisschoppen en Bisschoppen, insgelijks krachtens de algemeene en voor allen geldende tucht der Katholieke Kerk, onderworpen zijn. Al wat derhalve, hetzij ingevolge het oude bestand der Kerken van Holland, hetzij ingevolge bijzondere Constitutiën of privilegiën, of bijzondere gewoonten tijdens den opgevolgden Zendingsstaat, van krachte geweest is, zal hierna, en inge-

volge de veranderde omstandigheden, geen regt of verbindtenis daarstellen. En opdat alle grond van twijfel ten deze worde weggenomen, zoo is het, dat Wij, krachtens dè volheid des Apostolischen gezags, aan al die bijzondere Constitutiën en privilegiën, van welken aard die zijn mogen, alsmede aan die gewoonten, om het even van hoe ouden en onheugelijken tijd derzelver invoering en gelding zij, volstrekt alle kracht van verbindtenis of ter daarstelling van regt uitdrukkelijk hier ontnemen. Het zal derhalve aan den Aartsbisschop en aan de Bisschoppen van Holland geheel vrijstaan, al zoodanige bepalingen te maken die tot uitvoering van het gemeene regt behooren, en die volgens de algemeene tucht der Kerk binnen de grenzen liggen der Bisschoppelijke autoriteit. Wij voor Ons geven hier de belofte, dat Wij gaarne met Ons Apostoliesch gezag hun zullen bijwezen, en dat Wij alle medewerking hun zullen schenken om der verheerlijking van Gods Naam en aan het heil der zielen bevorderlijk te wezen. Ten zekerder bewijze van deze Onze gezindheid verklaren Wij Onzen wil dat de Kerkvoogden, wanneer zij titel en regten van Bisschoppen-Ordinarissen zullen verkregen hebben,

van die voordeelen en uitgestrekte magtigingen niet verstoken worden, waarvan zij gebruik gehad hebben in hoedanigheid van Vicarissen van Ons en van den Apostolischen Stoel, of die aan andere Apostolische Vicarissen bij gunste van den H. Stoel gegeven worden. Ook doen Wij uitdrukkelijke voorziening, dat de Aartsbisschop van Utrecht en zijne Suffragaan-Bisschoppen voormeld in de uitoefening een elk van zijne betrekkelijke bediening het genot hebben zullen van volledige en behoorlijke vrijheid en magt. De Suffragaan-Kerken en de gronden, waarover zij zich uitbreiden, worden door Ons in diervoege aan de jurisdictie van den Utrechtschen Metropolitaan onderworpen, dat zij daarbij tevens gansch ontheven zijn van alle gezag en afhankelijkheid van eenigen anderen Metropolitaan of Aartsbisschop, indien zij, tijdens den staat van Vicariaten of Zending, hetzij geheel, hetzij met een gedeelte van haar gebied daaraan onderworpen mogten geweest zijn. Den Utrechtschen Aartsbisschop wijders geven Wij het regt, en magtigen hem tevens, om zich te bedienen van alle onderscheidingen, eerteekenen, sieraden, privilegiën en prerogatieven, die den Metropolitaan-Kerkvoogden plegen eigen te zijn.

Et quoniam adhuc ea est in Hollandiae regno Catholicae rei conditio, ut congrua Pastoribus et Episcopalis cujuslibet Ecclesiae necessitatibus respondentia temporalia subsidia desint, spem prope certam fovemus futurum ut dilecti ipsi filii Nostri Christifideles, quorum instantissimas ac repetitas preces pro Episcopali Hierarchia restituenda libenti animo excepimus, votisque obsecundavimus, Pastores quos eis praeficiemus eleemosynis et oblationibus suis largius etiam in posterum juvare non desistant, quibus Episcopalium Sedium instaurationi et Catholicae religionis prosperitati, atque incremento valeant prospicere. Prostremo suspicientes in auctoritatem fidei et consummatorem, Jesum supplices Illum adprecamur, ut quae ad Catholicae Ecclesiae bonum profectumque in Hollandiae regno decernenda et statuenda duximus, ea divino suo auxilio firmare et roborare dignetur, illisque omnibus, ad quos decreta ipsa exequi spectat, caelestis gratiae virtutem immittat, ut demandata ipsis officia et munera ad gloriam Divini Nominis impensius adimpleant, decernentes has Nostras Litteras nullo unquam tempore de subreptionis aut obreptionis vitio, sive intentionis Nostrae, alioque quovis defectu notari vel impugnari

Daar overigens in het Koningrijk Holland de toestand van het Katholicisme nog van dien aard is, dat geen tijdelijke middelen voorhanden zijn naar behooren voor de Herders en geëvenredigd aan de behoeften van iedere Kerk; zoo koesteren Wij de bijna zekere hoop, dat de geloovigen, Onze geliefde zonen, welker herhaalde en dringende beden om het herstel van het Bisschoppelijk Kerkbestuur Wij gretig hebben aangenomen, en wier wenschen Wij te wille geweest zijn, niet zullen in gebreke blijven, den Herders, welke Wij over hen zullen aanstellen, door het doen voortaan van nog mildere vrome gaven en bijdragen behulpzaam te wezen, opdat dezen in staat gesteld worden in al het noodige tot de wederoprigting hunner Bisschoppelijke Zetels, en tot de bevordering van bloei en wasdom der Katholieke godsdienst te voorzien. Eindelijk opziende tot den Stichter en Volmaker des geloofs, Jesus, smeeken Wij Hem ootmoedig, dat Hij, wat Wij ten beste der Katholieke Kerk en tot haren voortgang in het Koningrijk Holland gemeend hebben te moeten bepalen en vaststellen, door zijne goddelijke hulp gelieve te bevestigen en krachtig te maken: en dat Hij over al degenen, welke de gemaakte bepalingen

posse, et semper validas et firmas fore, suosque effectus in omnibus obtinere atque inviolabiliter observari debere. Non obstantibus Apostolicis, atque in Synodalibus, Provincialibus et Universalibus Conciliis editis generalibus vel specialibus sanctionibus, nec non veterum Hollandiae Sedium et Missionum, ac Vicariatuum Apostolicorum inibi postea constitutorum, et quarumcumque Ecclesiarum, ac piorum locorum juribus aut privilegiis, juramento etiam, confirmatione Apostolica aut alia quacumque firmitate roboratis, ceterisque contrariis quibuscumque. His enim omnibus, tametsi pro illorum derogatione specialis mentio facienda esset, aut alia quantumvis exquisita forma servanda, quatenus supradictis obstant, expresse derogamus; irritum quoque et inane decernimus, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contigerit attentari. Volumus autem ut harum Literarum exemplis etiam impressis, manuque publici Notarii subscriptis, et per constitutum in Ecclesiastica dignitate virum suo sigillo munitis eadem habeatur fides, quae Nostrae voluntatis significationi ipso hoc diplomate ostenso haberetur.

zullen moeten uitvoeren, de kracht nederzende van 's Hemels genade, opdat zij de hun opgedragen bedieningen en ambten te vlijtiger vervullen; verklarende Wij, dat dit Ons tegenwoordig schrijven nimmer zal mogen worden verdacht gemaakt of bestreden als behebt met eenige fout van subreptie of obreptie of fout van Onze bedoeling of eenig ander gebrek; en dat het immer zal wezen geldig en van krachte, en dat het in alles zijne werking zal moeten hebben, en zonder schennis zal moeten worden onderhouden. Daartegen zullen niet vermogen eenige Apostolische en in Synodaal- Provinciaal- of algemeene Conciliën uitgevaardigde algemeene of bijzondere verordeningen; noch eenige regten of privilegiën hetzij der Oude Hollandsche Zetels, hetzij der Missie, hetzij der Apostolische Vicariaten daar naderhand opgerigt, hetzij van eenige kerken of vrome plaatsen, al waren ook zulke regten of privilegiën met eede, met Apostolische bevestiging of eenige andere bevestigingswijze bekrachtigd; noch iets anders wat daarmede zoude strijdig wezen. Want Wij derogeren uitdrukkelijk aan dat alles in zooverre het in strijd wezen zoude met het hierboven bepaalde, ongeacht de noodzakelijkheid van

eene bijzondere melding van het gederogeerde, of het onderhouden van eenig bepaald formulier: zoo verklaren Wij ook nietig en van geene waarde wat door iemand, wie ook en van welke autoriteit, hetzij wetens of onwetens, in strijd met deze bepalingen zoude worden geattenteerd. Ten slotte, Wij gelasten dat aan de kopyen van dezen brief, ook aan gedrukte, mits zij door eenen openbaren Notaris onderteekend en door iemand in kerkelijke waardigheid geplaatst gezegeld zijn, vertrouwen geschonken worde, zooals op vertooning van dit oorspronkelijke Handschrift aan de verklaring van Onzen wil zoude gegeven worden.

Datum Romae apud S. Petrum sub annulo Piscatoris die quarta Martii An. MDCCCLIII. Pontificatus Nostri Anno Septimo.

Gegeven te Rome, bij St. Pieter, onder den Visschersring, den 4den Maart, des jaars 1853, van Onze Pauselijke Regering het Zevende.

A. Card. Lambruschini.

A. Card. Lambruschini.

HET CHRISTENDOM

VAN DEN LEYDSCHEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

(*Vervolg van bladz.* 101.)

II.

Nadat wij in eene vorige aflevering getoond hebben, welk Godsbegrip de Leydsche Hoogleeraar, wiens naam aan 't hoofd staat van dit opstel, zich gevormd heeft, wordt het tijd, uiteen te zetten, wat de christelijke Drieëenheid onder zijne handen is geworden. De lezer kan reeds vooraf verwachten, beide, dat hij ze in naam, voor de leus aanneemt, en dat hij ze, metterdaad, verwerpt. Pantheïst zijnde, moet hij noodzakelijk de christelijke Drieëenheid loochenen, dit is allezins natuurlijk. Maar men kan ook deze stelling omkeeren, en allerwaarschijnlijkst is ze omgekeerd bij hem bewaarheid: de christelijke Drieëenheid loochenend, moest hij het Pantheïsme aankleven.

Inderdaad, niets is zoo oppervlakkig, zoo onredelijk, zoo onverstandig als het Rationalisme der vorige eeuw, dat het Christendom in oorspronkelijke reinheid meende te herstellen, door slooping, door vernietiging zijner geheimen; niets bepaaldelijk zoo onzinnig, als het vermetele bestaan, om voor den driepersoonlijken levenden God in plaats te stellen het steile Unitarisme van Mohammed.

De onverbiddelijke geschiedenis heeft gerigt over dit kortzigtig pogen: het leed naauw eenige tientallen jaren, en men was, waar men noodwendig henen moest: men huldigde het heidensch Pantheïsme.

Immers, hoezeer de menschelijke rede, zich zelve regt bewust, gedrongen is een God, maar ook slechts éénen te gelooven, het is haar, zoover ze slechts eenigermate haren drang ter bespiegeling involgt, of aan hare verbeelding loop geeft, onmogelijk, zich te vergenoegen met een goddelijk wezen, als de afgetrokken eenheid van het cijfer: zij kan geen levenden God gelooven, tenzij ze Hem veelheid in de eenheid geve. Zij kan geen *cijfer* aannemen als de bron van al wat *leeft*. Zij kan niet af, in de natuur de gelijkenis des Makers te erkennen, achtergebleven indrukselen als het ware der goddelijke vingeren; en alomme levenseenheid in de veelheid ziende, kan ze het hoogste wezen niet denken, als eenzaam, gansch alleen bestaand [1]). — De geheele geschiedenis van het menschelijk geslacht is daar, om dit te staven: nergens heeft het steile Unitarisme, indien het hier en daar al opdook,

---

[1]) Αὐτὸς δὲ μόνος ὢν, πολὺς ἦν. Theophilus contr. Noët. c. 9. Ante omnia Deus erat solus, ipse sibi et mundus, et locus et omnia. Solus autem, quia nihil aliud extrinsecus praeter illum. Caeterum, ne tum quidem solus etc. Tertullianus adv. Prax. c. 5.

zich als godsdienst, naast de wijsbegeerte en de vrije verbeelding, kunnen staande houden, maar overal plaats gemaakt voor Polytheïsme, of Pantheïsme, zoover men beide verkiest te onderscheiden.

Men werpe ons hier noch het Jodendom, noch den Islam tegen. Het Jodendom na Christus houdt angstig vast aan eene verledene, kwalijk begrepen goddelijke openbaring, waarvan ook de Islam brokstukken in zijn koran heeft opgenomen; maar beide zijn stationair, gekristalliseerde vormen, waarin het leven der bespiegeling is gestorven. Waar Jood en Moslim den natuurlijken drang volgden, daar ging gelijkerhand hun steil Unitarisme ook te loor. Vóór Christus was het Jodendom, als ontwikkeling der Mosaïsche openbaring, in de bespiegeling verre, van in het goddelijk wezen eene afgetrokken cijfereenheid te erkennen; al was toen ook de Drieëenheid niet duidelijk in het bewustzijn opgenomen; al was het gros van Abraham's kinderen, uit vrees voor het destijds zoo nabijliggend Polytheïsme, ook niet bekend gemaakt met de meerpersoonlijkheid des goddelijken Wezens.

In zooverre alzoo moeten wij regt doen wedervaren aan de consequentie van 's hoogleeraars geest: dat hij, het christelijk geloof, de christelijke Drieëenheid vaarwel gezegd hebbende, zich niet kon vergenoegen met een God als dien het oppervlakkig Rationalisme, ook te Groningen, leeraart, maar er toe verstond, het Een- en Al te huldigen. Daartoe zal de gevallen, door de zinnelijkheid bewerkte rede, hooger licht versmadend, altijd komen. Elk denker ziet zich, vooral in onzen tijd, het alternatief gesteld: of Katholiek, of pantheïst.

Doch ter zake: betoogen wij den lezer, wat hij, gelijk wij zeiden, vooraf reeds moet verwachten, dat de hoog-

leeraar de christelijke Drieëenheid en voor de leus aanneemt, en metterdaad verwerpt.

Wanneer wij zeggen, dat de Heer S. de christelijke Drieëenheid, of gelijk hij zich liever uitdrukt: „de kerkelijke drieëenheid", met woorden aanneemt, dan beweren wij hiermede geenszins, dat hij het woord „drieëenheid" gaarne bezigt; hij zegt veel liever: „de leer des Vaders, des Zoons en des H. Geestes". Maar toch hij wil dit woord passeren; hij verwerpt het niet ridderlijk, gelijk de Groningers; vraagt hem een orthodoxe: of hij de christelijke Drieëenheid aanneemt, hij zal, des noods, volmondig met: ja antwoorden. Dit blijkt uit al zijne geschriften; hij, opdat wij althans ééne plaats aanvoeren, hij wraakt het, dat „de kritiek, zonder te letten op de oorspronkelijke be„doeling der kerkelijke leer, met den gebrekkigen vorm „ook de idee van het leerstuk (der drieëenheid) aan„tastte" [1]).

Alzoo hij verwerpt wel iets in dat kerkelijk leerstuk, maar — dat is niet veel, het is slechts de „gebrekkige vorm". Dit is zeer onschuldig, lezer, want gij weet, dat men in de christelijke Kerk, vooral in Roomsche tijden, (en toen immers werd dit leerstuk geformuleerd) zeer wanhebbelijk met de vormen omging; men zeî toen dikwijls, heel onnoozel, gansch iets anders, dan men meende; eerst in onzen tijd is dit veranderd; thans weet men aan ieder ding zijn regten naam, aan iedere idee haar regten vorm te geven. Waarlijk, het heeft niet veel om 't lijf, wat de hoogleeraar in het leerstuk der Triniteit als gebrekkigen vorm min goedkeurt: het is niets anders

[1]) *De leer der H. K.*, II, 150.

dan — *de drie personen;* drie personen wil hij in de idee der Drieëenheid slechts niet opnemen. Maar ook, de Kerk zeide dit wel, zij meende het echter niet; zelfs Athanasius geloofde niet aan drie onderscheidene personen in het goddelijke wezen; het was slechts eene min gelukkige zegswijze, kortom een „gebrekkige", en hier zeer „gebrekkige vorm". Ziedaar het beweren des hoogleeraars.

„Allengskens, zegt hij, nadat te Nicaea (325) tegen „Sabellius het onderscheiden bestaan, tegen Arius de god- „heid van den Logos, en te Constantinopel (381) die des „H. Geestes tegen Macedonius vastgesteld waren, ontstond „het leerstuk der goddelijke drieëenheid of van het meta- „physisch-onderscheiden bestaan des Vaders, des Zoons en „des H. Geestes in het ééne ondeelbare Goddelijke Wezen". Hiermede kan zich de hoogleeraar nog wel vereenigen: maar — „dat men zich echter, ter aanduiding van dit „onderscheid, in de terminologie der Latijnsche kerk be- „diende van de taalkundig onjuiste en dubbelzinnige „uitdrukking *personen*, gaf aanleiding, dat men zich de „drieëenheid als drie *individuën* begon voor te stellen, „een dwaalbegrip, dat de kerk wel steeds als strijdig met „hare beginselen afgekeurd heeft, maar door gebrek aan „metaphysische klaarheid nimmer geheel te boven gekomen „is. Hieruit nu moest voor eene kritiek, die, zonder te letten „op de oorspronkelijke bedoeling der kerkelijke leer, „met den gebrekkigen vorm ook de idee van het leerstuk „aantastte, de bedenking oprijzen, dat de kerk in hare „voorstelling der *drieëenheid* het Christelijk begrip der „goddelijke éénheid wedersprak. Van dien aard was ook „de Socinische bestrijding der drieëenheid. *Drie personen* „verklaarde Socinus voor hetzelfde als drie *individuën*, „en zag, gelijk voor hem Michael Servetus, in deze voor-

„stelling eene aanranding der goddelijke eenheid. Deze „beschuldiging was niet regtvaardig. Had de Roomsche „kerk door sommige zinnelijke voorstellingen der drie- „eenheid, hadden ook de Hervormers zelven, doordat zij „het kerkelijk leerstuk slechts traditioneel overnamen, „en niet aan een nieuw geschiedkundig, exegetisch en „wijsgeerig onderzoek onderwierpen, aanleiding tot zulke „bedenkingen gegeven: de kerk heeft echter nooit ver- „zuimd om tegen driegodendom te protesteren, en op het „voetspoor van Athanasius, bij monde van Kalvijn en „latere Gereformeerde leeraars, bepaaldelijk geleerd, dat „de uitdrukking *persoon* niet in de beteekenis van *individu* „opgevat mogt worden. Volgens Kalvijn en anderen be- „teekent het woord *persoon* niet *individu*, maar eene bij- „zondere bestaanswijze van het Goddelijke Wezen"[1]).

Moet men lagchen, of moet men zich ergeren? Lagchen om de onkunde, of zich ergeren om de kwade trouw? Eerst na het concilie van Nicaea, in de vierde eeuw ontstond, „ontstond allengskens het leerstuk der goddelijke „drieëenheid of van het metaphysisch-onderscheiden be- „staan des Vaders, des Zoons en des H. Geestes in het „ééne ondeelbare Goddelijke Wezen"! Heeft dan de hoog- leeraar de Vaders en kerkelijke schrijvers der eerste eeuwen nooit gelezen? Weet hij niet, dat de H. Theophilus, bis- schop van Antiochië, die in de laatste helft der tweede eeuw bloeide, zelf bereids het *woord* τριὰς [2]) bezigt, gelijk Ter- tullianus een weinig later het Latijnsche „Trinitas" [3]). Weet hij niet, dat deze en de H. Hippolytus, in de eerste

---

[1]) Ald. I, 150 vlg.
[2]) Ad Autol. II, no. 15.
[3]) Prax. c. 21.

helft der derde eeuw, „het kerkelijk leerstuk der goddelijke drieëenheid of van het metaphysisch-onderscheiden bestaan des Vaders, des Zoons en des H. Geestes" duidelijk en bepaald uiteenzetten, en tegen Praxeas en Noëtus, die slechts éénen persoon in het goddelijk Wezen erkenden, handhaven? Ook de vroegere Kerkvaders, reeds de scholieren der Apostelen, Ignatius en Polycarpus getuigen, zonder het *woord* drieëenheid uit te spreken, zoo duidelijk over de *zaak*, dat men hunne geschriften óf niet moet hebben ingezien, óf niet willen verstaan, om te beweren, wat de heer Scholten durft beweren. ZHG. is inderdaad al zeer wonderlijk. Terwijl hij anders eene idee zoo wel weet te vatten, in weerwil der meest verschillende vormen waaronder ze wordt voorgedragen, durft hij hier staande houden, dat de Christenen niet aan drie personen in het goddelijk wezen geloofd hebben, eer zij het *woord*: drie personen uitspraken. Alsof men deze idee niet op vele andere wijzen konde uitdrukken! Alsof de eerste Christenen zich deze idee niet bewust waren, wanneer zij Vader, Zoon en H. Geest klaarblijkelijk, als ieder op zich bestaande onderscheidden; wanneer zij den Zoon *een anderen* dan den Vader, den H. Geest *een anderen* (niet slechts: iets anders) dan den Zoon noemden; wanneer zij de drie personen onderscheidden *ἀριθμῷ*, *τάξει*, *οἰκονομίᾳ*, enz. [1]). Waarlijk, enkele

---

[1]) Indien de heer Scholten begeert te weten, wat de Christenen van den beginne af hieromtrent geloofd, gedacht, gezegd hebben, kan ik hem, kortheidshalve, verwijzen naar Möhler, *Athanasius der Grosze und die Kirche seiner Zeit*, enz.; of ook naar een onlangs verschenen werk van den Franschen bisschop Ginoulhiac, getiteld: *Histoire du dogme Catholique pendant les trois premiers siècles de l'Église et jusqu'au Concile de Nicée.*

plaatsen van sommige der vroegere Vaders mogen een oppervlakkigen lezer aanleiding geven tot de gedachte, dat zij in Vader, Zoon en H. Geest zich somtijds drie verschillende wezens (substantiën) voorstelden — gelijk de Groningers in die geschriften meenen te ontdekken [1]) — maar wat Scholten onderstelt, kan zelfs geen oppervlakkig lezer er in vinden.

Daarom is het ook onwaarheid, wat de hoogleeraar zegt, dat „te Nicaea het onderscheiden bestaan van den Logos, tegen Sabellius werd uitgesproken". Dit was én toch onnoodig, én bovendien eene eeuw vroeger reeds geschied.

En nu komt nog het vreemdste: de toevallige (zoo toch beschouwt het de heer S.) de toevallige keus van het woord *persoon* door „de Latijnsche kerk" [2]) — gaf aanleiding dat de Latijnsche Kerk aan drie personen begon te gelooven! Of neen, zij zeide wel: drie personen, een drievuldig zelfbewustzijn, maar zij meende toch geen drie personen, geen drievuldig zelfbewustzijn, of, gelijk S. dubbelzinnig zegt: „drie individuën" [3])! Die arme La-

---

[1]) Vreemd genoeg, is deze klagt tegen sommige oude Kerkvaders en kerkelijke schrijvers uitgegaan van den geleerden Petavius, die zeer goed door Möhler in het aangevoerde werk is teregt gewezen. Het geloof was blijkbaar bij allen hetzelfde, niet de klaarheid des bewustzijns, niet de bepaaldheid der begrippen; hierin kan en moest vooruitgang, voortgaande ontwikkeling plaats hebben.

[2]) Alsof de Grieksche Vaders, alsof Hippolytus in de derde eeuw (o. a. contr. Noët. n. 14) niet reeds het woord πρόσωπον, of ook het woord ὑπόστασις in denzelfden zin gebezigd hadden.

[3]) Het woord „individu" is onbestemd, en, op de drie personen der Godheid toegepast, bedenkelijk; wijl het niet slechts een onderscheiden voor zich bestaan, maar ligt een gescheiden afzonderlijk voor zich bestaan te kennen geeft, 'tgeen de absolute levenseenheid der drie goddelijke personen, de περιχώρησις, circuminsessio, uitsluit.

tijnsche Kerk! zij wist niet, wat zij deed! Zij wilde geen „drie individuën", en zij kon toch „door gebrek aan metaphysische klaarheid dat dwaalbegrip maar niet geheel te boven komen". Hadde zij toch, ter „metaphysische klaarheid" den hoogleeraar S. eer gekend!

Wat de heer S. verder durfde te kennen geven, dat zelfs de groote Athanasius geen drie metaphysiesch onderscheidene personen in de Godheid aannam, dit achten wij beneden ons te wederleggen. Hier kunnen wij ZHG. slechts den raad geven, van zich voortaan niet meer op zulk eene verregaande wijs te compromitteren. — Calvijn mogen anderen, dan wij verdedigen; maar dat hij in allen gevalle wel een weinig anders dacht, dan de hoogleeraar, had deze reeds uit ééne daad des Hervormers van Geneve kunnen opmaken: Servet's veroordeeling tot den mutsaard.

Genoeg, de heer S. verwerpt de ware driepersoonlijkheid van het goddelijk Wezen als „gebrekkigen vorm van de idee der goddelijke drieëenheid. Dit kan den lezer niet bevreemden: indien het „hoogste Wezen" niet eens persoon is tegenover de wereld, gelijk ZHG. aanneemt, hoe kan er van *drie* personen spraak zijn? Persoon is bepaling, bepaling is beperking, beperking geen oneindigheid: zoo denkt de pantheïst.

Wilt gij nu echter weten, lezer, wat de drieëenheid is volgens den hoogleeraar? „Een en dezelfde God, „die uit kracht zijner wezenheid persoonlijk en zelfbe„wust, niet slechts als *Vader*, boven en onderscheiden „van het geschapene bestaat, maar tevens *persoonlijk* het „geschapene met goddelijke levenskracht doordringende, „de volheid zijner godheid in zijnen *Zoon* geopenbaard „heeft, en met zijnen *Geest* in de Christelijke gemeente „werkzaam is, ziedaar de idee der kerkelijke [lees: Schol-

tensche] drieëenheid; eene idee, die de kerkelijke [Schol- „tensche] leer zoowel voor het gevaar van *Sabellianisme* „als van *Tritheïsme* vrijwaart, daar zij, ter eener zijde, „niet slechts den Vader, maar ook den *Logos* en den „H. Geest, als het *persoonlijke* Goddelijke Wezen, ofschoon „naar onderscheidene wijzen van bestaan (τρόποι ὑπάρξεως), „zich voorstelt, ter anderer zijde het begrip van drie per- „sonen, als drie *individuën*, voor onwaar houdt en ver- „werpt" [1]). Alzoo de Vader is niet een ander dan de Zoon, de Zoon niet een ander dan de H. Geest; dit aannemen, is, volgens S., Tritheïsme, Driegodendom invoeren. De Vader is dezelfde als de Zoon, en als de H. Geest; deze drie verschillende namen zijn slechts namen, verschillende *voorstellingen* niet eens van denzelfden persoon (want de Vader is dit eigenlijk niet), maar van hetzelfde wezen; verschillende namen en voorstellingen, beantwoordende aan de, naar onze menschelijke opvatting, verschillende openbaringen van dat hoogste Wezen. God noemen wij Vader, inzooverre Hij gedacht wordt als *grond* van het geschapene; Zoon, inzooverre Hij gedacht wordt als zijnde *in* het geschapene, vooral in Jesus Christus; H. Geest, inzooverre Hij gedacht wordt als zijnde de godsdienstige geest der Christelijke gemeente. Vader, Zoon en H. Geest zijn dus geen personen; ze zijn slechts persoon*lijk*, of, opdat wij beter zeggen, het hoogste Wezen is persoon*lijk* als Vader, als Zoon, als H. Geest; persoon*lijk*, wijl we ons den grond van menschelijke wezens, die personen zijn, althans persoon*lijk*, persoongelijk, moeten voorstellen.

Men ziet dus, dat de hoogleeraar heeft gedaan, wat

---

[1]) *De leer der H. K.*, II, 152—153, verg. I, 8.

het menschelijk brein, het licht der Christelijke openbaring smadend, de kerkelijke Drieëenheid verwerpend, altijd zal doen: dat hij de eindige veelheid in de eenheid van het oneindige Wezen heeft opgenomen, of gelijk onze Duitsche naburen zouden zeggen: dat hij het zelfbewustzijn en wereldbewustzijn heeft opgenomen in het godsbewustzijn. Het lust ons, ter opheldering nog eenige plaatsen aan te voeren.

Dikwerf komt de hoogleeraar er op terug, dat men, om „de idee der drieëenheid" te vatten, het hoogste Wezen, en deszelfs uitdrukking de wereld gezamentlijk moet denken; dit noemt hij op voorgang van zijn meester, Schleyermacher, Gods „transscendentie en immanentie". De Socinianen, meent hij, „bestrijden de drieëenheid, omdat „hun het begrip eener immanente, zich openbarende [lees: wereldwordende] Godheid, op het standpunt eener uit„sluitende transscendentie, vreemd is"; zij beschouwen Christus ebionitiesch, slechts als mensch, „omdat het „begrip der eenheid van het goddelijke en menschelijke, „welke op de waarheid der immanentie gegrond is [?], „met het standpunt eener uitsluitende transscendentie „onvereenigbaar is"; zij loochenen pelagiaansch, de genade, „omdat geene goddelijke werkzaamheid in den „menschelijken geest kan erkend worden, wanneer God „en mensch als twee magten tegen elkander overstaan" [1]). Dit is duidelijk genoeg gesproken. S. kent geene drieëenheid, dan die van God en wereld, dan die van het Eene en het Al.

Laat ons vervolgens den hoogleeraar hooren over den Vader, den Zoon en den H. Geest, ieder in 't bijzonder.

---

[1]) Ald. I, 223.

„De Gereformeerde kerk erkent in God, *den Vader*, „niet slechts een der personen der drieëenheid, maar zij „bezigt ook, in navolging der H. Schrift, den naam Vader, „om daarmede *het geheele goddelijke wezen*, den eenen „waren God aan te duiden, in onderscheiding van den „persoon des Middelaars, in wiens naam wij God als onzen „Vader aanroepen. In den Heidelbergschen catechismus „(vr. 117) is diensvolgens „de eenige ware God" dien „de Christen aanroept, niet de geheele drieëenheid, maar „„God die onze Vader door Christus geworden is „„(vr. 120), en ons gebed om des Heeren Christus wille „„zekerlijk verhooren wil". Hier wordt derhalve „de „eenige ware God" *onze Vader* genoemd, en van Christus „zijnen Zoon onderscheiden, zoodat het begrip van „God" „daar ter plaatse het tweede en derde moment der drie- „eenheid, t. w. den Zoon en den H. Geest niet insluit" enz. [1]). Het is niet „de Gereformeerde kerk", of liever de oude Gereformeerde gezindte, die zulk eene voorstelling koesterde — dit is genoeg bekend, en de uit den Heidelbergschen catechismus aangevoerde plaatsen spreken het niet tegen, gelijk ieder, die ze onpartijdig inziet, moet erkennen — het is de heer S., die zooals gewoonlijk, ook hier, „de Gereformeerde kerk" zijne leere in den mond legt. De heer S. erkent dus eigenlijk slechts wat hij God den Vader noemt als God, *niet* „het tweede en derde moment der drieëenheid, t. w. den Zoon en den H. Geest". Inconsequent genoeg voorzeker; want, daar Zoon en H. Geest bij hem niets anders zijn dan openbaringen des Vaders, andere zijden (*facies*, *πρόσωπα*, in Sabelliaanschen zin) des Vaders, moet ook de Zoon,

[1]) Ald. I, XXV—XXVI.

(Zoonvader, λογοπάτωρ) en de H. Geest God zijn; maar men moet bij ZHG. niet altijd consequentie zoeken.

Hoe de heer S. tot die godlasterlijke bewering kwam, zal het volgende ophelderen.

Immers „de Gereformeerde kerk", d. i. de hoogleeraar S. „maakt onderscheid tusschen den *Zoon van God* in zijne „vooraardsche heerlijkheid, en tusschen J. Chr. als den „*Godmensch*. De praedicaten van den Zoon in zijne hoe„danigheid als goddelijke *Logos*, kunnen, niet zonder „beperking, aan Jesus den *Godmensch*, toegekend wor„den. De Godmensch is niet eeuwig, niet alomtegen„woordig, niet alwetend, ook niet eenswezend met den „Vader" [1]). Het is namelijk de „Logos, die volgens den „proloog van Johannes, zoowel vóór de schepping bij „God en God zelf was (Joh. I, 1, 2), als zijne open„baring in natuur en geschiedenis, bepaaldelijk zijne „hoogste in Christus, uitdrukt" [2]). Alzoo de Logos, de Zoon is niets anders dan de „immanentie" des Vaders, de Vader voorgesteld als „immanent" in de wereld, als de „scheppende levenskracht" van „al het geschapene" [3]); de Logos is „des Vaders openbaring in natuur en geschiedenis". Christus, de Godmensch is maar een *gedeelte* der „natuur en geschiedenis", één volmaakt, onzondig mensch; hij is dus slechts eene gedeeltelijke, eindige, tijdelijk-plaatselijke ofschoon „hoogste openbaring" van den Logos, of *Logopator;* hij is bijgevolg niet God, want *God is het Eene van het Al.* „De openbaring des Logos „in den persoon van Jesus [versta: in den mensch Jesus]

---

[1]) T. a. p. I, XXX—XXXI.
[2]) Ald. II, 149.
[3]) Ald. 159.

„moest uit den aard der zaak geëvenredigd zijn aan de „grenzen der menschelijke natuur, zoodat de *openbaring* „van het goddelijke in Christus in omvang toenam, naar„mate zijne menschelijke natuur naar ziel en ligchaam „zich ontwikkelde; de Logos zelf was God (de Vader) „en als zoodanig voor vermeerdering noch vermindering „vatbaar" [1]).

Dat de heer S. niet de aloude kerkelijke, d. i. Katholieke leer aankleeft, behoeft nu wel niet meer betoogd. Is hij echter Ariaan? Neen. Is hij Apollinarist? Evenmin. Is hij Nestoriaan? Ook niet. Eutychiaan? Nog minder. Al die ketterijen stonden eenigermate op christelijken, theïstischen grondslag; S. heeft dien met den heidenschen verwisseld; hij kan dus over al die ketterijen den staf breken, zonder nogtans orthodox te zijn — omdat hij pantheïst is.

Immers van *twee* naturen, de goddelijke en de menschelijke in den persoon onzes Heeren kan bij hem geen spraak zijn, om de eenvoudige reden, wijl de goddelijke natuur eene menschelijke is, en de menschelijke natuur eene goddelijke. „In de voorstelling van Nestorius, zegt hij, werd het goddelijke in Christus *nevens* en „*transscendent tegenover* het menschelijke gedacht, en „zoodoende het begrip [?] eener waarachtige openbaring „van den Logos in de menschelijke natuur des Heeren

---

[1]) Ald. De heer S. ontziet zich niet deze voorstelling aan Athanasius toe te schrijven, en voert ten betooge plaatsen uit dezes werken aan, t. w.: Contr. Sabell. greg. p. 517. D; Or. c. Ar. IV, p. 289. B; Epist. ad Adelph. p. 332. B. Alsof Athanasius Sabellianisme leerde zelfs in zijne werken tegen het Sabellianisme! De Hoogleeraar verstaat de kerkelijke leer aangaande de Drieëenheid en den persoon van Christus niet. Dit is de eenige uitlegging, wil men zijn karakter sparen.

„miskend. Het menschelijke in Christus bleef bij Nestorius „bloot *menschelijk*, zonder *godmenschelijk* te zijn, het „goddelijke bleef absoluut *goddelijk*, zonder *geopenbaard* „te worden op *menschelijke* wijze. Hierdoor ontstond de „ongerijmde voorstelling, dat dezelfde persoonlijkheid, als „had zij een dubbel ik, alwetend en niet alwetend, „almagtig en niet almagtig, God en mensch was" [1]). De hoogleeraar haspelt hier de kerkelijke leer, welke hij niet verstaat, en die van Nestorius dooreen; maar wat hij meent is middagklaar: Christus is niet God en mensch. Hij is niet *Godmensch* in den kerkelijken zin, niet de Zoon Gods die mensch is geworden, die een menschelijk bestaan in zijne goddelijke persoonlijkheid heeft opgenomen, maar *Godmensch* in een nieuwen, Scholtenschen zin; namelijk, Hij is God, in zoover hij mensch is, en mensch, in zoover hij God is; Hij heeft slechts ééne natuur, maar die is goddelijk en menschelijk tevens. „Zijne zending en verschijning was de *volkomenste* openbaring Gods op het gebied der geschiedenis"; „met zijne verschijning werd Gods heerlijk wezen geopenbaard in menschelijke reinheid", zegt met zekere euphemisme de hoogleeraar [2]). Daarom spreekt hij ook niet van *vereeniging der goddelijke en menschelijke natuur*, maar van de zuivere idee der *eenheid* (*ἕνωσις*) *van het goddelijke en menschelijke in Christus* [3]), zich niet schamende het kerkelijke *ἕνωσις*, *vereeniging*, met zijn „eenheid" te vertalen.

Het behoeft naauwelijks vermelding, dat hetgeen de regtzinnige Theologen, op het voetspoor der Kerkvaders,

---

[1]) Ald. 158.

[2]) Ald. 22.

[3]) Ald. 247, woordelijk Schleyermacher (*Der Christliche Glaube*, II, 51): „Einheit des göttlichen und menschlichen in Christo".

communicatio idiomatum noemen, een gruwel is bij den hoogleeraar. „Zal ik hier nog gewagen, zegt hij [1]), van „den roomschen onzin, die ons van eene *moeder Gods* „weet te spreken, en nog in onzen tijd met Chateaubriand, „ten opzigte van de komst van Gods Zoon in het vleesch, „zich aldus laat hooren: „L'incarnation nous présente le „souverain des cieux dans une bergerie, celui qui lance „la foudre enveloppé de bandelettes de lin, celui que „l'univers ne peut contenir renfermé au sein d'une fem- „me" [2]). Om de oud-kerkelijke, Katholieke *communicatio idiomatum* bespottelijk te maken, stelt hij ze op eene geheel valsche wijze voor en verwart ze met de Luthersche voorstelling, of liever heeft hij zich niet de moeite gegeven, te leeren verstaan, wat ze eigenlijk behelst. „De Gere- „formeerde kerk.... heeft van haren aanvang af de leer der „*communicatio idiomatum* verworpen. Dat in de H. Schrift „aan Christus nu eens *goddelijke* eigenschappen, b. v. het „verrigten van wonderen, dan weder *menschelijke* eigen- „schappen, zooals „honger hebben", toegekend worden, „mogt volgens Zwingli niet zóó verklaard worden, alsof „*God* honger had geleden, en de *mensch* Jesus wonderen „gedaan had, maar zóó, dat Christus het ééne *naar zijne* „*menschelijke natuur* ondervonden, het andere *naar zijne* „*goddelijke* gedaan had. Werd desniettegenstaaande in de „Schrift nu en dan aan de menschelijke natuur van Christus „iets goddelijks, aan zijne goddelijke natuur iets menschelijks „toegeschreven, dan geschiedde zulks *per alloeosin*, zooals

---

[1]) *Jaarboeken*, bl. 257.

[2]) Men moet bij den romantieken Chateaubriand op verre na niet overal de Katholieke Dogmatiek zoeken. De aangevoerde plaats echter heeft, wel verstaan, niets berispelijks: ieder denkt er bij: autant qu'homme.

„Zwingli het noemde, d. i. naar eene oneigenlijke wijze „van spreken, volgens welke men uit kracht van de ver- „eeniging der twee naturen, van de ééne natuur in Christus „sprekende, termen gebruikte, die alleen op de twee na- „turen toepasselijk waren" [1]). Wat de heer S. hier schrijft, dat „de Gereformeerde kerk van haren aanvang af de leer der *communicatio idiomatum* heeft verworpen", is volstrekt onwaar, en ZHG heeft het dan ook in zijn *Antwoord aan Mr. Da Costa* (bl. 15 vlg.) zoo goed als herroepen; doch dit gaat ons hier minder aan, wij wilden slechts den lezer toonen, dat S. de kerkelijke leer dienaangaande niet verstaat [2]), en dit is uit het aangevoerde duidelijk. *Communicatio idiomatum* is bij hem Eutychianisme, verwarring, ineensmelting der goddelijke en menschelijke natuur des Heeren; dat ze een natuurlijk gevolg is der *unio hypostatica* heeft hij niet begrepen, zoo min als die *unio hypostatica* zelve.

En toch is de kerkelijke leer eenvoudig deze. De Zoon Gods van alle eeuwigheid persoon zijnde, heeft indertijd een menschelijk bestaan, een menschelijk individu (geen menschelijk *persoon*) in zijne goddelijke persoonlijkheid opgenomen: *het Woord is vleesch geworden.* Die persoon bestaat, *subsisteert*, personeert dus, mensch geworden, in twee naturen, de goddelijke en de menschelijke. Dien persoon, Jesus Christus worden alzoo, in den eigenlijken zin, de eigenschappen van beide die naturen toegeschreven. De Zoon Gods is overal, en Hij was in Palaestina plaatselijk. De Zoon Gods, dezelfde persoon is onlijdelijk, en Hij heeft geleden; is onlijdelijk als God, en heeft, als

[1]) *De leer der H. K.*, II, 253—254.

[2]) Dit is hem reeds in een vroegeren jaargang van dit maandschrift met regt verweten (vijfde jaargang, tiende deel, bl. 353).

mensch, geleden. Dien eenen formelen persoon echter kan men verschillend benoemen, naar de verschillende bestanddeelen welke zijnen persoon, *materiëel* genomen, daarstellen: men kan Hem noemen *den mensch Jesus*, en God (den Zoon). Aangezien nu de mensch Jesus bestaat, existeert, in de persoonlijkheid des Zoons, wijl de mensch Jesus naar zijne persoonlijkheid waarachtig God *is*, gelijk God de Zoon waarachtig de mensch Jesus is, wijl Hij *subsisteert* in den mensch Jesus: zoo moet men aan den mensch Jesus de eigenschappen van den Zoon, en aan den Zoon de eigenschappen van den mensch Jesus toekennen. Zoo is de mensch Jesus almagtig, zoo is God (de Zoon) gestorven; de mensch Jesus almagtig, wijl Hij God is, God gestorven, wijl Hij mensch is. Zoo is de hoog gebenedijde moeder van den mensch Jesus waarachtig „Moeder Gods" (des Zoons), *θεοτόκος* [1]). — De hoogleeraar integendeel stelt de zaak voor, alsof wij *in abstracto* de mensch*heid*, de menschelijke *natuur* van Christus, den mensch Jesus, *als mensch* (*reduplicative*) God, en de God*heid*, de goddelijke *natuur*, den Zoon, *als God*, mensch noemden, alsof wij de naturen verwarden, naar monophysitische manier.

Het is bijkans ongeloofelijk, hoe weinig ZHG. te huis is in de oud-kerkelijke leer en kerkhistorie. „Worden „sommige eigenschappen van Christus uitsluitend aan zijne „*goddelijke*, andere even uitsluitend aan zijne menschelijke

---

[1]) Deze *communicatio idiomatum* vindt men reeds bij de oudste Vaders. Ignatius (in de eerste eeuw) spreekt van τὸ πάθος τοῦ Θεοῦ μου (Rom. n. 14); αἷμα Θεοῦ (Eph. n. 1); elders (Eph. n. 18) zegt hij: Ὁ γὰρ θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐκυοφορήθη ὑπὸ Μαρίας. Uitvoerig Eph. n. 7; ad Polyc. n. 33. Zeer uitdrukkelijk en uitvoerig Hippolytus contr. Noëtum n. 18; Hom. in Theophan. n. 7, enz.

„natuur toegekend" — wat steeds in de oud-kerkelijke leer geschied is, ook op het concilie van Ephese — dan is dit eene „Nestoriaansche onderscheiding" [1]). Spreekt de oud-kerkelijke leer en het Protestantisme van weleer van de „moeder Gods" — dat „is Eutychiaansch" [2]). Ja, de hoogleeraar verstout zich, zijne lezers te willen diets maken, dat het concilie van Chalcedon het „moeder Gods" — „als Eutychiaansche haeresis heeft verworpen" [3]). Bewonder hier, lezer, de verbazende kracht der pantheïstische denkwijs, welke denken, willen, doen vereenzelvigt: zelfs eene vonkelnieuwe geschiedenis kan ze maken, niet slechts zonder, maar tegen alle oorkonden! Zie het concilie van Chalcedon heeft de gezegende van de vrouwen beroofd van haren heerlijksten titel: *Moeder Gods*, θεοτόκος, *Deipara*; een titel, uitdrukkelijk haar toegekend door vele groote kerkvaders, o. a. Chrysostomus, Cyrillus van Alexandrië, ja door Athanasius [4]), den vriend *would-be* des hoogleeraars; een titel, haar plegtiglijk gewaarborgd, als bekend is, door het algemeen concilie van Ephese, hetwelk slechts 20 jaren vóór dat van Chalcedon werd gehouden, waarop dus sommige derzelfde vaders zaten; ja, een titel, *welken het concilie van Chalcedon zelf, op tallooze plaatsen, uitdrukkelijk en plegtig aan de H. Moedermaagd verzekert* [5]). Zie, lezer, wat men thans al, in spijt der klaarste geschiedenis, moet gelooven!

---

[1]) *De leer der H. K.*, II, 256.

[2]) *Antwoord aan Mr. Da Costa.* Bl. 11.

[3]) *De leer der H. K.*, I, XXX.

[4]) Contr. Arian. or. III, n. 14.

[5]) De Katholieke Kerk schreef destijds zoomin als thans, alle 20 of 30 jaren een nieuw geloof uit, strijdig met het vorige. Op eene gedane uitspraak kwam zij later niet meer terug, maar ging er bij eene latere van uit. Het concilie van Ephese (431) had als

Genoeg, volgens den heer Scholten, is Jesus niets meer, dan een heilig, onzondig mensch; nog minder bij gevolg, dan waarvoor Hem de Groninger Arianen houden. Inmers deze erkennen nog zijn *voorbestaan*, als een persoonlijk wezen, als een persoon, hooger dan wij menschen; volgens S. daarentegen mag men slechts van een voorbestaan des *on*persoonlijken Logos, des Zoons, die geen persoon is, spreken; maar de persoon, die op aarde verscheen als de Godmensch Jesus Christus, is met die aardsche verschijning eerst begonnen te bestaan [1]). Die mensch Jesus is dus God, inzoover ook een ander mensch God is, slechts was Hij het een weinig meer, wijl Hij altijd volstrekt „bestimmt" werd door het godsbewustzijn, wijl Hij volstrekt „fromm" was [2]). Daarom was de mensch Jesus ook slechts eene zeer partiële schoon „de hoogste „uitdrukking" van den Logos, slechts een *gedeelte van den Zoon Gods;* immers de *geheele* Logos, of Zoon Gods

---

schibboleth tegenover het Nestorianisme, van Jesus' moeder het „Moeder Gods", θεοτόκος, aangenomen: het concilie van Chalcedon (452) begon met die uitspraak van Ephese plegtig te erkennen. Ontelbare malen komt het θεοτόκος in deszelfs Akten voor. Wie op het concilie van Nestorianisme verdacht was, moest zich van die blaam zuiveren, gelijk o. a. de geleerde Bisschop Theodoretus deed, zeggende: Ἀνάθεμα Νεστορίῳ καὶ τῷ μὴ λέγοντι τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν θεοτόκον (Conc. Calched. Act. 8; bij Labbe, *Sacrosancta Concilia*, etc. T. IV. p. 621; eveneens herhaalde malen p. 557 en elders). Ja, in zijn geloofsdekreet belijdt het concilie uitdrukkelijk en plegtig..... „Filium, Dominum Nostrum Jesum Christum .... ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα etc. (Act. 5, p. 568.) Zoo waar is het, dat het concilie van Chalcedon het „moeder Gods" - „als Eutychiaansche haeresis heeft verworpen".

[1]) Dit durft hij niet openlijk uitspreken, maar men kan het, vooral tusschen de regels, lezen o. a. in de voorrede van het tweede deel zijns hoofdwerks bl. XXVII—XXVIII.

[2]) Zie Schleyermacher, *Der Christliche Glaube*, o. a. II, 56.

is Gods *geheele* „openbaring in natuur en geschiedenis", gelijk de hoogleeraar (met Schleyermacher's woorden) boven zeide, duidelijker: Gods geheele openbaring in de redelooze en redelijke wereld; nog duidelijker: *de Zoon Gods is eigenlijk de geheele wereld*, als uitdrukking van het goddelijk wezen. Zoover heeft onder andere pantheïsten ook de heer S. het gebragt.

Wat ZHG. over den persoon van Jesus verder leeraart, behoort dus tot de „geschiedenis", of anthropologie, en wij zullen het mitsdien beneden onder die rubriek behandelen.

Ook nopens den „H. Geest" [1]) des hoogleeraars valt hier ter plaatse weinig meer te zeggen. Want de „*H. Geest*" *is hem*, duidelijk geproken, eigenlijk niets *anders dan de geest*, *de godsdienstige geest van het menschdom*, bepaaldelijk *der Christelijke gemeente.*

„De H. Geest, zegt hij, is het persoonlijk Goddelijke „Wezen zelf, gedacht naar zijne immanentie, d. i. in „levende en voortdurende betrekking, zoowel tot de „wereld en het menschdom in het algemeen, als tot de „gemeente van Christus in het bijzonder" [2]). Maar die „immanentie" of de uitdrukking dier „immanentie" is de natuurlijke geest der menschen zelf. „Alles hangt hiervan „af, dat de oorspronkelijke, *natuurlijk*-menschelijke zin voor „het ware en goddelijke (τὸ πνεῦμα) [3]) krachtig ontwikkeld

---

[1]) De Groningers schrijven gul en rond Groningsch: „de heilige geest". De Leydsche Hoogleeraar verkiest nog de kerkelijke schrijfwijs: „de H. Geest" te volgen. Dit geeft minder aanstoot en het Pantheïsme laat het toe.

[2]) *De leer der H. K.*, II, 162.

[3]) Dit τὸ πνεῦμα is de bijzondere, tijdelijk-plaatselijke verschijning of uitdrukking van τὸ Πνεῦμα, volgens S.

„en van allen belemmerenden invloed der zonde ontheven „worde.... In Jesus Christus, den Zoon Gods en den Zoon „des menschen was de geest *des menschen* in den meest „eigenlijken zin *Gods* Geest en hem was uit dien hoofde „de bestemming aangewezen, om door zijnen goddelijken „geest den geest der menschheid te vormen tot gelijk- „vormigheid aan zich en hierdoor ook aan God. In zijne „gemeenschap wordt alles wat *natuurlijk* in den mensch „is, rede, verstand, geweten, zedelijk gevoel en elke „gave, die in de menschelijke ziel sluimert, opgewekt, „veredeld, verhoogd en van alle belemmering der zonde „vrijgemaakt en alzoo de mensch in staat gesteld om „met ongesluijerd aangezigt de waarheid, die in hem „geopenbaard is, te zien en te erkennen. De getuigenis „des H. Geestes is dus geene mechanisch-*onmiddellijke* „of *bovennatuurlijke* getuigenis. Is de mensch van Gods „geslacht, dan is ook elk natuurlijk vermogen van den „menschelijken geest een lichtstraal van het eeuwig god- „delijk licht, en elke uitspraak der onbedorven rede en „van het geweten eene Godsstem of eene openbaring van „God zelven in het binnenste des menschen" [1]).

De meening dezer woorden is niet raadselachtig; den sleutel geeft reeds het gebruik der kapitale en kleine letters. God, als H. Geest (kapitale G) drukt zich plaatselijk-

[1]) Ald. I, 162—163. — Bl. 165 zegt hij zonder omwegen: „Volgens de leer des Christendoms [lees: volgens de leer van S.] is dus de getuigenis des H. Geestes [lees: de H. Geest] de getuigenis der menschelijke natuur zelve, die door het Christendom tot hare oorspronkelijke bestemming opgevoed, vrij [?] en zelfstandig het Woord van Christus en zijne openbaring erkent als goddelijke waarheid". Schleyermacher zegt geheel cyniesch: „Indem.... die Vernunft gänzlich eins mit dem göttlichen Geist ist, so kann der göttliche Geist selbst als die höchste Steigerung der menschlichen Vernunft gedacht werden und die Differenz zwischen beiden als aufgehoben".

tijdelijk uit in ieder menschelijken geest (kleine g), en is in ieder mensch (Einzelleben) „de oorspronkelijke, *na-*„*tuurlijk*-menschelijke zin voor het ware en goddelijke", of wel [1]) de „godsdienstige geest", gelijk S. elders zegt. „Het goddelijke in Christus" is of, misschien beter, *was* dan ook niets anders dan eene bijzondere, schoon natuurlijke uitdrukking van dien H. Geest; in Hem „was de geest *des menschen* in den meest eigenlijken zin *Gods* Geest". In *alle* menschen echter te zamen, of in *alle* Christenen is de H. Geest *geheel* uitgedrukt, gelijk de Logos in geheel de „natuur en geschiedenis"; de geheele H. Geest is, gelijk de heer Sch. met Schleyermacher wil, de „Gemeingeist", of „die Lebenseinheit der christlichen Gemeinschaft als einer moralischen Person" [2]).

Men ziet nu hieruit, dat S. en Schl. even goed kunnen zeggen: *de H. Geest is in Christus mensch geworden*, d. w. z. heeft zich bijzonder krachtig getoond, als: de Logos, of *de Zoon Gods is in Hem mensch geworden.* Zoon Gods en H. Geest zijn slechts verschillende uitdrukkingen der goddelijke „immanentie" of wereldwording; slechts is *Zoon Gods* omvattender dan *H. Geest:* Zoon Gods is God als *natuur en geschiedenis*; H. Geest is God als *geschiedenis*, menschelijk geslacht, christelijke gemeenschap, enkel [3]).

Wij kunnen ons te dezer plaatse niet weêrhouden,

---

[1]) Ald. 135.

[2]) *Der Christliche Glaube*, II, 245—293 geeft hij de definitie: „Der Heilige Geist ist die Vereinigung des göttlichen Wesens mit der menschlichen Natur en der Form des das Gesammtleben der Gläubigen beseelenden Gemeingeistes". En die „Gemeingeist" is niets anders dan „das Gattungsbewusztsein" hetwelk door Christus „mit dem Gottesbewusztsein zugleich und in Bezug auf dasselbe „zum kräftigen Impuls geworden ist".

[3]) Dit geeft Schleyermacher te kennen t. a. p. 294 (boven).

tegen den heer Scholten te herhalen, wat Möhler schrijft tegen deszelfs zegsmannen, Sabellius en Schleyermacher. De H. Geest is volgens Sabellius (Schl. en Sch.) de geest van het *geheel*, van alle geloovigen; „slechts in het geheel is „de Geest, want vermits de Geest de Godheid zelve is, moest „ieder Christen een Christus worden, indien de Geest als „zoodanig in ieder bijzonder individu ware", zegt Schleyermacher in den zin van Sabellius, en hem verklarende. De Geest alzoo staat tot de Kerk, als de Godheid in Christus tot zijne menschheid. Zoo is dan, wel is waar, niet elk bijzonder Christen God, maar hoe men de geheele Kerk niet God moet noemen, is moeijelijk te begrijpen, en hoe haar goddelijke vereering kan geweigerd worden, evenmin. Want wij vereeren den geheelen Christus, juist wijl de Godheid van de menscheid niet is te scheiden, en beide een persoonlijk leven vormen. Zoo moeten wij volgens Sabellius (en Sch.) ook van de Kerk spreken. Hetzelfde echter geldt van het heelal, hetwelk naar deze denkwijs tot den Vader in verhouding staat, als de menschheid van Christus tot zijne Godheid en als de Kerk tot den H. Geest. Zoo is het heelal niet alleen het ligchaam der Godheid, maar zelf God, gelijk de geheele Christus, gelijk ook de Kerk op hare wijs het ligchaam der Godheid en God is. Eveneens nu als, gelijk reeds gezegd is, uithoofde der persoonlijke vereeniging der Godheid met de menschheid in Christus, ook deze, alzoo de geheele Christus goddelijk wordt vereerd — zoo was ook voor het Christendom noodzakelijk, dat het heelal goddelijk vereerd werd. Het is maar niet regt in te zien, waarom wij in het Christendom van deze vereering worden afgehouden, daar immers de wereld en God de Vader ineensmelten.

Zeker, men kan (volgens Sch.) weder niet zeggen, dat de bijzondere deelen des heelals God zijn, zoomin als de bijzondere ledematen der Kerk; maar toch het heelal is het. „Alle levende krachten in de wereld staan „tot den Vader (naar het Sabellianisme van Schl. en S.), „als de genadegaven in de Kerk tot den Geest", zegt Schleyermacher. Maar wat is eene genadegaaf? „De „vereeniging van den Geest des geheels (den H. Geest) „met het geestelijk (geistig) vermogen der geloovigen", antwoordt de Berlijnsche hoogleeraar. De Geest des geheels nu is de Godheid zelve. Wat zullen wij dus moeten zeggen, dat de levende krachten in de wereld zijn? De levende krachten in ons zelven? De ruwe afgodendienst der ouden hadde zich diensvolgens in het Christendom slechts vergeestelijkt, geïdealiseerd, en wij moeten niet den alles doordringenden, alles bezielenden Geest [1]) aanbidden, maar al wat leeft, ook onzen geest, in 't algemeen de levende krachten in ons [2]).

Wij weten wel, dat de heer S. geen Sabellianist wil zijn, althans niet geheeten worden. Dit kan eenigermate bevreemden, als men bedenkt, dat Schleyermacher het Sabellianisme vrij uitdrukkelijk onderteekent [3]). Intusschen wordt het bevreemdende misschien geheel weggenomen, als men vooreerst in 't oog houdt, dat het veler geleerden, inzonderheid hier te lande, en bepaaldelijk

---

[1]) Volkomen wat S. zegt t. a. p.: „de Vader.... persoonlijk (als „Logos namelijk en H. Geest) het geschapene met goddelijke „levenskracht doordringende" enz.

[2]) *Athanasius der Grosze*, I, 318—319.

[3]) In zijn door Möhler aangevoerd opstel, geplaatst in: „*Theologische Zeitschrift von Schleyermacher, De Wette und Lüke.* Drittes Heft S. 295—408.

's Leydschen Hoogleeraars gewoonte is, nooit gaaf en zonder voorbehoud de zienswijze of beschouwingswijze van anderen te deelen, maar altijd iets „gebrekkigs", dikwijls ongenoemd, er in te berispen. Van den heer S. zagen wij of hoorden wij althans boven, dat hij zelfs in Schleyermacher „veel gewaagds en gebrekkigs niet verheelt". Hoe zou *hij* dus Sabellius onberispt laten doorgaan? Hij had immers, bovendien, alle reden, om het niet te doen, als Hoogleeraar der Hervormde Kerk, die steeds Sabellius verfoeide. — Eindelijk het is niet volkomen zeker, op welke wijze Sabellius zijn Pantheïsme voorstelde; de heer S. kon dus eene voorstelling er van kiezen, welke niet teneenenmale met de zijne strookt, schoon ze ook geenszins de waarschijnlijkste mag genoemd worden.

En zulk eene voorstellingswijze heeft hij dan ook gekozen. „Het Protestantisme, zegt hij, zoowel in de Luther„sche als Gereformeerde kerk, verwerpt het *Sabellianisme*, „dat, gedeeltelijk gereproduceerd in Servetus, in den „Logos slechts eene *kracht* of werkingswijze (*operandi „modus*), niet tevens eene *bestaanswijze* (*existendi modus*) „van het hoogste Wezen erkennende, het *hypostatische* „of *persoonlijke* van den *Logos* ophief, en daarenboven „zoowel Gods algemeene openbaring in de wereld, als „zijne bijzondere in Christus, bloot *transscendent* d. i. „*uitwendig* zich bleef voorstellen, als die van een' auteur, „wiens *wijsheid* in zijn boek, of van een' schilder, wiens „genie in eene schilderij zich openbaart, zonder tot het „begrip van een werkelijk *zijn* van God in de wereld en „van God in Christus te kunnen opklimmen" [1]). „In „laatstgenoemd stelsel (voegt hij in eene kantteekening

[1]) *De leer der H. K.*, II, 245—245.

„er bij) *wordt* de eeuwige monas eerst *Vader* bij de schep-
„ping en wetgeving, *wordt* vervolgens *Zoon* of *Logos*, door
„zich in Christus te openbaren en werkzaam te betoonen,
„en *wordt* eindelijk *H. Geest*, door zijne werkzaamheid
„in de Christelijke gemeente".

In allen gevalle is ook zoo het onderscheid niet groot. Het verschil tusschen „werkingswijze" en „bestaanswijze" (in 's hoogleeraars zin) is hersenschimmig; en ook bij hem bestaat of *is* God slechts *wordende*. Slechts stelt hij dan de *wording* van den *Logos* en den *H. Geest* iets vroeger, dan Sabellius, en den H. Geest nog kwalijk, want eigenlijk *wordt* die, ook volgens hem, eerst met Christus en de Christelijke gemeente.

Hoe falen toch de berekeningen van ons menschenkinderen! Wij gelooven, wat de wijze zegt, dat er niets nieuws onder de zon is [1]), maar, dat er evenmin iets oud is, iets verouderd [2]), dit bedenken wij weinig. Men achtte het veelgodendom, de afgodendienst verouderd, men achtte het beschaafde menschdom voor altijd verheven boven die goddelooze dwaasheid.... en zie! dezelfde oorzaak heeft ook thans nog dezelfde werking: het veelgodendom is daar, de afgodendienst in aantogt. In Duitschland wordt reeds een geruimen tijd „de vereering van het genie" gepredikt: de Olymp wordt als voorheen bevolkt met Jupiters, Minerva's, Venussen, uitstekende menschen; ziedaar, o mensch! uw Goden, uitstekende menschen hoe dan ook. Weldra zal men ook weder uitstekende dieren goddelijk vereeren, weldra de gestarnten [3]), inzonderheid

[1]) Eccl. I, 10 (Hebr. 9).
[2]) Ib. I, 9.
[3]) In zijne pantheïstische gesprekken *Bruno, oder über das na-*

de twee uitstekende luchters aan ons uitspansel, weldra ook den fetisch. Dat men het nog niet doet, dat men het te Leyden nog niet doet, is slechts eene inconsequentie, bestemd om het lot te ondergaan van iedere inconsequentie. Wie in al het bestaande eene ontwikkeling, eene uitdrukking ziet van het Hoogste Wezen, moet al het bestaande aanbidden, ook zich zelven. Van dit laatste zijn sommigen ook niet ver verwijderd. „Gij zult wezen als Elohim", sprak de slange, en onze ongelukkige stamouders konden het gelooven. En dan moet men den heer S. nog „vernieuwd Heidendom", „kreatuurvergoding", „de schandelijkste kreatuurvergoding" hooren verwijten aan „de verbasterde Moeder-Kerk" [1])!

HET EEDSFORMULIER DER BISSCHOPPEN.

In eenen tijd, waarin over de betrekking van plaatselijke Bisschoppen jegens den Paus ter eene zijde, en tot het Hoofd van den Staat alsmede tot niet Katholieke burgeren ter andere zijde, zoo veel opgewondenheid heerscht, zoo veel

türliche und göttliche Princip der Dinge, zegt Schelling onbewimpeld: „Met den mensch vergeleken, zijn de sterren (namelijk de vaste sterren als de eerste lichtemanatiën van het oneindige) onsterfelijke goden".

[1]) Ald. II, 102, 110, enz.

hartstogt is opgewekt, zoo veel leugentaal en onzin wordt uitgekraamd, zoo veel kwade vermoedens worden verspreid en gescherpt; in zulk eenen tijd is het de pligt van ieder weldenkende bij te dragen, en moet het aan elk goedgezinden burger welkom wezen, dat de verkeerde denkbeelden, die de schuld zijn van het dreigende gevaar, worden te regt gewezen, en dat de waarheid aan het licht gebragt worde.

Nederland is niet de eerste Staat, waarin al die kwade meeningen zich lucht geven die wij dezer dagen zoo jammerlijk zagen woelen en beroeren: het is niet voor de eerste maal, dat het wantrouwen jegens den H. Stoel en de magtvoerders der Katholieke Kerk die door Zijne Heiligheid den Paus worden aangesteld en aan Hem als het Opperhoofd der Katholieke Kerk trouw en gehoorzaamheid zweren, zich in onstuimige kreten verheft. De Kerk heeft eene lange geschiedenis: zij is bestreden en heeft zelve gekampt; zij is verdrukt en heeft geleden; zij is vernederd en heeft zich wederom opgebeurd; zij is gesmaad en werd wederom geëerd! — Maar dit is hare onveranderlijke ondervinding, hare ervaring van achttien eeuwen, dat bij al wat haar ooit wedervoer, hare bitterste vijandin, hare schrikkelijkste vervolgster immer geweest is, niet de godsdienstzin van andersdenkenden, niet hunne gehechtheid aan eigen kerkgenootschap, maar de onkunde en het vooroordeel.

Hadde men ten onze de geschiedenis geraadpleegd! Hadde men in het boek der ondervinding gelezen, toen er sprake kwam van het herstel des Bisschoppelijken Bestuurs in Nederland, hoe *bij gelijke omstandigheden als in het Vaderland aanwezig zijn*, hoe in eenen gemengden Staat, de gang, de bedoeling, de wil is van den H. Stoel

ten opzigte van Bisschoppen en Bisschoppelijke betrekkingen; men zou zich waarschijnlijk aan zoo veel onzin niet hebben willen bezondigen, men zou het Vaderland, het immers allen dierbare Vaderland, niet aan den rand des bederfs, niet aan de grens van eenen heilloozen godsdienst- en burgeroorlog, gevoerd hebben!

Tegen het einde der vorige eeuw zijn in het Vereenigd Koningrijk van Groot-Brittanje soortgelijke verwijten en beschuldigingen tegen Paus en Bisschoppen ingebragt als dezer dagen over den bodem van eenige onzer aanzienlijkste Provinciën allerwege weerklonken hebben. Uit hetgene toen geschied is, uit de klagten daarover gedaan, uit de verklaringen toen gegeven kan een deel onzer Natie in deze oogenblikken zich onderwijzen. Moge het zulks willen!

Wij deelen hier dan eenige bescheiden [1]) mede — met een inzigt waarvan de Hemel getuigen geven mag — uit een niet onbekend Engelsch werk, met den titel zooals genoegzaam uit het volgend Opschrift blijken zal.

> *Appendix* N°. *XII (H), behoorende bij het: Report from select committee on Regulation of Roman Catholic subjects in Foreign States, ordered by the House of Commons, to be printed* 25 *Juny* 1816, *in folio bl.* 426.

Uittreksel uit een herderlijken brief van Dr. Troy, gedrukt te Dublin 1791.

In hunne laatste bijeenkomst wendden zich de Roomsch Katholieke Aartsbisschoppen van Ierland tot den Paus bij een brief, waarin zij melding maakten van de valsche voorstelling, die onlangs betrekkelijk hunnen inwijdings-

[1]) Zie *de Tijd, N.-H. C.* van 26 April jl.

eed was uitgegeven en van het groot nadeel dat daaruit voor de Katholieken voortsproot. Zij drukten hunne volledige overtuiging uit, dat hun eed, die hen alleen verpligtte gemeenschap te houden met het middenpunt der eenheid, geheel en al vereenigbaar was met hunne loyauteit als onderdanen en de trouw, die zij aan hunnen geëerbiedigden vorst, Koning George III gezworen hadden. Zij gaven hun besluit te kennen om beide eeden na te komen en hunne gemeenschap met den H. Stoel ongeschonden te bewaren. Daar zij echter in aanmerking namen de onwetendheid der meeste Protestanten aangaande den eed, dien zij alleen schenen te kennen uit de lasterschriften daartegen, gaven de bovengenoemde Prelaten aan den Paus in overweging, dat eenige verklaring of uitlegging van den eed, bijzonder van de woorden: *Haereticos persequar et impugnabo*, hetzij door Hem in persoon hetzij van Zijnentwege, waarschijnlijk kon strekken tot wegneming der vrees van welmeenende Protestanten en ter beschaming der bevooroordeelden, die, door hunne verkeerde voorstelling van den eed, het vooruitzigt en de verwachting der Katholieken zoeken te vernietigen om vrijstelling van de strafwetten te verkrijgen, eene gunst, die zij met eenigen grond van de goedertierenheid Zijner Majesteit en de wijsheid der wetgevende magt hopen te verwerven.

Nadat deze zaak te Rome behoorlijk overwogen was, gaf de Congregatie van Kardinalen belast met het toezigt over de Kerkelijke Zaken dezer Koningrijken, namens Z. H. een antwoord waaruit de volgende uittreksels gemaakt zijn:

„ Doorluchtigste en Hoogwaardigste Heeren en Broeders.

„ Uit uwen laatsten brief hebben wij de groote onge-

rustheid vernomen, waarin gij verkeert door het uitgeven van een schotschrift getiteld: *The present state of the Church of Ireland*, waaruit onze belasteraars aanleiding nemen, om de oude beschuldiging tegen de Katholieke godsdienst met vermeerderde hevigheid te hernieuwen, namelijk, dat deze godsdienst in geenen deele bestaanbaar is met de veiligheid van Koningen en Gemeenebesten: want, zeggen zij, daar de Roomsche Paus de Vader en het Opperhoofd aller Katholieken en met zulke groote magt bekleed is, dat hij de onderdanen van andere koningrijken ontslaan kan van hunne trouw en hunnen eed van gehoorzaamheid aan koningen en vorsten, heeft hij het, naar hunne bewering, in zijne magt, volgens zijn welbehagen onlusten te verwekken en de openbare rust te verstoren. — Wij verwonderen ons, dat gij over deze klagten gevoelig kunt zijn, vooral, nadat uw uitmuntende broeder en Apostolische medearbeider, de Aartsbisschop van *Cashel*, en andere wakkere verdedigers der regten van den H. Stoel, in hunne beroemde geschriften, deze lasterlijke beschuldigingen zegevierend weêrlegd en uit den weg geruimd hadden.

„Naar de meening, die wij van uwe geleerdheid hebben, kunnen de regten des H. Stoels u niet onbekend zijn, evenmin als de bewijzen, waarop zij steunen. In dezen strijd behoort een naauwkeurig onderscheid gemaakt te worden tusschen de wezenlijke regten des Apostolischen Stoels en die, welke hem toegeschreven worden door de nieuwigheidszoekers dezer eeuw met het oogmerk om te lasteren. *De Stoel van Rome heeft nooit geleerd, dat men den ketters geen woord behoeft te houden; dat een eed aan van de Katholieke gemeenschap gescheiden Koningen verkracht mag worden; dat het den Room-*

schen Bisschop vrijstaat hunne tijdelijke regten en landen te overweldigen. Ook wij houden een' aanslag of eene poging tegen het leven van Koningen en Vorsten, zelfs onder het voorwendsel van Godsdienst, voor eene afschuwelijke en verfoeijelijke misdaad.

„Z. H. Paus Pius VI heeft echter uwe verzoeken niet buiten overweging gelaten: ten einde nu uit den weg te ruimen alle aanleiding tot haarklooverij en laster, welke naar uw schrijven door sommigen ontleend wordt uit de woorden van het Eedsformulier aan den Apostolischen Stoel, dat de Bisschoppen verpligt zijn bij hunne wijding af te leggen: „Ik zal de Ketters naar mijn uiterst ver-„mogen vervolgen en bestrijden", welke woorden kwaadaardiglijk uitgelegd worden, als het oorlogssein tegen de ketters en als vervolging en strijd tegen hen als vijanden goed te keuren; terwijl de vervolging en bestrijding der ketters, waartoe de Bisschoppen verpligt zijn, verstaan moeten worden als betrekking te hebben op hunne zorgvuldigheid en pogingen, om de ketters van hunne dwaling te overtuigen en hunne verzoening met de Katholieke Kerk te verwerven: zoo heeft Z. H. goedgunstiglijk gelieven toe te stemmen, dat het oude Eedsformulier vervangen wierde door dat, hetwelk door den Aarts-Bisschop van Mohilow in het openbaar werd uitgesproken, tot groote voldoening van het geheele Petersburgsche Hof en in tegenwoordigheid der Keizerin, welk formulier wij u met dezen brief doen toekomen.

. . . . . .

„Engeland zelf kan getuigen, welken diep gewortelden indruk zulke vermaningen op de gemoederen der Katholieken gemaakt hebben. Het is bekend, dat, toen in den laatsten oorlog, die zich over het grootste gedeelte van

Amerika uitstrekte, geheele provinciën, bijna uitsluitend bewoond door onkatholieken, het bestuur des Groot-Brittannischen Konings hadden afgezworen, de provincie Canada alleen met bijna ontelbare Katholieken opgevuld, hoewel listig opgeruid en het oude Fransche Bestuur nog niet vergeten, desniettegenstaande onbezweken in hare trouw aan Engeland bleef volharden. Spreekt, Hoogwaardigste Prelaten, menigmaal over deze grondstellingen, herinnert uwe onderhoorige Kerkvoogden daaraan dikwijls, en als gij tot het volk predikt, vermaant dan aanhoudend „alle menschen te eeren, de broederschap te „beminnen, God te vreezen, den Koning te eeren".

Van Uwe Hoogw. de meest toegenegen Broeders,

L. Kard. Antonelli, Pref.

A. Aartsb. v. Aden, Secret.

Rome, 23 Junij 1791.

Den Aarts-Bisschoppen van het Koningrijk Ierland."

Uit eene audientie bij Z. H. op den 9 Junij 1791.

De Aartsbisschoppen-Metropolitanen van het Koningrijk Ierland hebben aan Zijne Heiligheid voorgesteld, dat, door de onwetendheid of kwaadwilligheid van sommigen, zekere uitdrukkingen in het formulier van den eed, die bij het Roomsche ritueel aan de Bisschoppen bij hunne wijding en aan de Aartsbisschoppen bij het ontvangen van het Pallium wordt voorgeschreven, verkeerd worden verstaan, hetgeen nieuwe bekommeringen voegt bij die, welke zij dagelijks ondervinden in een Rijk, waar het Katholieke geloof niet de Godsdienst van Staat is: waarom zij nederig verzoeken, dat Z. H., zoo het haar gepast voorkomt, dit door eenige daad harer Apostolische waakzaam-

heid gelieve te voorkomen. Op het rapport van mij ondergeteekende, heeft Z. H., na alle omstandigheden der zaak rijpelijk overwogen te hebben, goedgunstiglijk gelieven te vergunnen, dat de Iersche Bisschoppen bij hunne wijding en de Aartsbisschoppen, bij het ontvangen van 't Pallium, het Eedsformulier mogen gebruiken hetwelk door den Aartsbisschop van Mohilow, in het Moscovische Rijk met toestemming van Z. H. werd uitgesproken, welk formulier luidt als volgt:

Ik, NN. enz., even als in het *Pontificale Romanum* tot aan de clausule: *„ Alle ketters, scheurmakers en weer- „ spannigen tegen onzen genoemden Heer en zijne bovenge- „ melde opvolgers zal ik, naar mijn uiterst vermogen, „ vervolgen en bestrijden „*, welke geheel wordt weggelaten; daarna worden de woorden: *„ de Kardinaal Prefekt der „ H. Congregatie tot Voortplanting des geloofs „* gesteld in plaats van: *„ de Kardinaal Proponent in de Congregatie van het H. Concilie „*. Het formulier besluit met deze woorden: *„ Ik zal alle en elk dezer dingen des te onkreukbaarder „ nakomen, daar ik vast overtuigd ben, dat daarin niets „ begrepen is, hetwelk strijdig kan zijn met de trouw, die „ ik verschuldigd ben aan den Doorluchtigen Koning van „ Groot-Brittannië en Ierland en zijne opvolgers op den „ Troon. Zoo waarlijk helpe mij God en deze zijne Heilige „ Evangeliën. Dit beloof en zweer ik.„*

Ik NN. Aartsbisschop of Bisschop, enz.

Gegeven te Rome, in het gebouw van genoemde H. Congregatie, den 23 Junij 1791.

L. Kard. Antonelli, Pref.

† (Zegel) A. Aartsb. van Aden, Secret.

AEDDON,

EEN EPIESCH GEDICHT;

DOOR

W. J. HOFDIJK.

(*Vervolg en slot van bl.* 172.)

We zouden na 't overzigt van 't plan eenige plaatsen uit den *Aeddon* aanvoeren, waaruit dezelfde idealisering van 't eindige blijken zou in natuurtafereelen, in zedenbeschrijving en karakterschildering en in de inwerking van hoogere magten, goede en kwade. Het eindige — het zij nader nog even aangewezen — is hier wat de levenlooze en levende natuur in die beschreven steengevaarten, in den grond, de lucht, het planten-, het dierenleven eigenaardigs had; het eindige hier zijn de wezenlijke gebruiken en zeden, de ware karaktertrekken en hartstogten dier voorgeslachten; zijn hunne godsdienstige begrippen of liever dezer uitdrukking in het dagelijksche leven.

Ik heet dit alles in waarheid dán geïdealiseerd, wanneer die redelooze en redelijke natuur, behoudens haren aard, als om en voor elkaâr, als werkelijk vereend en van elkander doordrongen worden voorgesteld, en wel zóó dat heel deze schepping, bezielde en onbezielde, te za-

men weêr opvoert tot het daarin weêrspiegelende bovennatuurlijke, goddelijke leven, oorsprong van alles en 's menschen alvervullend doel; met een woord: het overal meer of minder doorschemerende leven en beeld van een mensch-geworden God, zijner schepping ingetreden, om haar in zijnen eigenen luister te doen deelen.

Zulk een ideaal — hetgeen trouwens elk dichter zich moet voorstellen — wist Hofdijk, gelijk in zoovele zijner *Balladen*, nu in 't epiesch verhaal in frissche en verheffende poëzij te doen uitschijnen.

Ontelbaar zijn de plaatsen waar de dichter de onbewuste natuur in treffende zamenstemming brengt met den mensch en haar als zijne gesteltenis, zijn gevoel toeschrijft of mededeelt. Reeds in den voorzang zien we

> 't Noorden, overzwermd van onbekende horden,
> Die als het kruid der heide ontloken en verdorden,
> Ontstonden, streden — en vergingen, op een boôm
> Woest als hun aart, wild als hun tochten, en den toom
> Zoo min gewend als zy;

zien we op Drenthes grond... een stout geslacht...

> Fier, krachtig, hoog van stal, gelijk hun eikenboomen,
> Maar ruw ook als dier schors;

en voor die onbeschaafden, „in deugd en ondeugd even sterk":

> Gewoonte gold een wet, en overleevring was
> Geschiednis, ruischend uit het spichtig heidegras
> Om de ouderlijke terp, of saamgetorschte steenen,
> Die 't graf van Hoofd en Vorst een sombre pracht verleenen.

Hoe bezingt (bl. 28—30) de ingevoerde Noordsche bard den pas-gevallen strijder? In beelden stout en ruw, gelijk

zijn oog ze pleegt te zien: heel de bewuste en onbewuste natuur wordt als de zanger met den bezweken held begaan:

De toon des barden klonk; eerst droevig, als het klagen
Der echos van de heî by verre stormwindvlagen,
En somber als 't geruis van 't woudmeir by de nacht,
Wanneer 't gestarnt verdooft in sneeuw of hageljacht;
Maar straks met stouter galm, als 't rollen van de baren,
Wanneer ze, wit van schuim, de stranden zijn ontvaren;
De krakende eik zijn kruin doet schudden in den wind,
Die hoog aan 't graauwe zwerk zijn forsche wiek ontbindt.
„Hoe zijt ge ons oog ontgaan te midden van uw glorie,
O Kamroth! Ermings steun, en lievling der viktorie!
Nu sluit de steenterp haast uw sombre woning af,
En 't heigras fluistert om het eenzaam heldengraf.
De tedere Oichul hoort de mare van uw sneuvelen —
En 't maagdlijk weegeroep wekt de echoos op de heuvelen;
Uw doggen dwalen rond met huilend klaaggeschrei —
En de elaad ducht uw komst, en vliedt verschrikt de heî."

Wat is hij veranderd bij 'tgeen hij vroeger was, dus rijst het voor den geest des barden en voortklagend roept hij uit:

„Hoe groot waart ge in uw kracht! Ja, als de breedgetakte
En altoos groene pijn op de open heuvelvlakte,
Te midden van d'orkaan en 't gierend windgeloei:
Zóo waart ge, o Kamroth! in uw mannelijken bloei.
Uw stap was als de stap des woudstiers op de velden.
Nu traadt ge 't strijdperk af, en vreugdloos zijn de helden
Van Glasmor: als de heî, wanneer de doffe mist
Het dal omwolkt, geen straal het plooiloos dampkleed splitst,
Dat, hangende om de naakte en onbewogen twijgen,
Tot drupplen zich verdikt die moedloos nederzijgen." —

Wilt ge de natuur tot in de minste bijzonderheden opgevangen of in zachter aandoening zien? Maar overal blijkt het, dat Hofdijk uren en dagen in Gods vrije schepping heeft doorgebragt, en met de stift in de hand haar

naar 't leven op zijn blad heeft afgeteekend. Om van enkele trekken als deze (bl. 33):

De vierde morgen dreef de starren voor zich uit;
Het luchte koeltjen schudd'e 't sluimrend loover wakker,
En zwierf met rave en kauw langs d'omgedolven akker;
En 't blaetend vee drong naar de heemheg die 't omsloot,
Al hunkerend naar 't veld, by 't glimmend morgenrood;

of waar (bl. 73) een onverwachte schrik een teeder hart doortrilt,

Als de adem van het Noord die langs een veldbloem vaart,
En 't kelkjen siddren doet in 't diepste van 't geblaârt; —

om van zulke trekken, die er alom voorkomen, niet te spreken, kiezen we een paar meer uitgewerkte schilderingen. Olwenes eerste gevoel van liefde voor Morvrans zoon ademt (bl. 35) in de regelen:

Ze scheen in fijner lucht, in louter licht te zweven;
't Was in en om haar heen een nieuw, een hooger leven:
De hemel was zoo klaar, de bloeiende aard zoo schoon —
Maar alles droeg één naam: den naam van Morvrans zoon;

en zie nu hoe die eerste lentedag van 't harte, „die zaligende gloed,

Die éénen boven al in alles minnen doet,"

tintelt in deze fijn-gepenseelde schilderij:

Als de eerste leeuwrikszang de blaauwe lucht doet trillen;
De vlagen van het noord tot zuider koeltjens stillen;
Als de eerste lentebloem door 't groen der windslen gluurt,
En de eerste vlinder uit heur kelkjen honig puurt;
Het zonlicht, zacht van gloed, uit vlier- en esdoorntoppen
De fijne blaadtjens lokt door 't kussen van de knoppen: —
Dan schept die teerheid der ontluikende natuur

In 't innigst van 't gemoed een zacht, een smeltend vuur.
't Is of de boezem zich verbreedt in stil verrukken,
Om heel de menschheid aan het zwellend hart te drukken
Met onbeperkte min — ja de aard te omarmen, die
Den geest als oplost in heur schoonheidsharmonie.
En dus Olwene thands. —

Hoe zinrijk en diep-gevoelig is (bl. 49) de beschrijving der steenterpen van twee door elkanders hand gesneuvelde vijanden. Aeddon rust aan den tronk eens grijzen beuks uit:

Hy volgt met peinzend oog
Het slingren van den stroom, die met gekromden boog
Zijn blikken afleidt naar twee graven aan zijn zoomen,
Ter wederzijde omruischt van ranke berkenboomen,
Wier twijgen met hun fijn en wemelend geblaârt
Een schaduw spreiden om het dubbel steengevaart.
Het glansend loof van 't rankrig geitenblad omzwierde
De ruwe wanden met een blinkend groen, en cierde
Met bloemen wit en rood het graauw bemoscht graniet,
Dat de asch der helden dekt. De rimpelende vliet,
Van sprietgras overwelfd, vloeit murmlend tusschenbeide,
Als of ze er in den dood de legerhoofden scheidde.

Gaarne schreven we den schilderachtigen aanhef over van den zevenden en negenden zang, waar de stemming der natuur het gevoel geheel bereidt voor 'tgeen er dan verhaald wordt; of gaven we uit den achtsten zang de verteederende bladzijden waar de zielstoestand van Olwene, aan wie Aeddon ontscheurd is, en de natuur die haar omgeeft in diepen weemoed zamenvloeijen; of uit den vijfden het deernis- en huiveringwekkend kontrast dier zwakke maagd met dien wilden, donkeren nacht en dan weêr dat overeenbrengen dier moedelooze weeze, eenzame ;wervelinge met de eenzame verlatenheid van 't oord waar

ze ontwaakt en opstaande al 't besef haar rijst van hare ellende,

Onmeetlijk als die heî die zonder maat of ende
Zich voor heur oog ontrolt;

waar ze zoo natuurlijk als zielsverscheurend het eerst háár gedenkend, van wier lijk ze dien nacht was afgerukt, „O moeder! moeder!" schreit,

„O moeder! voor altoos nu van mijn zijde heen! — "

Het kost ons moeite van diergelijke plaatsen slechts in 't voorbijgaan te reppen; we wenschen echter op 't begin van den zesden zang, op de meer mystische, nog diepzinniger harmonij van het daar ons geschilderde oord met de geheimenissen die er omgaan, de aandacht te vestigen; 't geeft ons tegelijk — wat we ook zouden nagaan — een voorbeeld van des dichters beschrijving der zeden en godsdienstbegrippen van 't voorgeslacht.

In 't verborgenst oord van Glasmors woud ligt de afgelegen woon van Glasmors Druïdes; daar is een holm met eiken overwassen.

Een zware reuzenstam rees in hun midden op
Met dorre lendenen en lang verweerden top.
Geen woudzang klinkt ooit van die uitgedorde takken,
Waarop de moede rave alleen zich neer laat zakken;
Waarop in 't uur der nacht slechts de uil te rusten waagt,
En met een schorre keel zijn stenend lijklied klaagt [1]).
De klimop had zijn rank tot aan den top geslingerd,
En elken valen arm met donker groen omwingerd.

---

[1]) Virg. Aen. IV, 462:

Solaque culminibus ferali carmine bubo
Saepe queri, et longas in fletum ducere voces.

De last der eeuwen had hun groeikracht uitgedoofd;
Den uitgemolmden stam van sap en merg beroofd;

daar, in dien wijden boomstam huist de Druïdes.

Het klim verbergt de spleet
Die ingang strekt aan 't oog. Het daglicht sluipt door reet
En scheur, van 't warrig net der ranken oversponnen,
De boomgrot in. Maar nooit, hoe woest en onbezonnen,
Drong zich een stervling door den donkren voorhang heen
In 't aaklig woonhol, dan de Druïdesse alleen.

Daar kwam de kranke om hulp, daar de moeder naar het lot van gade of zoon, daar het krijgshoofd raad vragen.

Dan galmde 't antwoord hol door de overgroeide krocht.
Maar nooit aanschouwde een oog het wezen, van wier lippen
't Geheim der toekomst, vaak in raadslen, zich liet glippen;
En huivrend keerde hy, die 't mijmrend markwaart droeg.

Daar treedt nu Kairbar heen;

Een graauw granietblok, aan den heuvelvoet gegleden
Van d'eik der Druïdes, stuit thands des krijgsmans schreden.
Tot drie werf treedt hy om den ruwen steenklomp heen;
Tot drie werf buigt hy 't hoofd, en mompelt er gebeên.
Dan kruist hy de armen; slaat met diepe ontzachbetooning
De blikken voor zich heen, en wendt zich naar heur woning.

„Wijze Alra!" vraagt hij en belooft den Goden een derde van den buit, spelt ge den helden Glasmors zegen op de wapenen die ze naar 't noord keeren om roem, om roof, om eer?....

Een holle stemgalm drong door 't zwaatlend klimoploover,
En rolde de eenzaamheid des doodschen heuvels over:
„Wat ruischt er aan uw rechte, o Glasmors Legerhoofd!
„En schuurt de takken langs, van blaadren half beroofd?„ —

En Kairbar sloeg zijn oog, verdubbeld van geflonker,
Naar de eiken aan zijn rechte en in het schemerdonker
Der twijgen. — „'t Is een valk, een bloedvalk," antwoordt hy:
„Het kleppren van zijn wiek is snel, en reeds voorbij." —

— „Wat zette, o Legerhoofd van Glasmor!" galmde 't weder:
„Zich op den olmtak aan uw slinke zijde neder?" —

— „Een forsche reiger, sterk van nebbe en blaauw van veêr,
„Streek door het dicht geblaârt en op den olmtak neer." —

— „Zoo ga dan, Glasmors Hoofd! keer naar uw heuvelgronden:
„In valk en reiger zal de toekomst zich verkonden!" —

De holle boomgalm zweeg, en gaf geen antwoord meer.
Een huivrende eenzaamheid hing weer op d'omtrek neer.

Aan niemand, denk ik, zal het, ondanks de verkorte overneming, ontgaan zijn, hoe bij dit godspraakleenen het geheim- en dubbelzinnige, het raadselachtige, 't half onder- en half bovenaardsche in 't warrig woud, in 't ongenaakt verblijf, in teeken en plegtigheid, in vraag en antwoord, in alles kortom allergelukkigst is weêrgegeven; maar ook niemand zal 't ontgaan zijn, wat eerbied de dichter ons indrukt voor den godsdienstigen zin van volksstammen, waarvan een der krijgshoofden, wreedaardig anders, nog zulk ontzag betoont voor de Goden en dezer druïdes, en zelfs een derde van den buit aan de Goden zijns stams ten offer belooft; hij, Kairbar, de verraderlijke, de gastregtschenner, wiens woeste helden ook we later hoofd en wapen zullen zien buigen voor den Aarts-druïed, en welke zelf, schoon vol woede en spijt, zwichten zal voor des Priesters heilige oppermagt.

't Is eene godsdienst die offers brengt en offers vraagt, welke de dichter naar waarheid in de zeden, in de karakters

en hartstogten onzer eerste voorvaderen, hunner Stam- en Krijgshoofden weêrspiegelen deed. Hij heeft daarbij de oude en diepe waarheid: *Regis ad exemplum totus componitur orbis*, in zijne zangen neêrgelegd. De Hoofden hebben, allen, eerbied voor de Goden, en met dier eerbied voor de Goden heeft hij den eerbied der stammen, ja der helden onder hen voor hunne meerderen als een natuurlijk gevolg verbonden. Het heldhaftig *Krijgshoofd* Morvran, Aeddons vader, ter dood toe gewond, vraagt het (bl. 57) als de grootste gunst, in 't heilig woud onder 't oog der Goden te mogen sterven:

„O voer my, voer mij heen, waar 't ruischen van de blâren
„In 't heilig eikenwoud de ontzachlijkheid der Goôn
„En hun nabyheid meldt: — dáar is het sterven schoon.„

Maar stervend ook scherpt hij het zijner gade in, dat deze het weder hun dapperen zoon op het harte drukke: „ons innigst hartebloed behoort den stam en 't Hoofd, dat zich diens heil wil wijden"; en nog eens: „druk hem zijns vaders min voor Borgars Stamhoofd in". En hoe die zoon zich dien vader waard betoonde, is uit het verslag van 't plan des gedichts gebleken. Had Morvran met den dappersten der Trojanen de Goden gesmeekt:

Καί ποτέ τις εἴπῃσι, Πατρὸς δ' ὄγε πολλὸν ἀμείνων,
Ἐκ πολέμου ἀνιόντα· φέροι δ' ἔναρα βροτόεντα,
Κτείνας δῃΐον ἄνδρα, χαρείη δὲ φρένα μήτηρ [1]):

hij had zijn bede in zijn heldenzoon meer dan vervuld gezien. Grooter dan zijn vader, had hij niet slechts vijanden maar bij zwaarder gemoedsstrijd zich zelven overwonnen; had hij voor zijnen vorst niet enkel zijn leven, maar wat

[1]) Il. VI, 479—481.

hem meer was dan 't leven: zijne bruid en zijne moeder, op beider smeekbeê, ten kostbaar offer geboden.

Het dapper *Stamhoofd* Angor beoordeelt zijne daden naar 't behagen of mishagen der Goden, en wat zijn gevoelig harte het zoetste is, 't klinkt hem (bl. 96) verrukkelijk:

„als der Priestrenzang in de ooren,
„Wanneer hun lied de bron des lichts verwellekoomt,
„En de uchtendgalm van 't woud den hunne tegenstroomt."

Maar ook hij is edelmoedig genoeg om de maagd, door een heilig woord hem toegezegd, den eersten bruidegom, zoodra hij van dezen hoort, af te staan, hem zelf door zijne vertrouwdste helden te doen opsporen, om Aeddon met eigen hand in de armen zijner bruid terug te voeren.

Voor wie dan ook onder zulke Hoofden streden — we hoorden 't reeds van Cicero [1]), van Valerius Maximus [2]) — was 't leven te offeren voor mark en heem, juichend voor Stam en Stamhoofd te sneven, een glorierijke en gelukkige dood:

Het lijkmaal wordt gevierd — en smart noch droefenis
Ontadelt of besmet de helden aan den disch.

Van een gewoon of ziekelijk verscheiden heeft de dichter ons niet eens willen gewagen.

---

[1]) Tusc. Quaest. II, 27..... at Cimbri et Celtiberi in praeliis exsultant, lamentantur in morbo.

[2]) Lib. II, Cap. VI, 11: qui [Cimbri et Celtiberi] in acie exsultabant, tamquam gloriose et feliciter vita excessuri: lamentabantur in morbo quasi turpiter et miserabiliter perituri. Celtiberi etiam nefas esse ducebant proelio superesse, cum is occidisset, *pro cujus salute spiritum devoverant.* Laudanda utrorumque populorum animi praestantia, quod et patriae incolumitatem fortiter tueri, et fidem amicitiae constanter praestandam arbitrabantur.

Wat we hier, in eene soort van aartsvaderlijke maatschappij, meer openbare zeden en daden mogen heeten, ze dragen 't verheffend kenmerk van edelmoedige, van godsdienstige opoffering: dezelfde grondtrek ligt, en zeer gevolgelijk, in de zeden en karakters der meer huiselijke en bijzondere personen: in de maagd, in de vrouw, in de moeder. We behoeven na 't hierover aangevoerde in 't verslag van 't plan, op Finkoma, Drogene noch Olwene terug te komen, maar willen toch opgemerkt hebben, dat de dichter, als hij in Drogene de Keltische *vrouw* zoo forsch [1]), zoo ideaal laat spreken en handelen, haar voor zich en haren zoon die kracht laat putten in de heiligheid van haar bij de Goden gegeven woord; in de heiligheid harer belofte aan den stervenden echtgenoot, in 't sterkend aanschouwen van zijn heilig graf; maar hij ook van den anderen kant in haar en haren zoon de regten der natuur met alle kracht laat gelden en daardoor juist den worstelstrijd te zwaarder, beider opoffering te heldhaftiger en verdienstelijker maakt.

Betrekkelijk geldt hetzelfde van de zwakkere Olwene, wier niet geheel verklaarbare gemoedsaard, denkelijk als die eener jeugdige dochter der natuur, naar het sentimentele overhelt; ze schijnt door een ernstig Wigchelaar mede opgevoed — althans de wijze Hudlath woonde bij hare moeder — en toch er ligt iets van Voltaire's karakters in haren persoon; zelfs heeft zij ergens in eene wanhopige verlatenheid een háár vergeeflijk woord diens dichters op de lippen, als ze in bitterheid den wreeden hemel aanklaagt die zóoveel ramps bereidt; en 't later in kalmer oogenblik

[1]) Van moedige vrouwen sprekende, voert de evengenoemde geschiedschrijver t. a. p. ook de Cimbrische *koenheid* en Celtiberische trouw ten voorbeeld aan.

herhaalt: „wees barmhartig méer dan de Goden 't zijn". — Stond het echter den dichter vrij om bij zware rampen eene heidensche maagd, om ook Finkome van wreede Goden — de heidenen immers deden het aldus — te laten spreken: eene hooge godsdienstige geaardheid kent hij overigens zijnen personen toe. Zij schittert uit, christelijk schier uit, in de heilige eerbiedenis voor de vrouw; in liefde voor de naasten; in gulle gastvrijheid voor de vreemdelingen, ja in edelmoedig vergeven en eeren zelfs van vijanden. De bard bezingt na den roem des verwonnenen ook dien des verwinnaars. Aan den vijand, die den zoon eens krijgshoofds uit wrok versloeg, ziet ge door den vader de hoogste eer: die van een steenterp bij de steenterp zijns zoons, bewijzen; een schoon voorbeeld tevens van 'tgeen een der hoofdelementen van 't gedicht uitmaakt: van den heiligen eerbied dier ruwe volksstammen voor de afgestorvenen en van hun levendig erkennen eener troostende onsterfelijkheid.

't Is datzelfde (niet bloot verstandelijk beschouwen, maar) in daad beleven eener godsdienst die offers brengt en offers vraagt, wat (naar des dichters voorstelling) onze voorvaderen tot de Goden, in geluk hen dankend, in onspoed hen smeekend, deed opzien en overal hunne stem, hunne hulp of wraak vernemen; we voelen (natuurlijk eene heidensche maar toch) eene alom uitgedrukte levende gemeenschap tusschen de aarde en den hemel. Hier zweven onsterfelijke geniussen; daar laten zich geesten af en komen met den mensch spreken en verkeeren; zij bewaken zijne meren en bosschen; ongeziene Druïden, diep-vereerde Priesters, die 't heilig verblijf der Goden in naam der stervelingen mogen genaken en dezer gebeden en offeranden opdragen, staan er tusschen de Godheid en den mensch.

Hier verneemt ge een om de grafheuvelen zwevenden genius dier vroegere dagen, die aan de ziel des zangers de oude dagen lispelt; daar (bl. 39) verhaalt de onheilspellende wigchelaar van 't bovenaardsche dat hij zag in de hem eigen taal:

„Toen wond mijn geest zich los van 's lichaams loome boeien,
„En scheen het zwijgend oord der geesten in te vloeien.
„Ik zweefde als in een wolk, maar in een wolk van licht
„Dat, blinkende van glans, het donker aangezicht
„Ter toekomst tegenstraalde, en 't door een bont gemengel
„Van distel, rozelaar en drieblad, op den stengel
„Staag wuivend gints en weer, te aanschouwen gaf."

Hij verhaalt van 't offerfeest ter onheilzuivering gevierd en vervolgt: „maar plotslijk (gruwzaam was 't!)

„Scheen daar een boze macht de heuvlen langsgevlogen,
„Op vlerken, voor het oog onzichtbaar, maar gevoeld
„By elke kleppring door den geest, van vreeze omwoeld."

Hij beschrijft wat storm, wat woudbrand en jammeren daarop volgden,

„En midden in dat wee, die woeling, dat gewemel,
„Dat daverde over de aard en rolde langs den hemel,
„Speurde ik, dan hier, dan daar, als 't wentlend espenblad
„Staag door den wind gejaagd en wervlend over 't pad,
„Olwenes droeve schim, met losgesnoerde hairen,
„En bleek beschreid gelaat, en kermende gebaren;
„De lelie-armen staâg (en onverhoord!) gestrekt
„Naar 't vliedend nevelbeeld eens jonglings... [1]). O! daar trekt
„Een bui van rampen aan, te keeren noch te ontkomen!...."

---

[1]) Vergelijk Virg. Georg. IV, 407 Euridice tot Orpheus:

.....feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas,

en volgg.; alsmede Aen. VI, 701 Aeneas met zijn' vader Anchises:

Ter frustra comprensa manus effugit imago.

Geheimzinnig is daarop 't ontwaken des zieners, gelijk het te voren zijn opzweven was: 'k zat, dus ving zijn verhaal aan,

„'k Zat aan den heilgen eik in stil gepeins verloren.
„Naauw deed de koelte zich in 't bladgeritsel hooren;
„En de eiber, 't zwerven moê langs 't rimplend watervlak,
„Stond zwijgend tusschen 't groen, en sluimerde op zijn tak.

Wat wekt hem uit zijn droomgezigt?

„Een kleppend vlerkgerucht ontbond mijn vreeslijk droomen:
„'t Was de eiber die zijn tak in 't groene loof verliet.
„Ik keerde naar den hof — maar meldde 't voorspook niet.„ —

En 't laatste woord aan zijne zuster luidt:

„Finkoma! Keer terug — dat Hoeän [1]) u behoed':
De geesten om my heen — het schijnt ze schreien bloed.„ —

Elders (bl. 63) vindt ge te middernacht [2]) het volk om 't altaar der offerande op 's Priesters stem vergaderd,

Of 't offer, by het licht der volle maan geboden,
Den blik verzachten mocht van 't dreigend oog der Goden!

En de bard sluit zijn zang tot Hoeän, den beheerscher van aller menschen lot:....

---

[1]) In de *Aanteekeningen* (bl. 175) vinden we, dat *Hu*, *Hoeän*, de eenige God is; hij is de grootste en hoogste; de Heer en Heerscher; de bereidvaardige Beschermer, het leven aller dingen.

[2]) We gedachten hier, bij meer, hetgeen een aloud dichter van de geheimenissen der Kabieren meldt,

— quaé —,
noctúrno aditu occultá, coluntur,
silvestribu' saepibu' densa.

„Hier is een leven u geheiligd; hier is bloed —
„En 't walmt u in den geur des outers te gemoet."

maar vreemd, ordeloos klonk zijn zang;

Ja, aaklig zijn die toonen:
't Geklaag der geesten, die in 't zwart moeraswoud wonen,
Schijnt zich te menglen in hun galmen.....

Een klimmende angst doorhuivert allen, stom en zwijgend.
Helaas! ook de offervlam, niet vrolijk opwaart stijgend,
Kwijnt weg op 't outer, en de blaauwe rookkolom
Walmt, hangend tusschen 't loof, in dikke wolken om.

We behoeven er ten overvloede geen regelen meer bij te voegen als deze (bl. 11); „'k waande voor mijn oog de schutsgeest van dit meir verschenen"; — of (bl. 68):

De nachtdaauw ligt en flonkert op de heide:
't Was of de geest der nacht in 't eenzaam donker schreide
Om 't leed des stervlings, en zijn tranen van kristal
Deed drupplen op het kruid. —

noch (bl. 145) het eind van 't strafvonnis tegen den snooden Kairbar, waarin de Priester, die de stem der Goden dat oordeel hoort uitspreken, van Kairbars dood als een zoen gewaagt niet enkel van des booswichts maar van de schuld ook van anderen; we hebben meer dan genoeg aangevoerd om wat we vooruit hebben gezet te staven: dat én in het geheel en in de deelen des Aeddons de ware voorstelling van 't offer als alverzoenend, alvereenend, alverheffend is na te wijzen, en dien ten gevolge stof en geest, aarde en hemel, eindig en oneindig zamenvloeijen in een ideaal hetgeen in 't Protestantsch begrip, als zoodanig, niet liggen kan.

Men zegge niet: de dichter gaf het volk heidensch ge-

lijk het was; hebben anderen, hebben de Katholieken meer nog van de Heidenen dan wij, 't wordt hun van Protestantsche zijde genoeg verweten! Dit laatste is wel waar: maar ook wát wordt ons niet toegeduwd? van 't ongerijmde is 't ongerijmdste den blinden haat nog aannemelijk. Nog heel onlangs vermaande Dr. Capadose in koelen bloede de laffe Protestanten, wat luider en moediger te roepen, dat de Mis eene vervloekte afgoderij is; 't is zijn schuld niet, dat heel Nederland door, zooveel afgodsbeelden in de Roomsche kerken staan: hij kan de beeldstormerij zoo maar niet afkeuren! 't Is al heel veel dat het bij de beelden nog blijft. Van den Perzischen Koning Xerxes wordt verhaald, dat hij overeenkomstig de beginselen zijner godsdienst en op aanraden der *Magi* op zijn veldtogt in Griekenland al de tempels liet in brand steken, wijl (zegt Cic. de Leg. II, 10) de Godheid niet in muren moest omsloten worden, maar heel deze wereld haar ten tempel en ten woonhuis was. We zien niet, onder wat opzigt, ook ten dezen, de puriteinsche dokter Capadose van de Perzische Wijzen verschillen kan. Sarrend, verder, roept hij zijnen hem te verdraagzamen broederen toe: „heb respect voor ieder, tot den Paus in cluis, maar „heb geen respect voor de leugen,... vervolg, verdruk „den Roomsche niet.... [1]) maar noem zijne leer een „logen, zijne beelden afgoden, zijn kerkdienst afgo„derij" [2])! en met eene laatdunkende gemoedelijkheid verzekert hij, dat „onze talentvolle maar verbijsterde landgenoot" Alberdingk Thijm, zoo hij zijn geliefde

---

[1]) Wat of dokter Capadose nu wel voelt bij het eerloos geschreeuw, geschrijf en bedrijf dezer dagen?

[2]) *De Vereeniging*, Maart, bl. 566.

spreuk. *Nil nisi per Christum*, in waarheid wilde beleven, spoedig zou moeten erkennen: „dat afgoderij en beeldendienst ook nu (gelijk in 't Heidensche Rome) een niet bijkomstig maar voornaam deel uitmaken van haar wezenlijk karakter, van haar praktijk en leven". — Voor dusdanig verbijsterde fanatieken als deze zone Israels en Calvijns, die, met de uitspraak van Trentes Kerkvergadering over de *vereering* der beelden in de hand, de Roomsche *afgoderij* bewijzen, kunnen we niet anders dan hartelijk bidden: alle teregtwijzing is ijdel; 't is ook hier de plaats niet. Voor kunststukken met dat al betuigt de Joodsch-Christelijke Dr. Capadose, onbegrijpelijk genoeg, noch eenigen eerbied te hebben. Hoe hij dan aan Alberdingk Thijm dat verwijt kan doen, is nog onbegrijpelijker. Is Alberdingk Thijm het dan niet, die de heidensche afgoderij in de Protestantsche kunst openlijk ten toon gesteld en krachtig bestreden heeft? In de verzameling zijner „*Gedichten* uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur", zijner *Kerstliederen*, in zijne eigene dichtbundels, in tal van vlugschriften, overal bewijst hij de stofvergoding en beeldendienst der Protestantsche kunst, en waar hij niet iets van den Christus ziet, niet zijn geliefd *Nil nisi per Christum* terugvindt, daar mag hij veeleer te streng dan te meegaande in zijne kunstbeoordeeling heeten [1]). Toch moet afgoderij en beeldendienst zijne en onze praktijk en leven worden

---

[1]) Wij verwijzen Dr. Capadose met al zijne medestanders naar des heeren Alb. Thijm's pas verschenen zin- en zangrijken bundel: *Het Voorgeborchte en andere Gedichten* (Amsterdam, Langenhuysen, 1853), waar hij in de „voorreden", vooral bl. IX — XI, zich door zijn „talentvollen landgenoot" van jammerlijke „verbijstering" zal overtuigd vinden.

gescholden! Maar daar nu eenmaal kunststukken bij Dr. Capadose en zijne geestverwanten eenige genade vinden, verwachten we ook een genadigen blik voor Hofdijks *Aeddon;* dát toch, als we wél zien, heet kunst, heet poëzij, dat hij een oud voorgeslacht historiesch wist weêr te geven gelijk het was, en te gelijkertijd de geloovige ziel, die naar volkomen vereeniging verzucht met haren God, haren oorsprong en haar doel, deed sidderen van genot, haar in heuren op aarde onleschbaren dorst een teug lafenis schonk uit de bron der eeuwige schoonheid, en in de schaduwe des doods het onsterfelijk leven bemoedigd verbeiden doet.

Ja, ideaal genot schonk Hofdijk ons ook in den zuiveren, rijken, schitterenden vorm zijns gedichts; 't was reeds in onze breede aanhalingen te zien; 't is onnoodig op keur van nog andere schoonheden te wijzen, als b. v. (bl. 22): het zuiver Homeriaansche: „Dus sprekend, mat hij 't hert van d' een tot d' andren horen naauw met drie schreden"; of (bl. 99): Andromaches Δακρυόεν γελασάσα, niet beneden de ontelbare nabootsingen dier eene penseelstreek, overgebragt op Aeddon, die zijne moeder wedervindt, maar bij 't graf zijns vaders:

En door den traan der vreugd vloeit die der smarte henen;

of (bl. 134): waar de geboeide Drogene onwillekeurig aan de boeijen van Priams dochter doet denken:

Ad coelum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas [1]);

De hand, in 't snoer gezeeld, bleek vruchtloos in heur pogen
Om d'onweêrhoudbren traan te wisschen van hare oogen.

---

[1]) Virg. Aen. II, 405,

Of wie het genot wil eener snelle, afgewerkte beschrijving: hij leze (bl. 26—28) den vreeselijken tweestrijd van Aeddon met Kamroth, of (bl. 82—83) 't luchtgevecht van reiger en valk, dat is onovertreffelijk!

Men meene niet, dat we met onze enkele verwijzingen op de klassieken, onzen dichter als met hen bijzonder vertrouwd, of als hun slaafsch navolger willen voorgesteld hebben. Integendeel. Veel, ja, is voor lang reeds van de allerzijds bewerkte klassieken, wat kleur, wending, overgang en zoogenaamde slagen betreft, als ongemerkt in de nieuwere literatuur overgegaan; en we hebben dat ook hier en ginds met welgevallen in den *Aeddon* opgemerkt. Doch schoon het niet een ieder gegeven is, om ons, gelijk Mr. H. C. van Hall in zijn *Plinius Secundus* doet, onder den antieken hemel te voeren, om er in al die plegtige rustigheid, in al den geur der zuiderluchten, al den geest der fijnst-gekruide gesprekken te smaken van 't achtbaar gezelschap, in welks leerrijk *otium* gij deelt: noch een ieder als de grijze (nu wijlen) David Jacob van Lennep de Latijnsche lier weet te snaren, om op zijn 75 geboortefeest, in toonen der ouden waard, een verteederend afscheid *aan de Boomen* van zijn geliefd *Manpad* toe te zingen: toch hebben we al te zeer dien antieken tint, en ongaarne vooral hunne zeldzaam geëvenaarde spaarzaamheid, dat onbetwistbaar bewijs van bewuste rijkheid en eigenlijk keurteeken van 't zuiverste schoon, in Hofdijks zangen gemist.

Reeds in zijne personen deed hij meer krachten spelen dan hij voor zijn doel behoefde; maar zijne overweelderige beeldrijkheid, vooral in de taal der sprekende personen, het meer dan geëmailleerde sommiger keurgesteenten en natuurschilderingen, die wemelen voor het oog, 't vindt geen genoegzame verschooning in de jeugd des opgevoerden

volks, den leeftijd anders der onbeteugelde verbeelding; noch daarin dat de dichter 't planten- en dierenleven diens bodems wilde veraanschouwelijken: 't moest en het kon geschieden, maar met inachtneming ook der zedigheid van het epiesch gedicht. We hebben den meesterzanger het beeld der al te getooide bruid niet te herinneren.

Niettemin schoon is de vorm; schoon in tal van overgangen (dien bijzonderen toets van het dichterlijk genie) welke, kunstig en kunstloos, van de hoogste kunst getuigen. Ongemerkt gaat ge (bl. 22) meê), als de dichter Finkomes *geest* naar heur hal laat zweven, om te zien wat er in dien hal omgaat; als hij (bl. 82) den mijmerenden Kairbar den damp laat volgen die opstijgt, om reiger en valk te zien aanrukken ten luchtgevecht; als hij (bl. 49) door den stroom Aeddons oog laat afleiden naar de graven, en hiermeê het verhaal aanvoert, dat onheilduidend heenwijst op latere jammeren. Ziedaar slechts ééne wijze van overgaan; hij wist alom de verbindingen met eene rijke verscheidenheid te verhelen, zonder ze aan 't scherpziend oog te onttrekken. Bedekt, maar ongeknoopt en onverbroken schiet de golvende schoonheidslijn voort.

Eene vermoede opwerping hebben we tot het einde bewaard: alle hulde aan den vorm, zegt iemand, maar is heel de fabel in den *Aeddon* zoo ideaal, waar bleven de kwade driften, waar de ondeugden van het heidensch voorgeslacht? Het eindige, de werkelijkheid, is in een onbestaand ijdel, dus tegen 't ideaal in, jammerlijk opgegaan! — Aan den Duitschen *Codrus* van Cronegh [1]) is dat

---

[1]) Dit oorspronkelijk Duitsch treurspel van den Baron J. F. von Cronegh is als antwoord op een door Nicolaï uitgeschreven prijsvraag in 1756 bekroond. De Hollandsche bewerking door P. J.

verwijt, en te regt, toegevoegd. Maar 't is welligt, antwoorden we, de hoogste gelijkenis met hetgeen we het ware, Katholiek ideaal noemden, dat heel den *Aeddon* door, de kwade magt, het boos beginsel is opgevoerd, niet als een bloot heidensch onverzettelijk noodlot, niet als eene Calvinistische, onontgaanbare, troostelooze voorbestemming, maar, gelijk het voor de vrije handeling moest, als onder toelating der Goden vrij werkend, rusteloos werkend in 't openbaar en in 't verborgen, zoo ten eigen verderve als vooral ter ongewilde bevordering van het goede zelf; hooger inwerking Gods in de eindige menschheid, hooger magtbetoon dan die 't weerspannig kwaad dienstbaar maakt aan 't goed: hooger kontrast weten we op aarde niet te denken.

En wie al wat we tot dusverre overnamen en aanmerkten heeft willen volgen, hij moet bekennen, dat ook dit, en wel naar den aard van het onderwerp, zooveel doenlijk is in 't oog gehouden. 't Zijn die strijdige krachten, die werkende kontrasten (in den redelijken en godsdienstigen mensch zooveel sterker dan in de natuur, als gene in verhevenheid deze te boven gaat), welke dat onuitputtelijke, vrije spel aan de poëzij helpen geven, zonder hetwelk er geen hooger schoon, geen verheven bestaanbaar is. Ook dát is weêrglans der oneindige orde, weêrbeeld van 't goddelijk ideaal. En dat rijke spel van werking en wederwerking, van vrijheid en bepaling, van eindige zelfstandige kracht, en onbeperkte opperheerschappij: dat god-menschelijke is in bijzondere tooneelen,

---

Kasteleijn, uitgegeven in 1784, wordt voor beter dan het oorspronkelijke gehouden. Eene vertaling bestaat er nog door J. Lutkeman van 1785.

is in den gang zelven van 't gedicht met een zeker meesterschap uitgedrukt. Bij al de bepaaldheid en helderheid van voorstelling blijft er voor den geest oneindig veel te denken, te vermoeden en voor te gevoelen over: van één lichtend middenpunt uit ziet ge de tallooze stralen der waarheid een afgesloten cirkel beschrijven, maar tegelijk ontelbare andere cirkels zich vormen, grootere en kleinere; alle ziet gij ze in heel of mystiesch doorzigtbaar half-licht: in het vele geniet ge het één en in het één het vele. Of is deze voorstelling te afgetrokken: daag twee vijandige heirlegers, des regts en des onregts, tegen elkander op; zie de tien-, de honderd-, de duizendtallen in duizenderlei rigting en wijken en naderen en zich mengen ondereen: allen volgens hun beiderzijdsch plan naar één doel: verwinning van elkaâr, voortworstelen, tot zoolang bij schijnbaar bezwijken het regt over het onregt zegepraalt. Wil iemand hier — de dichter verschoone het opwellend gevoel van den zoon der Kerk die dit schrijft — aan de Katholieke Kerk denken, als die, zooveel eeuwen door, den hoogsten strijd: dien van alle waarheid tegen alle dwaling, met ook meer dan eindige krachten voert: hij zal er het verrukkendst schouwspel van 't hoogste ideaal in kunnen begroeten. De Bruid is des Bruidegoms waardig. Zij worstelt door het leven des offers, van lijden en van smaad ten verrezen en verheerlijkt leven voort, gelijk haar toonbeeld, haar mensch-geworden God en Hoofd: de zanger van *Aeddon* gaf eene weerspiegeling van dat geheimzinnig leven in zijn epiesch gedicht; hij gaf — wij danken er hem van ganscher ziele voor — een onvergankelijk meesterstuk van diepe poëzij.

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

Het is in ons vaderland niet nieuw, dat predikanten om andersgezinden te onderdrukken, hunne godsdienstige zaak maken tot eene politieke zaak, door haar over te brengen op de straat, en zich met die opgeraapte magt werpen tusschen de geconstitueerde magten des lands; neen het is niet nieuw, dat, middelerwijl zij aldus handelen, op die wijze de tijdelijke orde pogen te beheerschen, en daar met der daad eene verandering bewerken die de rust, 't bestaan zelfs des vaderlands bedreigt, — zij overal uittrompetten, dat degenen, om wier onderdrukking het te doen is, zich begeven buiten het geestelijk gebied, zich regten aanmatigen op het tijdelijke, en den staat zullen voeren in het uiterste gevaar. Maar laat ons billijk zijn, laat ons erkennen, dat het ook geenszins nieuw is, dat andere predikanten en een aantal Protestanten met hen, hulde doen aan hetgeen regtvaardig is, en wel verre van aan hunne medechristenen eene vrijheid te willen ontrooven, op welke deze gegronde aanspraak hebben, edelmoedig den weerzin onderdrukken die onder het godsdienstig, ofschoon hier volstrekt niet geldend opzigt, natuurlijk in hen kon verwekt worden. Hun zij eere! hun onze welverdiende dank! We hebben ze vernomen die woorden hunner billijke verontwaardiging, waarmede zij deze beweging veroordeelden en verfoeiden, zij betuigden zich over het gedrag hunner medeprotestanten te schamen; en als eens de dag mogt komen, die in dezen bewegelijken tijd toch ligtelijk komen kan, dat de Protestanten in hunne wettige regten verkort wierden, dan — schrijver dezes zegt het met een bewogen gemoed, zullen zij het voorbeeld zijn dat hij zal navolgen.

Wat maakt, om de benaming van den heer Tideman te gebruiken, dezen kruistogt tegen de Katholieken bijzonder gevaarlijk?

De politieke orde is in Europa zeer onzeker. Zij is in eenen staat van beweging, waarvan men vroeger zelfs geen denkbeeld

had, want de beweging zelve is daarin tot beginsel geworden, en wie thans van omwentelingen spreekt, spreekt helaas niet van dingen die buiten den tijd zijn.

Er is geene mindere beweging op het godsdienstig gebied. Overal zijn de geesten voor of tegen zekere godsdienstige beginselen in vlam geraakt, en het is alweder niet een ontijdig en ongegrond beweren, dat die nog slechts geestelijke ontvlamming eenen meer werkelijken en noodlottigen brand kan voortbrengen.

Ons Vaderland kan zich natuurlijk aan die beide zoo algemeene bewegingen niet onttrekken. Zoo lang echter de eene van de andere gescheiden bleef, was het gevaar, zoo er gevaar was, gering, en heerschte er eene gewenschte rust. De socialisten en oproermakers van professie, die ter voldoening hunner booze plannen ook in ons land rondreisden, erkenden dat het niet in opschudding te brengen was. Slechts ééne zaak, zoo was, naar toen verzekerd werd, hun besluit, slechts ééne zaak was daartoe in staat, en kon den van hen gewenschten brand ontsteken: de godsdienstijver. Welnu die fakkel is aangelegd. Het is aan eenige ijveraars gelukt, de politieke en godsdienstige worsteling, deze twee zoo magtige, meer dan ooit geweldige bewegingskrachten te vereenigen en er daardoor eene vaart aan bij te zetten, van welker snelheid wij een weinig gezien hebben, maar van welke wij nog niet kunnen berekenen waarheen zij ons voeren zal.

Deze slechts algemeene bemerkingen vinden nog meer grond in den bepaalden aard der beweging.

Er is in de handeling der aanleggers — niet bij het volk, want dit is misleid — iets opzettelijks, iets dat van geen goeden wil getuigt, en daarom geacht moet worden in staat te zijn tot *alles*. Wat in 's hemels naam hindert het de Protestanten, dat de orde der geestelijke jurisdictie onder de Katholieken verandert, dat zij soms gehoord hebbende van eenen aartspriester van Utrecht, nu even veel of even weinig van eenen aartsbisschop van Utrecht zullen hooren? Ziedaar al den grooteren luister, waarmede de Katholieke kerk in hunne oogen schitteren zal. Van tijdelijke magt of aanzien kan geen sprake zijn. In dat opzigt zal zij eer verliezen dan winnen, want des Pausen Internuntius had, als diplomaat, een politiek karakter, hetwelk bij zijn vertrek op de bisschoppen niet overgaat. Is dan die naam van bisschop iets zoo verschrikkelijks,

en zou er nog meer voor den Paus te vreezen zijn, nu hij niet zelf door zijnen Internuntius tot alle geestelijke waardigheden benoemt, en de Katholieken bestiert, maar Nederlandsche bisschoppen die taak vervullen? Maar, zoo zegt men, de vorm! maar de allocutie! — Welnu de allocutie? Wat is zij, van het hier alleen geldend standpunt beschouwd, anders dan eene preek van den Paus gehouden voor de Kardinalen, of zoo men wil voor de Katholieken, en wel eene preek, die schittert van gematigdheid wanneer men die vergelijkt bij de preken die hier jaar in jaar uit op den gedenkdag der Hervorming gehouden worden? Mag dan de Paus diegenen niet veroordeelen die de Protestanten zelven veroordeelen, beeldstormers en moordenaars der Katholieke Priesters? Hebben verre de meesten hunner de leer van Calvijn niet verlaten, en soms met nog harder woorden verworpen dan door den Paus zijn gebruikt? Heden althans behoorde men van die toespraak des Pausen te zwijgen, nu een vloed van de schandelijkste schriften het land heeft overstroomd, in welke de Paus, en de godsdienst door twee vijfden der natie beleden, met de onbeschoftste en tergendste lasteringen overladen wordt.

Niet minder blijkt de bewuste en opzettelijke wil ter onzer onderdrukking hieruit, dat het regt welk men zoo openlijk bestreden heeft en nog bestrijdt, duidelijk en klaar is; dat de vertegenwoordigers des volks het ten aanhoore van een ieder hebben erkend, niet nu alleen, maar toen de invoering van het bisschoppelijk bestuur lang te voren werd aangekondigd; ja, dat velen dergenen die ons thans deze organisatie betwisten, haar met ons voor een zoo wezenlijk vereischte der Katholieke Kerk hebben verklaard, dat deze, bij gemis daarvan, verkeerde in eenen staat van verdrukking. Tot zoo ver is het gegaan dat een afgevaardigde, zijn naam is Gevers, den wensch heeft geuit, dat gelijk men de uitvoering eener wettig aangegane overeenkomst verschoven had, ook de uitvoering van een dubbel verkregen regt op de lange baan had moeten schuiven, en dezelfde mond tegelijk het regt van bijna de helft der natie, en den onwil om aan deze er het genot van te schenken, beleden heeft.

Maar om het revolutionaire en verderfelijke der beweging in te zien, zij bovenal opgemerkt, dat het hier niet eene of andere ondergeschikte wet, maar de grondwet, en weder van die wet den

positieven grondslag betreft. Te vergeefs hebben sommigen met behulp van ellendige sophisterijen de menigte trachten diets te maken, dat de grondwet zelve, de plaats gehad hebbende organisatie der Katholieke Kerk niet toeliet. Hadde men de miskenning der grondwet niet beoogd, de vrees voor eene verandering dezer ware zoo algemeen niet geweest. En om van de verraderlijke insinuatiën in de aanspraak van den predikant Ter Haar te zwijgen: waarom, indien het de grondwet niet gold, heeft nu laatstelijk de nieuw benoemde Minister van Hall de plegtige verzekering gegeven, dat die grondwet zal blijven en gehandhaafd worden? Het is een feit, een onloochenbaar feit: dat men tegen het gewigtigste wat er in die grondwet te vinden is, in den vorm van adressen aan den Koning, een oploop verwekt heeft onder de menigte; dat die adressen onderteekend zijn door duizenden vrouwen, dat niet alleen hier bazen hunne knechts, daar gezagvoerders hunne onderhoorige manschappen, ginds de diakens de van hen bedeelde armen ter onderteekening dier adressen wisten te noodzaken, maar dat men ze tot dat doel aan de nog schrijven leerende kinderen op de school heeft voorgelegd. Is dit niet eene verwarring van alle openbare en huiselijke betrekkingen, eene schandelijke wanorde om de grootste wanorde te doen doorgaan, dat is, de grondwet te doen vertreden? Onder den bodem waarop wij staan, heeft men een afgrond geopend, en wie zal dien dempen?

Wij hadden meer, maar we zullen eindigen, dewijl wij in die laatste woorden reeds op de gevolgen gewezen hebben. De Katholieke kerkregeling is volbragt. Zij gaat om in een sfeer die door geweld niet te bereiken is. En dat zij zonder iemand te beleedigen of te hinderen met een paar woorden volbragt is, zou weder ten bewijs kunnen verstrekken, hoe ongerijmd het zij daarin eenige krenking van andersgezinden te zoeken. Maar hetzij men dan den Katholieken moeijelijkheden berokkene of niet: zij zullen er, *als Katholieken*, het minste door lijden. De rampen die men heeft opgeroepen zijn algemeener, bedreigen het gansche land; want de beweging is begonnen, *le branle est donné* [1])…….

[1]) Bij het afdrukken dezes ontvangen wij de met veel waardigheid geschreven brochure: *de Katholieke Kerkregeling in ons Vaderland*, door J. A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. — Mogen deze hoogst tijdige bladzijden algemeen verspreid en veler verblinde oogen er door geopend worden.

VERSCHEIDENHEDEN.

NIEUWE BEWEGING IN DE ANGLIKAANSCHE KERK.

De Engelsche nieuwspapieren spraken onlangs van eene nieuwe beweging, die, als zij ooit hare oogmerken kon bereiken, in het groote ligchaam der Staatskerk gewigtige veranderingen zoo al niet eene gansche omkeering zou kunnen te weeg brengen. Er heeft zich namelijk sedert eenigen tijd een Genootschap gevormd, welks leden, meestal invloed hebbende geestelijken en aanzienlijke leeken, zich hebben vereenigd met het doel om in het bestuur der Anglikaansche Kerk eene behoudende Hervorming (*a conservative reform*) te bewerkstelligen. De voornaamste veranderingen die dit genootschap in de thans bestaande organisatie wil trachten te verwezenlijken, zijn de volgende: Dat ieder Geestelijke slechts één beneficie zal bezitten en tot residentie verpligt worden. Dat elke poging om de collatie van een beneficie te verkoopen, zal gestraft worden met de confiscatie van het patronaat ten behoeve der parochie, en zoo ook elke poging om eene benoeming te koopen door den daaraan schuldigen Geestelijke met het verlies der Heilige Ordens zal worden bekocht [1]). Dat geen geestelijke te gelijk een burgerlijk ambt zal mogen bekleeden. Dat alle kanonikaten, dekanaten, en prebenden zullen worden opgeheven en de inkomsten ten algemeenen nutte der Kerk worden verbruikt. Dat de kerkelijke goederen beheerd zullen worden door eene Commissie, uitsluitend van leeken zamen-

---

[1]) In het Engelsch lezen wij: *shall be visited on the Clerical delinquent by a privation of Holy Orders.* Als de uitdrukking „*privation*" juist is, zou hierdoor het onuitwischbaar karakter der Wijding worden geloochend, hetgeen nogtans, meenen wij, door het meerendeel der Anglikaansche episcopale theologen wordt erkend.

gesteld, door de Regering te benoemen en in alles aan het toezigt van het Parlement onderworpen. Dat alle beneficiën, die nu door de Kroon worden begeven, daaraan zullen worden onttrokken om voortaan ter beschikking te blijven van de gemeenten, aan welker werkelijke ledematen de collatie zal toebehooren. Dat er honderd diocesen zullen zijn van zooveel mogelijk gelijke uitgestrektheid. Dat ieder diocees in vier distrikten zal worden ingedeeld, aan welker hoofd vier aartsdiakens zullen geplaatst worden. Dat elk jaar in ieder diocees een bijeenkomst zal plaats hebben van de geestelijkheid en de leeken-kerkvoogden, in de verhouding van half en half, onder voorzitting van den Bisschop, om over den geestelijken toestand der diocees te beraadslagen. De verslagen en besluiten dezer vergadering zullen onderworpen worden aan de goedkeuring van een algemeen concilie, dat jaarlijks in de maand Junij zal bijeenkomen en zamengesteld zijn uit de aartsbisschoppen, bisschoppen en leeken-afgevaardigden van elke diocesaan-synode. Dit algemeen Concilie zal besluiten kunnen nemen aangaande alle aangelegenheden van kerkelijke leer of tucht. De inkomsten der Geestelijkheid zullen worden geregeld als volgt: de kapellaans (*curates*) erlangen eene jaarwedde van £ 150; de dorps-beneficianten van £ 250; de stads-beneficianten van £ 350; de aartsdiakens van £ 750; de bisschoppen van £ 2000; de aartsbisschop van York van £ 4000 en die van Canterbury van £ 5000 [1]). Alle kerkgelden en retributiën voor het huwelijk en het doopsel zullen worden afgeschaft. De bisschoppen zullen hun politiek karakter en daarmede hunne zetels in het Huis der Lords verliezen. — Het nieuwe Genootschap draagt den naam van: *The Ecclesiastical Reform League.*

[1]) Deze jaarwedden verschillen nog al iets van de vorstelijke inkomsten tot nu door het Anglikaansch Episcopaat genoten. Uit de officiële verslagen in 1851 bij het Parlement ingediend, blijkt o. a. dat de aartsbisschop van Canterbury op een jaarlijksch inkomen van minstens £ 22,000 (264,000 guldens) kan rekenen. Die van York geniet ongeveer £ 12,000. De bisschop van Durham vergenoegt zich met £ 15,586 jaarlijks. Voor den bisschop der vereenigde zetels van Gloucester en Bristol heeft de Engelsche Regering nog onlangs aan den bouw van een nieuw paleis £ 23,000 besteed waarvan de kosten zeker niet door den titularis konden worden gedragen, wijl hij in de laatste zeven jaren slechts de onbeduidende som van £ 65,849 (708,188 guldens) had genoten! enz., enz.!

VERBLINDING.

LOSSE AANTEEKENINGEN.

(INGEZONDEN *.)

Daar is eene polemiek, heeft professor Leo onlangs naar waarheid gezegd, die om het Katholicisme te kunnen bestrijden er karikaturen van maakt en alzoo tegen windmolens vecht. Waarin mag wel eene verblindheid, die dermate de waarheid voorbijziet en tot dat slag van aanvallen zich verlaagt, eenige verklaring, we zouden haast zeggen: eenige verontschuldiging vinden? Is het soms gevoel van eigen onmagt, van onmagt eener zaak die slechts door een aldus voortgezet ontkennen en *protesteren* zich laat handhaven, gelijk ze er door ontstond? Is het om eene onwillekeurige schaamte te keeren, die bij sommigen oprijst, bij de vergelijking hunner grenzenlooze verwarring en der schitterende eenheid eener Kerk, waartegen

---

*) De geachte inzenders der in deze aflevering geplaatste stukken gelieven het ons ten goede te houden, dat wij, ondanks de meerdere uitgebreidheid onzer vorige nummers, uit plaatsgebrek ze eerst nu konden opnemen.

zij opstonden en die zij toch als de oudste, algemeenste, als de vruchtbare Moeder zooveler helden en heldinnen moeten erkennen? Is het zelfbedrog, of helaas! het treurig feit, dat, gelijk een Protestant gezegd heeft, de vooroordeelen zelfs dán hunne magt over hen niet verliezen, wanneer zij ze ook als zoodanig hebben erkend. Mogt het maar geen opzet, geen koude haat, geen booze verblinding zijn, die aldus de waarheid wanstaltig en bespottelijk voorstelt, met het doel om de ongelukkigen die, moede van 't onophoudelijk ontkennen en protesteren, naar verademing in eene stellig uitgesproken leer rondzien, te misleiden en van de ééne Kerk, die de kolom en grondzuil der waarheid is, afkeerig te houden!

Bijster althans zijn de hulpmiddelen die het wrakke Protestantisme aangrijpt om de gemoederen tegen de R. K. Kerk in te nemen; 't is alles zoo ver gezocht, in zich zoo overdreven, dat men niet dan in uitersten nood het inroepen van zulke uiterste middelen zoude verwachten. Wat b. v. in andere landen reeds lang heeft uitgediend en bewezen is even leugenachtig als nutteloos te zijn, wordt hier op nieuw beproefd, of soms de Protestantsche onwetendheid zich zoude laten verschalken. Zelfs anders zeer verdienstelijke mannen schijnen het zich ten pligt te rekenen, om te pas of te onpas, tot in *letterkundige* tijdschriften toe, de aandacht van eene ongunstige zijde op de R. K. Kerk te trekken en de kloof tusschen ons en hen moedwillig te vergrooten. Zoo zeer men vroeger trachtte haar, zoo mogelijk, te verduisteren, zoozeer moet zij nu in het volle daglicht worden geplaatst; en door het wonderbaarlijke der verhalen en der ons toegedichte geloofsartikelen prikkelt men met voorbedachtzaamheid de Protestantsche nieuwsgierigheid. Ik zeg

Protestantsche nieuwsgierigheid; want op het punt van godsdienst, is een Protestant nieuwsgieriger dan men het zoude verwachten, vooral van hen die het ware lichtpunt beweren gevonden te hebben. Rep slechts een ver woord van geloof of genade, hij spitst reeds het oor, zijn vreemde blik verraadt die zekere hem steeds bijblijvende ongewisheid, en al spoedig bemerkt gij, dat gij iemand voor u hebt, die, wel verre van de waarheid met zekerheid te bezitten, nog immer haar zoekend, en twijfelend blijft ronddwalen. Rep vooral van wat der Kerk en hare instellingen smadelijk is, hoe ongerijmd of afschuwelijk, hoe vol tegenspraak en klaarblijkelijken laster, het vindt door eene jammerlijke verblindheid bij velen nog altoos geloof.

Ik laat de Madiaï's, de Maria Monk's onaangeroerd; maar ik dacht hierboven meer bepaald aan de monsterachtige zoogenaamde *Hongaarsche geloofsbelijdenis*, welke Protestanten die Roomsch worden, naar men voorgeeft, thans nog bij de Hongaren, vroeger ook in Pruissen moesten afleggen om in de Katholieke Kerk te worden opgenomen. Het schandstuk spreekt zich zelve tegen en maakt zelf zich valsch. Niettemin, als om het ongerijmde met iets ongerijmds te staven, gaf men gelijktijdig een even lasterlijken *Jesuieten-spiegel* uit, — waarvan de verspreiding ook hier te lande, door de geheime genootschappen bevorderd is — en daarin, sprak men, was het onomstootelijke bewijs voor de echtheid der Hongaarsche geloofsbelijdenis te vinden: beide stukken immers behelsden dezelfde geloofspunten!

Maar waaraan verdankt nu dat vloekformulier zijnen waarlijk niet eervollen oorsprong? en wat laag hulpmiddel diensvolgens neemt het Protestantisme te baat?

In het jaar 1715 keerde een zekere Samuel Haller uit Bern in zijne vaderstad, nadat hij in Hongarije zich Katholiek had verklaard, tot de Hervormde belijdenis terug. Deze Samuel is een mensch, welken zelfs Protestantsche en der Katholieke Kerk vijandige schrijvers [1]) den met alle winden waaijenden, den „weerhaan Samuel Haller" hebben genoemd, van hem tevens berigtende: „in 't jaar 1687 ging een wegens slecht gedrag afgezet Hervormd geestelijke in Zwitserland, S. H., gewezen pastoor te Maykirch, die zich naar Hongarije had begeven, tot het Katholiek geloof over en legde er daar belijdenis van af". Deze mensch nu, tot de zijnen teruggekeerd, vond het noodig zijne fanatieke landslieden zulke in 't oog vallend avontuurlijke dingen voor te liegen, om hun medelijden voor zijn persoon gaande te maken. Van daar de *Deprecatio Halleri*, in 1716 gedrukt, welke zulk een vloekformulier bevat, zonder dat het echter, men merke het wel op, of Haller of iemand anders gedurende de geheele XVIII eeuw ingevallen is te beweren, dat het uit eene andere bron geput, of aan eenig Katholiek kerkelijk werk ontleend is. Intusschen was reeds iets vroeger dit formulier met eenige veranderingen tot driewerf toe openbaar gemaakt: de fanatieke Joh. Fr. Mayer nam het op in zijn *„pabistischen Katechismus;* het verscheen in het werkje: *Kurzer und wahrhafter Bericht von der letzten Verfolgung der Evangelischen Prediger in Ungarn* [2]), met een aanhangsel: *Nothwendige Gedanken der Evang. Prediger in Deutschland über denen*

---

[1]) Zie Mohnicke, *Urkundliche Geschichte der s. g.* Professio fidei Tridentinae *und einiger andern röm.-katholischen Glaubensbekenntnisse.*

[2]) Aus dem Holländischen in's Deutsche übersetzt durch C. A. B. Itz und auf's neue gedruckt im J. 1683 (4 vel).

Exulanten in Ungarn u. s. w. [1]), en in de *Confessio Novorum Catholicorum in Hungaria.* — Mayer, of waarschijnlijker deze ongenoemde moet voor den uitvinder van het formulier gehouden worden, gelijk alras eenige Katholieke godgeleerden het aantoonden. En niet deze alleen, maar ook de Protestant Christian Thomasius verklaarde het schandelijk paskwil voor een boosaardig verdichtsel. Desalteniettemin werd van het Bernsche vlugschrift in de vorige eeuw te Ulm [2]), vervolgens in de voortzetting van Schiller's *Geisterseher* partij getrokken; daarna stoutweg beweerd, dat daarvan in 't jaar 1818 bij gelegenheid van bekeeringen in Augsburg en Würzburg gebruik gemaakt was; en hoe het onlangs ook hier te lande opgerakeld en verspreid is, behoeft niet gezegd; evenmin dat de schande van zulk een vloekformulier op de hoofden der makers en verspreiders terugvalt.

Dat is één voorbeeld uit duizenden, hoe men willens en wetens, alsof er niets van gezegd of te vernemen ware, de oogen sluit voor de waarheid, en de ongerijmdste vloeken voor leer der Kerk rondvent om dan vrijelijk tegen haar te kunnen uitvaren.

Wat echter in dezen oneerlijken strijd tegen de Kerk op een vreemder soort van verblinding wijst, is niet enkel, dat men aan de Protestanten ter verachting voorwerpt als Katholiek wat volstrekt niet Katholiek is, maar

---

1) Aus dem Ungarischen in's Deutsche übersetzt von Einem, der nicht weit davon gewest. Auf's neue gedruckt im J. 1683 ($2\frac{1}{2}$ vel).

2) Daar heeft de stedelijke overheid de verspreiding van dat stuk als rustverstorend paskwil en ontuig beschouwd en den aanleider er van (waarvan Weislinger den toenmaligen Evangelischen geestelijke Elias Frick verdacht hield) op het spoor zoeken te komen. Zie *Katholische Randbemerkungen* u. s. w., Mainz, Wirth, 1853.

wat, van nabij beschouwd, eigenlijk met zuivere Protestansche leer en werkelijkheid het meest overeenkomt.

Zooals b. v. door Protestantsche schrijvers de leer der R. K. Kerk en de werkelijkheid haars levens wordt voorgesteld, ontwikkelt zich bij ons het leven in de grootste *tegenstrijdigheid.* Immers in de leer, zeggen zij, verheffen wij de heiligheid van leven zoo hoog, dat wij zelfs boven God de Heiligen stellen en, in plaats van den eenigen Middelaar Christus, van de voorspraak der Heiligen onze verlossing en zaligheid afhankelijk maken. Wie zou uit zulk eene leer niet eenige pogingen ter deugd als daaraan beantwoordende daad en vrucht verwachten? En echter in de werkelijkheid des levens wat heeten wij? Wat *zij* onder ons, die zich bijzonder het streven naar heiligheid ten doel stellen? Men schildert ons als de zedeloosste der menschen, en zonder eenige schaamte, zonder bewijs mag men ons vrij de afschuwelijkste misdaden aantijgen: wat bloem is zoo rein dat er hun verpestende adem niet overhenen gaat, om haar voor aller oog te schandvlekken. De onbestaanbaarheid dier beide verwijten heeft ook ten gevolge gehad, dat men de werkheiligheid niet zoo zeer in de verdienstelijkheid der deugd, maar in eene heiligheid deed bestaan, die geheel uitwendig is, die alleen door het gebruik van eenige uiterlijke ceremoniën, of zelfs voor klinkende munt verkregen wordt.

Maar die tegenstrijdigheid, indien zij werkelijk bestond en men niet hier als altijd zoo gaarne zijne eigene gebreken aan anderen toedichtte, zouden het minst van allen de Protestanten ons mogen verwijten. Ligt niet aan hunne godsdienstleer het door hare wijsbegeerte tot bewustzijn gebragte beginsel ten grond: dat *de tegenstrijdigheid het eigenlijke leven der waarheid is?* Het Protestan-

tisme is daarom zelf in zoo gedurige verwarring en verdeeldheid met zich zelve om de menigte van tegen elkander strijdende elementen die het bevat. De grootste *heiligheid* als doel en waarheid gedacht; de grootste *zondigheid* in de werkelijkheid: welk eene tegenstrijdigheid! De mensch *inwendig* de grootste zondaar, *uitwendig*, de grootste heilige, als door Christus' verdiensten *bedekt!* Is het niet een Protestantsche heilige, die zich op de aarde verlaagt tot de grootste misdaden, en in den hemel niettemin rein is als de Engelen in de oogen van God? Juicht gij niet bij dit uw beeld? Hoor ik Luther hier niet schateren en „zijn zondig sterk, maar geloof sterker!" uitroepen: *pecca fortius, sed fortius crede!* Erkent gij het dan niet: zich overgeven aan de laagste driften, maar in het bloot geloof aan Christus, als een losprijs, het onfeilbaar onderpand zijner voorbeschikking ter gelukzaligheid te bezitten, is dat niet de zuivere leer van Luther, van Calvijn; het zuivere beeld van een orthodox geloovige? 't Is de zondigste mensch, 't is de schijnheilige tot type genomen des Christendoms!

En schoon het Protestantisme genoegzaam weet, dat de R. K. Kerk niet zoo is als het haar voorstelt, vordert zijn oorsprong en aard, zich zelve en anderen te blinddoeken. Nog altijd verleidt het door bedrog en leugen, door het opwekken der laagste driften, door het vleijen der eerzucht en des eigenbelangs. Wilt gij weten, hoe men moet spotten met de waarheid, hoe men de klaarste leugens voor de onfeilbaarste waarheid uitgeeft, zie slechts hoe Protestanten spreken en schrijven over de R. K. Kerk. En wil iemand zijn geweten verkoopen voor geld, voor eereposten: wat al handen strekken zich naar hem uit, om hem op te nemen en te dragen waar hij wezen wil. Om-

hangen van spotprenten, hekelschriften en perkamenten strooken vol vloeken en laster, stond de jeugdige Hervorming eerst, om weldra te schitteren van aardschen luister, van wellustigen tooi en verlokkelijk goud. Dit alles zal ik u geven, sprak de verleidster, als gij nedervalt en mij aanbidt, en met verachting zag zij neder op de armoede, het vasten en de zelfverloochening van kinderen der R. K. Kerk. Was dit reeds het gevolg van haren diepen haat, of van Luther's zedenverpestende leer: „het geloof alleen maakt zalig"? Of kon het Protestantisme de vergelijking met de Katholieke Kerk niet doorstaan, en was de dwaling tegen het volle licht der waarheid niet bestand? En moest er ook daarom niet verdenking geworpen worden op die idealen van deugd en heiligheid, die er altoos in de Kerk, ook in hare ongelukkigste dagen, te vinden waren. Die heiligheid wordt derhalve voor schijnheiligheid uitgekreten; achter de armoede, zeide men en zegt men nog, verbergt zich de grootste rijkdom [1]); de versterving en het vasten wordt een dekmantel voor de onbegrijpelijkste weelderigheid en wellust des levens, en achter het nederige beeld der zelfverloochening verschuilt zich de kruipendste hoogmoed. Weet men door onverpoosd geschreeuw dit ingang te doen vinden, dan behoeft immers de Protestant zijne dwaling niet te verlaten; zijne zondigheid zal toch niet meer rust vinden in de R. K. Kerk; zijne zucht naar een volmaakter leven zal door de Katholieke heiligingsmiddelen niet worden bevredigd; en op nieuw schijnt het leerstuk

---

1) Nog onlangs heeft een Protestantsch Vrijmetselaar aan een Katholiek gezegd, dat de arme Jesuieten er eene bank van leening op nahouden, waar men voor weinige percenten zijne goederen kan verhypothekeren.

der Protestantsche Kerk bevestigd: dat de mensch zondig, van top tot teen met melaatschheid geslagen en hem geen redding mogelijk is, dan in de zoo moeijelijke overtuiging, dat niet de deugd de zaligheid geeft; maar alleen, enkel en alleen, het werktuigelijk geloof in Christus den Verlosser.

En spreekt al de gemoedelijke man: „het eigenlijk „Protestantisme vergaat; het zinkt weg onder onze voeten; „wat is het nog dan een naam? Heeft het niet, door „alles te ontkennen, ook zich zelve ontkend?" — „Dat „is wel zoo — antwoordt hem de meer verlichte, maar „'t is ook een naam, waaronder zich alle man kan scharen. „Houd u slechts aan de *oude leus* onzer Vaderen: *hac „nitimur, hanc tuemur*, hierop steunen wij, daarvoor strijden „wij: wat gij dan ook gelooft, gij blijft Protestant, en „in alle geval: liever Turksch dan Paapsch!" —

Zoo is het, ja „liever Turksch dan Paapsch!" — En hier ('t is ditmaal onze laatste aanteekening) vinden wij, met de aloude verblindheid eene oude overlevering terug, die, van hand tot hand overgebragt, onder gewijzigde vormen telkens weder te voorschijn treedt. Eene kerk, die *heden* tegen het *gister* protesteert, en geen historie heeft, kan bezwaarlijk eene andere dan eene zoodanige *traditie* bezitten.

Onder dat opzigt verwekken de verschijnselen van den dag eene onbegrijpelijke treurigheid. Niet dat zij zoo gevaarlijk zijn voor den Katholiek; integendeel zijn afschuw voor een Protestantisme, dat zich met zulke lage hulpmiddelen moet blijven handhaven, vermeerdert er door; te zeer ook is hij van de beteekenis dier verschijnselen door de ondervinding overtuigd. Mogt hij al voor een oogenblik twijfelen, of er iets waar zij van hetgeen uit den vreemde met zooveel ophef wordt rondgevent: het

tegengif kan spoedig worden toegediend en eene schitterende overwinning hecht hem nog vaster aan de grijze Moederkerk. Maar deze van tijd tot tijd uitbrekende vlammen openbaren ons eene onmetelijke verborgenheid van onderaardsch vuur, welks uitbarsting nog eens de verschrikkelijkste uitwerkselen kan te weeg brengen. Hoe dan duurt die voor ons schier onverklaarbare, die hardnekkige verblindheid voort, welke, onvatbaar voor overtuiging, het wezen van het Protestantisme stelt in de ontkenning der Katholieke leer, en in haar te bestrijden niet de overwinning der waarheid, maar de bevrediging schijnt te zoeken van een ouden, diep gewortelden haat? De eeuwen hebben de vooroordeelen opgehoopt en tot die mate doen stijgen, dat men de ongehoordste misdaden en ongerijmdste dwaasheden, wanneer het slechts van Roomschen gezegd wordt, bij Protestanten meent te kunnen geloofbaar maken. En inderdaad niet dan te velen laten zich door dat aanhoudend gelaster verblinden en denken, door het te verspreiden, de heilige zaak te dienen. Men vindt die beschimping en verdraaijing der Katholieke waarheid niet alleen in gemeene pamfletten, maar bij letterkundig gevormde en belezene mannen, bij zich noemende dienaren des Goddelijken Woords, bij Hoogleeraren aan de Universiteiten in de Geschiedenis en, wat meer zegt, in Protestantsche Godgeleerdheid, waarvan de verminking [1]) der Katholieke leer een niet onaanzienlijk gedeelte schijnt uit te maken. Wij worden

---

[1]) Eene uitmuntende proeve daarvan gaf de Hoogleeraar Scholten in zijne *Leer der Hervormde Kerk.* Verschillende artikels in dit maandschrift, zoo vroeger als later, hebben dit overvloedig getoond.

als weleer bespot en nagekreten, niet slechts door school- en katechisatie-jongens, maar door achtingswaardige mannen en vrouwen, die u soms in het voorbijgaan een blik of woord toewerpen, waarbij alle fatsoen vergeten en den bittersten haat wordt lucht gegeven.

Door dat rusteloos smaden en lasteren onzer verblinde tegenstanders ontstond er als eene tweevoudige overlevering omtrent de Katholieke Kerk, d. i. omtrent de waarheid: hare eigene en die harer vijanden. De laatste natuurlijk leeft bij de Protestanten en wordt zorgvuldig van mond tot mond overgebragt; daaruit spruiten al die naamlooze schandschriften, de *Maria Monk's*, de *Hongaarsche* of *Pruissiesch-Evangelische geloofsbelijdenissen*, en de *Jesuietenspiegels*, en wat al niet meer; en in dat licht, in dat valsche licht wordt de Katholieke Kerk door Protestanten beschouwd, beoordeeld en veroordeeld. Is het dan nog te verwonderen, dat wij voor het oog van vele Protestanten als in de digtste duisternis en de ongehoordste goddeloosheid en zedeloosheid gezeten zijn, en de Roomsche Kerk voor hen het onbegrijpelijkste en onverklaarbaarste is van wat er op aarde bestaat?

Ik weet niet of het beeld juist is, maar als ik er over nadenk, op wat wijze menig Protestant tegenover de Roomsche Kerk staat, komt er soms voor mijne verbeelding als een soort van lantaarn zweven, voor hen aan de eene zijde blind, aan de andere zijde het helderste licht door het fijn geslepen glas werpende; op die blinde zijde zitten me de Protestanten strak en stijf te staren; zij blijven zich het licht der Katholieke Waarheid bedekken door dien nevel van bedriegelijke vooroordeelen en overleveringen die zij er zelven telkens voorschuiven, en roepen dan: „wat is het daar duister!" Mogt voor hen dat duister eens breken en zij eens

willen zien, hoe helder het licht is, waarin wij genoegelijk wandelen 1).

ANTIPHONARIUM

VAN

DEN H. GREGORIUS.

Fac-simile du manuscrit de Saint-Gall,
(Copie authentique de l'Autographe écrite vers l'an 790.)
accompagné

1. *d'une notice historique,*
2. *d'une dissertation donnant la clef du chant Grégorien dans les antiques notations,*
3. *de divers monuments, tableaux neumatiques, etc., etc.,*

par le R. P. L. Lambillotte, S. J. — Paris, 1851.

(INGEZONDEN.)

De groote archaeologische beweging, die sedert eenige jaren op het gebied van kunsten en wetenschappen heerscht, heeft zich ook uitgebreid tot het terrein der muziek. De onvermoeide ijver van een Kiesewetter, Dehn, Sonnleitner, von Winterfeld, Danjou, Didron, Nisard, Fétis, de Coussemaker, en een menigte anderen, heeft tot de ontdekking van de schoonste overblijfselen van middeleeuwsche toonkunst geleid. Tot de belangrijkste werken, die

1) Wat er in de laatste weken in Nederland is omgegaan, wat er geschreeuwd, gepreekt en geschreven is in die stapels van schand- en schotschriften, van spotprenten, van straatliederen en libellen: 't zijn geen eeremonumenten voor het Protestantisme, maar duchtige bewijzen te meer voor deze *losse bemerkingen*, die lang reeds vóór deze dagen waren opgeteekend.

deze ijverige oudheidvorschers volbrengen, behoort zeker het uitgeven en aldus meer en meer bekend maken van oude handschriften. Eene voorname plaats neemt het aan het hoofd dezes vermelde en door den Eerw. Pater Lambillotte in druk bezorgde handschrift in. Het zal der studie van de muziek groote diensten bewijzen, want niet alleen dat door de uitgave van dit Antiphonarium op de historische ontwikkeling der muziek in al hare phasen een helder en verrassend licht wordt geworpen, maar het levert eene schoone bijdrage tot het middel om de oorspronkelijke lezing der Gregoriaansche melodiën terug te vinden, en daardoor den eersten vorm dier aan de Kerk zoo uitmuntend geëigende muziek in al hare zuiverheid te herstellen. Ieder die toch eenigzins met het zoogenaamd Gregoriaansch, dat in onze kerken gezongen wordt, bekend is, weet, welke schromelijke verwarring daarin heerscht; niet alleen dat de muzikale tekst van de thans gebruikt wordende boeken wemelt van misstellingen en door dezen of genen onbevoegde aangebragte veranderingen, maar zelfs de uitvoering van de neêrgestelde melodie wordt nog aan de meerdere of mindere kennis van organist en zangers overgelaten, zoodat hetzelfde gezang hier aldus, ginder op eene geheel andere wijze wordt uitgevoerd. In weêrwil van de pogingen, die reeds door vele bekwame mannen, waaronder hooge geestelijken geene geringe plaats innemen, zijn aangewend, om de oude echt Gregoriaansche melodiën te herstellen, is dit tot nog toe zonder noemenswaardige vrucht gebleven, omdat de bescheiden, waarnaar die oude melodiën hersteld moesten worden, slechts bij weinigen of in 't geheel niet bekend zijn [1]); de verspreiding van de oude handschriften

1) De Eerw. Janssen heeft in 't jaar 1845, onder bescher-

zelven door den druk is het eenige middel om, langs den weg van de algemeene bekendheid, tot de wederinvoering van de oude, eerwaardige vormen te geraken; 't is daarom dat wij met een paar woorden de opmerkzaamheid onzer lezers op bovengenoemde uitgave willen trachten te vestigen.

Het werk bevat vooreerst eene door naauwkeurigheid uitmuntende *calque* van het in de abdij van den H. Gallen bewaarde handschrift des *Antiphonariums*, gebruikt door den musicus Romanus, die in 790 door Paus Adriaan I naar Frankrijk werd gezonden om aldaar de toen reeds ingeslopen afwijkingen van de eerste Gregoriaansche melodiën te herstellen; aan dit facsimile des Handschrifts zijn eenige allerbelangrijkste kopiën in omtrek toegevoegd van plastische voorstellingen, aan de bibliotheek der abdij te St. Gallen ontleend, en een goed denkbeeld gevend van de schilderkunst der vroege middeleeuwen.

Voorts bevat het werk eene *Notice historique sur le manuscrit de Saint-Gall*, verdeeld in zes hoofdstukken waarvan het eerste, onder den titel *Saint Grégoire-le-grand*

---

ming van Z. D. Hoogw. den Kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen, Mgr. Sterckx, reeds een werk uitgegeven *a*), dat krachtig moest bijdragen tot het herstel van de juiste interpretatie der Gregoriaansche melodiën, waarin hij met sterke bewijzen en duidelijke voorbeelden aantoont, hoe die melodiën voorgedragen zijn geworden in de middeleeuwen. De geleerde oudheidkenner heeft zich echter door zijn ijver voor de oudheid te ver laten medeslepen, door, in een eenigzins scherp en vurig vlugschrift, de hedendaagsche muziek, zelfs als kunst, geheel uit de kerk te willen verbannen *b*).

a) *De ware grondregels van den Gregoriaanschen zang.*

b) *Geschied- en oordeelkundige beschouwingen over de wereldsche en kerkelijke muzijk*, bijeengebragt en bearbeid door N. A. Janssen, Pr. 1850.

et le chant ecclésiastique, een uitvoerig en door de beste autoriteiten uit de zuiverste bronnen geput bewijs levert van het groote aandeel dat deze Heilige Paus aan het regelen van de muziek in de Kerk gehad heeft.

Hoofdstuk II is getiteld: *Comment le chantre Romanus apporta de Rome à Saint-Gall le manuscrit que nous publions et se trouva contraint de se fixer dans cette abbaye.* Hierin wordt op een levendige en kleurrijke wijze verhaald, hoe Romanus ziek werd op zijnen togt door Zwitserland naar de zangschool te Metz; eene reis die hij ondernomen had in gezelschap van een anderen zanger Petrus genaamd, op last van Paus Adriaan, die daartoe aangezocht was door Karel den Groote. De beroemde Franken-Koning wilde door dezen Romanus de reeds ingeslopen misbruiken in de voornaamste zangschool van Frankrijk hersteld zien; doch door zijne ziekte ontmoedigd om verder te trekken, en op het dringend aanzoek der monniken van St. Gallen, besloot de meester zich aldaar te vestigen; hij is daar werkelijk verbleven en zijn reismakker Petrus is alleen naar Metz gereisd.

Hoofdst. III. *Quelles précautions prit le chantre Romanus pour que son manuscrit fût conservé à Saint-Gall sans altération.* (Men ziet, tot zelfs de opschriften der kapittels doorademt de *explicatieve* geest der christelijke oudheid, of, om beter te spreken, van de jeugd der Christen volken.) De geleerde uitgever van 't handschrift verhaalt hier, hoe Romanus, even als te Rome door den onsterfelijken Gregorius was gedaan, zijn handschrift in de nabijheid van een altaar aan den H. Petrus toegewijd, in eene kist deed besluiten, waaruit het nooit mogt weggenomen worden, en waar ieder, die zulks verlangde, het kon komen raadplegen en onderzoeken.

Hoofdst. IV en V. *Preuves que le manuscrit de Saint-Gall est le manuscrit même apporté par le chantre Romanus. Objection de MM. Danjou et Fétis.* De oordeelkundige Lambillotte bewijst hier, door *preuves intrinsèques* zoowel als door *preuves extrinsèques*, naar onze meening onwederlegbaar, dat het door hem uitgegeven handschrift stellig hetzelfde handschrift is, dat door Romanus te St. Gallen gebragt werd, en bestrijdt alle de twijfelingen en tegenwerpingen, door Danjou en Fétis daaromtrent aangevoerd.

Hoofdst. VI. *Comment nous sommes parvenus à nous procurer le fac-simile du manuscrit de Saint-Gall.* In dit kapittel geeft de ijverige Pater Jesuïet rekenschap van de toevallige omstandigheden waardoor hij in de mogelijkheid is geweest een afschrift van het beroemde handschrift te maken.

„En ziedaar, zoo eindigt Pater Lambillotte zijn verhaal, „hoe de Voorzienigheid dien kostbaren schat in onze handen „gesteld en ons de mededeeling daarvan aan de beminnaars „der echte kerkmuziek heeft opgedragen. Moge de studie „van dit onvergelijkelijk monument tot de ware beginselen „van den gewijden zang die aanzienlijke geleerden terug„voeren, welke zich in ijdele stelsels verliezen, in plaats van „tot de authentieke bronnen der Gregoriaansche melodiën op „te klimmen! Moge de verspreiding van ons Antiphonarium „krachtdadig tot het herstel der LITURGISCHE EENHEID in „de wereld medewerken".

Hierna geeft de *consciencieuse* onderzoeker een viertal uittreksels van andere manuscripten, die hij onder den naam van *Pièces justificatives* aan zijne bewijsgronden toevoegt.

Deze worden onmiddellijk gevolgd door het Antiphonarium in zijn geheel, op chineesch papier met de grootste

juistheid gedrukt. Ten waarborg voor die juistheid strekke, dat de Eerw. uitgever de navolgende verklaring aan zijn boek heeft mogen toevoegen:

„Nous, soussignés Directeur et Bibliothécaire de l'Abbaye de Saint-Gall, nous certifions et attestons que la Copie en Fac-simile de l'Antiphonaire de Saint Grégoire, sub n°. 359, que Monsieur Lambillotte fit exécuter par le calligraphe M. Naef, à Saint-Gall, est, d'après ce que nous avons vu, PARFAITEMENT CONFORME AU MANUSCRIT, surtout en ce qui concerne les signes de la notation.

Donné à Saint-Gall, ce 2 Juin 1849.

Ont signé:

CH. GREITH, Doyen, Directeur.

L. G'MUR, Bibliothécaire.

Daarachter komt hij tot het praktiesch toepassen van zijn werk, en geeft in zijne *Clef des mélodies Grégoriennes dans les antiques systèmes de notation, et de l'unité dans les chants liturgiques*, door het oplossen van de vragen: *L'unité dans le chant est-elle importante?* en *L'unité du chant ecclésiastique est-elle possible aujourd'hui et comment?* — een van de warmste en meest doordachte verhandelingen over de eenheid in 't liturgische gezang, die in de laatste tijden geschreven zijn; dit gedeelte van het werk alleen is reeds de kennismaking met dit in zoo vele opzigten belangrijk boek overwaardig. Nu komt hij tot het *Moyen de retrouver les chants Grégoriens*, dat weder in hooge mate de groote belezenheid en de warme liefde des schrijvers voor de zaak van 't liturgische gezang doet blijken; terwijl hij, in zijn *Examen critique des tentatives de restauration Grégorienne faites dans une voie différente de la nôtre*, de verschillende pogingen der oudheidkenners om de Gregoriaansche melodiën in haren oorspronkelijken vorm

te herstellen, bespreekt en beoordeelt; en nu overgaande tot de *Explication des signes musicaux employés dans les anciens manuscrits*, geeft de schrijver een volledige methode, door welke men er toe geraken kan, om alle manuscripten, in *neumen* geteekend, te ontcijferen en te verstaan. Ten slotte geeft de schrijver eenige voorbeelden van de wijze, waarop hij tot zijne methode door vergelijking gekomen is. En nu roept hij uit:

„Onze taak is volbragt. Wij hebben den eenigen weg „aangewezen, die ons toeschijnt onfeilbaar te leiden tot „het terugvinden van het echte Gregoriaansche gezang. „Wij hebben die aanwijzing doen volgen van *verklaringen*, „die dienstig zijn tot de ontcijfering van het kostbaar An- „tiphonarium, dat wij uitgeven; wij hebben gemeend met „regt dit werk in onzen titel: *de sleutel tot het Gezang „van den H. Gregorius* te mogen noemen. Het zij ons „vergund, ten slotte, den wensch te uiten, dat de Mees- „teresse der kerken voortga zich met deze zaak bezig te „houden, en dat zij zich verwaardige een einde te maken „aan de bedroevende *anarchie*, die heerscht in het gewijd „Gezang. Het herstel van het groote werk van den „H. Gregorius, de wederinvoering van de Eenheid in „het liturgische Gezang: welke onderneming is schooner „en verdient meer de bezorgdheid van het Opperhoofd „der Katholieke Kerk gaande te maken! Hunne Hoogw. „onze Bisschoppen zullen zich beijveren, zoo wij hopen, „een arbeid welkom te heeten, huns ijvers en hunner „gehechtheid aan de Moeder-kerk zoo waardig. Mag men „niet aannemen, dat de eenheid des gezangs, heden ten „dage, veel zou toebrengen ter terugvoering van menigen „verdwaalden geest in de eenheid des geloofs en des ge- „beds, als hij, in dit kennelijk teeken, de groote stem

„der algemeene Kerk zoude hooren? En welk indruk-
„wekkend schouwspel zouden onze oude Basilieken aan-
„bieden, wanneer onder hare eerbiedwaardige gewelven
„de schoone Gregoriaansche melodiën klonken, als een
„echo van het geloof onzer vaderen! Maar ware het ter
„verhaasting van dit gelukkig oogenblik niet te wenschen,
„dat niet langer een ieder maar vrijelijk, onder voorwendsel
„van verbetering, aan de gewijde melodiën de hand mogt
„slaan en er naar willekeur aan veranderen en aldus de
„verwarring vergrooten door het vermenigvuldigen van
„proefnemingen, hoezeer ook overigens door den opregt-
„sten ijver ingegeven?"

Het schijnt ons toe, dat een werk als dat van den Eerw. Pater Lambillotte, waaraan die geachte schrijver al de vermogens van zijnen geest ten koste gelegd heeft, en dat aldus tot een meesterstuk in zijn *genre* is geworden, dat bovendien zoo krachtig kan bijdragen tot verheerlijking van onze H. Godsdienst, niet genoeg aan de opmerkzaamheid der Katholieken kan aanbevolen worden. De ijverige oudheid-onderzoeker heeft reeds in Frankrijk en België eenigen invloed van zijn werk ondervonden: de geleerde schrijver van de *Histoire de l'harmonie au moyen âge*, E. de Coussemaker, spreekt althans met grooten lof van des Eerw. Paters werk en houdt het voor algemeen erkend, dat het Antiphonarium van St. Gallen het oudste monument van Gregoriaanschen zang is, dat bestaat en de beste bronnen aangeeft, om de *neumen* te leeren lezen [1]). Ieder die het dus hier te lande wél meent met de ordelijke en waardige bediening der godsdienst, waar het liturgiesch

---

1) Zie *Histoire de l'harmonie au moyen âge*, par E. de Coussemaker, 1852, pag. 155 en vooral 169.

gezang zulk een groot gedeelte van uitmaakt, zal met vreugde de uitgave van dit werk begroeten, en het zijne bijdragen om het te verspreiden en op zijne waarde te doen schatten. Wierd onze wensch vervuld, dan zou men eenmaal „de geloovigen der geheele wereld als uit éénen „mond de geestelijke melodiën hooren aanheffen en zin„gen in eene volmaakte overeenstemming, gelijk ten tijde „der Robrechten en Karlemeinen [1]). De luisterrijke Eenheid „der Kerk zal een nieuwen glans verspreiden; en de „Katholieke volken zullen den lof des Heeren niet alleen „verkondigen in de eenheid des geloofs en der geheiligde „dienstwoorden, maar ook, zooals Karel de Groote zoo „vurig gewenscht heeft, in de eenheid des gezangs: *„ut „non esset dispar ordo psallendi, quibus erat compar ordo „credendi, et (nationes) quae erant unitae unius Sanctae „Legis sacra lectione, essent etiam unitae unius modula„tionis sacra traditione*". (*Livres dits Carolins* apud Dom Guéranger *Instit. Liturg.* t. I. p. 276.)

L.

1) Charlemagne's.

MIDDEN-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

EENE ZUID-NEDERLANDSCHE DICHTERESSE

UIT DE XIIIe EEUW.

MIJNEN LETTERVRIENDE DEN HEERE J. A. ALBERDINGK THIJM, HARTELIJK AENGEBODEN.

Zuid-Nederland bragt, in de XIIIe eeuw, een paer dichteressen voort die voor de eerste dichters, van dit zoo bij uitstek letterrijk tijdvak, onder geen opzigt moeten onderdoen. Beide deze vrouwen behoorden, naer 't schijnt, tot den kloosterstand. De *Liederen* der eerste schijnen zulks voldingend te bewijzen, terwijl het eenig ons bekende gewrocht der tweede daeromtrent geen twijfel laet. Op het voorbeeld van Willems [1]) hebben wij deze vrouwen vereenigd in onze *Lijst van Vlaemsche dichteressen uit den voortijd*, gedrukt in *de Eendragt* van Gent [2]). Sedert is het ons ten zeerste gebleken dat het twee afzonderlijke schrijfsters zijn.

1) Dr. F.-A. Snellaert heeft het vermoede van Willems mede aengekleefd in zijn opstel *„ Over eenige vlaemsche schrijvers „* gedrukt in de *Eendragt* van Gent, 6^en Jaergang (1852) n°. 19. Doch deze geleerde, wien wij omtrent de zaek inlichtingen vroegen, heeft ons laten weten, dat hij voornemens is den misslag te herstellen in een opstel over eenige tot dusverre onbekende Zuid-Nederlandsche Dichteressen, 'twelk hij thands voor de pers bereidt.

2) 6^en Jaergang, n°. 15—18.

De gewrochten van de eerste dezer vrouwen, welke zeer kortelings aen 't licht staen gebragt te worden [1]), komen voor in een paer handschriften uit de XV^de^ eeuw, vroeger het eigendom van de beruchte priorij der kanoniken regulier van *Roodeklooster*, bij Brussel [2]), en thands in de Koninklijke Bibliotheek van Burgondie. Men weet geene bijzonderheden omtrent haer leven; haer naem is zelfs ten eenenmale onbekend. Zij liet 45 mystieke liederen na. Het eerste harer liederen vangt aldus aen:

Ay, al es nu die winter cout,
Cort de dage, ende de nacht langhe,
Ons naket zaen 1. somer stout,
Die ons ute dien bedwanghe
Sal bringen: dats nu in schine
Bi desen nuwen iare.
Die hasel bringhet ons bloemen fine,
Dat es 1. teken openbare.
Ay vale, vale millies,
Ghi alle die in nuwen tide,
Si dixero non satis est,
Omme minnen wilt wesen blide [3]).

---

1) Onder den tijtel van: *Liederen eener onbekende Kloosterlinge uit de XIII^de^ eeuw, naer een handschrift van de Bibliotheek van Burgondie te Brussel, uitgegeven door A. Angillis en Edward van Even.* Thielt, bij Horta- de Laere, in 8vo. Deze liederen-verzameling moet het eerste deel uitmaken van de *Werken der vlaemsche dichteressen uit den voortijd.*

2) Deze handschriften dragen de volgende regelen: *Dit boec es der broederen van S. Pauwels in Zoningen gheeten te Rooden dale.* Het *Roodeklooster* lag in het Zoningerwoud, op een paer mijlen van Brussel. Het werd in 1785 afgeschaft.

3) Dr. Snellaert heeft het acht en dertigste lied der Nonne laten drukken in zijne prijs-*Verhandeling over de Nederlandsche dichtkunst in België*, 1838, bl. 76. Hij ontwaerde in deze liederen eene geestelijke dochter, deels om den mystieken inhoud, deels om de latijnsche regelen, welke er hier en daer in voorkomen. De heer Alberdingk Thijm heeft het door Snellaert medegedeelde lied ge-

In de tweede strofe van dit lied leest men het volgende vers:

Ay, wat sal ic doen ellendech WIJF?

Het is uit dit vers dat wij het bestaen der dichteresse kennen.

Wegens den dichtarbeid der eerste dezer vrouwen zal men een berigt aantreffen vóór de uitgave harer *Liederen;* omtrent dengene der tweede gaen wij hier handelen.

Men weet weinig of niets van haer leven. Het was in alle geval eene kloosterlinge. De vrouw behoorde tot de orde van Sinte-Clara; zij-zelve leert het ons. Onze Nonne liet eene allegorie na in den vorm der XIIIe eeuw. Dit gedicht is tot ons gekomen in een paer handschriften uit de XVe eeuw, welke in de Bibliotheek van Burgondie berusten. In het eerste dier handschriften, zijnde het bekende Codex van Hulthem, komt het onder den volgenden tijtel voor: „*Van den Bogaert die ene Clare maecte*" [1]). In het tweede voert het ten opschrift: „*vanden Vergiere van zuverheden*" [2]). De tekst van het laetste handschrift is zeer bedorven. De afschrijver heeft niet slechts den tijtel maer tevens eene reeks van zinsneden veranderd. De voorlaetste strofe heeft hij diep verminkt, terwijl hij de laetste, in welke de dichteresse zich doet kennen, geheel en gandsch heeft achterwege gelaten. Welligt was hij van meening het gedicht voor eigen werk te doen

---

deeltelijk laten herdrukken in zijne *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuur*, I d. 1850, bl. 25—26.

1) *Bibliotheca Hulthemiana*, t. VI, n°. 192, fol. 96—96vo.

2) *Inventaire général de la Bibliothèque de Bourgogne*, n°. 837—845. De tijtel „*Vergiere van zuverheden*" heeft ons een oogenblik aen eene vertaling uit het Fransch doen denken. Trouwens, *Vergiere* is het Fransche *verger*, boomgaerd. Doch zulke voorbeelden vindt men meer in de gedichten uit de XIII eeuw.

doorgaen. Willems heeft den bedorven tekst laten drukken, zonder eens te weten dat hij het werk eener vrouw uit de XIIIe eeuw aen 't licht bracht [1]). De heerlijke samenhang van het gedicht zal hem tot dit besluit hebben overgehaeld. Trouwens het stuk heeft, als kunstgewrocht, de hoogste waerde. Het getuigt van een scheppend vernuft en van een fijn gevoelig harte. Er heerscht over geheel het stuk eene naïveteit die aen een tafereel van een der van Eycken denken doet. Wij deelen het hier volgens den oudsten tekst mede; de *varianten* welke in den bedorven tekst voorkomen geven wij onder den onzen op:

VAN DEN BOEGAERT, DIE ENE CLARE MAECTE.

In enen avent, des willic lien [2]),
Peinsdic [3]), in der herten mijn,
Hoe Jhesus inder Maghet Marien
Woude IX maenden ghesloten sijn.

Doe dochte mi [4]) goet dat ic sochte
Enen Boegaert [5]) na mijn verstaen,
Daer hem dat kindekijn [6]) mochte
Vrolijc in vermeyen gaen.

Den Boegaert willic hier beghinnen
Met vij bloemen; dat dunct mi goet:
Dat icse in mi mochte ghewinnen
Dit jonne mi God deur [7]) sijn oetmoet.

Van vij bloemen die wi [8]) vinden,
Soe sal op [9]) elken boem ene staen:
Hoe ic haer doghet [10]) wille ontbinden
Dat seldi horen herde [11]) saen.

---

1) *Belgisch Museum*, V^e^ deel, bl. 359—362.

2) *Variant.* des moetic lyen. 3) *var.* So dachtic. 4) *var.* my. Zoo overal. 5) *var.* Eenen Boemgaert. Zoo overal. 6) *var.* kindekin. 7) *var.* doer. 8) *var.* wy. Zoo overal. 9) *var.* up. 10) *var.* duechde. Zoo overal. 11) *var.* Suldi hoeren harde.

Op elken boem soc sal oec rusten
Een lieflijc voghel ende een fijn [1]);
Soe sal Jhesus des boegaerts lusten,
En sal daer [2]) in ghevanghen sijn.

Den iersten [3]) boem die ic hier sette,
Dats die olive [4]) boem, in dat dal:
Dats, dat men enen milden genadigen herte
Tot allen mensche draghen sal.

Hier op sal berrende [5]) minne staen:
Dat es die rode Rose scone [6]);
Want Gods minne, sonder waen,
Es van alle doegden crone.

Een nachtegael [7]) sal hier op singen:
Haren sanc es [8]) den menschen wert:
Dats dat men haestelijc sal volbringen
Al [9]) dat men weet dat God begheert.

Die Palmboem die es wel ghedaen [10]);
Hi volghet hier na des sijts wijs.
Die al aenvechten conste wederstaen
Met rechten droeghe hi dat palm [11]) rijs.

Hier op sal wassen ene lylye [12]) wit:
Dat es ene reine [13]) herte fijn;
Die dat can draghen [14]) onbesmet
God moet van node wesen sijn [15]).

Hier op sal vlieghen een edel aer,
Die hoghe aenstaret [16]) der sonnen lichte:

---

1) *var.* Een voghel, lieffelic ende fijn. 2) *var.* Ende moeter.
3) *var.* Deerste boem. 4) *var.* dolive. 5) *Berrende,* brandende.
6) *var.* De rode Roese schoene. 7) *var.* Een nachtegale.
8) *var.* Haer sanc die es. 9) *var.* Dat. 10) *Gedaen,* dat is, van gedaente. 11) *var.* droughe hi dat palme rijs. 12) *var.* een lelye.
13) *var.* Dats een reyne herte. 14) *var.* die dat wilt houden.
15) *var.* God wil te male sijn eyghen syn! 16) *var.* hoeghe anstaret

Dats dat der zielen oeghen claer
Altoes staen [1]) in Gods ghericte.

Die edele balseme [2]) moet hier staen:
Dats willich armoede, sijt seker des;
Want Christus leert ons [3]) sonder waen,
Dat die hemel haer eyghen es.

Die goutbloeme es wel mijn gherief;
Haer scoenheit siert [4]) den Bogaert al:
Dats dat men dat minlijck enich lief
Altoes int therte draghen sal.

Hierop moet rusten die [5]) voghel scone [6]),
Fenix, die edelste die men vint:
Dats dat men hem niet en diene om lone [7]),
Maer hem eeren [8]) die men mint.

In desen Boegaert dunct mi dat soude
Die Sederus hoghe sijn verhaven [9]):
Dats dat men blider herte menich foude [10])
Alle liden Gode op sal draghen [11]).

Ene vyolette moet hier op staen,
Die ter eerdenwaert bughet haer hoet [12]):
Dats gherechte hoersamheit [13]), sonder waen,
Die Christus leverde tot in sine doot [14]).

Een tortelduve sonderlinghe
Sal sijn des boems gheweldich al:
Dats dat men een voldengde [15]) meninghe
In allen doegden hebben sal.

---

1) *var.* sta. 2) *var.* Balsem. 3) *var.* mi.
4) *var.* Schoenheit verschiert. 5) *var.* een. 6) *var.* schoen.
7) *var.* loen. 8) *var.* theeren. 9) *var.* De cedrus zijn seere hoeghe verheven. 10) *var.* Dats dat men met blijder herten soude.
11) *var.* Alle liden Gode up geven. 12) Die ter erden bughet haer hoeft. 13) *var.* oersaemheit. 14) *var.* leverde in de doot.
15) *var.* werdeghe.

Die cypres [1]) es hier na die hoegste
Sijn rike doorgheet [2]) den Bogaert al:
Dats dat die menschen van eertschen troeste
Sijn herte te male afkeren sal.

Een blaubloeme soe wast hier op [3]),
Daer men ghestadicheit [4]) bi verstaet;
Want wie gestadich blijft bi God [5])
Hi es [6]) die den loen ontfaet.

Die Pau [7]), dat dunct mi goet
Dat [8]) op desen boem sal bliven.
Wat doegden dat een [9]) mensche doet
Hi sal Gode die ere aenscriven [10]).

Eens Englentiers dunct mi hier noet,
Scaerpheit [11]) soe bediet hi al:
Dats dat men Gods ordeel en sijn doet
Altoes voer oghen hebben sal.

De Acoleye wilter ons op leren,
Die vijvout es onderslaghen:
Dats dat men de vijf wonden Ons Heren
Ook minen altoes int herte sal draghen [12]).

Des Pellicaens trouwe en es niet [13]) cleine,
Die dunct [14]) mi dat van rechte hier op gheet:
Dats dat men gheven therte alleine [15]),
Die soe bitteren doot om ons leet [16]).

---

1) *var.* Cypressus. 2) *var.* Sijn roke duergaet.
3) *var.* staet daer up. 4) *var.* stadicheit. 5) *var.* blijft in God.
6) *var.* Die eist. 7) *var.* De edel Paeu. 8) *var.* dat hier.
9) *var.* de. 10) *var.* Dat hi Gode de eere an sal scriven.
11) *var.* Scarpeit. 12) *var.* Met minnen int herte altoes sal draghen.
13) *var.* die niet ne es. 14) *var.* Dinct mi. Overal *dinct* voor *dunct*.
15) *var.* dats datti therte hebbe alleene.
16) *var:* Die so zware doet daer omme leet.

Die leste, die hier op staen sal,
Dats die vigheboem suete ende goet [1]).
Dats datmen al vergheven sal [2])
Wat [3]) enich mensche mesdoet.

Een kersoude, na mijn versinnen,
Dunct mi dat hier op wel [4]) steet:
Dats innich ghebet met berrender minnen
Dat den hemel snel doer gheet [5]).

De edel leuwerke houdt hierboven [6]);
Die doet ons danckelijcheit verstaen [7]),
Die Gode hier sijnre minnen loven
Die sal hi hierna met [8]) hem ontfaen.

Ghers moet in desen Bogaert staen:
Dats diep oetmoet sijt seker des;
Want oetmoedicheit, sonder waen,
Ene wortele van alle doegden es.

Desen Bogaert moet met enen muere
Vaste [9]) sijn besloten al:
Dats dat een [10]) mensche sijn nature
Altoes onderhouden sal.

In desen Bogaert sonder ghebreken
Wilt God sonder middelic sijn [11]),
Met ongheveinsder [12]) herte spreken,
Ic mijn lief [13]), mijn lief mi.

---

1) *var.* de vychboom, zoete ende goet.
2) *var.* Dat es dat men vergheven sal. 3) *var.* So wat hem.
4) *var.* wel op. 5) *var.* snellic duergaet.
6) *var.* Leeuwercke hout haer hier boven.
7) *var.* Danckelic doesse ons verstaen. 8) *var.* sal hier naer by.
9) *var.* Starkelic. 10) *var.* de.
11) *var.* sonder middel syn. Vast eene afschrijffout.
12) *var.* onverghevender. 13) *var.* ende.

Ic bidde hen die name van Claren draghen [1])
Dat si haren Bogaert dicket omgaen,
Ende dat sijt Gode met herten claghen
En vinden sine niet aldus ghedaen.

Met goeder herte bidt oec vore hare
Die dit ghedicht heeft ende bescreven
Datsi God make ene heileghe Clare
En moet haer dat eweghe leven gheven [2]).

AMEN.

De voorlaetste strofe heeft de afschrijver van den door Willems medegedeelden tekst derwijze veranderd of wil men liever bedorven:

Ik biddem die Gods minne dragen
Dat si haren Boemgaert dicket omgaen,
Ende dat sy God met herten clagen,
Ne vinden sine niet aldus gedaen.

Men zie het: de man was er op gezet om het gewrocht voor eigen werk te doen doorgaen.

In welk klooster sleet onze mildbegaefde dichteresse hare dagen? Men weet het niet. Jan van Ruisbroek, de gelukzalige prior van *Groenendale* [3]), leefde naer 't schijnt in vriendschappelijke betrekkingen met eene Nonne van

---

1) *var.* Ic biddem die Gods minne draghen.

2) Dr. Snellaert heeft de drie laetste verzen medegedeeld in zijne *Verhandeling*, bl. 67. Deze taelvorscher deed het eerst den *Bogaert* kennen.

3) De gelukzalige Jan van Ruisbroek, aldus genoemd naar zijn dorp, op eene mijl van Brussel gelegen, werd geboren in 1294. Hij was eerst kappelaen in St. Gudula en vestigde zich in 1344 te Groenendale in het uitgestrekte Zoningerwoud, alwaar hij eene geestelijke gemeente tot stand bragt, welke bij lateren dag aenzienlijke diensten aen de letteren heeft bewezen. De man ontsliep er in 1381. Zie Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des Pays-Bas*, t. I, p. 203.

het Klarissenklooster te Brussel. De vader der nederduitsche proza vereerde die kloosterzuster met de opdragt van zijn *Boeck van de seven Sloeten*, opgesteld in 1356 en 'twelk nog in handschrift bestaet in de Bibliotheek van Burgondie [1]). Deze opdragt heeft ons wel eens aen de schrijfster van den *Bogaert* doen denken; doch het tijdstip laet zulks niet wettigen. De vriend van Geeraerd de Groote leefde in de XIVe eeuw, terwijl onze schrijfster in de XIIIe schijnt gebloeid te hebben. Hare tael wijst dit eenigsins aen. Wat er ook van geweest hebbe, de gemeende Nonne droeg den naem van Margareta van Meerbeke en was voorzangster van haer klooster. Ruisbroek, die haer voorbeeldelijk leven huldigde, rigt haer, in zijne opdragt, onder anderen de volgende regelen:

„Lieve suster, boven alle dinct
Si God ghemeint ende gemint;
En sedt u in die nederste staet,
Soe moechdi volclijmen des hoechten paet.
Dat hebdi geloeft ende ghezworen,
Condijt wel, ghi sijt vercoren!
Ghevoeldi in u dat onghehoirsam es,
Dat seldi haten als stinkende mes.
Haet in u allen ondoecht,
En die verdrijft soe waer ghi moecht.
Mint u selven ten dienste ons Heeren,
Soe sal u God die waerheit leeren,
Nu willic rime laten bliven,
En sonder detsel die waerheit scriven" [2]).

---

1) Het is getijteld: *Hier begint dat boec van seven sloeten her Jan Ruusbroec.* in fol. Schrift van 1461. *Inventaire général*, n°. 3419.

2) Deze verzen zijn als proza neergeschreven. Dit was oorzaek dat Willems, die het handschrift heeft doorbladerd, ze niet heeft opgemerkt. Zie *Belgisch Museum*, IXe deel, bl. 161.

Deze regelen, welke wij met voorliefde afschrijven, en welke thands voor de eerste mael het licht zien, zijn de eenige ons bekende verzen van Ruisbroek. Zij hebben onder dit opzigt vast eenige waerde.

Het vervolg van 's Priors opdragt bevat een vrij scherp gekleurd tafereel van het pligtverval in de kloosters in de XIVe eeuw. De gelukzalige man betrachtte daeromtrent beternis.

Of Maria van Meerbeke [1]) al dan niet voor de schrijfster van het door ons medegedeelde dichtstuk mag gehouden worden, blijft voor alsnog onbeslist. Latere navorschingen mogen daeromtrent eenig licht aenbrengen.

Wij hebben hooger een enkel woord over de verstandelijke waerde van den *Bogaert* gezegd. Wij komen daerop andermael terug. Het kan zijn dat wij ons vergrijpen, maer het schijnt ons toe dat de allegorie onzer Nonne voor een der heerlijkste gewrochten mag gehouden worden, welke de Zuid-Nederlandsche letterkunde, gedurende de XIIIe eeuw, in dit soort, opleverde. De samenhang is vol smaek, de denkbeelden zijn vol verheffing, de uitdrukking is vol gloed, vol leven. Eene vrouw, die zoo schrijven kon, moet gewis andere werken nagelaten hebben. Trouwens, men gelukt niet in eens in de poëzij. De kunst maekt geene bokkensprongen; zij gaet regelmatig als de natuer. Wat zijn de overige gewrochten der Nonne geworden? Het blijft een geheim. Welligt zijn ze

---

1) Jan van Ruisbroek, de vriend van Maria van Meerbeke, had tegen de grondbeginselen van eene andere vlaemsche schrijfster uit de XIVe eeuw te worstelen. Deze schrijfster droeg den naam van *Bloemaerdinne*. Zij verkondigde rond 1320 binnen Brussel de leer der *vrijgeesten*. Wij zijn voornemens over deze hervormster in een ander opstel te handelen.

nog in een of andere handschriftelijke verzameling voorhanden, zonder dat men weet dat ze tot haer behooren; want zij zullen vast haren naem niet dragen. De vrouw die, als de liefelijke dichteresse zuster Bertken van Utrecht [1]), zich van de wereld had losgeworsteld, kon ook voor de wereld of, om ons beter uittedrukken, voor den roem van de wereld niet meer werken. Zij leefde heiliglijk voor God en voor de dichtkunst, de trouwe gezellinne harer eenzaemheid, en stierf ongetwijfeld die zachte dood, welke aen een vreedsaem leven einde stelt.

De geschiedenis onzer letterkunde blijft, ondanks de vlijtige navorschingen veler geleerden, nog zoo onvolledig, dat men iedere nieuwe bijdrage, hoe gering dan ook, moet welkom heeten. Wij vertrouwen dat onze lezers het ons ten goede zullen duiden van hun met het heerlijke gewrocht der Zuid-Nederlandsche Clara-Nonne uit de XIIIe eeuw in kennis te hebben gebragt.

EDWARD VAN EVEN.

Leuven, Palmenzondag 1853.

---

1) Deze aenvallige schrijfster op welke Nederland met regt roemen mag, was „een devote Clusenersse, geheeten suster Bertke, die 47 jaren besloten heeft geseten tot Utrecht in dye Buerkerke in een cluse, Gode dienende, ende is gestorven op Sint Lebuijns dach, ende leyt begraven in haer cluse. Int jaer ons heeren 1514„. Zie over hare liederen, Hoffmann von Fallersleben *Horae belgicae*, I^e^ deel, bl. 113; Mone, *Uebersicht*, bl. 161, en vooral het opstel van Dr. J. van Vloten, gedrukt in de *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar* 1850, n°. 11.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN WOORD VAN ERNST EN VREDE.

We ontvingen dezer dagen „ter recensie in *de Katholiek*" o. a. de veel geroemde preek die ten titel heeft: *Het licht op den kandelaar.* Een woord van ernst en vrede, gesproken door C. E. van Koetsveld, 's Gravenhage, 17 April 1853 [1]). — We begrijpen, dat dit „vlugtig woord", „hoe veel of weinig homiletische waarde het (naar des schrijvers zeggen) hebben moge", dat „de vrucht is van weinige uren, en onder de laatste voorbereiding en zelfs op den kansel eerst geheel is uitgewerkt", thans niet onder 't oogpunt van gewijde welsprekendheid, die er overigens niet in ontbreekt, moet beoordeeld worden. We voelen ook, dat we ons dadelijk in de plaats van den redenaar te stellen hebben, die, „bij zoo vele „andere, geheel verschillende en zelfs tegenstrijdige klanken", bij de onheilige woelingen zooveler drijveren in den lande, *een woord van ernst en vrede* wilde doen hooren. En dit gedachtig, en altoos met het oog op des redenaars bedoeling, moeten we niet te naauw letten op vele uitdrukkingen, die we in elk ander geval niet ongewijzigd, ongewraakt of onweêrlegd mogten laten doorgaan. Van hoeveel zijden anders geeft de redenaar zich bloot in heel het tweede deel, waar *het licht op den kandelaar*, of de *openbaarheid*, die alleen *vrije werking* eischt, als het *kenmerk*, de *kracht* en de *roem* der gezegende kerkhervorming wordt voorgesteld. Ook ter laatste bladzijde van het welwillend *Naschrift* zoowel als in den loop der rede sloop menige bijzondere bewering in waarmede de

[1]) Schoonhoven, S. E. van Nooten.

Katholieken volstrekt niet gaaf weg kunnen instemmen. Zoo, om slechts iets te noemen, beweert de redenaar: dat „de Katholijke „(dat is *algemeene*) Kerk, terwijl zij de vermeende ketters uit- „wierp, zich langzamerhand, tegen Jezus' uitdrukkelijken wil, een „koningrijk in deze wereld had opgerigt; waarin eene vreeselijke „hiërarchie, eene trotsche en afgeslotene priester-kaste, zoo als „zelfs de oude wereld niet gekend had, als over onmondigen bevel „voerde"; dat „eene flaauwe schemering van licht al flaauwer en flaauwer werd, naar mate men eerst de *kerk* stelde in de plaats van het *woord*, en eindigde met eenen mensch te zetten op den troon van Christus"; een van Koetsveld zelf durfde, in spijt van de geschiedenis, tot *roem* van de hervorming, o. a. dit zeggen: „Een enkele brandstapel [slechts], — een enkele tegenover duizenden van de andere zijde! — bezoedelt hare eer";.... „het licht op den kandelaar, en vrijheid voor het geweten!" was ook de leus van onze vaderen, onder wie zelfs de Roomsch-Katholijken eene mate van vrijheid genoten, gelijk elders, onder de heerschappij van Rome, voor Protestanten onbekend was"; ook hij, dus verklaart hij openlijk, heeft „gedeeld in de algemeene verontwaardiging, over de verguizing van het voorgeslacht", en verlangt met zijne hoorderen, dat de hand (van den blinden leidsman der blinden) niet worde gewettigd, die zóó het meetsnoer trok over ons Vaderland"; ook hij (om den tachtigjarigen oorlog, de Jesuïeten, enz. voorbij te gaan) ook hij sprak: „Rome zoekt zijne verwinning in de duisternis, waarmede hij alle ander licht afweert. Met één enkel woord: „„DE KRACHT VAN ROME IS DE KORENMAAT, DE KRACHT DER HERVORMING IS DE KANDELAAR""!

Diergelijke uitdrukkingen zooals ze daar staan, en als ingeleid door de vroegere verklaring, dat „het Protestantsche Nederland, „door een' vreemden Kerkvoogd in het beginsel van zijn volks- „bestaan, in den roem zijner vaderen en de hope voor zijne kin- „deren beleedigd en bedreigd werd", mogen we als Katholieken ter naauwernood voor woorden van *ernst*, zeker niet voor louter woorden van *vrede* aanzien. Gelukkig echter dat die hardere klanken getemperd zijn door den waarlijk gemoedelijken toon die er herhaaldelijk onder gehoord wordt en die zoo wèl luidt bij het afschuwelijke gekrijsch waarmede in dezen tijd zoo menig kansel werd onteerd. En denken we aan *die* soort van kerkelijken: ernstig en vredig

luidt dan het woord bij van Koetsveld, en gerustelijk mogt hij zeggen: „Is mijn toon mogelijk niet die, welken in deze dagen „velen gaarne hooren, 't is ook de roeping van het Evangelie — „niet, het lied van den dag te zingen, maar — hoog boven den „storm der hartstogten uit, de stem der eeuwige waarheid te doen „hooren. En mogten zelfs sommigen het euvel opnemen, dat ik „zoo vrij en open hun drijven afkeur en bestrijde, ik zal mij „troosten met het woord van mijnen Heer: *Wee u, als alle men-„schen goed van u spreken* *)!„ Waardig is die taal; waardig ook hetgeen we in het *Naschrift* als de toelichting dezer regelen beschouwen: „Mij voorbereidende, zegt de schrijver, om in een zoo „beslissend tijdsgewricht tot mijne gemeente te spreken, kwam mij „het woord van eenen aarts-bisschop te binnen, die onder de „jongste woelingen van het magtige Frankrijk de geestelijkheid „opwekte, om door de staatkundige hartstogten zich niet te laten „medeslepen; en haar herinnerde, dat de kerk eene stad is, hoog „boven dit gewoel op eenen berg gelegen, zoodat het de roeping „is der godsdienst, van daar alleen af te dalen, om onder de „strijdende menigte den vrede te verkondigen. En ik schaamde mij „niet, bij de zoo zeer bestredene zaak der bisschoppen, van eenen „bisschop te leeren.„ — Opmerking ook verdient, een weinig verder, deze krachtige verklaring: „Onze grondwet verleent aan alle kerk-„genootschappen volle vrijheid en gelijke bescherming.... Toch is „reeds gezegd, dat het veeleer luiden moest: „Gelijkheid, behalve „„voor de Roomsche Kerk, omdat deze ketters noemt, wie niet „„tot haar behooren„; waarom ook niet: „Behalve voor de Joden, „„die in een christen land niet te huis zijn, en den Messias-moord „„nog nooit beleden hebben; — behalve voor de afgescheidenen en „„hunne geestverwanten, die weder eene staatskerk zoeken in te „„voeren, en zelve niemand verdragen; — behalve — kortom, „„alleen *pour nous et nos amis.*„ — Laat ons toch met geene twee „maten meten!„

Treffende plaatsen biedt mede het derde deel der rede aan, waar *het licht op den kandelaar*, of de openbaarheid, die alleen *vrijheid*

---

*) Luk. VI: 26.

eischt, den Protestanten ten regel gesteld wordt voor hunne *wenschen*, hunne *gedragingen* en hunne *gebeden*.

„Onze wenschen", herneemt hij. — „Terwijl er eene stem van „duizenden bij duizenden opgaat in deze dagen, eene stem, die „wenscht, die vraagt, die eischt zelfs, wat de Protestantsche „Nederlander beschouwt als zijn goed en natuurlijk regt, — rekende „ik het niet overbodig, hier, met het Evangelie vóór ons, nog „eens kalm en onpartijdig te vragen, wat wij in den echt Protes„tantschen geest wenschen moeten en vragen mogen.

„Zullen wij wenschen en vragen, dat onze Kerk, als in de twee „vorige eeuwen, de heerschende zij, en alle andere godsdiensten, „inzonderheid de Roomsch-Katholijke, alleen geduld worden? Maar „wat wilt gij het onmogelijke? Het zou slechts de prijs kunnen „zijn van een' bloedigen burger-oorlog, eene kroon die 't meest „onteeren zou hem die ze behaalde, en wien ze toch spoedig van „het hoofd vallen zou.

„Of zullen we dan ten minste aan de Roomsch-Katholijke Kerk „onder ons de vormen voorschrijven, waaronder zij mag voort be„staan, om op gelijken voet met de onze te leven? Maar wat „anders zou dit wezen, dan dezelfde eisch in andere woorden? „Zouden wij dulden, dat men ons zoo overheerschte? Hebben wij „te oordeelen, die buiten ons zijn? En gaat 't ons aan, wat naam „hunne bestuurders of herders dragen; wat eere men hun in den „kring hunner gemeente bewijst, of wat voordeel men hun toe„brengt?

„O! vergeten wij toch nooit, dat hij die de hand steekt in het „rad des tijds, om het te doen terug in plaats van voorwaarts „gaan, de hand wel kwetsen, maar het rad niet weêrhouden kan. „En dat de Almagtige ons bestemd heeft voor onze eeuw, gelijk „onze eeuw voor ons; zoodat reeds een oude wijze te regt zeide, „dat het de vraag der wijsheid niet was: *Wat zijn vorige dagen „beter geweest, dan de onze?* — En terwijl wij zelve het voorregt „genieten der algemeene godsdienstvrijheid, door onze vaderen zoo „duur gekocht, laat ons die ook met volle ruimte aan anderen „gunnen." —

De redenaar ziet, voorts, in de herstelde hiërarchie geen dreigend gevaar en hij vreest niet zoolang hun, Protestanten, de *vrijheid* blijft. „Is — vraagt hij — het protestantisme zoo zwak, dat het nevens Rome

„niet bestaan kan, dan verdient het te vergaan; en zou toch, naar „de eeuwige wetten der natuur, eenmaal van zelf bezwijken. Is het „licht, dat het verspreidt, zoo flaauw, dat het door den glans van „eenen bisschops-stoel wordt overschaduwd, dan zou het toch, ook „buitendien, in den loop der tijden worden uitgedoofd".

En overgaande tot den regel voor hunne *gedragingen*, laat de edele van Koetsveld zich niet minder welsprekend hooren: „Han„delen, zegt hij, dat is in veler oogen, bij geschillen over de „godsdienst: haten, vloeken, strijden! Hoe velen in deze dagen „kennen niet eens de *zaak*, waar zij *voor* teekenen; toch beeft de „pen in hunne hand, omdat zij denken aan *menschen*, waar zij „woedend *tegen* zijn. Hoe velen zelfs, bij wie er weinig noodig „zou zijn, om het zoo ligte wapen weg te werpen en naar andere „te grijpen; ja! die naar het wachtwoord tot den godsdienst-krijg „bijna hijgend uitzien!.... Gaat uit van ons, gij mannen des bloeds! „Uwe verdediging bederft de beste zaak"....

„Gij wilt uwen Protestantschen ijver toonen door te haten, en „dat niet eene dwaling, een beginsel; neen! menschen wilt gij „haten; medeburgers, die met u den zelfden God aanbidden en op „den zelfden Zaligmaker hopen"... — We schrijven niet verder af, we voelen bij die woorden vol edele vervoering, van *ernst* en *vrede*, behoefte om den voor regt en christen pligt ontvonkten redenaar te danken voor zijne manhafte taal: hij heeft hier, „hoog „boven den storm der hartstogten uit, de stem der eeuwige waar„heid doen hooren"; moge dit *zijn gebed* (ook *ons* gebed) tot den God des vredes en des lichts, waarmede hij zijn gehoor voorging, haastelijk vervuld worden: „*O zend Gij vrede en licht en waarheid* „*tot ons, dat die ons behoeden, waar wij ook henen gaan*".

DE TWEE LAATSTE ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET PROTESTANTSCH GENOOTSCHAP: UNITAS.

't Is nu eenmaal beloofd, dat we ook van deze bijeenkomsten zullen spreken; gaarne anders hadden we die beide stukken onaangeroerd gelaten: zij walgen ons. Eenige verligting echter is ons gegeven. De wakkere *Tijd* ontleende reeds belangrijke mede-

deelingen uit die verslagen, en in den meergenoemden *Mémoire sur les sociétés secrètes protestantes dans les Pays-Bas* is de voorlaatste vergadering van *Unitas* met haren voorzitter Ds. Timmers Verhoeven allergeestigst doorgestreken. We herinneren te dezer gelegenheid, dat in denzelfden *Mémoire* (bl. 124—128) de kostbare lijst te vinden is van het Hoofdbestuur en de Departementale Besturen van dit geheim genootschap. Die lijst heeft thans bijzondere waarde: men kan er mannen in vinden die zich in de bisschops-zaak voorop hebben gezet; mannen ook die onlangs door Groningers en Groeningers tot 's lands vertegenwoordigers zijn aanbevolen: men vindt er tal van welbekende „kerkelijken en politieken"! de van Dam van Isselt's, de van Hoogstraten's en Drieling'en[1]); de Vinke'n, de Kist'en en Cock's en van der Boon Mesch'en, de Hofstede'n de Groot, altemaal professoren te Utrecht, Leiden of Groningen; voorts eenige Baronnen en Jonkheeren; Dominées verder bij menigte, van allerlei kleur: de van Herwerden's, de Rodenburgh Mentz'en, de ter Haar's, de Timmers Verhoeven's, de Oort'en; gebrandmerkte namen! de eersten wel bekend; de laatste de heete advokaat van *Unitas* in de laatste najaars-vergadering (op wiens schandstuk we misschien terugkomen); hij, Dominé Oort, president van het Haagsch departement van *Unitas*, president ook van den Algemeenen Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te 's Gravenhage en als zoodanig eerste onderteekenaar van het valsche en vuile Haagsch adres tegen de „*goedkeuring* en *wettige erkenning* der Pauselijke Hiërarchie" in Nederland. De voorlaatstgenoemde (en verder treden we de rij niet langs) is dan die Dominé Timmers Verhoeven, die wijdbefaamde redenaar, die den 19 Junij, ten jare 1851, in „Frieslands hoofdstad" „de mannen uit het digte Noorden en het verre „Zuiden, van allen stand en werkkring, tot één belang" zoo opgetogen vereenigd zag. Hij, ten derden male toen hun voorzitter

---

[1]) Sedert dit gezet is, lezen we omtrent den laatstgenoemde, die zich tegen de bisschoppen en voor de jongste verkiezingen „in protestanschen zin" buitengemeen bejjverd heeft, in de *Tijd* van 26 Mei jl. dit uit de *Nederlander* overgenomen berigt: „Met diep leedwezen ver-„nemen wij, dat de heer Mr. F. C. H. Drieling, gisteren, aan de ge-„volgen eener kortstondige doch hevige ziekte, is overleden.

„De maatschappij en de Hervormde Kerk verliezen in hem een be-„kwaam, ijverig en regtschapen lid."

en dien keer daardoor, dat eene ligchaamsplaag, sterker dan de lijder, den president van het Hoofdbestuur [den anders zoo strijdlustigen E. W. van Dam van Isselt] van hen verwijderd hield; den man, zegt hij, „dien gij allen ongaarne mist"; die zich voor *Unitas* „blaam en smaad getroost", en, „bij alle betamelijke onzijdigheid in hoogst gewigtige staatsbetrekking, zijn Protestantsch karakter niet verloochent"; [dat kan, des noodig, nog zijn jongste uitvaren in gemelde betrekking tegen de Katholieke Kerkregeling getuigen!] Maar mijne groetenis aan U, leden van *Unitas!* „de bange togten [uit het digte Noorden en het verre Zuiden, door dat onmetelijke Nederland!] hebben u niet weêrhouden. Het heeft u niet verdroten „de huisgoden te verlaten!.... Om herwaarts te komen, hebt gij „stormen en golven getrotseerd. Gij zijt gelukkig in elkander te „ontmoeten, en den handslag der broederschap te geven"!...

Een ieder herinnert zich, hoe *de Tijd* en de *Mémoire* zich met al dien bombast hebben verlustigd. Na dit welkom werd door den hoofdbestuurder Wildschut gebeden, en gesterkt hervat de tijdelijke voorzitter zijne rede en spreekt nu over *Vrijheid* en *Eenheid:* een doorloopend sarcasme, dacht ons, op het Protestantisme der geheime genootschappen, dat tweespalt van nature, slechts *één* is in *haat* tegen de Katholieken en *vrijheid* gunt maar aan zich zelf alleen. Was 't geen bespotting in den mond diens redenaars als hij sprak: „Een „wapenbord verbeelden wij ons vóór deze vergaderzaal te zien op„gehangen, met een dubbel schild; daar staat voor elk, die het „lezen wil, onze leuze te prijken: *Vrijheid* en *Eenheid!*" Het lust ons niet heel die lange opgedrilde rede te volgen: de predikant haalt er van alles bij om; hij spreekt van de vrijheid als ons ingeschapen en niet altijd juist begrepen; van eene stoffelijke, ligchamelijke vrijheid die ons beste niet is; van die eener natie, waarbij natuurlijk in „Frieslands hoofdstad" de vrije Friezen moesten gevleid worden. Van de burgerlijke en staatkundige vrijheid treedt hij over op die des geestes, op de godsdienstige, vooral de *vrijheid* van Rome, en dit geschiedt alles met de welbekende gemeenplaatsen. We nemen hier om toon en stijl de volgende schilderij over: de aanwinst van België, zegt hij, onder den staf van Rome's kerkvoogd gebogen, ware „U op verlies van geestelijke voorregten te „staan gekomen en dit zou te duur een prijs zijn geweest voor de „verhooging van uitwendigen luister. Wij loven den God der Vade-

„ren, omdat Hij hun erfdeel ongeschonden heeft bewaard, terwijl „het hun zoo bang een strijd, en zoo zwaar een offer heeft gekost, „en nog aanbidden wij de wijsheid van zijn bestel, dat Hij den „scheidsmuur, tusschen hunne echte zonen en de hun toegevoegde „bastaardbroeders, vroeg genoeg heeft opgetrokken, om hun van „den invloed van dezen geene meerdere schade te doen lijden. De „zetel van de vrijheid des geestes staat nog op onzen grond, maar „zij moet worden geschraagd en gestut, want de dienaars der „geestes-dwingelandij staan aan allen kant, en zouden er de hand „aan willen slaan, om hem te doen waggelen en, als het mogelijk „ware, omver te rukken. Dáár, bij dien zetel, is onze plaatse; „dat schragen en stutten is onze roeping. Wij staan er als getrouwe „Satelliten der edelste vorstin; wij dringen hare eerbiediging aan „niemand op, schoon wij wenschen zouden, dat allen met ons haar „eerden, en wij haar aanbevelen naar de ingenomenheid, die in „ons is. Maar als de aanhangelingen van den vorst der duisternis, die „haar niet verdringen kunnen, haar aanranden, en van de haren „verraderlijk of openlijk rooven willen, dan sluiten wij de gelederen „digt, en dekken haar met onze schilden, en verdedigen haar, is „het nood, met onze wapenen!" —

Door dat soort van wapenmagt, hetgeen niet ver is van gedreigd geweld, wil hij „die gulden vrijheid" handhaven, en slechts buigen voor Christus, „die geen deksel op de geesten legt, en geen geweld „aan de conscientiën pleegt"; die vrijheid heeft hij lief, wil hij den hoorderen ingeprent hebben — en, verzucht hij teederhartig, „mogt de nagalm worden gehoord bij velen, die aan de kluisters „van Rome gaan!"

„Met zulk eene vrijheid — hervat hij om over te stappen — is alleen de ware *eenheid* bestaanbaar." — Gracieuselijk bedanken we den redenaar voor zijne welwillendheid, maar is wat nu volgt wederom geen bittere ironie op hunne zoo hoog geprezen *éénheid*, te scherper om de, zij het ook wrevelige, erkenning onzer eenheid en onverdeeldheid. „Menigmaal, verklaart hij, hooren wij Rome's „kerk er op roemen, dat zij één is en onverdeeld; dat kan zij zijn, „omdat zij onverbiddelijk is in hare eischen tot gehoorzaamheid aan „het gezag, waarmede zij gebiedt. Maar als zij wil, dan zij haar „die slaafsche en schoolsche eenvormigheid gegund! voor ons wen- „schen wij ze niet; — dáár kan geen leven zijn."

„Mogen wij, ook om den blaam, dien de Kerkhervorming daar-
„voor te dragen heeft, *de verdeeldheden betreuren, die maar al te*
„*veel onder hare voorstanders zijn en niet minder worden*, onze
„Vereeniging mag een voorbeeld zijn, dat de partijschappen niet
„overal zijn doorgedrongen, en deze zamenkomst geeft ons ook
„daarom te meer vrijmoedigheid tot elkander en naar buiten". Dat heet nu hunne *eenheid* bewijzen. En om een streng betoog te voltooijen, dient wat opgeworpen is of worden kan, dadelijk te niet gedaan. Hierom haast zich de redenaar, om den twist over den barbaarschen genootschapsnaam *Unitas* bij te leggen. En dat kinderachtig bezwaar schijnt bij hem niet meer te wegen dan deze intrinsieke kolossale tegenspraak: iedere kerkgemeenschap, hoe uiteenloopend ook in meeningen en begrippen, ijvert voor het zuiver Evangelie! En *daarom* zijn ze één, en neemt *Unitas* hen allen op!
„*Unitas*, zegt hij, is de naam, van den beginne, aan onze Maat-
„schappij gegeven. Mannen van goeden zin en fijnen letterkundigen
„smaak hebben zich geërgerd aan dat woord, en wij erkennen het,
„uit de classieke oudheid is het niet genomen. Doch mogen zij
„dien naam ons nu maar doen behouden, want is hij ook barbaarsch
„in taal, hij is Christelijk in beteekenis. Onze Vereeniging neemt
„alle leden op uit iedere Kerkgemeenschap, indien slechts echte
„godsdienstige vrijheid haar hoofdkarakter is. Zij vraagt naar geen
„verschil van meeningen en begrippen, maar liefde voor de waarheid
„moet aller hoofdbeginsel zijn, ijver voor het zuiver Evangelie
„aller ziel"!

Geen wonder, dat onder die leuze, volgens hem, „ook de eer-
„lijken en welgezinden, die van de Roomsch-Katholieke Kerk
„zijn, kunnen begrepen worden; dat zelfs, als „die zamengestelde
„naam, dien zij voert, tot den enkelvoudigen teruggebragt, en Rome
„met haar gezag van het Catholicisme geweerd zal zijn", „de
„toenadering gemakkelijker wezen" en „de breuk zal worden ge-
„heeld"!! — Is 't niet of er ergens uit een hoop vechtende muiters iemand het trouw gebleven volk toeschreeuwt: vecht meê met ons tegen uw vorst en vader, en wij zijn allen één!...

De beurt is nu aan den Algem. Sekretaris; doch eer wij hem hooren, dient vermeld, wat we op blz. 41 van het verslag lezen:
„namens het Hoofdbestuur, namelijk, werd kennis gegeven, dat
„het Verslag voor de Leden zou worden gedrukt *zonder vermelding*

„*van namen van personen en plaatsen*, en voorts onder weglating „van al wat meer geschikt is voor *vertrouwelijke mededeeling* in „deze Vergadering, dan voor bekendmaking aan al de Leden der „Vereeniging."

„Een der afgevaardigden vroeg echter daarop den Voorzitter, „om, bij het Verslag, ook zijne Openings-rede te willen voegen, „ten einde velen, die hier niet tegenwoordig zijn, in het voorregt „mogten deelen van bekend te worden met dat voortreffelijk [!] „stuk. — Eene ondubbelzinnige ondersteuning der Vergadering viel „dit verzoek te beurt. De Voorzitter deed toezegging er aan te „zullen voldoen".

Dat eerstgemelde nu is de reden, dat wij den Algem. Sekretaris in zijn *Algemeen Verslag* slechts vage aanduidingen der personen en plaatsen hooren geven, alsof ondanks al het geroep van eerlijke zaak, waarvoor zij niet hebben te blozen, de duistere agenten van *Unitas* voor hun sluipwerk het reine daglicht schuwen. Het Verslagt loopt

I. OVER DEN STAAT DER VEREENIGING.

Het Hoofdbestuur is in leven en op zijn post gebleven. Aan 't gewestelijk Bestuur in Utrecht is de Baron van Lijnden van Sandenburg door den dood ontnomen. Te Noordwijk is de grijze Kuyper, Emeritus-Predikant van Haarlem, Voorzitter in dat departement en die reeds de eerste Algem. Vergadering bijwoonde, aan dat bestuur insgelijks door den dood ontrukt; anders zijn de arbeiders in de Departements-Besturen merkelijk toegenomen. Een klein Dep. in Utrecht zal vervallen, maar daartegen is een nieuw opgeopgerigt: het Dep. Eindhoven. — In leden, begunstigers en donatrices had, even als 't vorige jaar, een kleine toeneming plaats. — Correspondenten der Permanente Commissie waren dezelfde gebleven, enkele er bij gewonnen als te Harlingen en Dragten. Van *Agenten* vond men slechts spoor in 't Verslag van 't Dep. Amsterdam, waar zij zich loffelijk geweerd hadden. De *Commissiën van Zamenwerking*, schoon hier en daar goed geregeld, voldoen niet aan de verwachting.

„Met het, den 1 Januarij van dit jaar, opgetreden Hoofdbestuur van het Genootschap *Phylactèrion*, blijven wij, zegt het Verslag,

in goede verstandhouding verkeeren. Het gaf ons onlangs berigt aangaande het invoeren van een nieuw reglement, waardoor is te gemoet gekomen aan bezwaren die hier en daar waren gerezen tegen de vroeger bestaan hebbende Statuten, en in het bijzonder *tegen de van de Leden voormaals afgenomen belofte*".

Dat berigt ging verzeld van de betuiging dat *Phylactèrion* alles wilde ondersteunen wat door *Unitas* tot heil van het Protestantismus wordt ondernomen. Wederkeerige verzekering van *Unitas* om, vooral in belangrijke oogenblikken, elkander behulpzaam te zijn!!

"De uit Gecommitteerden der drie Zuster-Genootschappen zamengestelde Commissie, tot bevordering van het behoud en de ontwikkeling van het Christelijk godsdienstig beginsel in het *Lager Onderwijs*, heeft zich geheel georganiseerd" [1]).

Achter dezen *Staat der Vereeniging* volgen nog eenige mededeelingen. Ten voordeele van *Unitas* in den handel gebragt 400 exemplaren der *Beschouwingen aangaande de weigering van Johannes den Dooper om Jezus te Doopen enz.*, welk 400tal ten dien einde boven dat der inteekenaren gedrukt was.

Weder de jaarlijksche gift van *f* 300 voor een belangwekkend meisje, dat men voor "de belijdenis des Evangelies in geest en waarheid" door die klinkende munt behouden gelooft.

Slechts één legaatje ontving *Unitas: f* 150 van den te Noordwijk overleden Emeritus-Predikant Kuyper. Tot een groot bedrag zijn ook de buitengewone giften niet opgeklommen; de contributiën zijn nagenoeg ingekomen.

Voor 't archief ontvangen een hier zeer aanbevolen werk: *Licht en Duisternis of het Evangelie en Rome.* Een vervolg op: *Strijd der Beginselen*, door denzelfden schrijver.

Volgt een woord over de bezittingen van *Unitas.* Welvaart heeft de huurder van den *Warmoezenierstuin;* van de rente echter moet meer af voor buitengewone reparatie aan een druivenmuur en het onderhoud der woning. Doch dit is gering bij 'tgeen aan de *Bleekerij* te doen is; daar echter de ligging gunstig is, de huurders zich loffelijk gedragen en meer willen betalen, hun dienst bij de aan-

---

[1]) Blijkens bl. 45 van 't *Verslag* werd daarover afzonderlijk rapport in de Vergadering uitgebragt, waarvan echter niets wordt vermeld.

zienlijken gezocht is en er op veel plaatsen geen Protestantsche bleekers zijn, zal er een onnoozele 5 à 6000 gulden aan besteed worden, welke nog wel zuiver 3 per cent zullen opbrengen, een maatstaf van renten, waarmeê *Unitas* zich gemeenlijk vergenoegt.

Ook de *Broodbakkerij* zal vroeg of laat opofferingen kosten, doch den braven huurder gaat het voorspoedig.

Dan spreekt men van eenige ongenoemde personen en zaken, waarover gunstig berigt wat gedrag en betaling betreft, en over andere, waarvan men niet weet of met het kapitaal doel wordt bereikt, als wat hypotheken aangaat: *de ontginning von heidegronden* onder eene Noord-Brabantsche, schaars met Protestanten bevolkte gemeente, enz.

Even weinig valt te zeggen van door personele borgstelling verzekerde acceptatiën: van de *handelaarster in ellenwaren*, die in 1846 met *f* 1000 werd ondersteund; van de geldverstrekking aan den *huurder onzer bleekerij;* van den *koek- en banketbakker* in eene der groote steden van Zuid-Holland, wien het goed gaat; van den *handelaar in ijzerwaren* aldaar, die ook vooruitgaat en reeds *f* 200 afdeed van de *f* 1000, hem bij tijdelijke moeijelijkheden verstrekt.

Van hypothecaire obligatiën, in 't verslag gemeld, noemen we den weerspoedigen *schoenmaker*, bij wien gezegd wordt: „dat het „zeer te wenschen ware, dat vele Protestanten, die nu hun geld „bij Roomschen besteden, dit door hem lieten verdienen"; den *bleeker* in eene *andere stad* dan de vorige, met *f* 1000 ondersteund. „Het gaat hem goed door beklanting ook van elders;.... „moeijelijk „blijft het hem, zich van bekwame en geschikte Protestantsche „vrouwelijke werkboden te voorzien". We melden nog den hier aanbevolen kostschoolhouder te Steenbergen, wiens school in bloei afneemt; den persoon, vroeger blikslagersknecht, nu zelf meester, voor wien een borg de aflossing - de Departements-kas de rente aan *Unitas* betaalde.

Uitvoerig is het verslag over den *logementhouder*, die „om der wille van zijn talrijk Protestantsch gezin en zijn wederstaan van priesterdwang ondersteund is, terwijl hij zelve tot de Roomsche Kerk behoort". Het gaat den man, hoe knap ook, slecht; een logement is daar ter plaatse geen bestaan; er is spraak geweest van verplaatsing naar elders. „Maar [de lezer gelieve op het geveinsd bezwaar te letten, en hoe *Unitas*, al loochent zij het straf

en stijf, op Roomsche zieltjes uit is] „maar tegen het verleenen „van nog ruimer ondersteuning, bestaat een gewigtig bezwaar in „de omstandigheid, dat onze ondersteunde tot hiertoe wel karakter „genoeg aan den dag legde om de priesters te wederstaan, die „hem opzetteden om zijne kinderen, tegen huwelijks-overeenkomst „aan, tot overgang naar de Roomsche Kerk te dwingen, doch dat „hij zelve nog steeds tot die Kerk blijft behooren. Het zal wel „overbodig zijn te zeggen, bemerkt de sekretaris, dat wij het ver- „leenen van hulp niet [versta: *wel*] bezigen willen, om den man „te bewegen om zijne Kerk te verlaten, doch tevens moet erkend „worden, dat het bedenkelijk is, om, voor als nog, verdere op- „offeringen te zijnen behoeve te doen. Ieder die Roomsch is, toch „staat bloot aan den invloed onzer wederpartij. Den meest on- „afhankelijken man zag men immers, zoo lang hij niet met Rome „voor goed gebroken had, onderhevig aan het vervallen tot het „ergste fanatismus; en onze ondersteunde, schoon niet geloovende „aan eene *alleen zaligmakende Kerk*, mist nog de geestkracht die „vereischt wordt, om eene kerkgemeenschap voor goed te ver- „laten, waartoe zijne vaderen behoorden. De betrokken Departe- „ments-Bestuurders, die in deze zaak eene levendige en werkdadige „belangstelling aan den dag leggen, namen op zich den man, „zonder hem dadelijk meer ondersteuning te beloven, ernstig te „wijzen op zijne verpligting, om niet langer te hinken op twee „gedachten, diep na te denken en te onderzoeken, alleen zijn „geweten te raadplegen, en onder inroeping van den bijstand des „Allerhoogsten, ook alleen de uitspraak van zijn geweten te volgen, „hoe moeijelijk het vallen moge. Wij wachten den uitslag hiervan „af"; *Hulpbetoon*, noch *Unitas*, noch bijzondere personen, die deel namen aan de ondersteuning, vallen den man inmiddels hard om verschuldigde termijnen; „bepaalde voorstellen hoe verder te handelen, ziet de Permanente Commissie te gemoet van het Dep.- bestuur, met hetwelk zij, omtrent deze zaak, in briefwisseling is getreden." — Is 't niet schaamteloos van *Unitas* geveinsd en gehuicheld, als zij bij zulke aanslagen nog beweert geen proselieten te zoeken. Moest zij nog duidelijker met het verlokkend goud in de handen, dezen man toevoegen: verklaar slechts openlijk wat gij eigenlijk reeds zijt: verklaar u Protestant en dit alles zullen wij u geven. Wie toch aan eene *alleen zaligmakende Kerk* niet meer gelooft, is niet meer Katholiek.

Evenzoo helpt *Unitas* door *f* 100 een anderen Roomschen vader zijn geweten verkrachten, zoodat hij, ondanks zware verzoeking, trouw blijft in de Protestantsche opvoeding van zijn kind.

Ziedaar het voornaamste uit den *Staat der Vereeniging*, wat betreft hare Bestuurders, Correspondenten, Agenten, Gecommitteerden, Leden, bezittingen en door voorschotten ondersteunden; het tweede deel loopt over hare *verrigtingen*.

II. Wat unitas deed.

Door de *Permanente Commissie* o. a. uitbetaald *f* 75 aan een gepensioneerden militair, vader van zeven kinderen, die thans in het Dep. Druten verblijft; twee subsidiën, elk van *f* 50, voor ééns uitbetaald aan eene *Instelling tot vermeerdering van godsdienstige kennis en belangstelling* en aan de *godsdienstige Leesbibliotheek* te Groningen; over en weder geschreven over de verpleging van een *onecht kind* eener Prot. vrouw in de provincie Utrecht; ook dat kostbaar onecht pand is voor de Herv. Kerk behouden; aan de *Nederl. Commissie voor Christelijk Onderwijs* voor 't afgeloopen jaar een crediet geopend tot een maximum van *f* 1000, waarover tot een bedrag van *f* 500 beschikt is.

Dit alles sloot zich aan de vorige Vergadering aan: wat het Hoofdbestuur verder deed, bestond ditmaal grootendeels in 't verstrekken van gelden uit de Algem. kas; wij nemen eenige dier punten over, dat een ieder uit deze en de bovengenoemde voorbeelden zie, hoe allerlei stand en nering onder de Protestanten wordt voortgeholpen, opdat de Roomsche, uit reeds zooveel wat in den lande winstgevend is buitengesloten, ook dat in nijverheid en vlijt verdiende stukje brood niet langer rustig moge eten.

Op door borgstelling verzekerde acceptatiën, tegen matige rente: *f* 600 aan een *handeldrijvend persoon* in Noord-Brabant; *f* 125 aan een *verwer* in een Geldersch dorp; *f* 150 aan een *loodgieter*; *f* 600 aan een *winkelier* in eene stad in Zuid-Holland; *f* 200 aan een *Logementhouder* in Noord-Brabant; *f* 1000 „ aan een persoon, wiens „ *handel* in een onzer *Academie-steden*, van belang geacht werd in „ handen van een Protestant te houden"; *f* 200 aan een *stukadoor* in eene Geldersche stad.

We stappen over eenige posten heen en komen op de toezegging van *f* 207 voor de helft van *f* 414 (waarvan *Hulpbetoon* de wederhelft geeft), ter redding van den *Kerkeraad* eener kleine Herv. Gemeente, te midden eener talrijke Roomsche bevolking; die Kerkeraad had *land* gekocht, zonder fondsen, enz. ter betaling; — en van *f* 250 voor één aandeel van de 80, om „een Protestant, vader „van zeven kinderen, in staat te stellen tot het koopen en voeren „van een, *voor de aandeelhouders, verbonden logement.* Aan den invloed „der Perm. Comm. is grootendeels dank te wijten, dat deze nering „in handen van Protestanten overging, en dat een Prot., in Noord-„Brabant, gevestigd *fabriekant*, met eene niet onbelangrijke „leverantie van tafelgoed en linnen, kon worden begunstigd." —

Giften uit de *Algem. kas* zijn gedaan o. a.: aan eene Protestantsche Weduwe, die hare in de Roomsche Kerk gedoopte kinderen in de belijdenis der Hervormde opvoedt op verlangen van den overleden Roomschen vader, wien zijne kinderen door het lezen van den Bijbel hebben bekeerd [1]); *f* 50 ter redding van een man met *negen* kinderen, die een aanmerkelijk deel eener zeer kleine Prot. Gem. uitmaakt te midden eener talrijke Roomsche bevolking; *f* 10 aan eene van Hervormd Roomsch en nu weder Hervormd geworden, oorspronkelijk aanzienlijke, vrouw; *f* 15 aan *advertentiën* in de *Haarl. Cour.* en het *Algem. Handelsblad*, „om een diep beklagens-„waardig voorwerp van haat, ja, van mishandeling van Roomsche „priesters, van gebrek aan huisvesting en brood te ontheffen"; *f* 25 aan eene *Onderwijzeres in de Godsdienstleer*, die aan Roomschen van den minderen stand *belangeloos* [!] onderrigt geeft;..... ten tweeden male de met *Welstand* en *Hulpbetoon* driemaal te betalen subsidie van *f* 100 ter instandhouding eener Prot. Gemeente in Limburg. — Werden voortdurend betaald de subsidiën voor een aantal *kinderen in weeshuizen en liefdadige gestichten.*

Aan Ds. Schilt te Bodegraven zijn *f* 45 toegezonden „voor den eersten jaartermijn der doorloopende subsidie voor de verzorging van den knaap van *onechte* geboorte, die nu, door regterlijk vonnis

---

[1]) Het volgend verslag meldt, dat dit berigt onjuist is; en dat de Vader Protestant was en de weduwe Katholiek is, maar toch hare kinderen, schoon Roomsch gedoopt, in de Herv. Kerk opvoedt.

verwijderd is van een Roomschen pleegvader en aan zijne, tot de Hervormde Kerk, behoorende moeder terug gegeven".

Een uitgave ter verspreiding van den *Jesuitenspiegel*, de geest van welker orde, zegt het verslag, "zoo diep is doorgedrongen in de Roomsche Priesterschap".

Na de herinnering, zulk een maçonniek genootschap waard, aan de noodige "groote omzigtigheid in het spreken, ook in Uw midden, nopens het bezigen van *zedelijken invloed*", wordt van dien aard slechts gedacht aan het werkje, getiteld: *Onze Kerkgebouwen*, voor den opbouw van de Kerk der Herv. Gem. te Purmerend, hetwelk door *Unitas* aan de volkrijke Dep. is aanbevolen; — en aan het, voor meisjes zoowel als voor jongens, van elken leeftijd, ingerigte *Landbouwkundige Gesticht* te Montfoort, waar meermalen door *Unitas* kinderen werden besteed, die in weeshuizen niet konden opgenomen worden en welk gesticht door *Unitas* voor ondergang werd behoed.

In een derde deel geeft het verslag een overzigt

III. VAN DE MERKWAARDIGE VOORVALLEN.

Een en ander nemen we over.

Klagt over gebrek aan belangstelling uit het Arnhemsch Dep. — Een ander Dep. schrijft, — en dit eene berigt meldt ons heel den aard van *Unitas* — dat behalve geldelijke bijdragen aan neringdoende Protestanten, het niet minder dienstig is, dat "de leden zich verbinden hunnen *invloed* te bezigen op anderen en zelve voorgaan, om in plaatsen waar de Roomschen den meesten handel uitoefenen en een Protestant zich vestigt, dien Protestant, zoo hij het zich waardig toont, beklanting te bezorgen". Een voorbeeld: in eene stad van dat Dep. was de *manufactuurhandel* nagenoeg uitsluitend in Roomsche handen; zeker Protestant heeft er zich gevestigd, "die, buiten eenige ondersteuning, nu eene zeer uitgebreide zaak drijft en zich in een aanzienlijk debiet verheugen mag".

Uit Druten wordt aangedrongen op het behoud der *kosterijgoederen*, wijl het verlies van deze het verlies van een Protest. *schoolmeester* na zich sleept; de daar door *Unitas* gevestigde kostschool wordt aanbevolen; het Meisjes-Instituut te Wijchen staat op vergaan.

Zuid-Holland. Eene *onderwijzeres*, weduwe, behoeft nog zes of

acht leerlingen, boven de 17 die ze heeft, om haar buiten zorg te stellen.

Te Leiden heeft men Leden en Donatrices aangewonnen.

Uit Delft drie mededeelingen: de eene meldt de aansluiting eener *Vereeniging van aanzienlijke vrouwen* aan de 't verleden jaar opgerigte Wijk-Commissiën, uitgaande uit den Kerkeraad der Nederd. Herv. Gemeente, om 't school- en kerkgaan der kinderen te bevorderen en het oog te houden op gemengde huwelijken. Het blijkt dat de Protestantsche geest er al meê opgewekt is uit de gehechtheid aan onze verlichte godsdienst [die N. B. zoo in 't duister moet wroeten om te blijven bestaan!] en uit den moed tegen de pogingen om kinderen uit gemengde huwelijken van de Prot. naar de Roomsche Kerk te laten overbrengen. Want, — dit durft dat lid van een genootschap, dat overal zijn duizend koppen ter proselietenmakerij in 't donker poogt binnen te dringen, er onbeschaamd nog bijvoegen — „moge men al met meerdere voorzigtigheid en beleid, uit vrees voor publiciteit of schandaal, in het proselietenmaken te werk gaan; de zucht daartoe is geenszins verflaauwd", en vindt nieuwe kracht in de daar, te Delft, gevestigde Conferentie van St. Vincentius de Paulo, die reeds een bewaarschool voor behoeftige kinderen heeft opgerigt, „onverminderd de verdere geheime werking der Leden van deze Vereeniging". Hoe durven die geveinsden van geheime werking, omzigtigheid gewagen, zij die dit juist aanraden aan de hunnen, vage en bedekte aanduiding geven van 'tgeen zij doen, die zich opzettelijk schuil houden en hunne verslagen slechts voor de ingewijden schrijven en verstaanbaar maken, terwijl juist de genoemde Conferentiën openlijk voor hun arbeid uitkomen, en als leden van *Unitas*, met of zonder masker, 't wilden vragen, hun de huisgezinnen zullen aanwijzen die zij gaan bezoeken.

Het ander berigt van de vrienden te Delft was, dat, „met betrekking tot het *onderwijs*, de lijn der afscheiding hoe langer hoe sterker wordt getrokken.

De derde bijzonderheid betreft de *Armenbedeeling:* het hindert namelijk dien Delftschen nijdigaards, dat de subsidiën uit de Armenstaten voor de ruim 9600 Nederd. Hervormden en de omtrent 7200 Roomsch-Katholieken, bijkans gelijk stonden, en de eersten nu, bij overeenkomst met de stad, eenigzins verminderd zijn; dat hindert hun, „omdat de gemeente der laatstgemelde gezindte moge-

lijk wel veel voor de kerk en hetgeen daartoe behoort, over had, maar weinig voor hare armen, zoodat de bedeeling grootendeels op de subsidie steunde". Hoe de schele nijd zich toch altoos ergert: hierboven was het: zie die Roomschen, wat ze al doen voor de armen, die scholen, die Conferentie, onverminderd de verdere geheime werking; en hier luidt het weêr: zie die Roomschen, zij doen niets voor de armen! Als de Roomschen nog in 't bezit waren van de hun ontroofde eigen fondsen en een weinigje van de winstrijke posten en waardigheden der eeuwen lang bevoorregte factie hadden genoten: dat is hadden gehad wat hun toekwam: behoefde thans de van welvaren glimmende nijd niet op te blaffen, wanneer een eigen stuk brood als een genadige gift aan den uitgeschudde wordt toegeworpen.

Uit Gorinchem meldt men, dat de pogingen der Roomsche Propaganda er allengs meer zigtbaar worden; och, klaagt men, dat de heerschende laauwheid door ijver voor de zaak der Kerkhervorming vervangen wierde!

Noord-Holland. Amsterdam staat in getal van leden en ijver aan 't hoofd der vertakkingen. Een uitgewerkt verslag in de Dep. Najaars-Vergadering wekte de geestdrift op. — Prot. jonge lieden, bij voorkeur kinderen van ondersteunden werden opgeleid tot kundige handwerkslieden, om te kunnen wedijveren "met de, veelal uit het Buitenland, in onze groote steden binnen dringende, jeugdige Roomschgezinde meesterknechts".

Zeeland. Het Dep. Middelburg is zoo vooruitgegaan, dat het niet enkel maar bijdragen inzamelt voor de Algem. Kas, maar ook een werkkring heeft van plaatselijken aard.

Utrecht. Levendige belangstelling!

Met voldoening ziet het Dep. van de Vecht op de Prot. Bewaarschool te Maarssen in een lokaal, aangekocht met de opbrengst eener tot dat einde, door den Eerw. S. H. Koorders, uitgegeven leerrede, waarop vele leden van *Unitas* ingeteekend hebben.

De kennis van het onderscheid tusschen het Evangelie en Rome wordt in Friesland, in Leeuwarden bepaaldelijk, gelukkig verspreid; door *onderwijs* van Herv. kinderen op de *stads-armenscholen*, door 't verspreiden van *doelmatige geschriften;* en dat zullen ze nog meer doen door geschriften over *geschiedenis*, enz., door 't houden van eenvoudige *voorlezingen* en 't *bezoeken* der lagere

klasse; [hetgeen *Unitas* al weder wél maar de Conferentiën van St. Vincentius niet doen mogen.] Veel lof verdient ten deze het zang- en leesgezelschap en vooral het Genootschap *Waakt!* welks leden menigen aanval tot proselieten-makerij hebben afgeslagen.

In Overijssel schijnt het eenige Dep. niet genoeg te ijveren.

Groningen verheugt zich in eenige aanwinst. De aanstelling van een persoon om onderzoek te doen naar jonge lieden van de mindere standen, boven de twaalf jaren oud, die niet ter Catechisatie gaan, waarvoor de Alg. kas *f* 50 gaf, is nog niet geschied, deels uit gebrek aan bijdragen, deels omdat de geschikte persoon nog niet te vinden was. Maar Pleegzusters werden er ondersteund, anders, o ijselijkheid! moesten alle Protestantsche zieken, die verpleging vroegen, zich naar 't hier bestaande Roomsche Gesticht van Zusters van liefde wenden!

In Limburg gaan de pogingen tot instandhouding eener Herv. gemeente en ter verkrijging eener eigene kerk en pastorij vooruit.

Uit welk alles dan blijkt, zegt de Alg. Sekretaris, dat *Unitas*, als toevlugtsoord voor — om der Evangelische belijdenis wille — verdrukten, door ruime bijdragen steeds bevestigd moet worden. Waarop de Sekretaris natuurlijk geprezen en gedankt wordt en de Vergadering, op gedaan verzoek, ook luide de verrigtingen des Hoofd-bestuurs toejuichte.

Na nog eenige mededeelingen en rapporten, waarvan 't verslag weinig of niets openbaart, volgt een vrij uitvoerig rapport op een vroeger voorstel, waarbij VASTE REGELEN waren gevraagd *naar welke de Vereeniging, luidens Art.* 3 *der Statuten*, GELDEN *zal verstrekken, waar zulks vereischt wordt tot het bestaan van personen, huisgezinnen of gemeenten, of tot het aanleggen en schragen van nuttige inrigtingen en ondernemingen.*

Het antwoord luidde, dat het Hoofd-bestuur geen behoefte vond aan die vaste regelen, als zijnde die in de Statuten genoeg aangegeven, „hetzij men (daarbij) denkt aan *de zorg om het fonds „van* Unitas *in stand te houden*, of wel uitgaat van het beginsel, „dat men *trouw moet blijven aan het doel der instelling*".

Na eenige uitweiding hierover worden dan toch in eenige artikelen de *beginselen* opengelegd, „in acht te nemen door de leden „der Alg. Vergaderingen, der Permanente Commissie en der Depar„tements Besturen".

Volgens art. I hebben zoodanige aanvragen de voorkeur, „welker „inwilliging de meeste vooruitzigten oplevert tot bevordering van „*geestelijk heil*".

Art II ziet vooral op de *plaatsen*, „alwaar de hulp van *Unitas* „het meest doelmatig kan worden aangewend".

Naar art. III wil, zonder noodzakelijkheid, *Unitas* niet zorgen voor behoeften, waarin andere bestaande instellingen moeten voorzien.

Art. IV luidt aldus:

„Ondersteuning van personen, die eenig beroep of bedrijf uit- „oefenen, geschiedt:

„*a.* Om hen, die om der wille hunner belijdenis in hunne be- „langen worden verkort, te hulp te komen.

„*b.* Met het doel om het zielental eener Protestantsche gemeente „op voldoende hoogte te brengen of te houden.

„*c.* Zulke ondersteuning wordt in volkrijke Prot. gemeenten ge- „daan ten einde te voorkomen dat zekere beroepen en be- „drijven geheel en uitsluitend in handen van Roomschge- „zinden vallen".

Naar art. V moet *Unitas* kleine sommen liever *leenen* dan *schenken*.

Krachtens art. VI vermijdt *Unitas* ondersteuningen, waardoor schadelijke mededinging tusschen Protestant en Protestant ontstaan zou.

Art. VII schrijven we om zijne hatelijke sluwheid letterlijk af:

„Ten einde niet te bevorderen dat de kapitalen van vermogende „Roomschgezinden, enkel ten voordeele van bouwlieden of nering- „doenden van hunne belijdenis rentegevend worden aangewend, „zal *Unitas* zich onthouden van geldverstrekkingen aan Protestan- „ten, welke alleen ten doel hebben om die van een Roomschen „landheer of geldschieter onafhankelijk te maken; zoolang namelijk „de zoodanige geen onmatige eischen doet of tot verkeerde be- „doelingen invloed op den debiteur tracht uit te oefenen".

Art. VIII wil geen gebouwde eigendommen aangekocht dan bij duidelijk sprekend Protestantsch belang; en

overeenkomstig art. IX verstrekt *Unitas* in het *stoffelijke* hare gelden alleen om tegenstand, vervolging of schadelijken invloed van Roomschgezinden af te keeren; in het *zedelijke* beoogt zij

meer dan verdediging: zij wil Evangelische kennis en zin doen toenemen bij Protestanten en behoefte aan Evangelische vrijheid opwekken onder Roomschen.

We verwijzen hier nogmaals op den *Mémoire* en bepaaldelijk op de laatste bladzijden; met het oog op het zevende punt mogt wel te regt de Schrijver (bl. 104) verontwaardigd uitroepen: „Zoo is „het dan niet genoeg, dat de Protestanten de Katholieken te keer „gaan in 't aanwenden van geschikte middelen ter verzekering „van hun bestaan: de verraderlijke kunstgrepen van *Unitas* zoeken „ook de Katholieke kapitalisten daartoe dienstbaar te maken. „Machiavellistiesch denkbeeld! zooals alleen de geest des kwaads „het heeft kunnen ingeven".

Opdat nu een ieder deze beginselen volgen zou, zoo werd besloten die bepaalde punten aan de Besturen der Departementen rond te zenden.

Na eenige aanbevelingen en pligtplegingen, bedankt de voorzitter allen voor hunne tegenwoordigheid; „het werk van heden, zoo besloot hij, „is afgedaan, doch niet geheel afgeloopen; aan onze „taak is nog geen einde zigtbaar: voortgaan moeten wij steeds en „niet vertragen".

De heer Douwes Dekker, Doopsgezind predikant te Helder, gaat ten slotte de vergadering in den dankgebede voor.

Ter voltooijing van ons verslag geven we nog de voornaamste bijzonderheden, uit de laatste of

TIENDE ALGEMEENE VERGADERING.

Deze werd den 11 Junij 1852, te 's Gravenhage gehouden. Behalve de gewone leden werden er verder nog *„eenige belangstel-„lende Leden van de verschillende Prot. Genootschappen in de zaal „der bijeenkomst binnengeleid"*. De aanleiding hiertoe vinden we later gemeld: 't was een der maatregelen om het verminderend ledental van *Unitas* te schragen. De Amsterdamsche predikant J. E. de Voogt ging voor in 't gebed en de Algemeene Voorzitter E. W. van Dam van Isselt hield toen, zegt het Verslag, „eene „doelmatige aanspraak, waaarin hij de ongegrondheid aanwees van „de bewering, dat *Unitas* een geheim genootschap zou zijn". Met

welke bewijzen hij dit deed, wordt niet gezegd, maar als zeker van zijne zaak gaf hij „den wensch te kennen, dat het geoorloofd „wezen mogt, aan de Roomsche mede-Christenen den toegang te „verleenen tot de Vergaderingen der Vereeniging, opdat zij zich „zouden kunnen overtuigen, dat de geest van liefde en verdraag- „zaamheid steeds al hare handelingen kenmerkt, en opdat zij het „zouden leeren inzien, dat *Unitas* slechts verdediging beoogt tegen „de aanvallen van eene meer en meer stoutmoedig wordende priester- „partij, die geene middelen ontziet, om aan het vrijgevochten „Nederland, andermaal, het knellende juk op te leggen van ge- „wetensdwang en van slaafsche onderwerping aan de bevelen van „den man, die over de bergen woont".

Wie kan na zulk eene taal nog twijfelen aan den geest van liefde en verdraagzaamheid, welke *Unitas* en haren voorzitter, van Dam van Isselt bezielt!

De Algem. Sekretaris brengt verslag uit

I. OVER DEN STAAT DER VEREENIGING,

en betreurt het verlies van een hoofdbestuurder: Mr. J. S. van Naamen en van Mr. J. W. Losecaat Vermeer, Voorzitter van het Dep. Beek, schoolopziener in het 6e district van Gelderland.

Behalve de jaarlijksche gift weêr van *f* 300 (voor het belangwekkende meisje), en weêr van *f* 200 voor Amsterdam, en eenige kleinere bijdragen ontving *Unitas* een legaat van *f* 600 voor het Dep. Rotterdam, en door wijlen de wed. van den heer Dirk Jacobus Onink, predikant te Soest, een legaat van *f* 1000.

„Op enkele plaatsen vorderden de betalingen der ondersteunden „eenigen aandrang, en voor onzen Alg. Penningmeester vaak niet „weinig moeite".

Wat de ondersteunden betreft, lezen we o. a.: de werken aan onze *bleekerij* [*de Valk*] te 's Hage zijn geheel uit de inkomsten van het Hoofdbestuur betaald; onze huurders verdienen er met veel werken hun brood, zoodat zij nu verhoogde huur zullen kunnen betalen. — Met den bleeker in die andere stad gaat het redelijk goed.

De *broodbakkerij* is verkocht aan den huurder; de man is er tot welvaart gekomen. Gelukkige verkoop! want er dreigden kostbare herstellingen.

De ontginning van heidegronden, onder een Noord-Brabantsche gemeente gaat geregeld voort, ten nutte der Protestanten aldaar, en met den *pachter van griendbosschen* in een Noord-Brabantsch dorp gaat het voorspoedig; doch de *handelaarster in ellenwaren* heeft een geduchten concurrent gekregen.

Met den *schoolmeester* van Steenbergen (ten vorigen jare door al de Geheime Genootschappen aanbevolen) ging het zóó vooruit dat hij thans in de behoeften van zijn gezin voorzien kan.

Aangaande de vijf ondersteunden van 't verleden jaar viel te zeggen:

De *handelaar* in Noord-Brabant, aan wien *f* 600 ter leen gegeven werd, ondervond tegenspoed „en verkeert, wat het geldelijke betreft, in ongunstigen toestand".

Gunstige berigten waren er over den *verwer* in een Geldersch dorp, maar ongunstig weêr over den *loodgieter;* hij moest uit gebrek aan beklanting „uit de stad zijner inwoning vertrekken".

De som van *f* 600, aan een *winkelier*, in een Zuid-Hollandsche stad geleend, is terugbetaald.

Over den *logement-houder* in Noord-Brabant zeer voldoende berigten.

Den met *f* 1000 ondersteunde, die in een Akademie-stad een belangrijken *handel* drijft, gaat het thans vrij voorspoedig, ook den *stukadoor* in een Geldersche stad.

Wat de acceptatiën zonder genoegzame borgstelling betreft:

Met den *fabriekant*, die door een voorschot van *f* 300 uit tijdelijke ongelegenheid werd geholpen, „ging het steeds meer achteruit"; een *vierde* deel der hem geleende gelden zal misschien verloren zijn; de ondersteuning van den *blikslager* is ook mislukt; doch vooral wordt „met innig leedwezen" gemeld, dat de *jonge juffrouwen-kostschool* is opgeheven en de institutrice de geleende *f* 250 niet kan terugbetalen; die som is *verloren*, zegt het verslag, maar geenszins *verspild.*

De *steendrukker*, die *f* 75 ontving, moest door tegenspoed verhuizen en leeft thans elders in armoede.

De Roomsche *logementhouder*, „die, om der wille van zijn talrijk „Prot. gezin en zijnen wederstand aan priesters die hem dringen „wilden zijne kinderen, niettegenstaande gedane belofte, in de „Roomsche Godsdienst op te voeden, ondersteund werd", kon het,

hoe vlijtig ook, niet uithouden op de plaats waar hij was. „Hij „blijft altijd dezelfde als ten tijde toen men dat gezin, als het „ware in zijn persoon, ondersteunde. Van de Roomsche Kerk „scheidt hij zich niet af, en wij wenschen zijne overtuiging te „eerbiedigen, doch het verheugt ons dat hij zijne echtgenoote en „kinderen in het minst niet hinderlijk is in het leven volgens „hunne belijdenis." — 't Naburig bestuur gaf hem ter redding van zijn crediet *f* 100 te leen; andere Protestanten bezorgden hem een ander logement, nu hoopt men, dat het hem gelukken zal.

Unitas had ook een aandeel genomen in eene negotiatie, ten behoeve van een met zeven kinderen belast Prot. huisvader, om hem „tot het koopen en voeren van een, voor de aandeelhouders, verbonden logement". 't Was hem dezen zomer niet voordeelig gegaan: toch hoopt men op eene langzame, voldoende welvaart.

II. DE VERRIGTINGEN DES HOOFDBESTUURS.

Nieuwe hypotheken: f 2500 aan een landbouwer in eene Geldersche gemeente; *f* 1000 voor eene *landbouwende weduwe* in Noord-Brabant; *f* 1500 te vestigen op eene *broodbakkerij*, door een Protestant te koopen in eene stad in Zuid-Holland.

Tegen *acceptatie van betaling* onder *borgspraak:*

f 500 aan een *warmoezenier*, wonende digt bij eene stad in Noord-Holland;

f 1000 aan een *landbouwer* in een Geldersch dorp, „welke persoon „ten deze in het bijzonder optreedt, doch *handelende is ten bate „van de Diaconie der Herv. gemeente ten zijnent";*

f 200 aan eene *modemaakster* in eene gemeente in Overijssel.

„ 300 aan een *tuinier* in eene Zuid-Holl. gemeente.

„ 600 aan een *kandelaar in manufacturen* in Zuid-Holland.

„ 300 aan iemand die, in eene gemeente in Utrecht, den kleinhandel in *manufacturen* uitoefent.

„ 300 aan zeker *Protestant* in eene andere gemeente in Utrecht; en

„ 500 aan den eenigen Protestantschen *wagenmaker*, in den omtrek van een aantal landelijke gemeenten in een der waarden van Gelderland.

Van al deze plaatsingen kan gezegd worden: „dat zij geschikt „waren om de bepaalde oogmerken der Vereeniging te bevorderen";

hetzelfde wordt gezegd van eenige uitbetalingen van *f* 50—*f* 150 zonder borgstelling.

Nog wordt gewaagd van één jaar subsidiën voor de *zeven* kinderen, die door hunne Roomsche moeder in de Herv. leer worden groot gebragt, en, behalve nog andere subsidiën voor kinderen, werd aanvankelijk voor één jaar wekelijks *f* 1 toegestaan voor *vier* tot de Herv. Kerk behoorende kinderen in eene stad in Zuid-Holland, wier moeder Roomsch is; alsook de helft van *f* 35, het verplegingsgeld van een kind in het landbouwkundig gesticht te Montfoort voor één jaar; en voor één jaar *f* 25 aan een kind uit een gemengd huwelijk binnen eene Geldersche gemeente.

Giften zijn gedaan o. a. ten bedrage van:

f 25, voor zekere Luthersche weduwe, „die, na den dood van „haren Roomschgezinden echtgenoot, met de zorg van vier kleine „kinderen is belast gebleven, en in volslagen armoede verkeerende „door R. C. geestelijken, tegen belofte van ondersteuning, werd „gedrongen om die kinderen in de leer hunner Kerk te doen „opvoeden".

„*f* 10, voor de Roomschgezinde weduwe met 13 Prot. kinderen, „wier ondersteuning door den Pred. de Graaff, te Oudshoorn, aan „de algemeene belangstelling der Protestanten is aanbevolen".

f 25, voor eene Roomsche weduwe in eene Limburgsche stad, „wier kinderen, gedeeltelijk voor rekening van *Unitas*, in het „Gereformeerde weeshuis aldaar worden opgevoed, en die veel te „lijden heeft gehad, tengevolge harer standvastigheid in het nakomen „der aan haar overleden echtgenoot gedane belofte, om haar kroost „in diens belijdenis op te voeden".

„*f* 20, voor eene weduwe, eertijds Roomschgezind, thans, gelijk „haar overleden echtgenoot, Protestantsch, in eene Geldersche „stad".

f 52, voor eene zieke *dienstbode*, die uit Noord-Brabant naar Zuid-Holland overgekomen en tot de Herv. Kerk was overgegaan.

f 25, voor een *timmermansknecht*, om naar Gelderland te verhuizen uit Noord-Brabant, waar hij niet kon blijven, nu hij Rome zal gaan verlaten en met zijn geheele gezin Protestant worden.

„*f* 30, voor de eenige Prot. *melkvrouw* in eene in de provincie „Gelderland gelegen stad".

f 50, om met *Christelijk Hulpbetoon* en eenige Protestanten

iemand in staat te stellen tot het aanvaarden eener hoeve, welke *Welstand* had aangekocht in eene Noord-Brabantsche gemeente.

f 10 (met nog 30 ingezamelde guldens), voor eene Protestantsche *Bewaarschool* in Noord-Brabant.

f 25, voor den herbouw van de afgebrande kerk te Haaksbergen. Deze zaak is door de Besturen aanbevolen, en met goed gevolg, vooral in Noord-Brabant, aan personen die voor *Unitas* niet bijdragen.

Het Verslag merkt op, dat ofschoon deze zaak tot het *Fonds voor noodlijdende kerken* behoort, *Unitas* bijzondere reden had om hier te helpen, wijl het rondom Roomsche Haaksbergen „in 1810 haar kerkgebouw aan de Roomschen had moeten afstaan".

Bijzondere opmerking verdient wat nu gemeld wordt; men ziet er weder uit waar de Geheime Genootschappen de hand al niet in steken, en van welke verborgen zijde de tegenstand tegen de Regering in deze schoolkwestie gesterkt werd; we lezen bl. 21:

„Twee andere gecombineerde Herv. Gemeenten hebben wij ge„tracht te hulp te komen door zedelijken invloed, en toezegging „deden wij ook van geldelijke hulp, in geval die noodig worden „mogt; en dat wel ter zake van haar regt op *schoolgebouwen en „onderwijzerswoningen*, zekere *geldelijke inkomsten*, en eene uitkeering „door den Staat gedaan wordende als vergoeding voor aan het „Domein overgegeven kapittelgoederen. Even als in vele andere „gemeenten, bestaat er in de bedoelde, eene verpligte vereeniging „van het kosters- en onderwijzers-ambt: enkel iemand, die tot „koster kan worden benoemd, is, tot onderwijs aangesteld wor„dende, geregtigd te achten tot het genot der aan de kosterie „verbonden voordeelen. Sedert verscheidene jaren waren de school„meesters-betrekkingen in die Gemeenten vakant, en vruchteloos „bleven de pogingen, die door Kerkvoogden en Kerkeraad, veel„malen, waren aangewend, opdat de schoolopziener eene oproeping „zou doen van kandidaten, die bevoegd zouden zijn tot het uit„oefenen der beide, met elkander vereenigde betrekkingen. De „Predikant vroeg aan de Permanente Commissie om raad en bij„stand. Zij noodigde hem uit in eene harer vergaderingen te willen „verschijnen, ten einde over dit aangelegen belang met haar te „raadplegen. Na op die wijze volledig ingelicht te zijn geworden, „bestond er bij de Perm. Comm. geen twijfel omtrent het goed regt

„der Gemeenten op de boven aangewezen voordeelen; naar haar „beste vermogen gaf zij raad hoe te handelen, en deed toezegging „om, zoo noodig, te helpen in het dragen der kosten eener pro„cedure, wanneer het mogt noodig worden de zaak te brengen „voor den Regter, alzoo de administrative magt het goede regt „der Herv. Gemeenten schijnt te miskennen. Over elken stap, die „de vertegenwoordigers dezer Gemeenten doen, treden zij nu in „overleg met de Perm. Comm., aan wie het hoofdbestuur zich „erkentelijk verklaart voor de belangstelling, die zij aan den dag „legt in deze moeijelijke zaak, waarvan het ingewikkelde wel be„vroed zal worden door die leden dezer Vergadering, welke met „kwestien van dezen aard eenigzins van nabij bekend zijn. Vurig „hopen wij, dat de afloop een gelukkig antecedent oplevere voor „de handhaving der regten van verscheidene andere Gemeenten, „omtrent welke is te gemoet te zien, dat zij, eerlang, een gelijk„soortigen strijd zullen hebben te voeren".

Zóó dan worden Staat en Kerk door de geheime genootschappen, en straffeloos, belaagd!

Het verslag spreekt ten laatste

OVER VOORVALLEN IN DE VERTAKKINGEN VAN UNITAS.

De verslagen uit Noord-Brabant, zegt de Sekretaris, houden klagten [en wel zeer onbeschaamde klagten] in over de stelselmatige achteruitzetting der Protestanten in dat Gewest. „Uit het „Dep. van Kuik bleek echter, dat er waar men met klem opkomt „voor hetgeen regt en billijk is", nog wel iets tegen het streven van den ultramontaanschen geest in Noord-Brabant te doen is. „Wat „benoemingen tot ambten aangaat, moet hiervoor evenwel worden „gebukt. De invoering der Gemeente-wet heeft den toestand der „Protestanten in Noord-Brabant verre van verbeterd. De weinige „Prot. Burgemeesters en Secretarissen hebben hunne betrekking „verloren. „In weerwil hunner meerdere bekwaamheid, zeggen „„Bestuurderen van een der Noord-Brab. Dep., zijn zij door Room„schen vervangen. Omtrent de Secretarissen werd vrij algemeen „„openlijk gezegd, dat zij niet gekozen werden, *omdat* zij Protes„„tanten waren. En na de uitkomst mogen wij vreezen, dat de„„zelfde oorzaak aanleiding heeft gegeven aan het Staatsbestuur, „„om ook de Prot. *Burgemeesters* te verwisselen voor Roomsche

„„boeren, winkeliers, herbergiers of dergelijke ongeschikte personen„. [Zoo tergend nog durft eene eeuwenlang met alles bevoorregte Protestantsche factie hier te spreken!]

„„Wij meenen wel eens vernomen te hebben, laten zij daarop „„volgen, hoe ook welgezinden, ja zelfs ijverige Protestanten, „„met leedwezen zeker, maar toch als onbetwistbare waarheid, „„aannemen, dat Noord-Brabant, en bovenal *de Meijerij*, eene „„Roomsche landstreek is, waar men dus de Roomschen *moet* „„gehoor geven, met achterstelling der weinige nog aanwezige Protes- „„tanten. En toch was 't voornamelijk aan die weinigen toe te schrij- „„ven dat Noord-Brabant, in 1830, niet mede is afgevallen. De Pro- „„testanten zijn bewust, dat zij toen de woelzieke kuiperijen der „„Belgischgezinde Roomschen krachtdadig hebben verijdeld„„. [Die schandelijke laster is door Noord-Brabantsche predikanten zelfs, o. a. door wijlen Roelof de Klover, openlijk van den kansel te niet gedaan [1]).]

„„Men gelooft verder, het getal onzer geloofsgenooten als *af- „„nemend* te moeten beschouwen, en wenscht welligt de weinige „„overgeblevenen Noordwaarts te zien verhuizen„„. En dan wordt opgegeven dat in de classis Eindhoven in 34 jaren tijds 454 zielen zijn aangewonnen, met al de ondersteunden van *Welstand* er bij!

't Is intusschen opmerkelijk, hoe, in spijt van die toeneming en zoo veel geslaagde ondersteuningen, er een klagende toon heerscht vooral door dit gedeelte van 't verslag; men schijnt zelfs voor de toekomst van *Unitas* te vreezen. Buitengewone maatregelen althans met toespraken, enz. zijn er te Utrecht, 's Hage en elders geweest. Reeds dadelijk, van Zuid-Holland sprekende, jammert de Sekretaris, „dat onbekendheid met, ja miskenning van het doel en de „verrigtingen van *Unitas* onder de voornaamste redenen behoort, „waardoor velen van toetreding wederhouden worden„. Daarom was overlegd om ook [zie boven] aan Protestanten die geen lid van *Unitas* zijn de Najaars-vergadering van het Dep. 's Gravenhage te laten bijwonen, en de Voorzitter zou dan eene toespraak tot de Vergadering houden. „Aan ieder lid werden (dan ook) twee toe- „gangs-kaartjes voor vrienden van Evangelie en Protestantismus

---

[1]) Zie onze eerste aflevering van dit jaar.

„afgegeven". Treffend was de toespraak van den Predikant Oort geweest; die uitmuntende redevoering was gedrukt en de verspreiding wordt dringend aanbevolen, niet zoozeer om 't belang van de kas der Perm. Comm. als opdat „het voortreffelijk stuk in wijden kring „nuttig werke." —

Uit een aanzienlijk Zuid-Hollandsch Dep. was medegedeeld, dat „het bouwen van eene kapel, ten dienste van de Vereeniging der Zusters van Liefdadigheid, onder meerdere, het zijne toebrengt tot het verhoogen van den luister van de R. C. Kerk binnen deze stad". Wat de berigtgever hier verder zegt van die „*fondsen van buiten gekomen*", en het „aanstootelijk vinden" dier „*monastieke inrigtingen*" is bezijden de waarheid; we begrijpen genoeg dat er Rotterdam mede bedoeld wordt. Zeker is *dit*, dat die nijdige verslaggever van *Unitas* den Roomschen *niets* gunt. „Het valt niet te ontkennen, dus jammert het Rotterdammer *Unitas*-lid voort, dat de laatste „tijden en de laatste gebeurtenissen, dienstig geweest zijn om het „aanzien der Roomsch-Catholijken grootelijks te verheffen, en, zou „men haast durven zeggen, hen overmoedig te maken [!]. En zeer „is het te betreuren, dat tegenover nimmer te bevredigen eischen, „waarvoor men niet schroomt stout uit te komen, bij de onzen „overstaat een geest van onverschilligheid, zucht om te gemoet te „komen uit inzigten van eigenbelang, het winnen van gunst, alles „wel te onderscheiden van verdraagzaamheid, maar ook van zucht „tot behoud van hetgeen eer en pligt bij ieder Nederlander, niet „geheel onbekend met de geschiedenis van het Vaderland, gebieden „te beschermen en te ondersteunen uit het oogpunt van behoud „van staatkundige onafhankelijkheid en godsdienstige gewetens-„vrijheid, altijd afgescheiden van allen mogelijken secten-geest". Het zal een ieder wel in 't oog vallen, hoe in al de verslagen der geheime genootschappen, zoo van de hoofd- als bijzondere besturen een zelfde nijdige, spijtige toon heerscht tegen de Katholieken en dezer hoog opgegeven vooruitgang, welke in die mate voorzeker slechts in eene beangste verbeelding bestaat; maar men zie het niet voorbij, dat diezelfde nietige gronden, daar aangevoerd, over 't geheel dezelfde zijn, welke in al die adressen en pamfletten openlijk hebben weerklonken: de eerste toon is daar stil in de geheime loges aangegeven!

De droeve stemming intusschen der vrienden van *Unitas* te Rotter-

dam werd door twee verblijdende berigten wat verzacht: de vertakking van *Phylacterion* aldaar had naar zamenwerking met *Unitas* verlangd; ten tweede, het jonge meisje, dat, door Roomsche proselietenmakers bijna verstrikt, door hen geplaatst was in een Instituut: dat jonge, belangwekkende meisje nu „ was weder huiswaarts „gekeerd, had onlangs acte van toelating als onderwijzeres ver- „kregen, en werd, na afgelegde geloofsbelijdenis, als lidmate aan- „genomen bij de Waalsche Gemeente, waartoe haar vader be- „hoorde." —

Uit Noord-Holland luiden de berigten almede treurig. Amsterdam neemt in ledental toe, maar „in de andere Noord-Holl. Dep., hebben „wij slechts geringe toeneming, of wel kwijning, waar te nemen". 't Is niet te wijten aan de Bestuurderen, zegt de sekr., maar de Protestanten in dat Gewest zien de daadzaken niet om zich heen, lezen de Roomsche geschriften niet, die tot deelneming zouden aansporen en mitsdien blijven zij achter om het kleine offer te brengen, dat *Unitas* aan het lidmaatschap verbindt. In vele kleine steden is vooreerst geen meerder toetreding te wachten.

Treurig voor *Unitas* en alle geheime Genootschappen is het verslag van het Dep. Amsterdam [dat NB! nog wel bloeit en in ledental toeneemt]! uit dat stuk, dat in eene Departements-vergadering was voorgelezen, is de volgende zinsnede overgenomen:

„Met zekeren weemoed, zeggen de Amsterdamsche Bestuurderen, „merken wij onder de namen der afgestorvene leden ook dezulken „op, die zich pas aan onze Vereeniging hadden aangesloten. Weinig „verblijdend is hierbij de ervaring, dat de erfgenamen of nablijvende „betrekkingen slechts zelden genegen zijn, in de voetstappen der „overledenen te treden, voor zooverre dit de geldelijke bijdragen „tot ons Genootschap betreft, en indien wij, Mijne Heeren, wat „ik gaarne van u allen veronderstel, op goede gronden zijne in- „standhouding en bloei wenschelijk achten, indien wij ook na onzen „dood, het voortdurend bestaan der Prot. Genootschappen wenschen „verzekerd te zien, dan mogen wij wel ernstig ter harte nemen, „hoe noodig het is, zij het niet bij uiterste wilsbeschikking, dan „toch door woord of werk, hunne ondersteuning aan onze nablij- „venden reeds in ons leven aan te bevelen".

De Verslagen uit Utrecht bewijzen, dat leden en Bestuurders van *Unitas* aldaar volijverig zijn!

Maar van Friesland had men verwacht, dat de aldaar ten verleden jaar met zooveel opoffering gehouden Alg. Vergadering der drie zuster-vereenigingen meer belangstelling zou hebben opgewekt: maar helaas! ook al treurig is het daar gesteld. „Althans het „Verslag van onze vrienden te Leeuwarden, klaagt de Sekretaris, „zou doen gelooven, dat ijverloosheid en miskenning onzer be„doelingen nog steeds de overhand hebben bij de aanzienlijken en „vermogenden". In den burgerstand begrijpt men het beter. En o troost daarbij! „de Vereeniging *Waakt* blijft zich krachtig ontwikkelen".

Van Groningen wordt gemeld, dat *Unitas* met *Hulpbetoon* daar eene *Godsdienstige Leesbibliotheek* heeft opgerigt. Er werden in 1851 gelezen 2233 boekdeelen. Mogt het, dus luidt de snuggere wensch, „mogt het ook den Roomschen door hunne Kerkelijke Overheid „vergund zijn, zich, door het lezen dier boeken, toegankelijk te „stellen voor de werking van licht, beschaving en heiliging des „harten!"

Het verslag eindigt met de laatste woorden eens Voorzitters van een der Dep., in de Voorjaars-vergadering uitgesproken; ze bewijzen al weder, dat het met *Unitas* niet al te voordeelig staat: de Alg. Sekretaris voert het klagend afscheid als het zijne aan:

„Wat moet de indruk van dit Verslag op ons allen zijn?" (dus sprak hij) „Wat anders, dan dat wij het besluit vernieuwen, om „de hand aan den ploeg te houden geslagen, en tot het aange„wezene doel met vernieuwden of verdubbelden ijver werkzaam te „blijven! Verbergen wij het ons zelven niet, bij veel wat ons be„moedigde, kwam ook veel in dit Verslag voor, wat ons oproept, „om onze waakzaamheid te scherpen, wat een waarschuwend, zoo „niet een dreigend aanzien heeft." (Hadden wij, Mijne Heeren, U al de kleine ondersteuningen medegedeeld, door Dep.-besturen gegeven aan geloofsgenooten, die Roomschgezinde proselietenmakers moesten wederstaan, Gij zoudt de kracht dezer woorden van den waardigen spreker te sterker gevoelen.) „Verbergen wij „het ons zelven niet," dus ging hij voort, „dat *Unitas* nog geens„zins geworden is, wat zij, naar den aard der instelling, had kun„nen en moeten worden, *dat wij haar bestaan in ons midden, „gelijk het geheele bestaan der Prot. Genootschappen, nog geenszins „als genoegzaam verzekerd voor de toekomst kunnen beschouwen.*

„Verbergen wij het ons zelven niet, dat die genootschappen met „vele vijanden, zoowel *in* als *buiten* het gebied onzer kerkgemeen- „schap, hebben te kampen. Zoo wij den ondergang dier genoot- „schappen moesten vreezen, wij zouden nog minder de aanvallen „van Ultramontaansche dagbladen, dan van sommige Protestantsche „organen duchten, die, terwijl zij ons het verwijt van onverdraag- „zaamheid naar het hoofd werpen, liever met Rome heulen, dan „ons met den naam van broederen te bestempelen. Hadden wij de „schrijvers dier bladen onder ons gehoor gehad, wij zouden hun, „met vrijmoedigheid, hebben afgevraagd: „Wat is er, wat Gij ons „„als *onzedelijk*, als *onliefderijk*, of als *onchristelijk* verwijt? En „„zoo niet? Kent eer Gij oordeelt! en rigt dat oordeel naar een „„anderen maatstaf, dan dien uwer bekrompenheid!„ Maar ook „deze vijanden vreezen wij niet, *moed en volharding* blijve slechts „onze leus; *Christus en zijn Evangelie* zij de banier waaronder wij „strijden; de *God des lichts en der waarheid* zij ons vertrouwen „en onze hoop! en de uitkomst bekroone ons werk en regtvaardige „dit vertrouwen!„ —

De Sekretaris wordt hierop vriendelijk bedankt, en het Verslag zou, LET WEL! op de *gewone wijze omgewerkt*, voor de leden worden gedrukt.

De heer C. H. T. Baron Nahuys, Penningmeester des Hoofdbestuurs, deelt de raming meê der inkomsten van dit jaar, en het slot der rekening van het afgeloopen jaar. — Het verslag geeft er niets van op.

Opmerkelijk was het voorstel, door twee leden van het Dep.-Bestuur te Utrecht ingediend, „daarheen strekkende, dat *de Ned.* „*Comm. voor Christelijk onderwijs*, zamengesteld uit eene vereeniging „van Afgevaardigden uit *Unitas*, de *Maatschappij van Welstand* „en *Christelijk Hulpbetoon*, of, zoo deze twee laatstgenoemde Ge- „nootschappen daarmede niet instemden, voor zoover betreft de „Vereeniging *Unitas*, mogt worden ontbonden„.

Het hoogst belangrijk advies, door een lid der bedoelde commissie, ter vergadering tegenwoordig, toen uitgebragt, en 't eenparig besluit [ook der Gecommitteerden van *Welstand* en *Hulpbetoon*] om zich met dat voorstel *niet* te vereenigen, is bij afzonderlijke mededeeling, weinige dagen na den afloop der Alg. Verg., ter kennisse van al de leden der Vereeniging gebragt.

Met groote belangstelling hoorde men toen een brief van den *Central Vorstand* van het Gustav Adolph Verein, houdende kennisgeving, dat zijn Alg. Verg., dit jaar, op den 7, 8 en 9 Sept., te Wiesbaden, zou worden gehouden, met den wensch dat er een afgevaardigde van *Unitas* dat genootschap zusterlijk mogt vertegenwoordigen. De Alg. Sekretaris met nog een lid toonde zich genegen van die eer gebruik te maken.

De [onlangs plotseling overleden] Hoofd-Bestuurder Drieling werd nu uitgenoodigd iets meê te deelen over zijne pogingen tot instandbouding der *Vlaamsche Evangelische Gemeente* te Brussel.

Hij antwoordde, dat verscheidene Dep^n^. aan zijne opwekking hadden gevolg gegeven, en de bijdragen overgemaakt zijn aan den predikant van Maasdijk en de gemeente toeneemt in ledental.

De Hoofd-Bestuurder Montijn voegde aan die mededeeling toe, „dat zich, in eene, op den 9 Junij 1852, te 's Gravenhage ge„houden vergadering, waaraan de Heer van Maasdijk, de Heer „Vent Predikant bij de Synodale Kerk te Brussel, en de Heer „Stoop, voormaals Predikant te Antwerpen, deel namen, een „Genootschap gevestigd heeft tot gemeenschappelijke Evangeliesatie „in België, welk Genootschap voorshands bestaan zal nevens het „te Amsterdam bestaande *Comité* voor de Brusselsche *Société Evan„gelique*, en met medewerking van twee leden van dat *Comité*".

Werd met instemming der Vergadering vastgesteld, dat de Najaars-vergadering in de Dep. mogt openstaan voor Protestanten, die, schoon geen lid van *Unitas*, belang stelden in de handhaving der vrije Evangelie-verkondiging.

De hoofd-bestuurder Montijn, Predikant te Utrecht, spreekt het dankgebed uit.

HET JUBELJAAR VAN HET ENGELSCH EN BUITENLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP.

Bij de intrede van het vijftigste jaar van dit genootschap is er in Exterhall eene algemeene vergadering gehouden en verslag gedaan van deszelfs verrigtingen. Daaruit bleek, meldt *de Vereeniging*, dat het gedurende zijn bestaan de moeder is geworden van meer

dan 8000 Bijbelgenootschappen; dat het de Heilige Schrift in 148 [volgens een anderen spreker in 157] talen heeft gedrukt, van welke 121 nimmer te voren in druk waren verschenen; dat de genootschappen, zoo in Engeland als op het Vasteland, niet minder dan *drie-en-veertig-millioen* [1]) der H. Schriften of van gedeelten daarvan verspreid en die voor omtrent 600 millioen van het menschelijk geslacht toegankelijk gemaakt hebben; dat die verspreiding onder 121 natiën heeft plaats gevonden, van welke 25 eer dit geschiedde zelfs geen letterschrift bezaten, maar hare taal slechts spraken.

Nog vermenen we, dat de eerste vergadering van den 7 Maart 1804 slechts 300 personen telde en de eerste jaarlijksche inschrijving £ 700 bedroeg; van de destijds benoemde Sekretarissen was alleen Dr. Steinkopff nog in leven. — Nu telt Groot-Brittanje 3249 hulp- en takgenootschappen, Ierland 510, de Koloniën 498, dus te zamen 4257. De verschillende buitenlandsche Bijbelgenootschappen over geheel de wereld tellen ruim 4000 dergelijke takken. In het geheel heeft dit genootschap bijna reeds 4 millioen p. st (*f* 48,000,000) uitgegeven. Op de 43 millioen Bijbels, die over de wereld verspreid zijn, zijn er niet minder dan 17 millioen alleen in de Britsche eilanden in omloop gebragt, en ruim 325,000 in Nederland, sinds 1844. Aan 2096 scholen zijn 118,387 Bijbels en Nieuwe Testamenten afgegeven. Het Bijbelgenootschap voor zeevarenden heeft in de twee laatste jaren 35092 bezoeken met de Bijbelboot naar schepen binnen de grenzen van Londens haven laten doen. In deze haven alleen, zijn 174,938 exemplaren aan de onderscheidene zeevarende natiën afgeleverd.

Ds. Oosterzee heeft den 10 April jl. te Rotterdam gepreekt, dat Rome met den Bijbel zoo ligt te verslaan is; „want (sprak hij) — „het is naar waarheid gezegd — den Bijbel ontvlugt het, „gelijk „„de Duivel het kruis"". Waar dat bijbel-bange Rome zich nu wel mag geborgen hebben voor die 43 millioen Bijbels!.... het schijnt ons toe, dat dit doode getalcijfer des redenaars grootspraak niet onaardig te schande maakt.

---

[1]) Hiervan heeft het genootschap zelf regtstreeks 24,402,309 exemplaren verspreid, de overige met medehulp van later ontstane genootschappen.

SPROKKELINGEN.

Ds. TOORENENBERGEN. — Aan Ds. Alb. van Toorenenbergen was, dus schreef hij voor eenige weken, *the Protestant Alliance*, *het Evangeliesch Verbond* (waarover we vroeger onze lezers uitvoerig hebben ingelicht) „dubbel welkom, omdat hier een verschijnsel zich heeft geopenbaard, hetwelk de negentiende eeuw met daverend handgeklap moet begroeten, omdat deze geest alleen (*op de grondbeginselen*, namelijk, *der vaderen*, *weder door hun geest zich te laten bezielen*) den Ultramontaanschen dampkring, welke over onze hoofden hangt, kan verdrijven; ja, omdat het de stiklucht van dien dampkring is, waardoor wij, kinderen van zoo vele gemartelde vaderen, weder tot het zoeken komen van eene frisschere lucht al ware *het* ook *dat het met het* doorsteken van onze dijken moest gekocht worden"!

Waar, vragen we den lezer, behoort de man thuis die zulke taal uitslaat?

EVANGELISATIE DOOR LUCHTBALLEN. — Men leest in *de Vereeniging*: „Het Britsche Zendelinggenootschap voor China heeft een zonderling ontwerp uitgedacht, om in weinig tijds over geheel China traktaatjes te verspreiden. Men wil namelijk kleine luchtbollen laten opstijgen, die elk van eene menigte traktaatjes zouden zijn voorzien, welke blaadjes alsdan, ten gevolge eener inrigting op de wijze als met de ballons, die ter opsporing van Kapt. Ross, met goed gevolg zijn gebezigd, heeft plaats gehad, over het gansche land worden verspreid".

OPMERKELIJKE GEZEGDEN. — In de 7 Alg. Verg. van 't *Evangeliesch Verbond*, sprak de afgevaardigde van Zwitserland, de heer Olivier: terwijl de *uitwendige* eenheid der Kerk verloren is, openbaart het *Evangeliesch Verbond* de *inwendige* eenheid!

In de 31 Alg. Verg. van het *Godsdienstig Traktaat-genootschap* te Parijs, zegt de Voorzitter J. Hollard: het verwijt der Roomsche Kerk is ongegrond, dat wij ons door alle wind van leering laten wegvoeren: zie slechts den *geest* dien de 300 traktaatjes, in 30 jaren

tijds door onderscheidene personen geschreven, bezielt: daar hebt ge het bewijs!

Ds. Fisch verhaalt, hoe in 1852 in Lyon 40,000 traktaatjes verspreid zijn, en vermaant: dat men nimmer zijne deur moet uitgaan zonder traktaatjes in zijn zak.

Ds. Bost, Sr., hoort niet gaarne, dat er zooveel traktaatjes in de *dépôts* aanwezig zijn.

In de 1e Alg. Verg. van 't *Genootschap voor de Zondagscholen* sprak Ds. Puaux: men heeft zich tot hiertoe te weinig met de kinderen bezig gehouden, en geleek aan een hovenier, die zich alleen bemoeijen zou met het verzorgen van de boomen, en het planten en kweeken van een kiem vergeet.

In de 7 Alg. Verg. van het *Protestantsch Centraal-Genootschap van Evangelisatie* zeide Ds. Vallette: het is met onze genootschappen als met een spoorweg: al de wagons zijn niet dezelfde wagons, maar zij worden door één zelfde locomotief voortgesleept; onze locomotief is de geest des Heeren, die ons allen naar hetzelfde doel trekt: de verheerlijking van God.

(Aan *de Vereeniging* ontleend.)

We zijn in de gelegenheid geweest, een aantal bladzijden in te zien eener zaakrijke brochure, die eerstdaags bij onze uitgevers zal verschijnen en ten titel voert: *Een bezadigd woord aan mijne welgezinde Protestantsche Landgenooten, ter gelegenheid der R. K. Kerkregeling.* Door C. Broere, R. K. Priester en Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond. — We hebben reeds genoeg gelezen om voorloopig te kunnen getuigen, dat die aangelegenheid er in behandeld is met eene grondigheid en helderheid, den geleerden schrijver volkomen waardig. Elk regtschapen Protestant, dacht ons, *moet* wel door dat kalm en dringend betoog én het goed regt der Katholieken én al het bedrijf te dezer gelegenheid uit het ware oogpunt leeren inzien.

HET CHRISTENDOM

VAN DEN LEYDSCHEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

(*Vervolg van bladz.* 273.)

III.

Op voorgang van Ds. Visscher, heeft Ds. van Oosterzee, in zijne beoordeeling van het stelsel des hoogleeraars Scholten, de bewering uitgesproken, dat de inhoud der christelijke waarheid, volgens dezen, op niets anders neêrkomt, dan op de oude rationalistische trilogie: God, deugd en onsterfelijkheid [1]). De heer S., zich boven het standpunt dergenen, welke hij bij uitsluiting Rationalisten noemt, ver verheven wanend, heeft die bewering als eene én valsche én verkeerde beschuldiging afgewezen. ZHG. had regt, slechts niet op zijne wijze. Zijn christendom behelst inderdaad niet die rationalistische trilogie; want

---

1) *Jaarboeken* Dl. VIII, blz. 548.

hij loochent én God én deugd én, allerwaarschijnlijkst, ook persoonlijke onsterfelijkheid, zelfs in dien mageren zin, welken de bepaaldelijk genoemde Rationalisten aan deze woorden hechten.

Dat hij den levenden God, die persoon is, loochent, hebben wij bereids aangewezen; wat deugd en onsterfelijkheid bij hem zijn, moeten wij uit zijne *Anthropologie*, welke wij thans gaan behandelen, toonen.

't Is waar, in zijne pantheïstische denkwijze, is de *Anthropologie* niets anders dan een onderdeel, dan het voornaamste deel der *Theologie*, dit woord in den strengsten zin genomen. Immers de *mensch*, of liever *het menschdom* (want de bijzondere mensch gaat, volgens hem, geheel op in het menschdom, het individu in het geslacht, de *Gattung*), het menschdom alzoo is het voornaamste en hoogste deel van God, de hoogste openbaring, uitdrukking, ontwikkeling, in één woord: de hoogste *vorm* van „het hoogste Wezen"; want, volgens Schleyermacher en zijn' leerling, openbaart zich het hoogste Wezen voluit in „natuur en geschiedenis", en „geschiedenis" is het menschdom. In het menschelijke geslacht verheft het hoogste Wezen zich tot zelfbewustzijn; „de godsdienstige geest" der menschen is „de H. Geest", in tijd en plaats verschijnend.

Toen de menschenmoorder van aanbegin de gelukkige paradijsbewoners in het verderf wilde storten, beloofde hij hun, dat zij zouden worden als Elohim. De vader der logen sprak eene vreemde waarheid. Is de mensch, door de genoten vrucht van den boom der kennis, ook al niet als Elohim geworden, dit heeft hij er althans bij gewonnen, dat hij zich als Elohim, als vereenzelvigd met Elohim, in allen ernst kan beschouwen — door te eten van denzelfden boom der kennis, in spijt van de verbie-

dende godsstem, welke zich in zijn binnenste doet hooren.

Men kent de stoute sprongen, welke de pantheïst ter zelfvergoding waagt. Hij vereenzelvigt subject en object; hij grijpt ze als twee zijden, als de twee polen van hetzelfde wezen. Kenner en gekende zijn hem één: gelijk het Ik in ons zelfbewustzijn, kenner en gekende, subject en object tevens is, zoo zijn wij, alles wat wij kennen; wijl wij de wereld kennen, zijn we de wereld zelve; wijl we als grond der wereld één hoogste wezen kennen, zijn we dit hoogste wezen zelf. Zoo denkt de pantheïst, en hij bewijst het niet: hij onderstelt het, en gaat er fluks van uit als van eene onbetwistbare waarheid, waarvoor bewustzijn, verstand, rede, geweten moeten zwichten. Het bewustzijn, dat het *Ik* gevoelt tegenover het *Niet-ik;* het verstand, dat onmogelijk kan bevroeden, hoe dingen, die elkander uitsluiten, één en hetzelfde zijn; de rede, welke het eindige niet kan beschouwen als den vorm van den Oneindige; het geweten, dat goed en kwaad maar niet met elkander overeen kan brengen.

De heer S. heeft het niet der moeite waard geacht, dezen grond van geheel zijn stelsel, ik zeg niet te staven, want daaraan zou hij veel werks gehad hebben, maar slechts even toe te lichten. Hij vergenoegt zich met nu en dan er op te zinspelen, en overigens een blik van deernis uit de hoogte te werpen op het lage „standpunt" dergenen, die maar niet kunnen inzien, dat Gods „immanentie" slechts eene andere bestaanswijze (het anders zijn) is zijner „transscendentie", en het menschdom bepaaldelijk niets anders, dan de vorm, de verschijning van hetgeen hij wel, met christelijken naam, den „H. Geest" wil noemen. Wie echter het stelsel van den heer S. op den grond wil zien, kan het vinden in het reeds dikwijls aangevoerde

werk van Schleyermacher: *Der Christliche Glaube*, enz. I, o. a. § 4.

Intusschen, dat de hoogleeraar met Schleyermacher, „het Godsbewustzijn" voor „het zijn Gods in de menschen" [1]) houdt, geeft hij genoeg te kennen. Zoo is, volgens hem, ons Godsbewustzijn eene „*objectieve* idee der rede, waarin God zijn wil en wezen openbaart" [2]). Dit zelfde bedoelt hij met zijne „natuurlijke Godskennis" of „Godgeleerdheid", waarover hij, o. a. zich in dezer voege uit: „God is niet bloot transscendent, maar woont met „zijne alomtegenwoordige kracht in ieder onzer; in Hem „te leven, zich te bewegen en te zijn, is de *natuur* van „den menschelijken geest" [3]). Ter zelfder plaatse huldigt hij „het begrip des H. Geestes in den mensch, als *oor-* „*spronkelijk* eigendom der menschelijke natuur" [4]). In gelijken zin moet men verstaan wat hij elders leert, dat de mensch God niet enkel „*buiten* zich in de natuurlijke en zedelijke wereld", maar ook „innerlijk" *in* zich moet aanschouwen [5]).

Deze „natuurlijke Godskennis" noemt hij ook wel „natuurlijke Godsdienst", want wat de christen en *Godsdienst* noemen is bij hem eigenlijk niets dan *Godskennis*. „Het „wezen der Godsdienst, zegt hij, bestaat voor den mensch

---

1) *Der Chr. Glaube*, I, 447.

2) *De leer der H. K.*, I, 206.

3) Ald. 245, waar hij de Katholieke leer, aangaande de natuurlijke Godskennis, op eene verregaande wijs miskent, gelijk reeds vroeger in dit tijdschrift is getoond.

4) Ald. 246; bl. 205 zegt hij vlakweg: „De natuurlijke Godskennis heet, op christelijk gebied, (lees: met christelijken naam) de getuigenis des H. Geestes" (d. i. de H. Geest zelf).

5) Ald. II, 23 vlg.

„in het bewustzijn van zijne betrekking tot God" [1]), en dit bewustzijn is niets anders dan „het bewustzijn onzer afhankelijkheid" [2]), het bewustzijn onzer „volstrekte (*schlechthinige*) afhankelijkheid" [3]), gelijk Schleyermacher pleegt te zeggen. Alzoo, dat is „het wezen der godsdienst", zich volstrekt afhankelijk te gevoelen; van *God te dienen* is geen spraak; zedelijkheid mag men ontberen; ken God, d. w. z. denk, dat er één grond is van al het bestaande, en gij zijt „vroom", of christelijk uitgedrukt: gij zijt godsdienstig. Eigenlijk is dus ook het redeloos dier godsdienstig, want ook het dier voelt zich afhankelijk; ja, denkelijk gevoelt het dier zich nog volstrekter afhankelijk dan de mensch. 't Is waar, volgens de pantheïsten, en bepaaldelijk den heer S., staat de mensch ook niet veel hooger, dan het vee, gelijk wij nader zullen zien.

Dit Godsbewustzijn voorts of liever dit bewustzijn van volstrekte afhankelijkheid is door denken en bespiegeling voor ontwikkeling vatbaar, niet slechts in elk bijzonder mensch maar ook in het menschelijk geslacht. Het laagst staat het Godsbewustzijn van den fetischdienaar; iets hooger dat van den polytheïst, in engeren zin; weder iets hooger dat van den christen; het hoogst natuurlijk, het Godsbewustzijn van den pantheïst; het allerhoogst dat van den heer S., op Schleyermacher's schouderen.

---

1) Ald. II, 20.

2) Ald. II, 329.

3) Van deze „volstrekte afhankelijkheid" als „lijdelijkheid" is de andere zijde, de tegenovergestelde pool: de „volstrekte werkzaamheid d. i. God. Met die „volstrekte lijdelijkheid" is deze „volstrekte werkzaamheid (Thätigkeit) *mitgesezt*", zegt Schleyermacher. Daarom is ons „Godsbewustzijn" het „zijn Gods" in ons; daarom is ons Godsbewustzijn *objectief*, „eene objectieve idee der rede, waarin God zijn' wil en wezen openbaart", gelijk wij even hoorden.

Het klinkt, zeker, wel iets vreemd, dat de mensch, daar hij toch God in miniatuur is, zoolang werk heeft, om zich tot het volle zelf- of Godsbewustzijn te verheffen; maar dit is nu eenmaal zoo de aard van der pantheïsten hoogste wezen: het heeft, men weet niet waarom, maar het heeft ontwikkeling noodig. Eerst trapsgewijze kon dat hoogste wezen mensch worden; veeltijds blijft het stilstaan op den trap van delfstof; elders bestijgt het dien van een bewerktuigd wezen; elders klimt het tot de dierlijke natuur; eindelijk den menschelijken aard bereikt hebbende, kan het, volgens den heer S., natuurlijk niet aanstonds metter daad (*actu*) zijn, wat het naar „aanleg" (*potentiâ*) is, en dus noodzakelijk moet worden. 't Is waar, dit laatste zou men al weder niet verwacht hebben; want het hoogste wezen, delfstof wordend, is als zoodanig aanstonds dadelijk wat het naar aanleg is; eveneens, dier wordende, leert het in duizend jaren niets meer, dan het aanvankelijk weet; men zou dus vermoed hebben, dat het hoogste wezen, ook als mensch, terstond dadelijk zou zijn, wat het naar aanleg is. Edoch, dit is nu eenmaal zijn aard alzoo; ook de pantheïst kan niet alles uitleggen, schoon hij zich medegod gevoelt; slechts de geheimen, welke de christelijke openbaring voorstelt, kan hij niet gelooven, hoewel deze hunne aannemelijkheid voor hart en rede medebrengen; andere geheimen, tegen hart, geweten, rede aandruischende, kan hij als muggen doorzwelgen.

Aan dit eigenaardig begrip van natuurlijke Godskennis paart de heer S. natuurlijk een even eigenaardig denkbeeld van 's menschen *vrijen wil*. *De mensch is* namelijk volgens hem, *vrij met dien verstande, dat hij onvrij is; vrijheid* is slechts eene andere benaming voor *onvrijheid*,

innerlijke noodzaak. Die benaming mag ons niet bevreemden. Wij hebben immers onze woorden, om onze gedachten te verbergen.

Dat de hoogleeraar het „Determinisme" aankleeft, geeft hij uitdrukkelijk te kennen Dl. II, 14, en ook zonder zijne bekentenis, zou een blinde het kunnen zien uit plaatsen als de volgende: „De mensch heet *vrij*, „wanneer hij door geene *physische* overmagt tot handelen „*gedwongen* wordt. In dien zin is iemand niet vrij, die „tegen lust en wil tot de krijgsdienst opgeschreven, have „en akker moet verlaten. Hij gaat, maar niet *vrijwillig*, „niet *voluntarie*, hij wordt tot handelen *gedwongen*" [1]). Wij laten dit voorbeeld doorgaan; 't was misschien schemeravond, toen de hoogleeraar deze regelen schreef, en ook het oog zijns geestes zag niet helder; genoeg, de eerste volzin toont de meening van ZHG.: vrijheid staat tegen „physischen" of „uiterlijken dwang" over (gelijk hij dan ook, Schleyermachter vertalende [2]), elders zegt), maar is innerlijke nooddwang. Men doet wat men niet kan laten: dit is vrijheid. Vrijheid „opgevat als indifferentia ad velle et non velle" wordt dan ook door hem bestreden.

Het zal den lezer niet verwonderen, dat de heer S. gemeend heeft, dit eigenaardig begrip van vrijheid opzettelijk, naar zijne wijs, te moeten staven. Hij doet dit vooreerst en vooral door magtspreuken, beweringen en hypothesen.

Bij voorbeeld: „Een liberum arbitirum als indifferentia „ad velle et non velle (Een vrije wil, als vermogen, „van naar willekeur, te willen of niet te willen) is thans

---

1) Ald. II, 387.

2) Ald. II, 76, 367, Schleyermacher: „Durch Freiheit des Wil„lens drükken wir die Verneinung aller äuszeren Nöthigung aus". (T. a. p. II, 450.)

„door alle psychologen als eene hersenschim verworpen" [1]). Ziedaar, lezer, de hooge uitspraak des hoogleeraars! Wacht u dus, te denken, dat gij, in weerwil eener sterkere neiging tot het een dan tot het ander, toch uit vrije keuze handelt, dat gij hetgeen gij doet ook zoudt kunnen laten, zeg niet: „ik ben mij dat bewust", want de heer S. met *zijne* psychologen verzekeren u, dat gij u hierin bedriegt, en zoo gij volhoudt, verplettert u zijn vonnis: „Gij zijt geen psycholoog".

Wilt gij nu weten, waarom „alle psychologen" (des hoogleeraars) de vrijheid van 's menschen wil „als eene hersenschim verwerpen"! De eigenlijke reden is geen zielkundig raadsel, maar deze heeft hij niet geuit, wij willen hopen, dat hij ze zich niet klaar bewust is; de reden door hem aangevoerd bestaat hierin: het gewone „begrip van vrijheid veronderstelt eene *wilsuiting*, die „door geene voorafgaande oorzaak bepaald wordt en dus „als een gewrocht zonder oorzaak in de lucht hangt; „wat niet minder met eene gezonde logica als [dan?] met „de zielkunde in strijd is" [2]). Het is niet bij toeval, dat ZHG. logica *en* zielkunde zamen te hulp roept, ter verdelging van den vrijen wil, want noch de zielkunde op zich zelve, noch de logica alleen ware hier genoeg geweest, zelfs beide zamen kunnen eerst dan de gewenschte dienst bewijzen, als men, pantheïst zijnde, beide vereenzelvigt. Want, wie het voorregt van pantheïsme niet bezit, ziet maar volstrekt niet in, dat het gewone „begrip van vrijheid eene wilsuiting veronderstelt, die als een gewrocht zonder oorzaak in de lucht hangt". Terwijl de logica ook hem

---

1) Ald. II, 401.
2) Ald, II, 396.

leert, dat er geen gewrocht kan wezen zonder oorzaak, leert hem de zielkunde, roept hem het innigste bewustzijn toe, dat zijn wil zelf oorzaak is zijner wilsuiting, en hierin juist, meent hij, bestaat de vrijheid van zijn willen. Ja, hij vindt het beweren zelf der pantheïsten zeer onlogiesch. Hij vindt het zeer onlogiesch, *post hoc* en *propter hoc* te verwisselen, gelijk de pantheïsten doen.

Bovenstaande woorden des hoogleeraars vinden hunne toelichting in de volgende: „'s Menschen wil, zegt hij, „staat niet op zich zelf, geheel geïsoleerd, maar in ver- „band met 's menschen geheele zijn, met zijne vroegere „opvoeding, in één woord, met alles, waardoor zijn wil „ten goede (of ten kwade) gebogen en *bepaald wordt*"[1]). D. w. z: onze vrije „wilsuiting" is niet eene zelfbepaling, slechts uitgelokt, meer of minder krachtig, door allerlei invloeden (in dien zin: propter hoc), gelijk iedereen zich klaar bewust is, en ook, zoover hij geen valsche voor-oordeelen eener goddelooze wijsbegeerte huldigt, van nature denkt [2]): neen onze vrije wilsuiting is eene ons, vooral innerlijk, aangedane opgedrongen werking; wij bepalen ons zelven slechts in zooverre wij „gebogen en bepaald *worden*" door onzen innerlijken „toestand", welke weder afhankelijk is van uiterlijke indrukselen; het is volkomen nooddwang, slechts een nooddwang van onzen eigen „toestand". Van binnen zoo of zoo bestaande, van buiten onder deze of gene invloeden, *moeten* wij dit of dat bepaaldelijk willen of niet willen, even noodzakelijk, als

---

[1]) Ald. II, 76.

[2]) Zelfs de heer S. kan dit niet loochenen; hij bekent dat „*in het gewone leven* het begrip van vrijheid zóó wordt opgevat". (Ald. II, 393.)

ons verstand moet oordeelen, dat tweemaal twee vier is; even noodzakelijk, als de molen moet draaijen, wanneer de wind zijne wieken in beweging brengt; even noodzakelijk, als de appel, dien uwe hand heeft losgelaten, volgens de wet der zwaartekracht moet vallen.

De lezer meene niet, dat wij het zijn, die deze voorbeelden vergelijken spotswijze; neen het is de heer S. zelf, die in allen ernst ze bezigt. D. II bl. 364 vlg. verdedigt hij de oud gereformeerde voorstelling der „werking van Gods genade als onwederstaanbaar"; zijn betoog luidt, o. a., woordelijk als volgt: „Bestaan er dan op verstandelijk „en zedelijk gebied niet, even als in de physische wereld, „hefboomen en krachten, voor wier overmagt het weder„strevende eindelijk zwichten moet? De molen *moet* draaijen, „wanneer de wind zijne wieken in beweging brengt; „maar dat, wanneer van gelijke getallen gelijke afgetrokken „worden, het overblijvende gelijk is, of dat het vierkant „op de hypothenuse gelijk is aan de som der vierkanten „op de regthoekszijde van een regthoekigen driehoek, „*moet* ieder, die niet krankzinnig is, zoodra het hem be„wezen wordt, even noodzakelijk toestemmen, als dat de „molen door den wind in beweging komen, of de appel „dien uwe hand heeft losgelaten, volgens de wet der „zwaartekracht vallen moet. Dezelfde onwederstaanbare „werking, die op physisch gebied door den wind en door „de zwaartekracht wordt uitgeoefend, is op verstandelijk „gebied het gevolg der logische bewijskracht, die den „mensch niet toelaat tegenover de waarheid voortdurend „neen te zeggen. *Zou het anders zijn op zedelijk gebied?* „Of bestaan ook daar geene wetten, krachten en hefboomen, „te magtig, dan dat de mensch, als redelijk wezen, ze „duurzaam zou kunnen wederstaan, en die derhalve de

„bekeering des zondaars, door de krachtige werking van „Gods woord en Geest, vroeger of later, uit kracht „eener *zedelijke* noodzakelijkheid, te weeg brengen?". Ziedaar! hoe de hoogleeraar aan eene christelijk zijn willende hoogeschool het *zedelijk gebied* in het *natuurgebied* doet opgaan, het redelijk en zedelijk wezen gelijk maakt aan de delfstof. Dat hij, de oud gereformeerde leer van de onwederstaanbare werking der *genade* verdedigende, echter volstrekt niet gelooft aan 'tgeen Christenen „genade" noemen; dat bij hem „genade van God" niets anders is dan de dood eenvoudig natuurlijke werking der natuur, of wel van „natuur en geschiedenis"; dat zijne „*zedelijke* noodzakelijkheid" gelijkbeteekenend is met „*physische* noodzakelijkheid"; eindelijk, dat hij een even onweerstaanbaren drang ten kwade, als ten goede aanneemt, behoeft naauwelijks opgemerkt, en, wat hiervan nog niet gebleken is, zal ons weldra blijken.

Erkent dan de hoogleeraar niet des menschen *vrijen wil*, het *liberum arbitrium?* Ja en neen, evenals hij 'aan een' God gelooft; duidelijk gesproken: hij mag het woord wel lijden, terwijl en misschien *wijl* hij de zaak loochent. Ziehier, wat „het liberum arbitrium", volgens zijn taaleigen, aanduidt: „Het is het vermogen der menschen, „om niet gelijk het gedierte, door instinct, door physische „noodwendigheid of temperament geleid, maar als redelijk wezen, met *verstand* en *overleg* te handelen, en uit „verschillende mogelijkheden, die aan zijne beschouwing „zich voordoen, kiezende, overeenkomstig die keus, zich „uit zich zelven tot handelen te bepalen" [1]). Zoo schreef

---

[1]) Ald. II, 402.

de heer S. misschien in een van die gelukkige oogenblikken als wijsgeeren somtijds hebben, waarin de natuur krachtig en met eene zekere geestdrift zich doet gelden, in spijt van vooraf opgevatte meening; waarin zij bepaaldelijk de hooge meerderheid des menschen boven het gedierte luide uitspreekt. Geen wonder dan ook, dat ZHG. in deze definitie van den vrijen wil een onnoozel woordje of vergat of toch wegliet: het woordje „noodzakelijk" bij „kiezende". Intusschen, dat gelukkig oogenblik was ook maar een oogenblik, want aanstonds bezon zich de heer S.; hij geeft onmiddellijk daarop te kennen, dat men dat „noodzakelijk" er bij moet denken, en hoe gering 's menschen meerderheid boven het gedierte, in opzigt van vrijheid, is. „Dit noemt men, aldus vervolgt „hij, de *formele*, in onderscheiding der *zedelijke* of *ma-* „*teriële* vrijheid, ter aanduiding van den *vorm* of de *wijze*, „waarop de zedelijke of materiële vrijheid bij den mensch „zich ontwikkelt, in onderscheiding van hetgeen men ook „in de anorganische natuur en in de planten- en dieren- „wereld vrijheid zou kunnen noemen. Zoo is de magneet- „naald in hare werking *vrij*, wanneer zij door niets „gehinderd wordt, om, overeenkomstig haren aard, naar „het noorden te wijzen. De boom groeit *vrij*, wiens tak- „ken niet door de hand des tuinmans gedwongen wor- „den eene andere rigting aan te nemen, dan zijne natuur „verordent. Ook het dier eindelijk is *vrij*, dat, door kooi „noch stal belemmerd, zijn instinct ongehinderd opvolgt. „Dit is echter de vorm niet, waarin zich 's mensehen „*zedelijke* vrijheid openbaart. Aan de vrijheid des men- „schen, als zedelijk wezen, ligt geen instinct of physische „noodwendigheid ten grondslag, maar het vermogen om „met de rede te kiezen en tegenover de begeerte om

„zijne natuurdrift op te volgen het *veto* der rede te stellen „en te doen gelden. *Kan hij dat vermogen niet uitoefenen „in ieder oogenblik des levens, allerminst, wanneer hij „door hartstogt weggesleept, zich zelven niet meester is* [1]), „zoo gevoelt hij toch in andere oogenblikken, dat hij „wel degelijk het goede boven het kwade verkiezen, en „door het opvatten van een kloek besluit zich harden kan „tegen de aanvallen van elke nieuwe verzoeking". Dit is duidelijk genoeg: „'s menschen *zedelijke* vrijheid" is slechts in *vorm* van de vrijheid der magneetnaald, des diers onderscheiden, in zooverre namelijk bij den mensch ook de *rede* haar aandeel heeft in zijne overigens noodzakelijke wilsuiting. De „formele vrijheid" echter, de eigenlijke vrijheid des menschen is niet eens in vorm van die des dieren onderscheiden; immers die bestaat hierin, dat „de mensch als redelijk wezen met verstand en overleg handelt"; nu, dit doen ook de dieren, ook zij handelen „met verstand en overleg". Jammer, dat de hoogleeraar dit boven uit het oog verloor: anders zou hij gezien hebben, dat *hij* 's menschen vrijen wil tegenover dien van het gedierte niet kan definiëren.

Dit is de zielkunde van den heer S. tegen logica, bewustzijn, geweten, rede aandruischend. Maar ter bestrijding van 's menschen vrijen wil heeft hij ook *apagogische* bewijzen. „Van dit vrijheidsbegrip, zegt hij, schreef „Julius Müller, dat bijaldien het doorging, het dan niet „langer onwaarschijnlijk zou kunnen geacht worden, dat „een booswicht een oogenblik later in een eerlijk man, „de engel voor Gods troon in een duivel herschapen

---

[1]) Deze woorden zijn door *ons* onderschrapt.

„wierd, eene voorstelling, die hij met regt als beleedi-
„gend voor de godsdienst afwijst" [1]). ZHG. keurt dit gezegde blijkbaar goed, behoudens „de engel voor Gods troon in een duivel herschapen", wat hij, natuurlijk, met Schleyermacher, slechts als eene dichterlijke, d. i. verdichte voorstelling kan gebruiken. Ja „uit dit begrip van
„vrijheid zou daarenboven volgen, dat men in de maat-
„schappij, bij het aangaan van eene verbindtenis, op
„niemand staat kon maken, daar allen, uit kracht van
„hun liberum arbitrium, geacht zouden moeten worden
„*evenzeer* in staat te zijn elkander te bedriegen, als hun
„woord te houden" [2]). Vecht hier de heer S., als weleer een doorluchtig ridder, tegen zijne eigen hersenschimmen? Of gebruikt hij, bij gezonden breinstoestand, slechts eene gemeene krijgslist? Wij kunnen het, natuurlijk, niet beslissen; maar zooveel is zeker: deze redeneringen raken kant noch wal. Zoo wordt de vrije wil door hen, die hem erkennen, niet verstaan, als het de hoogleeraar voorstelt. Om van den in een duivel herschapen engel niet te spreken, niemand, die den vrijen wil erkent en kent, acht het „niet onwaarschijnlijk", dat een booswicht een oogenblik later in een eerlijk man zal veranderen, tenzij Gods alvermogende genade bijzonder tusschen beiden kome, welke S. loochent. Dit moet gewis den hoogleeraar het onoplosbaarst zielkundig raadsel zijn, hoe men tot dusverre in de maatschappij altijd verbindtenissen heeft durven aangaan, bij de volste erkenning van den vrijen wil der menschen. Want *hij* kan geen midden denken, hij neemt althans hiervan den schijn aan, tusschen een onvrijen

---

1) Ald. II, 394.
2) Ald. 395.

en een zonder beweegreden zich bepalenden vrijen wil. Overigens zou waarschijnlijk menigeen met ons niet het liefst in eene maatschappij van pantheïsten, gesteld, dat er eene mogelijk ware, wonen; en juist hunne loochening des vrijen wils zou denkelijk wel niet het minste zijn, dat velen van het aangaan van verbindtenissen zoude afschrikken. Immers men zou altijd vreezen, dat partij in sommige omstandigheden van sterk gevoelden hartstogt, ging denken, als de heer S. leert: „Ik ben, door harts-„togt weggesleept, mij zelven niet meer meester; ik kan „mijn woord niet houden; ik moet dus wel bedriegen".

Een ander bewijs, en wel een allervreemdst bewijs van S. tegen het regte denkbeeld van 's menschen vrijen wil, is hierin gelegen, dat, volgens hem, wie zich bewust is, in dien zin vrij te handelen, geen waar berouw kan hebben over gepleegde zonde. „De Pelagiaan (want den vrijen wil erkennen en Pelagiaan zijn is, volgens zijn taaleigen, hetzelfde) „de Pelagiaan kan geen leed gevoelen over de „zonde, als vrucht van zijne zedelijke ellende, maar alleen „omdat zij achtervolgd wordt door de straf des regters, die „billijkerwijze wrake doet over den mensch, wanneer hij „tot het goede volkomen in staat, het kwade alleen doet „omdat hij het zoo wil" [1]). Een gewoon mensch heeft moeite, om zich te verbeelden, hoe een redelijk wezen zoo kan spreken. Alzoo, hij zal leed gevoelen over 'tgene hij misdeed, die zich inbeeldt, dat hij *moest* misdoen, en het onmogelijk kon laten; dat zijne zonde eene noodzakelijke „vrucht van zijne zedelijke ellende" is! Hij integendeel kan geen berouw gevoelen over het misdrevene,

---

[1]) Ald. II, 399.

die zich bewust is, dat zijne zedelijke ellende *zijne schuld* is, wijl hij anders had moeten en ook had kunnen handelen! Neen, Professor, gij zegt het, maar gij meent het niet; gij spreekt hier tegen uw gemoed, om uwe lezers te verbluffen; slechts voor uw pantheïstiesch geweten kunt gij u verschoonen. De Christen kan opregt berouw hebben, wijl hij schuld gevoelt, als overtreder van de wet zijns Gods; zijns Gods, dien hij niet enkel vreest, maar ook vereert en liefheeft, wijl die God persoon is; ja, dien hij zou vereeren, eerbiedigen, liefhebben, al had hij niets van Hem te vreezen. De heiden daarentegen, dien gij opkweekt, kan geen berouw gevoelen, zoover hij denkt, als gij hem leert, met verkrachting van bewustzijn en geweten; zoodra hij schuld gevoelt, is hij reeds van uwe leer afvallig [1]), want wie slechts deed, wat hij niet konde laten, hem spreekt niet alleen de wereldlijke regter, maar ook het geweten vrij; het geweten, de stem des goddelijken regters in het menschelijk gemoed. Geen regter kan, om met u de tale Kanaäns te spreken, „billijkerwijze wrake doen" over den mensch, die het kwade deed, omdat hij *moest*.

Inderdaad, de pantheïst, in stede van zich zelven te beschuldigen, moet de schuld zijner zonde schuiven op „het hoogste wezen". Dit is trouwens de voornaamste reden, waarom de heer S. de onvrijheid van 's menschen wil beweert: hij acht den vrijen wil niet bestaanbaar met de „almagt", de „souvereiniteit" de „oneindigheid", of,

---

[1]) Voeg hierbij, dat volgens Schleyermacher, en dus volgens Sch., de geloovige, als zoodanig, niet eens berouw kan gevoelen, wegens „die der Reue anhaftende Unseligkeit", gelijk Schl. zegt (t. a. p. II, 179) wegens het onpleizierige, dat met berouw is verbonden. Zoo opregt is hier de heer S.!

opdat wij dit nieuwe woord bezigen, met de *aloorzakelijkheid* van zijn „hoogste wezen". Wat intusschen de hoogleeraar beweert, dat hij met de Gereformeerden van weleer, in de loochening der menschelijke vrijheid meer van een theologiesch, dan van een psychologiesch standpunt uitgaat, dat is, wat hem betreft, eene onwaarheid, welke hij denkelijk moeite zal hebben, zich zelven te verhelen. *Niet omdat hij God onvrij maakt, maakt hij den mensch onvrij, maar wijl hij den mensch onvrij maakt, maakt hij God onvrij.* Zijne Theologie gaat uit van zijne Anthropologie. Gods vrijheid bestaat immers, volgens hem, of drukt zich althans geheel uit in de vrijheid van het menschelijk geslacht: God, als H. Geest, is de geest des menschdoms.

De gevolgtrekking ligt voor de hand: *God zelf, of liever het hoogste wezen is, volgens den leer S., de oorsprong en bewerker van het kwaad.*

Een teêr gevoel, een verheven denkbeeld van de goddelijke heiligheid kenmerken de christelijke leer aangaande het zedelijk kwaad en deszelfs oorsprong: God, de Heilige, kan hoegenaamd geen deel hebben aan de zonde, welke Hij verbiedt en wreekt. Ligt de mogelijkheid der zonde in de eindige natuur als zoodanig, werkelijk wordt ze slechts door het schendigst misbruik der edelste van Gods gaven — den vrijen wil der redelijke wezens; den vrijen wil, de hoogste waardigheid dier redelijke wezens, waardoor zij *zelfoorzaak* zijn, gelijk hun hooge Maker, waardoor zij willen, *wijl* ze willen. Zelfs de hebbelijke verkeerdheid, waarmede Adam's kinderen geboren worden, heeft haren oorsprong in het schandelijkst misbruik der goddelijke gave, in eene dadelijke overtreding onzer zoo rijkelijk begiftigde stamouders. Zoo hoog denkt de Christen van de goddelijke heiligheid, zoo verfoeijelijk is hem de zonde.

De pantheïst integendeel, kan zich niet verheffen tot het denkbeeld eener ware *zelfoorzaak;* hij weet slechts van *grond* en *gegronde:* alles, ook de zonde is hem gegrond in het hoogste wezen, 'twelk men niet meer *God* mag noemen. Wij zien dit bij den heer Scholten.

Daar hij de *dadelijke* zonde beschouwt als gegrond in, en dus met noodzakelijkheid voortspruitend uit de *hebbelijke* zonde, uit den zondigen „toestand" [1]), „de zedelijke ellende", gelijk hij zich uitdrukt, is hij genoodzaakt, den mensch, vóór alle dadelijke zonde in een zondigen toestand geplaatst te denken, welke gegrond is in het hoogste wezen. Dien zondigen toestand veronderstelt hij dan ook werkelijk Dl. II, 405. Dat Adam oorspronkelijk heilig en regtvaardig was, gelijk de H. Schrift aanduidt en leert, loochent hij als „onbijbelsch en strijdig „met de analogie van alle ontwikkeling in de natuurlijke „en zedelijke wereld", als welke naar het „ideaal" streeft, niet er mede aanvangt, als „eene voorstelling, die zoo„wel door schrift als wijsbegeerte gelogenstraft, door de „uitstekendste geleerden van onzen tijd ter zijde wordt „gesteld" [2]). Zoo cyniesch zedig kan ZHG. spreken. Natuurlijk loochent hij ook de erfzonde, als uit Adam's overtreding voortgesproten.

Hij weet wel, dat „een organisch, psychologisch ver„band tusschen de zonde van den eersten mensch en den „zedelijken toestand zijner nakomelingen, door Paulus „Rom. V, 12. geleerd wordt" [3]); maar gelijk men ligt kan begrijpen, dit is voor een wijsgeer niet afdoende:

---

1) Ald. o. a. II, 405.
2) Ald. I, 219 en 251; II, 171.
3) Ald. II, 96.

van eene erfzonde, in kerkelijken zin, wil de heer S. niet hooren [1]); de mensch is, volgens hem, van nature gelijk hij thans geboren wordt. „Met de natuur des menschen „is het toch zoo gesteld, dat, schoon hij, overeenkomstig „zijnen aanleg als mensch, het hoogere beginsel, dat „Paulus *geest* noemt, (*potentiëel*) bezit, dit hoogere be„ginsel ontwikkeling behoeft en *van de heerschappij en „de boeijen des vleesches moet verlost worden*, zal het den „mensch gelukken om aan den eisch der zedewet behoor„lijk te voldoen" [2]). Alzoo de mensch is oorspronkelijk in „den staat van zinnelijkheid en zonde"; er is reeds oorspronkelijk eene „wedergeboorte van onzen innerlijken „mensch tot het ware leven van den geest" [3]) noodig; kortom: de mensch was reeds oorspronkelijk, en is dus van nature zondaar.

't Is waar, de heer S. spreekt van „de moeijelijkheid „om den oorsprong der zonde in het menschelijk geslacht „te verklaren"; eene moeijelijkheid „voortvloeijende, zegt „hij, uit het begrip der zonde als *anormalen* toestand" [4]). Of hij dit begrip der zonde geheel en gaaf toestemt, geeft hij hier niet te kennen, maar zijne denkwijs is uit hetgeen hij elders leert, met genoegzame zekerheid op te maken. De zonde is hem namelijk een „anormale" daad of toestand, gelet op het ideaal, waarnaar de menschheid streeft, maar ze is volkomen *normaal* te noemen, in zooverre zij nu nog noodzakelijk bestaat. Men ziet, waar-

---

1) Ald. II, 17 en I, 254, vooral tusschen de regels.

2) Ald. II, 47.

3) Ald. I, 248. Wie de woorden des hoogleeraars oplettend en in hun verband beschouwt, zal gereedelijk inzien, dat dit zijne meening is, al wil hij ze ook bewimpelen.

4) Ald. II, 404.

henen deze voorstelling leidt. „In God heeft ook het „menschelijk geslacht oorsponkelijk den grond van zijn „bestaan" [1]) (aldus luidt, zeer kort, de scheppings-oorkonde des hoogleeraars); daar nu het menschelijk geslacht, volgens hem, oorspronkelijk reeds zondig is, moet hij — en het is niet zijns ondanks — ook den grond van het zondig bestaan in God stellen.

Hij ontziet zich dan ook niet, met miskenning van het joodsche en algemeen semitiesch taaleigen, zelfs in de H. Schriften des Ouden Verbonds, welke hij overigens weinig telt, de godslasterlijke leer te schuiven, dat God zelf de bewerker is van het zedelijk kwaad. „Merkwaardig „is het, hoe in die boeken des O. Verbonds, die vóór het „exilium geschreven zijn, het kwaad dat God als de Heilige „veroordeelt, toch voorgesteld wordt als door Hem bewerkt; „in zoover het, in weerwil van de bedoelingen der boozen, „Hem dienen moet in de volvoering zijner plannen" [2]) enz. Immers dit is eene zijner meest 'geliefkoosde uitdrukkingen: „ook de zonde is opgenomen als eene schakel „in de ontwikkeling van Gods wereldplan" [3]). Zeer natuurlijk, want *alles* „wat de mensch als zedelijk en „geestelijk wezen is en wordt, heeft zijnen grond in „God" [4]), mitsdien ook 's menschen zonde.

Volgens den heer S, is dus het hoogste wezen oorzaak, bewerker, of naauwkeuriger *grond* der zonde, niet slechts van het *materiële* aan haar, maar ook van het *formele*, van de *zonde*, als *zoodanig*. Hij zegt wel, dat God, „uit

---

1) Ald. II, 26.
2) Ald. II, 413; zie de geheele aanteekening.
3) Ald. en alomme.
4) Ald. II, 26.

een zedelijk oogpunt", „als het hoogst volmaakte wezen", of ook, „dat God, de Heilige, het kwaad als zoodanig, „niet wil noch willen kan" [1]); maar wie ZHG. kent, heeft hieraan niet genoeg, om hem van genoemde godslastering vrij te spreken. Leg den nadruk op den tusschenzin, en de zin is volkomen Scholtensch. God kan, „uit een zedelijk oogpunt", „als de Heilige" het kwaad „als zoodanig niet willen"; immers de mensch zelf, die het kwaad pleegt, of liever, in wien het hoogste wezen het kwaad pleegt, wil het niet, kan het niet willen „uit een *zedelijk* oogpunt", *als* „het hoogst volmaakte wezen", „*als*" heilig; dat is middagklaar; de mensch zondigt, uit een *on*zedelijk oogpunt, als *on*heilig.

Schleyermacher heeft dan ook maar liever eerlijk ronduit gezegd, dat God bewerker (Urheber) is der zonde, als zoodanig [2]); om echter het ijselijke dezer uitspraak eenigermate te verglimpen, doet hij opmerken, dat immers met het bewustzijn der *zonde* steeds, als *Gegensaz*, het bewustzijn der *genade* gepaard gaat, zoodat die *Gegensäze* elkander *neutraliseren*. „Genade" is hem namelijk „die „Macht des Gottesbewusztseins in unserer Seele"; zonde bestaat slechts in het bewustzijn; zondebewustzijn echter ontstaat juist door het Godsbewustzijn, en wordt hierdoor vernietigd. Zoodra de mensch aan het hoogste Wezen denkt, is de zonde niets meer: hij gevoelt ze vergeven, d. i., hij vergeeft ze zelf, hij zelf regtvaardigt zich [3]). Dit is nu, natuurlijk, ook de voorstelling van den heer S.; slechts vertaalt hij met „schuldgevoel" wat zijn meester

---

[1]) Ald. II, 424.
[2]) T. a. p. II, 438 vlg.
[3]) T. a. p. II, 195.

„genade" of „magt van het Godsbewustzijn" noemde. Zoo uit hij zich Dl. II, 424: „Bestaat de zonde als een „wanklank [1]) in de ontwikkeling der dingen, de eeuwige „geregtigheid verbond schuldgevoel en zedelijke smart met „de zonde, als het middel, om haar te vernietigen" [2]). „Het schuldgevoel, zegt hij elders, is hier de weldadige „reactie van 's menschen zedelijke natuur en het sprekend be„wijs, dat God magtiger is (Macht des Gottesbewusztseins) „dan de tegenstand van het menschelijke hart" [3]). Met een weinig christelijker en ook onchristelijke woorden luidt dit bl. 420: „De *regter* roept tot verantwoording „en rekent elke overtreding toe; de Heilige, die Vader „is, treedt met zijne kinderen niet in het geregt, maar „wetende, wat maaksel zij zijn, vergeeft Hij hunne zon„den, beraamde in zijn eeuwig wereldplan het middel „daartoe, en heiligt hen door zijnen Geest" enz. [4]). Men ziet, dat de hoogleeraar ongelijk heeft, met zoo hevig uit te varen tegen onze aflaten [5]); deze veronderstellen steeds als *eerste* voorwaarde, eene opregte bekeering des harten; hij schenkt vollen aflaat aan een iegelijk, die maar even er aan denkt, dat alles gegrond is in het hoogste Wezen. Zulk een gemakkelijken aflaat heeft nimmer een Paus verleend, geen Tetzel zelf gepredikt, al hadde hij

---

1) „Wanklank", wat S. zoo gaarne zegt, heet in het Hoogduitsch „Miszklang"; zie Schleyermacher, II, 255, 258 enz.

2) Verg. II, 304.

3) Ald. II, 309.

4) De heer S. spreekt hier, gelijk elders gaarne, alsof hij geloofde in den levenden God der christenen; zoo zegt hij, dat God het middel beraamde enz. De lezer moet weten, dat dit alles persoonsverbeelding is, want Schleyermacher verwerpt uitdrukkelijk „goddelijke raadsbesluiten". (T. a. p. II, 22.)

5) Ald. II, 105 vlg.

gepredikt, wat vele Protestanten hem valschelijk te last leggen.

Wat nu *zonde* en *schuld* bij zulke lieden is, bevroedt ligt ieder; wie zich inbeeldt, dat het hoogste Wezen zelf hem doet zondigen, ja, in hem zondigt, men moet het aan deze heeren toegeven, die heeft tevens „ het bewustzijn der genade", waardoor het „ zondebewustzijn", „ het schuldgevoel" aanstonds wordt vernietigd. Voorwerp van het goddelijk mishagen is de zondaar niet, „ denn, zegt Schl. zeer naïef, dergleichen giebt es nicht" [1]). De zonde is slechts „ een tijdelijke wederstand van het vleesch, „ een wanklank, bestemd om eens niet te zijn, in één „ woord, een abnormale, ziekelijke toestand, bestemd om „ door de hoogere, verlossende kracht van een nieuw en „ goddelijk beginsel eenmaal opgeheven te worden" [2]). Nu, zonder wanklanken, behoorlijk opgelost, maakt men niet wel muziek. Een ziekelijken toestand, vooral gepaard met zinnelijke geneugte, als de zonde oplevert, kan men zich getroosten.

Schleyermacher is ook hier eerlijk; hij bekent onbewimpeld, dat volgens hem, „ die Sünde begründet ist in „ der zeitlichen Gestalt und räumlichen Vereinzelung des „ Daseins, woran alle Anfänge der Sünde hängen" [3]); „ die sündigende Natur ist ein Ineinander von Sein und „ Nichtsein des Gottesbewusztseins; aber so ist jede end„ liche Natur ein Ineinander von Sein und Nichtsein" [4]). De heer S. wil, wel is waar, „ het zedelijk kwaad" niet

---

[1]) T. a. p. II, 201.
[2]) Ald. II, 35.
[3]) T. a. p. I, 429.
[4]) Bl. 446.

voorgesteld hebben „als loutere negatie, d. i. als een noodzakelijk ontwikkelingsmoment" [1]; niet als „louter „iets negatiefs in dien zin, waarin de onvolkomenheid als „negatie aan al het eindige noodzakelijk eigen is, in „welk geval zij evenmin voor iets verkeerds zou mo„gen gehouden worden als het tijdelijk onvermogen „van het kind dat *nog* niet spreken kan" [2] — dat hij echter ook in dezen zijnen meester volgt, is reeds vooraf noodwendig aan te nemen, en blijkt uit andere plaatsen. Eene „loutere negatie" noemt ook Schl. de zonde niet; ook hem is zij niet bloot „de onvolkomenheid welke aan „al het eindige noodzakelijk eigen is", hij beaamt, wat de heer S. zegt: „Niet te zijn wat men, als zedelijk „wezen, naar aanleg zijn *kan*, en, overeenkomstig zijne „bestemming, zijn *moet*, is het karakter der zonde" [3]. Het menschelijk geslacht (*die Gattung*) is niet zondig, als eindige natuur, integendeel het is, als ideaal, onzondig; maar dit geslacht ontwikkelt zich tijdelijk en plaatselijk in bijzondere *subjecten* of personen; in die bijzondere subjecten kan zich het ideaal der *Gattung* niet geheel verwezenlijken; van daar in die bijzondere subjecten gebrekkige zedelijkheid, zonde. Dit is de voorstelling én van Schl. én van S. [4]. Dat ze, op de keper,

---

1) Ald. II, 422.
2) Ald. II, 304.
3) Ald. II, 304.
4) T. a. p. I, 370, zegt Schleyermacher: „Der Zustand der Sündlichkeit sezt in seinem ganzen Umfange die ursprüngliche Volkommenheit voraus und ist durch diesclbe bedingt; so dasz *wie dieser Begriff die Einheit unserer Entwikklung ausdrükkt, so ihrerseits die Sünde das vereinzelte und zerstükkelte in derselben*, wodurch aber jene Einheit keinesweges aufgehoben wird". Geheel overeenstemmend is wat de heer S. te lezen geeft, Dl. I, 170: „Dat

geen andere is, dan de gewone voorstelling der pantheïsten; dat ook volgens S. de zonde eigenlijk niets meer kan zijn dan eene „loutere negatie", „een noodzakelijk ontwikkelingsmoment", „eene onvolmaaktheid", den mensch als „eindig wezen noodzakelijk eigen"; dat het den bijzonderen mensch nog natuurlijker is te zondigen, dan dat een kind *nog* niet kan spreken, is, bij eenig nadenken, zoo klaar als het zonlicht op den middag.

Het blijkt ook uit 's hoogleeraars voorstelling van „het schuldgevoel". Bij Schleyermacher is het zonde-bewustzijn een onaangenaam, gelijk men zegt, een „onpleizierig" gevoel, gelijk een ander, eenvoudig physieke „Unlust". Ook volgens den heer S. is het eenvoudig een bijzondere soort van „pijn" of „smart"; doch wat hij dienaangaande zegt, is al te curieus, dan dat wij het niet woordelijk zouden aanvoeren. „Dat schuldgevoel en die „zedelijke smart over de zonde door een beroep op „'s menschen tijdelijk en gedeeltelijk onvermogen weg „te redeneren, — aldus schrijft hij Dl. II, bl. 399 — „is, bij de bewustheid van tegen de objectieve zedewet „gehandeld te hebben, even onmogelijk, als dat de zieke „zijne ligchamelijke *smart* zou kunnen wegredeneren, door „zich op logische en empirische gronden te overtuigen, „dat zijne ziekte wegens deze en die oorzaken onver-

---

onze Christelijke overtuiging of de getuigenis des H. Geestes in ons aangaande de waarheid, onvolledig is en met subjectieve dwaling vermengd blijft, zoo lang wij zelven *onvolkomene subjecten* zijn, stemmen wij toe en volgt uit den aard der zake". De hoogleeraar zelf onderschrapt beide woorden „*onvolkomene subjecten*"; het „volgt uit den aard der zake" zal wel de lezer onderschrappen, die hierbij gelieve in het oog te houden, dat *dwalen* en *zondigen*, volgens deze heeren, volkomen correlatieve, zoo niet identische begrippen zijn.

„mijdelijk geworden was". Eveneens bl. 408—409: „Wat „hij (de mensch) ook poge, vroeg of laat herneemt, „zelfs bij een' Judas, die zedelijke natuur haar regt, „en hij gevoelt, uit kracht van een hooger door God „verordend *moeten*, zijne schuld en de smart der zonde „even noodzakelijk, als de zieke de *pijn*, die onder de „krankheid zijns ligchaams veroorzaakt wordt".

Ziedaar dus, wat de heer S. houdt van schuld of liever, wijl schuld hem slechts bestaat in zooverre zij gevoeld wordt, van schuldgevoel en zonde: meer zullen wij er van zien, als wij zijnen Christen of geloovige in oogenschouw zullen nemen. Dat, volgens hem, de mensch noodzakelijk moet zondigen, zagen wij bereids, en hij leert het aan vele plaatsen. Zoo zegt hij, dat „de zonde „een natuurlijk en noodwendig gevolg is van een' nog „gebrekkigen of ziekelijken toestand" [1]); dat „ook de „wedergeborene Gods wet niet volkomen kan volbren„gen" [2]); dus zelfs niet door eene bijzonde genade, want wat de Christenen „genade" noemen, is, bij hem, een onding.

Gij vraagt hier misschien, lezer, hoe dan de gewijde oorkonde, nadat zij de schepping des menschen naar Gods beeld en gelijkenis verhaald heeft, onmiddellijk daarop kan doen volgen: „En God zag alles wat Hij gemaakt „had, en zie! (het was) *zeer goed*" [3]). Gij vraagt, hoe een zondig wezen kon voortkomen uit de heilige hand des Scheppers, en de Heilige der Heiligen zijne goedkeuring kon hechten aan zulk een onheilig maaksel zijner

---

1) Ald. II, 98.
2) Ald. II, 392.
3) Gen. I, 31.

vingeren? Vergeet niet, met wien gij te doen hebt. Gij moogt u tegenover den heer S. niet beroepen op het gezag der H. Schrift, hetwelk hij loochent; en bepaaldelijk op de scheppings-oorkonde moogt ge u niet beroepen, welke hij beschouwt als een fabel, of gelijk men met zeker euphemisme zegt, als eene „mythe", hier zelfs zonder historische gehalte. Overigens tilt de pantheïst met de zonde ook zoo zwaar niet, of hij kan ze gemakkelijk in zijn denkbeeld van zedelijke volkomenheid opnemen. Wie weet niet, dat de schoonheid eener beeldtenis een gelukkig mengsel van licht en donker eischt? Wij hoorden Schleyermacher immers zeggen, dat „de toestand „der zondigheid in zijn geheelen omvang de oorspronke„lijke volkomenheid onderstelt, en er van afhangt (durch „dieselbe bedingt ist), zoodat, gelijk het begrip van volko„menheid de eenheid onzer ontwikkeling uitdrukt, zoo harer „zijds de zonde het gebijzonderde en verbrokkelde (das ver„einzelte und zerstükkelte) derzelve, waardoor echter die „eenheid geenszins wordt opgeheven". De Leydsche hoogleeraar vertaalde dit vrij aldus: „Waar het beginsel, „de kiem aanwezig is van hetgeen, ontwikkeld wordende, „zijne bestemming volkomen zal bereiken, daar is het „schepsel, hoe onvolkomen, in zijne mate en aanvankelijk „*goed*, en kan, als zoodanig, het voorwerp zijn der god„delijke goedkeuring" [1]). Goddelijke goedkeuring is hier, natuurlijk, weder eene mythische persoons-verbeelding.

Wat er, bij den heer S., gewordt van menschelijke *deugd*, dit te betoogen zal ons nu wel de lezer kwijtschelden. Wie geene eigenlijk gezegde zondeschuld er-

---

[1]) Ald. II, 64.

kent, spot ook, wanneer hij spreekt van deugd. Zonde en deugd veronderstellen een' waarlijk vrijen wil, als zoodanig, als waarachtige zelfoorzaak zijner handelingen. Bovendien, volgens den heer S. moet de mensch noodzakelijk zondigen; hij kent geen zedelijk goed, dat niet met kwaad behebt is, zoomin als zedelijk kwaad, dat niet met goed vermengd is. Hij eischt dan ook niet, dat men het zoo naauw neme; zonder volle pligtsbetrachting, zelfs, terwijl men zondigt, grovelijk zondigt, kan men „regtvaardig" zijn. „Geen angstvallig streven naar stipte „wetsvervulling was het geweest, dat Israëls grooten „stamvader in Gods oogen regtvaardig had doen zijn. „Abraham *geloofde God*" [1]). De lezer ziet, dat er volgens den heer S. nog al iets valt af te dingen op de woorden onzes Heeren: „Eng is de poort, en smal de weg, die ten leven leidt, en weinigen zijn er, die hem vinden."

Wij eindigen voor dezen keer: wij wenschen ook tegenover zulke onmenschelijke, goddelooze stellingen den bezadigden toon te bewaren, welken de aard onzer taak schijnt te vereischen.

---

1) Ald. II, 49; meer hiervan later bij de behandeling van 's hoogleeraars regtvaardigmaking, enz.

DE KWEEKSCHOOL [1].

EEN WOORD OVER PROTESTANTSCHE GODSDIENSTIGE OPVOEDING.

In de 26e Algemeene Vergadering van het *Genootschap tot aanmoediging van het lager onderwijs onder de Protestanten in Frankrijk*, den 23 April jl. te Parijs in de kerk van het oratorie gehouden, sprak een der grootste Protestantsche geesten van Frankrijk, de geleerde Guizot, voor een zeer aanzienlijk gehoor over de noodzakelijkheid der Christelijke godsdienst ter herschepping en hereening der ordelooze en verdeelde maatschappij. „Frankrijk, zeide hij, heeft zich in de armen der christelijke godsdienst „geworpen en sprak: wij zijn verloren, red ons; oefen „uwe magt uit; grijp uwe heerschappij weêr aan; doe „wat noodig is om ons te redden.

„Frankrijk heeft wèl gedaan: niet alsof tot het Christen- „dom zich te wenden reeds genoeg ware ter zijner redding: „zelf ook moet het daaraan arbeiden en medewerken: doch „wáár is 't dat alleen het Christendom het redden kan".

Als voorwaarden en middelen tot dit behoud stelt de welsprekende redenaar het opwekken en verbreiden van

---

1) Handleiding voor moeders, en aankomende onderwijzers en onderwijzeressen, bij de opvoeding en het onderwijs van jonge kinderen in de huisgezinnen en scholen, door M. Gouka, onderwijzer te Rotterdam. — Te Rotterdam, bij J. A. van Belle, 1852.

het christelijk geloof, de christelijke hoop, en de christelijke liefde; en na in eenige ontwikkeling dier drie punten getreden te zijn, hervat hij: door deze drie wezenlijke wetten, deze drie ons leven ten voorwaarde gestelde deugden beantwoordt het Christendom aan de algemeenste en dringendste behoeften van onzen tijd en van ons land. „Buiten het christelijk geloof zult gij geen vast steunpunt, „buiten de christelijke hoop geen onuitputtelijken moed, „buiten de christelijke liefde geen waren vrede hebben".... die heilmiddelen dan door eene christelijke opvoeding uitgebreid!.... „Mijne Heeren! — dus eindigde hij — geven „en verzekeren wij deze opvoeding aan alle Protestantsche „kinderen; dat is eene behoefte voor hen, een pligt voor „ons en eene weldaad voor allen. Ondersteunen wij elkaâr „bij dezen arbeid; dit is de grootste dienst die wij aan „onze kerk en aan ons vaderland voor het tegenwoordige „en de toekomst, voor tijd en eeuwigheid kunnen be„wijzen".

Zoo dan werd wat Frankrijk reeds feitelijk erkende, door den beroemden Guizot openlijk verdedigd, dat de opvoeding godsdienstig, Christelijk, *bovennatuurlijk* wezen moet, zal zij aan de behoeften der kwijnende maatschappij beantwoorden en hare wonden genezen. We nemen aanteekening van die nadrukkelijke verklaring: niet slechts omdat zij tot eere strekt van den spreker, die aldus zich verre verheft boven het gros dier filosofen die of verwaand of kleingeestig genoeg zijn om te gelooven, dat zij in 't bezit zijn van natuurlijke en menschelijke middelen om de dooden op te wekken; maar bijzonder ook om de toepassing die we straks van die waarheid willen maken.

Doch terwijl wij niet minder dan Guizot eene waar-

achtig godsdienstige opvoeding als noodzakelijk verdedigen, en wel als zoo noodzakelijk, dat zonder haar, in de gewone algemeene orde, de mensch zijne bestemming niet bereiken en helaas! zijn eeuwig en eenig doel voor altoos missen zal: moeten we daarentegen even luide verklaren, dat de heilmiddelen door den Protestantschen redenaar als bovennatuurlijk aanbevolen, niet eigenlijk bovennatuurlijk zijn, en beweren met den heer du Lac in den *Univers*, dat hij ons geene goddelijke deugden, maar louter menschelijke, en met een nieuw geloof eene nieuwe hoop en liefde predikt.

Guizot noemt het geloof een *vast punt* te midden van de zoozeer bewogen maatschappij; doch even daarna verzekert hij, in tegenspraak met zich zelven, dat dit *vaste* punt *bewegelijk* is, en men het op verschillende plaatsen vinden kan. „De verschillende christelijke kerken, zegt hij, „stellen het allen niet in denzelfden vorm, maar allen „toch bezitten het en verwijzen er op".

Maar, vragen we, spreken buiten de onveranderlijke Katholieke Kerk, die er *stationair* om gescholden wordt, niet al die verschillende kerken zich jammerlijk tegen, de eene zoowel als de andere, en is de geschiedenis van ieder dezer niet eene lange reeks van *veranderingen* [1]) en ontkenningen? Waar is dan het vaste punt te vinden dat de heer Guizot zoekt, waar het onverwrikbaar goddelijk geloof? In de boeken des Bijbels, antwoordt hij. Maar welke boeken? welke zijn echt en welke niet? Dit is immers een punt waarover de Protestanten zelven het onderling niet eens zijn. En waar is de regte overzetting dier boeken. Almede toch over dit punt blijft men in

---

[1]) Bossuet's *Histoire des variations des églises protestantes*,

twist. En wat is de ware verklaring van Gods woord? Bij deze vraag verdubbelt de vreeselijke verwarring en tegenspraak; buitendien, een ieder heeft immers het regt om den Bijbel, tegen wien ook in, te verklaren naar 't hem goeddunkt en is hij daarom niet *protestant?* Desalniettemin zegt de heer Guizot: het christelijk geloof is een *vast* punt en 't Protestantisme heeft er dit steunpunt aan gegeven. Wáár dan, wáár is het?

En wat gewordt er nu van de bovennatuurlijke *hoop?* De hoop heeft haren grond in 't geloof [1]); waar 't vaste geloof niet is, daar is slechts plaats voor den twijfel, welks natuurlijke vrucht of eene koude onverschilligheid is omtrent de godsdienstige waarheden, of de wanhoop van deze ooit met zekerheid te zullen bezitten. Van daar die gedruktheid der geesten en gemoederen, welke de aarde niet kan bevredigen en die van den hemel niets verwachten; van daar dat verval en die ontbinding der maatschappij, waar de menschen noch geloof noch gemeenschappelijke hoop hebben, waar de band der zielen is vaneen gereten. Welsprekend zeker schildert hier de redenaar dit ongeluk, maar in die tafreelen toont hij, zonder het te willen, den zwakken grond aan der Protestantsche hoop, die even onwis en wankelend is als het geloof waarop zij steunt.

En heeft het Protéstantisme met het vaste geloof en de zekere hoop ook niet de ware, allesvereenende liefde verloren? Voor ons is de ware christelijke liefde: God boven alles en onzen naaste om God te beminnen. Guizot vegeet, in zijne voorstelling der liefde, *God* ten eenen

---

[1]) Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. Hebr. XI, 1.

male. „Den menschen, zegt hij, in hunne ellende goed te willen en te doen, hunne regten en meeningen te achten, allen uiterlijken dwang en alle aanwending van stoffelijk geweld op het gebied des geestes af te wijzen en te verwerpen: daarin bestaat naar zijne verklaring de christelijke liefde; zoodat iemand nooit aan God denken en toch de christelijke liefde hebben kan! — Maar *hoe* zal hij beminnen als hij niet bemint *om God?* Hij zal beminnen uit blind instinkt, dat evenmin duur heeft als grond; of wat nagenoeg op 'tzelfde neêr komt: hij zal, God vergetende, beminnen voor zich, voor eigen voldoening; hij zelf zal de God, het voorwerp en 't laatste doel al zijner neigingen wezen, en we komen dan tot deze bepaling: de liefde is eigenbaat, is *Egoïsme!*

Wat er meer onaannemelijks in de boven omschreven liefde des Protestantschen redenaars ligt, hebben we voor ons doel niet aan te toonen; waar geen zekerheid is over de *waarheid*, daar *kan* de ware *liefde* niet zijn; maar smartelijk is het te zien, hoe zulk een vernuft als Guizot zich zoozeer omtrent deze goddelijke deugd misleiden kon, dat hij haar verwart met die bloot natuurlijke deugden welke ook een heiden kan hebben, of zelfs deze nog met die verwerpelijke inschikkelijkheid welke de wereld voor alle dwalingen toont, mits deze hare tijdelijke belangen maar niet in gevaar brengen. De weldadigheid, het mededoogen, de gematigdheid, zachtmoedigheid, het geduld zijn deugden, maar worden ze niet door de hoogere liefde bezield, dan zijn het bloot natuurlijke, geen waarachtig christelijke deugden; men kan een zeer geduldig, zachtmoedig, meêdoogend mensch zijn, met volle handen aalmoezen verspreiden, allen met wie men verkeert met de liefelijkste woorden overladen, zonder nog een vonkje

goddelijke liefde te bezitten. Dáár toch, en dáár alleen waar door, om en voor God geloofd, gehoopt en bemind wordt, waar *Hij* oorsprong, grond en doel dier deugden is, zijn ze goddelijk, bovennatuurlijk en in staat, als boven de natuurlijke orde zich verheffende, deze te vernieuwen en te herscheppen.

Waarom dit alles hier opgehaald? Omdat — hetgeen overigens zeer natuurlijk is — juist dezelfde ongenoegzame gronden en begrippen, waarmede de Fransche redenaar voor het godsdienstig onderwijs in Frankrijk strijdt, terug te vinden zijn in het werk aan het hoofd van dit opstel genoemd; een anders in vele opzigten verdienstelijke arbeid eens zeer geachten Protestantschen onderwijzers, die sedert jaren zich geheel aan opvoeding en onderwijs heeft toegewijd. Dit werk verdient te meer onze aandacht, wijl het, luidens den titel, geschreven is tot eene *Handleiding voor moeders, en aankomende onderwijzers en onderwijzeressen, bij de opvoeding en het onderwijs van jonge kinderen in de huisgezinnen en scholen.* Op het gedeelte dat over 't *onderwijs* loopt, valt minder onze aandacht, we hebben vooral op de *opvoeding* het oog.

De heer Gouka, christelijk van zin zoowel als de heer Guizot, wil met dezen eene opvoeding die *godsdienstig* is. „De opvoeding, zegt hij op bl. 4 der *Inleiding*, is „eigentlijk niet ons werk, maar dat van God, die door „zijn Woord en zijne Werken tot menschen en volken „spreekt, door zijnen Geest in hunne harten werkt, en „door zijn voorzienig bestuur hen leidt en vormt en „oefent".... „Eene opvoeding in strijd met die van God, „*is* geene *op*voeding". Dit is godsdienstig genoeg gesproken; doch komt het op de ontwikkeling en toepassing dier stelling aan, dan loopt die geheele godsdienstleer

op eene bloot natuurlijke uit, en komt overeen met des schrijvers geheele beschouwing van 's menschen *natuurlijke* vermogens. Als van nature wel beperkt doch tevens vatbaar „*voor eene steeds toenemende ontwikkeling*" worden ze voorgesteld;.... alleen door opvoeding worden ze „gewekt, versterkt, ontwikkeld en gevormd, *zonder ergens eene noodzakelijke grens* [*?*] *voor die ontwikkeling* te hebben". Gouka schijnt hier den mensch *oneindige zelfvolmaakbaarheid* toe te kennen. Wel spreekt hij te dezer plaatse van eene *voeding*, die 's menschen geest opheft en tot God voert; eene *voeding*, waardoor de geest de heerschappij bekomt over het vleesch, en de zoon van het stof een kind van God en dus waarlijk vrij wordt: doch gelijk hij in het kind slechts de natuur en de natuurlijke krachten beschouwt, en genoegzaam voorbij ziet 'tgeen God bovennatuurlijks in het kind legt en werkt, en van geen krenking der natuur door de erfzonde gewaagt: zoo ook heeft de godsdienst — hoezeer zijne in de Inleiding gestelde beginselen iets beters deden verwachten, en er mede in het *derde hoofdstuk* met nadruk op de christelijke *vroomheid* wordt aangedrongen — niet de haar behoorende, dat is, niet de eerste en de heerschende plaats, en gaat zij, als moetende zij aan slechts natuurlijke vermogens en behoeften voldoen, boven de zedelijke orde niet uit. In de Inleiding, als des schrijvers grondgedachte bevattende, zou men de bepaalde voorstelling van 's menschen krachten en behoeften verwachten; doch daar wordt slechts zeer in 't algemeen en hoogstens van eene *zedelijk-godsdienstige* opvoeding gesproken, en van eene eigenlijk bovennatuurlijke orde verneemt men er geen enkel woord. Reeds in zijne hoofdstellingen komt dat gebrek treurig uit. Al zegt hij I: Toets boven alles uw opvoedingsplan

aan 't volmaakte voorbeeld van God, die de ware opvoeder is; en II: voed het kind op voor de maatschappij, maar vergeet nimmer, dat het in en door dit leven moet gevormd worden voor den hemel; en al zoudt ge hier aan eene bovennatuurlijke bestemming en opvoeding willen gaan denken: de twee andere hoofdstellingen en vooral de latere ontwikkeling van alle vier bewijzen weêr al te zeer, dat des schrijvers gedachte zich bij eene natuurlijke godsdienstigheid bepaalt.

Immers heet het III: „Vang de opvoeding van het „kind zinnelijk aan, en tracht langs den weg der aan„schouwing zijnen redelijken en zedelijken aanleg in har„monische ontwikkeling te brengen met zijne zinnelijke „natuur"; en IV: „Geef bij de opvoeding behoorlijk „acht op de eigenaardige natuur en de uiterlijke om„standigheden van het kind". Wilden we ons al met deze stellingen voor hetgeen ze zeggen vereenigen, voor 'tgeen ze van 't bovennatuurlijke verzwijgen, mogen wij ze als hoogst onvolledig niet beamen.

In de verdere uiteenzetting dezer beginselen blijkt het meer nog, hoe er slechts sprake is van eene natuurlijke opvoeding. In het II hoofdstuk, dat handelt over de *opleiding tot goede gewoonten*, komt die van godsdienstoefening niet voor, en al de daar opgetelde worden als bloot natuurlijk voorgesteld; zelfs de *gehoorzaamheid* heeft geene andere dan eene natuurlijke beweegreden: den eerbied voor het ouderlijk gebod. Wat de schrijver een weinig later zegge: als beginsel van gehoorzaamheid kennen wij geen ander dan het „Eert uwen vader en uwe moeder", en het „Vreest God, eert den Koning" der H. Schrift, of even verder: Ouders en Onderwijzeressen! „*Het is der kinderen pligt u te gehoorzamen, zoo*

heeft het God verordend": die gestelde eischen geven nog geen goede daad bovennatuurlijk in beginsel, beweegreden of doel. Dus is 't ook gesteld met Gouka's *godsdienstigheid*, die hij als bijzondere deugd in het III hoofdstuk (bl. 51) *vroomheid* noemt. Elders, en zeer te onpas, wil hij met dit woord den *ons ingeschapen trek* naar God vervangen. Aan die zoogenaamde *vroomheid* dan of *vromen zin*, eenmaal ook (bl. 52) *echt godsdienstig vrome zin*, alsmede (bl. 53) *godvruchtige gezindheden* geheeten, wordt, wederom bloot *natuurlijk*, de *kennis Gods* in plaats van het *geloof* tot bron gegeven; en deze kennis wordt daaruit geput, dat Hij zich openbaart in *zijne werken* en in *zijn Woord* (den Bijbel); in het eerste derhalve, waarmede de orde der *natuur* bedoeld schijnt, zal de mensch niet meer dan eene natuurlijke *Godskennis* putten; en dat de Protestant met zijn vrij onderzoek en naar eigen welbehagen verklaarden *Bijbel* zich niet boven een louter menschelijk gelooven of goedvinden tot bovennatuurlijk geloof verheffen kan, behoeft hier niet op nieuw met bewijzen gestaafd; 't is boven genoegzaam aangegeven.

Evenmin als bij Guizot zullen geloof, hoop en liefde bij Gouka christelijke deugden zijn; dezelfde gronden boven aangevoerd, gelden ook hier. Hij noemt (bl. 56—57) geloof, hoop en liefde wel „de drie elementen van een christelijk vromen zin", door God in het gemoed der kinderen gelegd, maar ze schijnen hem niet meer dan natuurlijke vermogens of *neigingen* te zijn. Immers hij laat volgen: „dat geloof in, die hope op en die liefde uwer kinderen tot u (vaders en moeders!) moeten reeds vroeg eene hoogere rigting verkrijgen". Dan komt, ja, eene heenwijzing op den H. Geest en eene opwekking tot gebed. Maar wat is die H. Geest? Hoe moeten we

heden ten dage bij de Protestanten dat woord verstaan? Of ik Groningen, Leiden, of Utrecht hoor: ik verneem er wel, dat men er niet meer in God den H. Geest, den derden Persoon der H. Drieëenheid, van den Vader en den Zoon van eeuwigheid voortkomende, gelooft; maar wat eigenlijk hun H. Geest is, wordt behendig genoeg ingekleed om het onder geen juist begrip te kunnen opvatten. En wat zal dan het *gebed* (bl. 57, 67) beteekenen?

Een gebed zonder bovennatuurlijk geloof, zonder eene zoodanige hoop en liefde, een gebed uitgaand van min of meer opgewekt *natuurlijk* gevoel, van zulk een *vromen zin*, wat mag het zijn?

Een bekeerd Protestant, de geleerde Franz von Florencourt [1]), die zelf het ondervond, moge hierop het antwoord geven. Het deïstiesch gebed, zegt hij, is louter subjectief en hangt geheel van het subjectief gevoel af: het heeft niets van al die ontelbare stellige, historische steunpunten, niets van al die in 't vleesch verschenen tusschenkomsten, van die duizendvoudige betrekkingen en voorbeelden, welke de geschiedenis der openbaring van Adams val af tot op heden den geloovigen aanbiedt. „Een deïstiesch gebed kan niet alleen niet aan kinderen geleerd worden, en valt daarom uit de opvoeding zoo goed als geheel weg, maar ook volwassenen kunnen het in zich zelven niet aankweeken en verliezen met den loop der jaren er de bekwaamheid voor, zoo zij haar al in den bloeitijd huns godsdienstigen levens bezeten hebben. Het bloot subjectief natuurlijke vrome gevoel, dat niet voortdurend uit de openbaring en uit de heilmiddelen en Sakramenten der Kerk nieuwe en verhoogde krachten put, moet, gelijk al

---

[1]) *Meine Bekehrung* u. s. w., bl. 18 volgg.

wat natuurlijk is, verwelken en wegsterven. Terwijl de bekwaamheid tot het gebed bij hen die vaststaan in de geopenbaarde Kerk, tot in den hoogsten ouderdom immer toeneemt, tot steeds inniger gemeenschap met Christus voert, en tot eene altoos hoogere liefde ontsteekt, moeten we de even smartelijke als natuurlijke ondervinding hebben, dat zelfs de vroomste deïst met de jaren minder vroom wordt en het bidden verleert, juist daarom dat het op eene bloot natuurlijke kracht berustte die in den ouderdom vergaat."

In zeker opzigt, dus gaat de schrijver voort, geldt dit ook van het Protestantisme, het Lutheranisme en Calvinisme. „Ook zij zijn arm aan positieve gebeden. Vooral mag het Lutheranisme wel het minst zich aanmatigen, *kinderen* te leeren bidden. Zelfs *het gebed des Heeren*, het *Onze Vader* is niet Luthersch: het bidt niet om het eene dat, volgens Luther, alleen noodig is; het bidt daarentegen om kracht ter volbrenging van de wet, waaraan, gelijk bekend is, het Lutheranisme niet alleen niet veel waarde hecht, maar welke inachtneming en bede het zelfs voor onverschillig, zoo niet voor zondig houdt, bijaldien niet het volle doordrongen zijn van de boosheid der menschelijke natuur en het geloof aan de volstrekte regtvaardiging door het geloof aan de voldoening in Christus' bloed zijn voorafgegaan. Dien ten gevolge kunnen de Lutheranen slechts dit eene gebed om dit *geloof* hebben. En de gesteltenis, die het in Lutherschen zin vordert, die angstige wanhoopskreet van 't schepsel voor den Satan, laat zich bezwaarlijk in den verlangden graad bij kinderen aantreffen. Om op zijn Luthersch te kunnen bidden, moet men meer gezondigd hebben, en van 's menschen zondigheid dieper in merg en been doordrongen wezen dan dit bij kinderen 't geval pleegt te zijn. Daartegenover bevolkt de Katho-

lieke leer de kinderlijke verbeelding met de vlekkelooze, menschelijke gestalten van verheerlijkte Heiligen, met wie wij ook nu nog door de eigen Kerk verbonden zijn; die ook nu nog aan ons denken en voor 't welzijn der nog strijdende menschheid hunne voorbede aan Gods troon nederleggen. De vereering der Heiligen en Schuts-engelen is niet slechts eene door Gods openbaring noodwendig gegeven schakel, zij is inzonderheid ook voor kinderen het best en krachtigst middel om hen tot God te leeren bidden".

Door deze grondige opmerkingen des beroemden bekeerlings wordt ons nog veel gebrekkigs in Gouka's opvoedingsleer geheel verklaarbaar. 't Liet zich ligtelijk begrijpen, dat hij van Kerk, geestelijk gezag en toezigt, van voorbeelden uit de levens der Heiligen, van dezer en der Engelen vereering en aanroeping niet gewaagt; doch dat hij van eigenlijke, hetzij openbare, hetzij huiselijke *godsdienstoefening* niet enkel zwijgt, maar zelf (bl. 56) er tegen is, dat kinderen *vrome uitdrukkingen*, *gebaren*, enz. leeren, die, gelijk hij beweert, noch het hoofd verlichten noch het hart treffen kunnen, dat is, die zij nog niet verstaan; dat hij (bl. 68) *formuliergebeden* afraadt en (bl. 169) zelfs het *Onze Vader*, als te zinrijk voor een kind, niet wil geleerd hebben; dat er verder bij hem een zoo overdreven, eenzijdig streven naar *innigheid* kennelijk is, alsof er zonder innerlijke opgewektheid (het deïstiesch subjectief gevoel) niets goeds te doen ware: dit alles laat zich immers nu door Florencourt's eenvoudige verklaring gereedelijk begrijpen. Te begrijpen echter is het niet, hoe hij aan *kinderen* een deïstiesch of Luthersch bidden leeren zal, en 't was daarom te verwachten, dat hij bij zulke onnatuurlijke vorderingen met zich zelven in strijd moest komen, en b. v. op bl. 67 weder wèl een

gebedje van buiten geleerd wil hebben en bl. 194 bepaalt: dat hetgeen men den kinderen van buiten laat leeren voornamelijk van eene zedelijke en godsdienstige strekking moet zijn. „Men kieze daartoe, zegt hij, gepaste spreuken, bijbelteksten, liederen en gebeden".

Waar al verder het Protestantsch beginsel zich in deze opvoedingsleer doet gelden, kunnen we niet even uitvoerig nawijzen. Men ziet het doorschemeren in 't volgende IV hoofdstuk over *de Tucht*, bl. 87, waar uitdrukkelijk alle denkbeeld van *vergelding* uit de belooning en straf geweerd wordt. Voor ons ligt er altijd mede een doel van *genoegdoening* in. Sterker reeds werd vroeger (bl. 65) beweerd, dat tegenover het genot en voordeel dat de zonde aanbiedt, enkel en alleen het beginsel genoeg is: „eerbied en liefde voor God en Diens wil". Hemel en hel zijn derhalve niet meer noodig!.... De zwakke, ten kwade geneigde mensch kan er buiten!.... Zoo echter schijnt het niet gemeend; althans zonder tegenspraak kon de schrijver dan bl. 69 niet gezegd hebben: „Men verzuime daarom „niet de kinderen daartoe [tot een moeijelijk te volbrengen pligt als: liefde tot zijn vijand,] aan te moedigen, „door ze op de heerlijke beloften van Jezus te wijzen, die „het goede om Zijnent wil aan hongerigen en dorstigen „en naakten betoond, als Hem zelven bewezen wil aan„merken en een zevenvoudige vergelding in den tijd en „de eeuwigheid toezegt. Het uitzigt op zoodanige be„looning verhoogt de liefde tot God en Christus, en geeft „daardoor lust en kracht tot den anders moeijelijken pligt".

We kunnen ons almede (bl. 85) niet vereenigen met het *volstrekt* en *onbeperkt verwerpen* van *alle vaste* straf op het overtreden van zekere schoolregelen: 't is in strijd met hetgeen de menschelijke zwakheid vordert en niet analoog

met de bovennatuurlijke orde; nog minder (bl. 80) met de geheel overdreven opvatting van 'tgeen tot de goede daad vereischt wordt: „eene daad, lezen we daar, is *dan* „*alleen* goed te noemen, als ze uit het regte beginsel voort- „spruit; als zij in de liefde tot God en den naaste, en „in de gehoorzaamheid aan Hem en aan allen, die over „ons gesteld zijn, haren grond heeft".

*Over*ijverig gewis ook is in het II Deel, bl. 120, de waarschuwing tegen het *te veel* van godsdienstig onderwijs; en of men met *godsdienstige* zaken, gelijk daar verzekerd wordt, jonge kinderen het eerst en het gemakkelijkste oververzadigen kan, is met eene bloote bewering niet uitgemaakt. Wie geen manier heeft van kinderen te onderrigten, zal hen met elk ander onderwerp en, naar 't ons toeschijnt, nog spoediger vervelen. In 't Protestantisme, dat weinig kinderlijks en bovennatuurlijks heeft, moge het eene treurige waarheid zijn: het geldt niet voor die ééne zorgzame Moederkerk, die alles voor allen weet te worden, die haar herboren kind beschouwt als opgenomen in die bovennatuurlijke orde waartoe het geschapen is, en werwaarts het nu van nature streeft, zoodat, afgezien nog van de oogenblikkelijke werking der genade, die hooge waarheden en gebeurtenissen ook voor het kind eene eigene aantrekkelijkheid hebben.

Wat de schoolboeken betreft, in deze *Handleiding* aanbevolen, men begrijpt van zelf, dat ze niet alle onze goedkeuring wegdragen, vooral die niet welke in den geest eener maatschappij *Tot nut van 't algemeen*, geschreven zijn.

't Is welligt niet overbodig ten slotte hier te verklaren, dat wij van den heer Gouka, als Protestantsch schrijver over opvoedingsleer, geen andere dan Protestantsche beginselen mogten verwachten, en wij hem natuurlijk niet

hard vallen, dat hij aldus en niet anders heeft geschreven. Van zijne zijde echter houde hij het ook ons ten goede, dat we zijne beginselen voor onvoldoende aanzien om aan kinderen — ter schole of te huis, voor beide toch is zijne *Handleiding* bestemd — eene echt godsdienstige opvoeding te geven; eene opvoeding namelijk, waarin de godsdienst de haar toekomende hoofdplaats zoodanig bebekleedt, dat zij al het overige als ongemerkt door hare hoogere natuur en heiligt en verheft. We mogen van dien kant zijne *Kweekschool* niet dan met voorbehoud aanbevelen. Gaarne overigens erkennen we, dat de geachte onderwijzer veelvuldige lessen en raadgevingen mededeelt, die niet anders dan de vruchten kunnen zijn van zorgvuldige waarneming en rijpe ondervinding. Het blijkt alom in zijn werk, dat hij geheel voor zijne taak leeft en de welgemeendheid, de gemoedelijkheid, de hooge ernst waarmeê hij schrijft, nemen voor hem in. Het tweede Deel inzonderheid *over de bezigheden van jonge kinderen* bevat allerleerzaamste wenken; weet men hier het godsdienstig element ter behoorlijke plaatse aan te vullen, aankomende onderwijzers en onderwijzeressen zullen daar eene allernuttigste *handleiding* vinden.

En wel mogen ze allen zijne diepgevoelde vermaningen (op bl. 340) gedachtig zijn: dat bij kinderen het voorbeeld des opvoeders zooveel afdoet en hierop zoo zorgvuldig moet worden gelet; dat wij de bekwaamheid ter opleiding van kinderen niet in ons zelven, maar vooral bij God moeten zoeken, en dan, zeggen wij hem gaarne na, „laat ons dan niet vertragen, maar ijverig arbeiden op „den grooten akker; wij hebben een' Heer, die zeer „mildelijk beloont!"

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

DE ANTI-POPERY PAMFLETTEN VAN DEN DAG. — DE BROCHURE VAN DEN HOOGLEERAAR BROERE.

Meermalen reeds heeft een der medearbeiders van de *Katholiek*, met bekwamer pen dan waarover wij kunnen gebieden, onder de rubriek *Tijdsomstandigheden* een overzigt geleverd van de gebeurtenissen en toestanden, die in onze dagen de aandacht van den opmerkzamen beschouwer tot zich trokken. Meestal, zoo niet uitsluitend, betroffen die opstellen de aangelegenheden van het Buitenland. Wat strijd van beginselen dáár op het terrein der staatkunde of der godsdienst werd gevoerd, welke verwikkelingen dáár werden geboren; hoe de regten der Katholieken en de vrijheid hunner Kerk door eene jaloersche of vervolgzieke politiek werden miskend of aangerand; hoe zij, met ijver, ja, maar met eerbiediging van wet en regt, door de getrouwe zonen der Kerk werden gehandhaafd en verdedigd: dat alles werd beurtelings onder de oogen der lezers gebragt, die aldus, gelijk in een tafereel *à vol d'oiseau* den geheelen omvang, de ontwikkeling, het onderling verband, de aaneenschakeling en de geheime raderen der gebeurtenissen konden overzien. Hoe bevredigend, hoe bemoedigend moet het hun, gelijk het ons zoo dikwerf was, geweest zijn, bij het aanschouwen van al dat woelen en worstelen in den vreemde, te kunnen denken, dat in ons Vaderland, ten spijt der geheime pogingen van eenige weinigen [1]), tot dus verre orde, rust, burgerlijke verdraagzaamheid, eerbied voor de wet en voor de regten van allen werden bewaard, en dat wij in het genot van dien zegen eene toekomst van steeds toenemende welvaart, van steeds verblijdender ontwikkeling te gemoet gingen!

[1]) Wij bedoelen hier voornamelijk de Geheime Genootschappen.

Het was zeker onder pijnlijke gewaarwordingen dat de gewone berigtgever in de jongst verloopen maand April de opmerkzaamheid des Lezers op den hagchelijken toestand waarin toen ons Vaderland verkeerde, moest rigten [1]), en het gevaar dat elders had gedreigd of was uitgebroken, nu in eigen boezem moest aanwijzen. De gebeurtenissen die daartoe aanleiding gaven, die zulks toen gebiedend vorderden, zijn aan ieder bekend. Met vermetele hand had men onder de vreedzame bewoners onzer bloeijende steden en dorpen, tusschen de zonen van één huisgezin, de fakkel der godsdienstige tweespalt gezwaaid, en maar al te wel was het den misdadigen of verblinden onruststokers gelukt, die heinde en ver in laaije vlammen te doen uitslaan. Twee zoo vervaarlijk magtige, twee meer dan ooit geweldige bewegings-krachten had men tot één doel vereenigd, om daardoor een staat van opgewondenheid, van fanatisme, van woesten hartstogt, van ontembare drift en vervoering te doen geboren worden, waarvan wij reeds de verderfelijke uitwerking hebben gezien, maar waarvan niemand nog weet waarheen hij ons voeren zal.

Een der voornaamste middelen waardoor die heillooze beweging werd gevoed, waardoor zij als een kanker binnen weinige weken heeft voortgewoekerd, zijn de schier ontelbare schotschriften geweest van allerlei vorm, van allerlei gehalte, van allerlei kleur en stijl — van de statige preek af, tot aan het triviaalste straatdeuntje toe — waardoor men der menigte zocht diets te maken, dat het vaderland in gevaar verkeerde, dat Rome in aantogt was, om ons onze vrijheid, onze onafhankelijkheid, onze nationaliteit te rooven, en dat weldra het vrije Nederland als een wingewest in het Rijk der driedubbele kroon zou worden ingelijfd [2]). Was het dus geen dure pligt voor elk trouw burger, die koning en Vaderland liefheeft, in den Katholieken landgenoot een verrader, in de aangestelde Kerkvoogden vijanden te zien, die het op zijne have, zijne vrijheid, zijn leven gemunt hadden? Wat al uitsporigheden en gruwelen, wat al dwaasheden en logens werden er niet uitgekraamd in die honderdtallen van vliegende blaadjes en slordig zaamgeflanste pam-

---

[1]) Zie *de Katholiek* van April, bl. 303.

[2]) *De inlijving van Nederland in het Rijk van Rome.* (Overgedrukt uit het *Goudsch Kronijkske*)

fletten, die, gelijk onder 't woeden van een orkaan in vulcanische streken, als met een regen van modder en zand en solfersteenen het land in alle rigtingen overstroomden! We weten het; niet uit overtuiging, niet uit liefde voor hetgeen men waarheid waande, niet zelfs uit haat of vervolgingszucht werd een groot deel dezer ellendige libellen geschreven; een aantal zag het licht omdat hunne auteurs zich in den toestand bevonden van den *Graeculus esuriens*, waarvan Juvenaal spreekt, en wiens gelijken, zoowel in onze dagen als in die van den Romeinschen Hekeldichter, wanneer honger of geldlust praamt, tot alles in staat zijn. Ja, 't is bedroevend maar 't is waar, aan vuige winzucht alleen heeft een deel dier schandliteratuur haar aanzijn te danken. Het Weekblad van den Boekhandel heeft die laagheden geschandmerkt in bewoordingen, die de sympathie en goedkeuring van alle weldenkenden hebben verworven. Niet allen evenwel waren hier medepligtig, niet allen verheugden zich in het kwaad. Er waren er, hier en daar, onder de Protestantsche leeraars die hunne roeping beter dan velen hunner ambtgenooten gevoelden, die meer eerbied dan zij, voor den stand dien zij bekleedden, meer christelijke liefde dan zij, jegens hunne mede-christenen hadden. Wie zou mannen als een Prins, een van Hinloopen, Labberton, een van Koetsveld niet dank weten voor de zoo zeldzame onafhankelijkheid, voor den meer dan gewonen moed, waarmede zij, ter liefde van waarheid, van eendragt en regt, zich aan de miskenning en verguizing hunner eigen geloofsgenooten hebben durven en willen wagen? Maar die edelen waren in vergelijk der zoo talrijke *zelanti*, eene schier onbeduidende minderheid. Verreweg het meerendeel der Predikanten hebben op den kansel, in de huisgezinnen, door woord en schrift, door bedreiging en invloed, de beweging geleid, en haar die proportiën gegeven, welke zij zonder den prikkel van het godsdienstig fanatisme nooit zou hebben bereikt. Het waren zij zelven of hunne handlangers, die vaak met alle ter zijde stelling van eigen waardigheid, met volkomen verzaking van alle *decorum*, van alle gevoel en humaniteit, hunne vreedzame Katholieke landgenooten, die hun niets betwistten, in niets deerden, in hetgeen hun heilig en eerbiedwaardig is, hebben gehoond, gelasterd, verguisd, der publieke verachting prijs gegeven. Of was het een loyale strijd, waarin elk wapen tegen den gehaten vijand goed was, en waarin men zich niet ontzag om de laagste

togten van het gepeupel te vleijen, zijne toevlugt te nemen tot de walgelijkste spotprenten [1]), waarbij Luther's obscene karikaturen op den Paus en de Almanaks-Heiligen van den Edammer Predikant Abraham Magyrius nog kiesch en betamelijk mogten heeten?

Onder de oogen van den Vorst die ons regeert, bestond het de Predikant Ter Haar, het Amsterdamsche adres tegen de Bisschoppelijke kerkregeling een *gedenkteeken van den Protestantschen geest* te noemen. Het zij zoo: wij willen dit wel aannemen. Maar de honderden *anti-popery* pamfletten van den dag zullen dit ook zijn: een *monumentum aere perennius* van den geest van verdraagzaamheid en liefde, van den eerbied voor regt en wet, die een gedeelte der Protestantsche bevolking, en daaronder bij uitnemendheid de Predikanten bezielde. Wanneer er later een Macaulay onder ons zal opstaan, zal hij met behulp dier documenten de geschiedenis der monster-beweging van het jaar 1853 kunnen schrijven. Daaruit zal de nakomelingschap kunnen leeren, dat de „geest" die weleer in de auteurs der Placaat-Boeken ademde, ook later nog de zonen dier Heiligen aanblies, en dat de oude wrok tegen de paapsche stoutigheden, dank zij den trouwen opziener in Israël, weêr in het geloovig nageslacht werd verjeugdigd.

Wij betwijfelen zeer of al de auteurs dier hartstogtelijke libellen tegen ons, die onsterfelijkheid wel voor de vruchten hunner pen zullen wenschen. Zij wilden wel eene vaan opsteken in het uur des oproers, maar geen monument oprigten, waarop zij met onuitwischbare letteren als oproermakers gebrandmerkt zouden staan. Velen begrepen dit welligt en hebben daarom hunne namen verzwegen. Voorzigtigheid mag men die wegschuiling voor het publiek niet heeten. Het was de laagste bloohartigheid, met de zucht van kwaad te stichten, gepaard. De ellendeling, die u in het duister met slijk bemorst, vreest zelfs den blik van minachting, dien ge op hem zoudt werpen. Anderen noemden zich zonder verbloeming. Zij wilden leiders der beweging zijn en werden het. Het kommando-woord, dat zij niet op het slagveld, maar op den kansel uitgalmden, werd

---

[1]) Wij danken de Regering, die ten deze haren pligt heeft gekend, door de tentoonstelling en rondventing althans dezer ergerlijkheden te weren.

heinde en ver door de duizendstemmige drukpers verspreid [1]). Zoo schreef Ds. Oosterzee zijne speculatiën over het Beest der Apocalyps; zoo Ds. Doedes, die de Katholieken bij *tijgers* vergeleek; zoo Ds. Simons, die hun beeldendienst en afgoderij erger dan het Jodendom verweet; zoo Ds. Barger, die de „geiten" van het Amsterdamsche Nazareth naar straatsteenen verwees; zoo een vijftigtal anderen, die in hevigheid en ongerijmdheid met elkander wedijverden. Zouden zij, althans velen van hen, wanneer de ure der beradenheid en der regtvaardigheid komt, niet liever over al dat geschrijf van een hartstogtig oogenblik, de spons willen wrijven? Wij meenen hun eer aan te doen met dit te veronderstellen; ja wat meer is, wij zelfs, de beleedigden, na gehandhaafd regt, na herstelde eensgezindheid, die God aan 't Vaderland moge terugschenken, willen den aangedanen smaad vergeten, en al die ergerlijke schrifturen, zoo mogelijk, ter vergetelheid doemen. Innerlijke gehalte, blijvende waarde hebben ze toch niet. Mogen ze het lot hebben van die pestwalmende waterplanten, die een onweersbui uit de moer van den geschokten vloed voor eene wijl naar boven stuwt, en die zoolang de orkaan brult op de oppervlakte blijven voortdobberen, maar na 't bedaren van den storm in denzelfden stroom wegzinken, die ze had voortgebragt!

Men zegge niet dat wij ons de belangrijkheid en den inhoud dier bewegings-literatuur vergrooten. Waren al die preken en brochuren slechts een alledaagsch *rifaccimento* geweest van hatelijkheden en leugens tegen onze godsdienst en Kerk, van allerlei afgesleten gemeenplaatsen over priesterbedrog, Maria-vergoding, inquisitie, brandstapels, moordtooneelen en dergelijken meer: we hadden ons kunnen bepalen, gelijk wij zoo dikwerf deden, bij een medelijdenden glimlach; maar nu was al dat schrijven iets meer dan enkel eene uitstorting van haat en afkeer: die pamfletten en straatliederen moesten dienen om het volk in beweging te brengen, om, zoo mogelijk, alle Protestanten, maar bij voorkeur de geringere klassen tegen de Katholieken in het harnas te jagen. Zij waren, in vele gevallen, een open provocatie tot geweld en oproer ter

---

[1]) Van de preek van den Rotterdamschen Predikant van Oosterzee hebben wij het dertiende duizendtal aangekondigd gezien. Wij vernemen dat zij den Schrijver een honorarium van 600 gulden bezorgde.

wering van iets, hetgeen wettelijk geschied was, en niemand anders dan de Katholieken betreft. En daarin ligt de reden waarom wij, en wij niet alleen, het den Predikanten, die vrede en liefde moesten hebben gepredikt, zoo euvel duiden, dat zij, met verzaking van pligt, burger tegen burger, Nederlander tegen Nederlander hebben te wapen geroepen. Hunne polemiek was geen bloote bespiegeling, maar zij dreigde praktijk te worden: zij was niet te vreden, gelijk vroeger, met schelden, zij hief de hand op om te slaan. Wij kunnen veel dolzinnigheid verdragen: maar achten 't pligt om ons en de onzen voor schade te vrijwaren. Men moge absurd, onredelijk, inhumaan jegens ons zijn, maar 't moet daarbij ophouden. Dan zeggen we meermalen den Romeinschen zedenmeester na: *minuta quaedam animalia, ut ait Phaedon, quum mordent, non sentiuntur.* Onze regten moeten onaangerand, onze personen, onze Kerk vrij blijven. Lust het een of ander paradox Geleerde ten aanhoore zijner bewonderaars te onderzoeken, welken loop een straatsteen zou nemen in de lucht, zoo de wet der zwaartekracht niet bestond en niet werkte: wie zal hem deren? Maar bedenkelijker zou het worden, wanneer hij zijne theorie door de praktijk zou willen bevestigen, en in alle rigtingen steenen begon te werpen, die in plaats van zich in het onmetelijke hemelruim te blijven bewegen, in sierlijke parabolen op de hoofden of in de glazen der vreedzame naburen teregt kwamen. — Ieder denkt hier aan den Amsterdamschen evangelie-dienaar Bekker, die in zijne leerrede aan de „straatsteenen" de verdediging van het Protestantisme opdroeg [1]).

Maar genoeg over deze minder eervolle zijde der jongste gebeurtenissen. Het wordt tijd, dat ook de lijdende partij eene plaats in dit overzigt krijge. Wat werd er van de zijde der Katholieken en hunner Geestelijkheid gedaan? Hoedanig was hunne houding, hun gedrag, hun spreken en handelen te midden van de velerlei verongelijking en verguizing, te midden van dat hartstogtelijk rumoer, waarin alles wat hun eerbiedwaardig en heilig is der publieke bespotting werd prijs gegeven? waarin zij voor verraders des vaderlands, voor vijanden van hunnen Koning, van hunne medeburgers

[1]) Vgl. het *Bezadigd Woord*, van den hoogl. Broere, bl. 11.

werden uitgekreten. Het antwoord op die vraag kan elkeen geven, en de geschiedenis zal later het veelbeteekenend kontrast, dat er in ligt, niet verzwijgen.

Niet ééne daad van geweld, niet ééne schending der openbare orde, niet ééne verongelijking of bespotting van andersgezinden hebben de Katholieken ten hunnen laste. Overal, zelfs in die gewesten waar zij zulk eene overwegende meerderheid vormen, en waar toch de overmoed der Predikanten, gelijk wij het met de bewijzen kunnen staven, alles durfde, heeft de Katholieke bevolking zich rustig, ordelijk, vredelievend, inderdaad voorbeeldig, geduldig en lijdzaam gedragen. Zij heeft in praktijk gebragt wat haar voor achttien eeuwen door den eersten harer Opperpriesters werd aanbevolen: *„Weest dan om God onderdanig aan alle menschelijke Overheid. — Vreest God; geeft den Koning eere. Met zachtmoedigheid en eerbied een goed geweten bewarende, opdat zij die uwen goeden wandel in Christus lasteren, beschaamd worden als zij kwaad van u spreken. — En wie toch kan u hinderen, indien gij met ijver het goede betracht? — Ja, zelfs al is het dat gij iets lijdt om de regtvaardigheid dat is uw geluk — Vreest hunne bedreigingen niet, ontstelt er u niet over — want dit is de wil Gods, dat gij door wel te doen onverstandige en onwetende menschen tot zwijgen brengt“* [1]).

Geen anderen gedragsregel geeft in onze dagen Paus Pius aan zijne zonen dan zijn verheerlijkte Voorganger aan de eerste Christenen voorschreef. Dezelfde wet van liefde jegens allen, dezelfde eerbied voor de wet en het gezag blijft voor alle Katholieken verpligtend, en de feiten bewijzen, dat zij, zonder er veel over te redeneren, en zonder onophoudelijk van verdraagzaamheid en broedermin te declameren, beter doen dan dit, door beide in hun leven en gedrag te verwezenlijken. Terwijl zij hunnen pligt begrepen en vervulden, zijn de Katholieken echter geen stilzwijgende toeschouwers der jongste gebeurtenissen gebleven. Zij hebben gesproken, maar met spaarzaamheid, met gematigdheid, met eerbied voor hunne eigen waardigheid en voor die hunner hoorderen.

Het eerste geschrift, waarin opzettelijk de questie van den dag werd behandeld, was de met zoo veel talent geschreven brochure

---

[1]) I Petr. II, 13—15.

over *de Katholieke Kerkregeling*, van den heer Alberdingk Thijm, dien wij altoos bereid vinden, wanneer het de belangen der godsdienst, der christelijke kunst of der vaderlandsche letterkunde geldt, om ons de hulp van zijn schitterend talent en zijner meesterlijke pen te leenen. Wij zeggen den schrijver bij herhaling dank voor deze zoo inhoudrijke als tijdige bijdrage. Zij geeft onzes inziens over den aard, de strekking, het doel en de gevolgen der herstelling van het Episcopaat in ons vaderland, al de gewenschte opheldering en inlichtingen, en zal, gelijk wij hopen, reeds bij menig Protestantsch lezer velerlei vooroordeelen en misvattingen hebben doen verdwijnen.

De arbeid van den heer Thijm zag het licht, toen de spanning haar hoogste toppunt had bereikt. Middelerwijl is de storm een weinig bedaard. De behandeling der levensvraag voor de godsdienstige vrijheid hier te lande, is van de straat tot voor den Troon en in de vergaderzaal van de vertegenwoordigers der Natie gebragt. Het schijnt, dat men nog eenige hoop op een bedaard en kalm onderzoek mag voeden, en dat zoodanige behandeling der zoo veel spanning veroorzakende questie, waarin de gansche zaak, als in eene *revue rétrospective* werd overzien, en met onpartijdigheid en bedaardheid aan de beginselen van regt en billijkheid werd getoetst, aan velen niet onwelkom zou zijn.

Dat oogenblik heeft de hoogleeraar Broere gekozen om zijn *„Bezadigd Woord tot zijne welgezinde Protestantsche landgenooten"* te schrijven [1]). De spoed, waarmede de hoogst aanzienlijke oplage dezer brochure in vijf dagen tijds is uitgeput, heeft bewezen, dat het onder ons, zelfs nu, toch nog niet ontbreekt aan dezulken, ook onder de Protestanten, die, vooral waar het zoo gewigtige belangen geldt, liever aan de stem der kalme rede, dan aan die van den woesten hartstogt gehoor leenen. Ondertusschen schijnt het juist het terrein der gematigde en bedaarde discussie te zijn, wat door de tegenpartij wordt gevreesd of althans ontweken: van daar de pogingen door haar aangewend, om deze onwederlegbare blad-

[1]) *Een bezadigd Woord aan mijne welgezinde Protestantsche Landgenooten, ter gelegenheid der R. K. Kerkregeling.* Door C. Broere, R. K. Priester en Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond. 's Gravenhage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen.

zijden, zoo mogelijk, voor het Protestantsch publiek te escamoteren [1]).

Wij mogen hier in geen uitvoerig verslag treden van den voortreffelijken arbeid, door den heer Broere in zijn *Bezadigd Woord* geleverd. Zijne brochure bevindt zich reeds in te veel handen, is in Dagbladen en Tijdschriften reeds te veel besproken en aangehaald om van onze zijde nog aan het publiek te moeten worden aangekondigd. Wij verwijzen er slechts op als op het uitmuntendst en onwederlegbaar bewijs van het kontrast dat van onze zijde de behandeling der zooveel gerucht makende questie heeft opgeleverd, en het is daarom dat wij hier slechts met eenige woorden de gronden van dit ordelijk en diep geheel onder het oog onzer lezers brengen.

De Schrijver heeft zijn gansch betoog in drie hoofddeelen gesplitst. Eerst karakteriseert hij de *Beweging* als onverstandig en

---

[1]) Het Dagblad der zoogenaamd anti-revolutionaire partij, *de Nederlander*, spreekt in een zijner laatste Nommers over de brochure van den hoogleeraar Broere: „Wij hebben gelezen een „Bezadigd (*en lieftallig*) Woord aan mijne welgezinde Protestantsche Landgenooten", door den heer Broere. Wij durven de aandacht van den Hoogleeraar die over het algemeen met de protestantsche geschriften van den dag zoo bij uitnemendheid bekend is, de lezing aanbevelen van twee geschriften, waardoor misschien zijn oordeel over de onverdraagzaamheid althans der anti-revolutionnaire partij, eenige wijziging zal kunnen ondergaan: *het Roomsch Catholicisme* en *de Nieuwe Bisschoppen*, beide uitgekomen bij den Uitgever van dit Blad." — Recensent heeft beide geschriften doorbladerd, en schrijft tot stichting zijner lezers en ter waardering der bedoelde brochure slechts het volgende uit laatst genoemde over: „*Rome vertoont zich in ons midden niet in al zijne verschrikkinge. Het deed dit ook niet bij de aankondiging van zijne nieuwe Bisschoppen. Het vermeldde bijna niets van zijne afgodische* MARIA-*dienst, die in Roomsche landen de dienst van God te eenmaal verdrongen heeft; niets van zijne aflaten en absolutiën, waardoor men het regt op den hemel en het regt om te zondigen koopt; niets van zijne beeldendienst, van zijne bedevaarten, van zijne missen, van zijne reliquiën, spijkers, mantels, ledematen en tanden van gewaande of van wezenlijke heiligen, waarmede het de ongelukkige bevolkingen begoochelt, om haar af te trekken van den levenden God en zijne heerschappij van zonde en ongeregtigheid staande te houden*" (De Nieuwe Bisschoppen, bl. 20 en 21). — Dit alles staat letterlijk te lezen in het orgaan van den Heer Groen van Prinsterer c. s. Wij vragen het: is er met zulke lieden een bezadigd overleg en loyale discussie mogelijk?

onvoorzigtig, omdat zij het werk van den hartstogt was, uit welken hoofde zij dan ook reeds onmiddellijk de treurigste gevolgen, gevaar voor oproer en burgerkrijg met zich sleepte. De bewijzen, waarmeê de Auteur zijne stelling staaft, zijn alle aan publiek bekende feiten ontleend. Men behoeft slechts de oogen te openen en te zien, om overtuigd te worden. Het onverstand, de onvoorzigtigheid zijn tastbaar: de hartstogt heeft tot vertegenwoordigers bekende, bij vele Protestanten geachte personen, die zelven in hunne schriften sprekend worden opgevoerd. 't Is een verschrikkelijk drama, ja, dat zich voor het gezigt des lezers ontwikkelt, maar 't zijn geen phantastische helden die oproer, haat, verbittering prediken, die onwaarheid en laster verkondigen: men kan ze met den vinger aanwijzen en den cirkel hunner bewegingen, van de eene stad onzes lands tot de andere, nagaan. Wat zal de lezer besluiten als het drama is afgeloopen? Zal hij zich niet met den Schrijver vragen: „Kan de zaak zelve goed, billijk, regtvaardig zijn, die zich voor ons in de beweging heeft uitgedrukt? Van waar komt onverstand? Van waar onvoorzigtigheid? Van waar hartstogt, wanorde en zich in baldadigheden aanmeldende oproerigheid"? Zal hij tegen die wanorde niet de voorzigtigheid en stille bedaardheid der Katholieken overstellen, die, hoezeer ook beleedigd en uitgetart, hunne kalmte niet verliezen, en zich dan andermaal afvragen: „Wat is kalm? De wet of de overtreding? Het regt of het onregt? De aanval of de bloote verdediging? — Het besluit zal onvermijdelijk zijn: „Er is met hartstogtelijk geweld storm geloopen tegen een allerduidelijkst en volkomen bevestigd regt, waartegen slechts zulke middelen overschoten" (bl. 25).

Dat dit zoo is, bewijst de schrijver met kracht van redenen, met rijkdom van opheldering en voorbeelden in zijn *tweede* deel (bl. 25—51): *Het Regt.* Hoe kan, vraagt hij zich, in een land op de hoogst mogelijke wijze dit regt blijken tegenover eene partij die het ontkent? Het antwoord is: Niet door de wet alleen, die, hoewel duidelijk, niet van allen begrepen of zelfs gekend wordt. Evenmin door de uitspraak van het bevoegd gezag alleen, want dit kan zich vergissen. „Maar het regt blijkt op de hoogt mogelijke wijze, wanneer niet alleen de wet duidelijk en klaar is, maar ook de bevoegde autoriteiten, na rijp beraad, overeenstemmend en herhaaldelijk den zin der wet beslist hebben, en de openbare

opinie, voor zoo ver ze niet door gezegde partij misleid wordt, die beslissing nog bevestigt." Welnu, dat alles pleit ten gunste der Katholieken. De Schrijver bewijst het door aan te toonen, dat de wet (Art. 164 der Grondwet) duidelijk en klaar is; dat het wetgevend en uitvoerend Staatsgezag de Grondwet in dien zin hebben verstaan en toegepast, en dat de publieke opinie daarin heeft berust, *zoolang zij gezag kon inboezemen.* Want daarna heeft men haar geweld aangedaan: toen heeft zich godsdienst-ijver, fanatisme, niet het gezond oordeel geuit. — Hierop volgt de wederlegging van de gronden, die door de voornaamste Schrijvers der tegenpartij werden aangevoerd. Eerst worden de *adressen* besproken, waarin, gelijk teregt wordt opgemerkt, argumenten voorkomen, wier wederlegging beneden den ernst zijn van de zaak, die wij verdedigen. Wat trouwens beteekent het zeggen van de adressanten van Leyden, *dat de Christelijke Kerk in Nederland door de Roomsche Curie als haar gebied beschouwd wordt?* "Wil de Paus dan, vraagt Professor Broere, de Synode besturen en de predikanten aanstellen of afzetten?" Te Amsterdam sprak de woordvoerder der adressanten, Ds. Ter Haar, van eene *suprematie* die aan het Roomsch kerkgenootschap zou worden toegekend en afgestaan! "Hoe ik het wend of keere, ik begrijp niets van die suprematie, en de overtuiging van Ds. Ter Haar moge innig zijn, redelijk is zij niet" (bl. 36). De predikanten voerden in de meestal door hen opgestelde adressen eer preken dan regtsgronden aan. Zij bewezen met schrikbarende woorden en uitroepingen. Hierna dan worden beurtelings het schrijven van den heer Mr. H. J. van Buren, dat zich zeer door een kalmen en bezadigden toon onderscheidt, en de redeneringen van den anonymen maar overbekenden auteur der *Gesprekken van Ernst en Falk* beoordeeld. Men leze de logische, streng aangedrongen wederlegging en beslisse dan wie regt heeft. Dwaasheden gelijk die van Ds. ter Haar, die zich op den *eed* der bisschoppen beroept, als zwoeren zij de ketters of Protestanten te vuur en te zwaard te zullen vervolgen, behoeven geen wederlegging. De taal, die de Rotterdamsche predikant Doedes durfde doen drukken, grenst aan dolzinnigheid: "Protestanten laat u toch "niet in den waan brengen, dat de Paus niet, indien het van hem "afhing, tot uwe verbranding adviseren zou. Als de Roomsch "Katholieke ultramontaansche geestelijkheid u verzekert, dat zij

„tegen verbranding van ketters is, acht u daarom niet van uw „leven verzekerd. Men kan een mensch op allerlei wijzen doo„den....“ enz.

Ach, zeggen wij met den hoogleeraar Broere, bij 't vernemen van deze schier ongeloofelijke taal, „men behoeft geen diep of naauwkeurig onderzoek in te stellen, om te oordeelen aan welke zijde het regt, en aan welke de onredelijke hartstogt zij“!

Het schitterendst, het wegslependst gedeelte van den arbeid des hoogleeraars is, onzes inziens, het derde, waarin hij over de *kracht van het regt* spreekt (bl. 51—75). Al wie de brochure van den geachten hoogleeraar met aandacht heeft gelezen, zal zich zeker nog de heerlijke bladzijden herinneren, waarin hij de onoverwinnelijkheid van dat regt betoogt, wijl het gegrondvest is en steunt op de innigste en levendigste krachten der geschiedenis: op het zich ontwikkelend feit, op de heerschende begrippen, op de gevoelens waarmede God den mensch aan den mensch heeft verbonden. In waarheid: „een regt, 'twelk zoo zacht en langzaam is verkregen, zoo is voortgegroeid uit den diepen, omgeploegden en nog eens omgeploegden vaderlandschen grond, zoo door den arbeid onzer vroegere geschiedenis is voorbereid, en onzer latere tot stand gebragt, kan wijken omdat het zoo levendig is, maar niet zwichten omdat het zoo krachtig is, en wijkt slechts daarom voor een oogenblik, om des te grooter zegepraal over alle beletselen te behalen“ (bl. 75). Al wie den geleerden schrijver zelven, met het hem eigen talent, deze zoo inhoudrijke stelling zal hebben hooren ontwikkelen, zal aan deze zegevierende apologie van het regt der Katholieken zijne sympathie niet kunnen weigeren, en de Protestantsche lezers inzonderheid zullen hem dank weten voor de kieschheid, waarmede hij meer dan een teeder punt heeft weten te behandelen. „U te „willen kwetsen, zegt hij hier, neen, daartoe ben ik niet in staat. „En gij zelven zult het begrijpen. Hoe! als te midden van die los„barsting der onedelste driften, van de lastering en verguizing „mij en den mijnen aangedaan, ik Protestanten verneem, die den „moed hebben te zeggen: *neen, daarin neem ik geen deel; regt is „regt, ook voor de Katholieken!* hoe zou ik dezulken hier willen „beleedigen? hoe mijn hart zich niet voor hen openen, mijn oog „hen niet zoeken, en mijne hand zich niet naar hen uitstrekken?“ (bl. 51.)

Men leze en herleze dit derde gedeelte van het in waarheid „Bezadigd woord", waarin zich zoo bij uitnemendheid het edel hart des sprekers bloot legt. De oorspronkelijke opvatting, de helderheid van voorstelling en uitdrukking, de kieschheid en sierlijkheid van vorm, de diepte en niet zelden de verrassende wending der gedachte — zoo menige trek, zoo menige meesterlijke greep, soms enkele uitdrukkingen, die een gansch idee omsluijeren, waaraan de discipelen en vrienden van den genialen Schrijver hun Meester en studiegenoot herkenden — dat alles wat wij in de voorgaande bladzijden bewonderden, vinden we hier niet alleen terug, maar iets eigenaardig wegslepends en roerends daarenboven, wijl de behandelde stof den auteur gelegenheid gaf, om de gevoelens die hem bezielden, gevoelens van welwillendheid en liefde jegens zijne medechristenen, in volle stroomen uit te gieten. Wie door het vorige reeds overtuigd, teruggebragt, bevestigd werd, zal zich door deze laatste beschouwingen nog meer voelen aangetrokken, en niet alleen zal hij den schrijver zijne toejuiching, maar ook zijne hoogachting schenken,

Zonder lastgeving en voor eigen verantwoordelijkheid schrijvend, heeft de hoogleeraar Broere echter de gevoelens, de overtuiging, het vertrouwen uitgedrukt, die in het tegenwoordig, zoo gewigtig, oogenblik alle Katholieken, geestelijken en leeken, bezielen. Moge zijn voortreffelijke arbeid al de heilzame vruchten dragen, die wij en allen die het met het Vaderland wel meenen, er van hopen: moge het „Bezadigd Woord" in veler gemoederen overtuiging, bevrediging, toenadering, eendragt en liefde brengen of bevestigen. Dit zij weldra, onder Gods zegen, de heugelijke uitwerking dezer hartverheffende bladeren, waaraan wij geen hoogeren lof meenen te kunnen toezwaaijen, dan door er van te getuigen, dat zij in hun ganschen omvang het schoone woord van Bossuet verwezenlijken: *La force est dans la raison tranquillement exposée.*

Maar wie dan ook dit „Bezadigd Woord" met al die opregtheid zal hebben gelezen waarmeê het is geschreven, hem staan de kontrasterende gebeurtenissen van den dag, bestrijders en bestredenen beiden, in hun vol en eigen licht, en onvergetelijk voor den geest.

VERSCHEIDENHEDEN.

KATHOLISERENDE PREDIKANTEN.

Wij hebben hier minder de Noord-Brabantsche predikantenvereeniging op het oog, zooals ze in Breda vergaderd zat en het antwoord gaf op de vraag: „Wat goeds is er in de R. K. Kerk, dat in de Protestantsche niet gevonden wordt, maar nogtans, te harer volmaking, zou verdienen nagevolgd te worden?" — 't Zegt anders wel reeds iets, dat een aantal predikanten de onveranderde en onveranderlijke Moederkerk, met een beter inzigt dan om haar te smaden, van meer nabij wilden beschouwen en zij — schoon wel is waar bij haar in *vier* nog al kapitale punten: in hare *geloofs-* en *zedeleer*, in hare *uiterlijke Godsvereering* en haar *Bestuur* niets navolgenswaardigs vindende — toch ook niet minder dan *veertien* punten opmerkten, waarin zij 't Protestantsche kerkgenootschap vooruit is. De *Katholieke Nederlandsche Stemmen* hebben die *veertien* vergelijkingen opgeteld en even toegelicht. In de Katholieke Kerk, aldus verklaarde die vergadering, is meer gemeenschapszin en orde; fijnere staatkunde; daar is christendom en zedelijke vorming meer onder de leiding der Kerk; is gloeijende zucht om zich uit te breiden en allen zalig te maken; bij haar is meer verscheidenheid van bedieningen, en de bedienaren leven er onbekrompener; hare geestelijken staan meer onder kerkelijke tucht en zijn naauwer met de gemeenten verwant; de Katholieken hebben meer feesten en hunne heiligdommen zijn sierlijker en prachtiger; bij hen dragen ook de schoone kunsten ter stichting bij; bloeijen kloosterlijke inrigtingen; worden de Heiligen vereerd en de uitvaart der dooden plegtig gevierd; dat alles kan geheel of gedeeltelijk door de Protestanten overgenomen worden; want, zeide men, het is een waar woord, 'twelk Professor Kist heeft gesproken: „de Hervorming der XVI eeuw is wel begonnen, maar nog niet voltooid".

Wie nu slechts even zijne aandacht laat gaan over die veertien punten, hoe ordeloos en verbrokkeld door de predikanten-vereeniging bij elkaâr gevoegd, merkt al dadelijk op, dat het geen bloote aggregaten, maar bijkans alle - de noodzakelijke en eenparige gevolgen zijn van het hooger, hen allen omvattende levensbeginsel der Katholieke Kerk. Zij is hare *goddelijke* instelling en zending, hare *goddelijke* magt en gezag, en hiermede hare juist omschreven geloofs- en zedeleer en hare daaraan beantwoordende innerlijke en uiterlijke godsvereering, hare verpligte en hare vrije liefdewerken, en heel hare betrekking tot dit en het andere leven bepaaldelijk en volkomen bewust; en terwijl zij van den eenen kant aan eene hier nimmer verzadigde wetenschap en liefde een onmetelijk veld laat voor beider vrijheid, handhaaft zij tevens door haar goddelijk gezag de noodzakelijke grenzen, wier overschrijding eene eindige natuur zich tegenover God niet mag vermeten. Een oceaan is 't, waarin zij den geest laat spelen; maar wil hij, door allerlei wind van leering geslingerd, over diens oevers henen, dan klinkt haar magtsbevel: tot hiertoe en niet verder!

Daarmede echter zijn de kampioenen van 't vrije onderzoek niet tevreden: geen perk, roepen zij, geen band! geen formulieren, geen symbolen, geen confessie! liever in eene eindelooze slingering en eeuwige verwarring rondgeworpen, dan eenige confessionele bepaling, dan een zweem van 't Roomsche standpunt: geen *Roomsch-Katholieke Predikanten*, zooals b. v. Ds. Jentink wil wezen.

Maar in ernst, wordt er aldus gesproken? In ernst, lezer; *de Gids* zelf gaf het deze maand nog aldus te verstaan. Zijn *Bibliographisch Album* van dit nummer geeft verslag van *Een voorstel ter verzoening van de strijdige partijen in de Nederlandsche Kerk, briefsgewijze medegedeeld en aangedrongen door eene beschouwing van de Bijbelsche leer van het rijk der Duisternis.* — Dat werkje is door den predikant te Harlingen, den genoemden Ds. M. A. Jentink geschreven, en daarin, zegt de verslaggever in *de Gids*, „wordt het zoogenaamde *symbolische* vraagstuk ter sprake gebragt, en de proef genomen om de strijdige partijen, minder in de *Nederlandsche Kerk*, dan wel in de *Nederlandsche Hervormde Kerk*, op dit punt met elkander te verzoenen". En let nu eens op, van wat grenzenlooze, ja, wanhopige verwarring we daar vernemen, en hoe het ééne mogelijke redmiddel om uit dien doolhof te geraken, erkend

en toch smadelijk verstooten wordt: liever eeuwig en hopeloos omzwerven — zoo heet het — dan op 't Roomsche standpunt de eenig denkbare rust te vinden!

„Welk Godgeleerde — dus lezen we — heeft in onze dagen over dat (zoogenaamde *symbolische*) vraagstuk niet meermalen nagedacht? Wie is niet onwillekeurig tot de overtuiging gekomen, dat in de Protestantsche Kerk het gezag der symbolen niet voegt; dat juist het Protestantsch beginsel daardoor wordt aangetast? [*Hoe waar!*] Maar wie gevoelde tevens niet het bedenkelijke van onbepaalde leervrijheid, en schrikte niet terug van het denkbeeld, dat een Strauss, een Dulon en dergelijken het leeraarsambt konden bekleeden? [*Hoe te regt!*] Geen wonder derhalve, dat er [*schoon altoos nuttelooze!*] pogingen werden aangewend, om de Kerk, zonder den geest te binden en het vrije onderzoek te stremmen, nogtans voor de slingering van allerlei wind van leering te bewaren. Wie herinnert zich hier aanstonds niet, hoe de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk als haar gevoelen verklaarde [*het ten dezen hoogst gezag geeft slechts een* GEVOELEN! *en dit nog zoo vaag!*], dat wie tot deze Kerk behoorde, geacht moest worden de Kerkleer in aard en geest, in hoofdzaak en wezen [*maar wat is dit?*] te onderschrijven, zonder gehouden te zijn tot het toestemmen van al hare bijzondere leerstukken; hoe de Hoogleeraar Scholten van hetzelfde beginsel is uitgegaan; [*en wat is er bij hem van het Christendom overgebleven — praeter nominis umbram?*] hoe de Godgeleerde Faculteit te Heidelberg eene proef nam, om de grenzen aan te wijzen van de necessaria der belijdenis, waaromtrent de unitas niet ontbreken mogt, en hoe in ons Vaderland nog kort geleden de Eerw. Gorter een soortgelijke proef genomen heeft? [*En alles te vergeefs!*] Iets dergelijks nu — zegt Referent in *de Gids* — bedoelde Jentink, en zijn geschrift verdient dus in onze dagen reeds alleen wegens het onderwerp, dat het behandelt, onze opmerkzaamheid".

Er is ons daar een jammerlijk tooneel van oneenigheid in de Hervormde Kerk met krachtige trekken voor oogen gesteld; en hoeveel was daaraan niet toe te voegen. Een voorbeeld nog slechts geve ons *de Tijdspiegel*, die onder het opschrift: „De schaduwzijde der Protestansche Kerk, Aphorismen en Thesen" onder een *acht en dertigtal* stellingen ook deze te lezen gaf.

24..... „De Protestantsche Kerk? Eene mislukte poging van kloeke mannen, die thans, na genomene proefneming van drie eeuwen, als onhoudbaar en verwerpelijk verschijnt, — voor den eenige vleeschen Paus te Rome, een tal parkementen en papieren paussen in de plaats — die ruilhandel is niet gelukkig en voordeelig te noemen!"

26..... „Wij vragen haar [de Protestantsche Kerk]: „„Zijn uwe verschillende symbolen, geloofsbelijdenissen, met het aanhangsel der verschillende formulieren van Eenigheid, — (eigenlijk formulieren van wederkeerige *on-eenigheid*), — zijn deze *werkelijk* middelen geweest ter opvoeding, ontwikkeling, herstelling — of veeleer — lees uwe eigene geschiedenis, — middelen ter scheuring, verwarring, oplossing en ontaarding? Kan de Protestansche Kerk, zoo als ze geschiedkundig is opgetreden, deze schaduwzijde ontkennen, loochenen, — of, wat het ergste is — met gebondene oogen — ignoreren?""

28. „Welaan, wij zullen, omschanst en belegerd door de Protestantsche geloofsbelijdenissen, naar het groote, allesbevattende dogma, naar den grond en de kern en inwendige waarde der betrekkelijk jeugdige kerk zoeken. Wij zullen ons in gestadige opvolging de leerstukken der Augustijnsch-Luthersche kerk laten voorleggen — der latere Saksische twistende kerk; der Zwitsersche kerk; wij zullen de afwijking en toenadering en botsingen der partijen beschouwen, — hier de hoofdleiders Luther, Zwingli, Melanchthon, Oecolampadius, Calvijn, Beza, Calovius, Quenstedt — daal de eeuw af: — dat de Hernhutters, de Kwakers, de Methodisten zich aanmelden; de Baptisten, als Doopsgezinden; de dissenters alom en alom, en rust eindelijk vermoeid en ademloos uit, hier nevens de Schleiermacheriaansche, of daar bij de Hengstenbergsche school, en beken uwe magteloosheid, als ge u thans ten onzent tusschen de *Oud-Dordsche* en de *Groninger school* geklemd ziet; terwijl professor Scholten, te Leiden, met geweldige hand het oude gebouw, al herstellende, toch afbreekt, en zelfs eene hel flikkerende *Morgenster* u de oogen verblindt, waar de regtzinnige *Nederlander* nu de boetbazuin des oordeels steekt, dan den klaagzang aanheft. Welk een tafereel „„vol grouwel en ellende!""

Wat raad nu, bij zoodanige tafereelen „vol grouwel en ellende", geeft Ds. Jentink om *met behoud van het vrij onderzoek* toch niet

door allerlei wind van leering geslingerd te worden. En is Referent het met dien raad eens? O neen! 't is al weder verschil over verschil, en verwarring over verwarring heen. En wel over de allereerste punten der *leer!*

In den *Brief* aan Ds. van Rhijn ('t bovengenoemd werkje behelst dezen brief en daarbij een woord over *Eschatologie* en *Satanologie*) deelt Ds. Jentink eerst zijn bezwaar mede (zegt Referent) tegen de *Aphorismen over Christenkerk en Christengeloof* van dien schrijver, en stelt er andere Aphorismen tegenover, die hij gelooft dat beter tot het beoogde doel, de bewaring [!] der eenheid [!] in de Christelijke Kerk, *zullen kunnen leiden!* „Van Rhijn meent, dat men de „eenheid moet zoeken door *eenheid van kerkleer;* Jentink door het „opmaken en vaststellen van *beginselen*, en wel in de hoofdzaak „deze: *Geen andere verbindtenis dan door Christus; geene andere „waarheid dan uit Christus; geen ander geloof dan in Christus.* Ten „slotte betoogt dan de Schrijver de uitvoerlijkheid van zijn voor„stel. Een Centraal-Predikanten-Vereeniging zal er namelijk toe „kunnen leiden." —

En wat zegt nu Referent? Hetgeen hij op dit voorstel aanmerkt is zoo gegrond, maar bewijst tevens zoo zeer de noodzakelijkheid van hooger dan menschelijk gezag, 'twelk in zake van geloof beslisse en dat alleen in de Katholieke Kerk te vinden is, dat we ons moeten verwonderen en bedroeven over de jammerlijke verblindheid waarmede zelfs helderdenkende Protestanten geslagen zijn, zoodat zij liever in eene onoverkomelijke verwarring en onzekerheid willen voortleven dan de klaarblijkelijke noodzakelijkheid van 't confessionele d. i. volgens Referent: het Roomsch-Katholieke standpunt te erkennen. Niet slechts de confessionele van Rhijn, maar zelfs de dezen weerleggende Jentink, beiden zijn den schrijver in *de Gids* te weinig ontkennend, te positief! te weinig Protestantsch, te confessioneel! „Er is in dezen brief — verklaart hij — veel wat „wij met genoegen en onverdeelde toestemming hebben gelezen. „Klemmend zijn de bedenkingen die tegen de theorie van van Rhijn, „anders gezegd, tegen het zoogenoemde *confessionele* standpunt zijn „ingebragt. Van Rhijn wil dat de Kerkleer *herzien* worde. Jentink „noemt dit zeer teregt: een ijzer waaraan men zich deerlijk kan „branden, daar herziening de mogelijkheid van veroordeeling ver„onderstelt. En wie zullen herzien? En hoe, als niet allen met den

„uitslag instemmen? Wat moeten deze? „Ronduit gezegd, de „„eisch gaat menschelijke wijsheid te boven.„ — „Regt goed, naar „„ons inzien„, — merkt Referent aan, en wij met hem. „Inder„daad, de confessionelen jagen eene hersenschim na, althans als zij „staan op het standpunt van van Rhijn. Zoodra men *herziening* „mogelijk acht, heeft men den grond waarop men staat reeds onder„graven; want men wil de formulieren *gehandhaafd* hebben; maar „waar *herziening* toegelaten wordt, is reeds erkend, dat men niet „bij magte is ze te handhaven en — dat het geoorloofd is er van „af te wijken. Och, of men het meer begreep in onzen tijd! Het „is zoo eenvoudig, en toch schijnen velen er blind voor te zijn.„ —

En waarlijk ook de hier gemoedelijke Referent mag blind heeten voor eene waarheid, die zoo eenvoudig is en die hij, genooddwongen, aanstonds gaat verklaren; blind voor eene waarheid, die openbaar feit en als zoodanig sedert meer dan 1800 jaren met het gelukkigst gevolg eener nimmer verbroken eenheid te aanschouwen is in de onveranderde Katholieke Kerk; en toch hij wil die waarheid niet erkennen en zegt: „Het confessionele standpunt is slechts in „één geval houdbaar, t. w. wanneer er *nimmer herziening* wordt „toegelaten; wanneer men verklaart, dat in het symbool de *on„veranderlijke* waarheid is nedergelegd. Maar dit is een standpunt, „[*zij het ook het eenig ware!*] dat in de Roomsche Kerk te huis „behoort, en in de Protestantsche, zoolang zij eene Protestantsche [*alle bepaalde waarheid loochenende*] blijft, niet is te dulden.„ — Hoe wonderbaar verblind! en hoe waar wat hij stelt: slechts één geval is houdbaar; en dat ééne geval is in de R. K. Kerk! Helaas! dáárom alleen reeds wil hij het niet. En hoe waar ook wat er volgt en dezen zin moet hebben: zoolang men geen zamenstemming maar strijd, geen erkennen maar ontkennen, geen belijden maar loochenen, geen opbouwen maar vernietigen voor het eigenlijk Protestantisme houdt, dit heet *Protestant* te zijn: zoolang is er aan geen stellig uitgesproken waarheid, aan geen confessioneel standpunt te denken! Hoe treurig, maar hoe consequent!...

Wat Referent verder zegt doet het sloopend beginsel van 't Protestantisme meer nog en onweerlegbaar uitkomen. „Over het positive „gedeelte van Jentink's brief, verklaart hij, kunnen wij niet zoo „gunstig oordeelen. Hij (Jentink) wil dat de *beginselen* vastgesteld „worden. Goéd! Maar hoe? Op eene *Centraal-Predikanten-Vereeni-*

„ *ging*. Maar, gesteld alle Predikanten namen daaraan deel, en „men werd het eens, zou de Gemeente daarmede vrede hebben en „moeten hebben? En als men ook de *meerderheid* der Gemeente „won, wat met de *minderheid?* Als men punten vaststelde, met „bijzonderheden uit de Kerkleer in strijd, zou men dan geen on„regt begaan jegens de *getrouwe* belijders dier leer? Bovendien „komt het — wat ons volstrekt niet bevalt — in dat positieve „deel van den brief aan den dag, dat Jentink slechts schijnbaar „een vijand van de leuze: eenheid door eenheid van Kerkleer is. „Hij zegt alleen: wij zijn nog zoo ver niet, dat wij de leer kunnen „vaststellen; [*in zoo veel eeuwen nog zóó ver niet*!] er is [let wel!] „daartoe nog veel te veel verschil onder de Godgeleerden. Daarom „acht hij het verkieslijk slechts een grondslag voor eene *toekom*„*stige* gemeenschappelijke belijdenis te maken. „Gij hebt", schrijft „hij bl. 21 aan van Rhijn, „eens en vooral mijne stellige verze„„kering, dat ik evenmin als gij heil verwacht van eene zoogenaamd „„*zuivere* Evangelie-verkondiging, die den geest zonder eenigen „„vorm wil voorstellen. De gemeente heeft aan dat Evangelie *en* „„*bloc* niet genoeg. Of men haar al voorhoudt, dat de Kerk geene „„school is, hare leden willen toch leerlingen zijn; leerbegrippen „„verlangen zij van den leeraar". En verder: „het eenige ver„„schilpunt tusschen ons ligt daarin, dat mijn voorstel meer van „„voorbereidenden aard is, dan het uwe". De heer Jentink (merkt Referent in *de Gids* aan) verdedigt hier een standpunt, dat hij „eerst zelf heeft bestreden." — Noch van Rhijn's, noch Jentink's standpunt kan hem bevallen; 't is Referent nog niet ontkennend, niet protestantsch genoeg! — Maar met Jentink's *Satanologie*, die hieromtrent noch iets werkelijks aanneemt, is hij het volstrekt niet eens; en hij besluit dat vlugtig behandeld punt met deze teregtwijzing en Roomsch-verklaring van den Harlinger Predikant: „Alles komt (bij hem) daarop neder, dat men tot geene uitkomst „komen mag, dan die anderen hebben vastgesteld door *hunne* bij„zondere opvatting van het Christendom. Inderdaad, de heer Jentink „is het *confessionele*, het in den grond *Roomsch-Catholieke* standpunt „nog *slechts schijnbaar* te boven gekomen." — Ds. Jentink is dus nog te Roomsch!...

En wat raad geeft nu Referent om bij al die onzekerheid, bij dat immerdurend afbreken en ontkennen, tot eenige vastheid te

geraken. Helaas! geen anderen dan dezen tweevoudigen, die tot niets bepaalds kan leiden: „Vertrouw op de magt der waarheid en op het bestuur van den Heer der Kerk; maar matig u niet aan, de resultaten vast te stellen, waartoe uw broeder bij zijn onderzoek der waarheid komen moet".

Dit laatste geeft dus vrij baan aan 't ongebondenst onderzoek; als Protestant kon hij wel geen anderen geven; maar wat van 't eerstgenoemd *vertrouwen* te zeggen? Protestantsch moge het heeten, christelijk is het niet: vertrouwen op de magt der *waarheid*! als men met de aangewende middelen in zoo veel tijds niet tot de minste waarheid of zekerheid is kunnen geraken en nog altoos *zoekt! voorbereidt!* voor eene welligt *toekomstige* eenheid van belijdenis in de *beginselen* althans!... en tegelijk zelf bekent en ziet met open oog, dat men inmiddels eeuwen lang *door allerlei wind van leering geslingerd wordt!* Is dat de magt der *Protestantsche* waarheid? En zoodra niet wordt iets positiefs, iets confessioneels aangegeven, of men roept met alle magt: dat niet, vooral niet! dat is niet Protestantsch meer, dat is *Roomsch!* en dulden we daarom nooit! En dan van 't bestuur van den Heer der Kerk te durven reppen in dat duister rijk van eeuwige verwarring en tegenspraak, waar men, met de heldere waarheid in 't gezigt, een verwaten spel blijft spelen met des Heeren woord, en der zielen eeuwig heil: moet dat niet godslasterlijk heeten, of hoe dan anders?

INLICHTINGEN EN OPMERKINGEN OVER HET ADRES DER OUD-BISSCHOPPELIJKE KLEREZY, AAN Z. M. DEN KONING, GEDAGTEEKEND 14 APRIL 1853 [1]).

In de gansche kerkelijke geschiedenis komt welligt geen hatelijker sekte voor dan die der Jansenisten. Zij leveren den goddelijken Meester over door den kus des vredes. Zij beweren

[1]) Aangeboden aan Katholieken en Protestanten door een R. K. Pastoor. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1853. — 't Genoemd *adres* zelfs is als *bijlage* der brochure toegevoegd.

Katholiek te zijn, zich van den Stoel van Petrus niet te scheiden, en klagen en jammeren onophoudelijk, dat zij miskend en verstooten worden. Maar die zoo echte Katholieken leeren gevoelens van Calvijn, welke zij betuigen te verwerpen, zijn en blijven ongehoorzaam aan dengene dien zij voor den wettigen opvolger van Petrus en Christus' Stedehouder op aarde erkennen, en middelerwijl zij zich beroemen de trouwe en trouwste kinderen der Kerk te zijn, vereenigen zij zich ter harer bestrijding met hare onverzoenlijkste vijanden. Deze dubbelzinnigheid heeft intusschen het goed of liever gewenscht gevolg, dat zij alle ontwikkeling missen, volstrekt stationair zijn, en daarom uitteren en vergaan. Want zonder ontwikkeling naar binnen is er geene naar buiten, is er in 't geheel geen leven mogelijk.

Een laatste slag is hun toegebragt door de herstelling van het bisschoppelijk bestuur hier te lande. Hoe nu nog vol te houden, dat hunne bisschoppen Katholieke bisschoppen zijn? Zij zelven schijnen het te gevoelen, en het adres door hen te dezer gelegenheid aan Z. M. den Koning opgezonden, is een noodkreet tegen *„ de „ door Rome vastgestelde nieuwe hiërarchie in Nederland, als zijnde „ uitsluitend gegrond op de willekeurige en eigenmagtige vernietiging „ van het oudste kerkgenootschap* [!] *in Nederland*".

De *inlichtingen en opmerkingen over het adres der Oud-Bisschoppelijke Klerezy*, zijn daarom ook niet ter overtuiging dezer Klerezy of harer aanhangers geschreven; de auteur begreep dat dit de moeite niet loonen zou: maar ter onderrigting van onkundigen, vooral van Protestanten „ die, wegens hunne bijna aangeboren voor- „ oordeelen tegen *Rome*, maar al te zeer geneigd waren, om de „ beweringen der Oud-Bisschoppelijke Klerezy alle voor goede en „ geldige munt aan te nemen ".

De Zeer Eerwaardige Schrijver heeft zich op eene voortreffelijke wijze van deze taak gekweten. Wie is die Klerezij? Hoe is zij ontstaan? Heeft zij nog eenige aanspraak om als een in gemeenschap met de Kerk staande, bisschoppelijk bestuur beschouwd te worden? Dat waren de hoofdvragen, waarvan, ter beoordeeling van het adres, moest worden uitgegaan, en die door den Schrijver, in een zeer duidelijk en, naar de maat zijner beknoptheid, volledig historiesch verslag, worden opgelost. Men ziet daar, dat de Klerezy, haar eigenen oorsprong verloochenend, zich op eene onafgebroken

opvolging beroept, die zij blijkens de klaarste en onloochenbaarste feiten niet bezit.

Na aldus den grond der zaak te hebben blootgelegd, was het voor den Schrijver een spel de overige in het adres voorkomende beweringen te wederleggen. Inzonderheid werd onze aandacht getrokken door eene daarbij komende opmerking, dat de Klerezy hier nooit van Staatswege erkend is. De Schrijver daagt haar uit een enkel bewijs er voor aan te voeren; hetgeen toch wel zou moeten gedaan worden, en men zeker niet in gebreke zou zijn gebleven te doen, indien zulk een bewijs kon gevonden worden.

Om onze taak als recensent te vervullen, hadden we ook te zoeken of er hier of daar niet iets viel aan te merken. Maar we erkennen het gaarne, in alles wat de eigenlijke zaak betreft vergeefsche moeite te hebben gedaan. Slechts hetgeen op blz. 7 van den Bisschop en den Vikaris gezegd wordt, had juister kunnen zijn.

Wij bevelen derhalve de brochure onzen lezers aan, als eene gelegenheid om op even aangename als gemakkelijke wijze de kwestie met de Klerezy te leeren kennen, en meenen den wensch niet te moeten onderdrukken, dat het den Schrijver, die met zoo in 't oogloopend gemak eene zaak weet op te vatten en te ontwikkelen, behagen mogt, ons met nog meer vruchten van zijne pen te verblijden.

INKRIMPING VAN DEN TACHTIGJARIGEN OORLOG.

In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* dezer maand, vindt men het gevoelen van Bilderdijk over Karel V en Filips II getoetst door G. Vrolijk, Predikant te Schoondijke. Een der afgezaagdste gemeenplaatsen, een der onophoudelijk herhaalde magt- en schrikwoorden, door de Protestanten den Katholieken ter verheffing hunner zoo duur verworven godsdienstvrijheid ten onregte voorgeworpen, is de in hun mond bestorven *tachtigjarige oorlog*. Nu heeft het Bilderdijk niet hoog op met de weldaden, door dien krijg tegen Spanje aan ons land geschonken; de genoemde predikant,

die dit niet wel harden kan, roept hierbij aandoenlijk uit (op bl. 301): „Laat Bilderdijk dan de weldaden aan ons volk, ten gevolge van het afschudden van het uitheemsche juk geworden, laag stellen en vragen of zij eenen tachtigjarigen oorlog met al zijne ellende waardig waren": hij (Ds. Vrolijk) dankt er God voor, dat Hij het voorgeslacht heeft gesterkt, om de godsdienstige en burgerlijke vrijheid voor zich en hunne kinderen te redden.

Wat doet nu de predikant om de ellende van den *tachtigjarigen oorlog* te extenueren? Hij schrijft in eene bijlage, die 't immer herhaald geschreeuw over dien jammertijd voor de Protestanten te niet doet, op bl. 309, letterlijk aldus: „Van die *tachtig* jaren moeten de *twaalf* van het Bestand en *menig* jaar, dat de oorlog naauwelijks gevoerd werd, worden afgetrokken. De oorlog in het hart des lands duurde *vijf* jaren, en werd *na* dien tijd hoofdzakelijk buiten of op de grenzen gevoerd, inzonderheid nadat het den dapperen Maurits gelukt was de verloren steden van Gelderland, Overijssel en Groningen weder te veroveren. De toenemende welvaart en bloei, die ook Bilderdijk niet heeft kunnen ontveinzen, (*Vaderl. Gesch.*) D. VII, bl. 180 en D. VIII, bl. 105, maakten het voeren van den oorlog en het betalen van *Engelsche, Schotsche, Fransche* en *Duitsche hulptroepen*, waaruit vooral onder Maurits en Frederik Hendrik het grootste gedeelte onzer armee bestond, gemakkelijker".

Voeg hier nu bij, wat dezelfde schrijver omtrent de *betaalmiddelen* van dien oorlog in een noot op bl. 282 aanmerkt. Bilderdijk had gezegd: Karel V „kon onder den naam van Kerkhervorming geen attentaten op heiligdommen, op openbare en bijzondere eigendommen, geen eigenlijke roverijen, plunderingen, moorden en gewelddadigheden, noch openbare verbreking van Rijkswetten toestaan; geen geheele ontbinding van 't Rijk, waar hij 't hoofd van was"...; voor de Kerkhervorming, hoezeer door hem gewenscht, vond hij ondersteuning noch bij weelderige Roomschen.... noch bij Protestanten, „die geen Kerk erkennen wilden, maar elk zich een Kerk op nieuw *chez lui* en naar lust maken, en zich met den roof van de ouden verrijken".

Ter vergoelijking nu al dier door Bilderdijk opgehaalde attentaten, rooverijen, plunderingen, moorden, gewelddadigheden, enz. teekent de predikant aan: „de overtollige [!] *kerksieraden en kloos*ter-

goederen werden *hier te lande tot het voeren van den oorlog tegen Spanje* en verder tot verbetering van scholen en eerdienst [!] *gebezigd*. Het misbruik dat er vooral elders van de kerkelijke goederen gemaakt is, zal geen weldenkende goedkeuren." —

Wèl dus mogt Professor Broere in zijn *Bezadigd Woord* bl. 72 schrijven: "In den beginne heeft de tachtigjarige krijg bloed gekost. Dat bloed was ook van Katholieken. Weldra werd hij slechts gevoerd met huurtroepen, dat is met geld [1]). En wie gaf het? Wie werden van goederen en bezittingen beroofd en gedrukt door ondragelijke lasten? Wie integendeel baadden zich in overvloed, en dronken den vrolijken beker op de overwinning door de huurtroepen behaald?" —

Waar blijft dan nu dat tegen ons opgestoken schrikbeeld van den *tachtigjarigen oorlog?* Wie leden er meer door: de welvarende Protestanten of de uitgeplunderde Katholieken?... *Ex ore tuo te judico!*

---

[1]) Reeds in 1572 schreef Prins Willem aan zijne vrienden te Dordrecht om geld, en laat er de beslissing der zaak van afhangen. Zie: *Belangrijke Brief door Willem I aan zijne vrienden te Dordrecht*, door J. Smits te Dordrecht.

EINDE VAN HET DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.